

დავით ჭითანავა, ლიანა ბიტაძე,
შორენა ლალიაშვილი, რამაზ შენგელია,

**გვარ-სახელის გენეზისი,
მორფოლოგიური და გენეტიკური
პოლიმორფიზმი**

გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2026

შოთა რუსთაველის ეროვნული
სამეცნიერო ფონდი

SHOTA RUSTAVELI NATIONAL
SCIENCE FOUNDATION

წინამდებარე ნაშრომში ისტორიულ-ეთნოლოგიური, ანთროპოლოგიური და თანამედროვე გენეტიკური (დნმ) კვლევების საფუძველზე წარმოდგენილია სამეგრელოს რეგიონის მაგალითზე გვარ-სახელების გენეზისისა და სტრუქტურის საკითხების თეორიული კვლევა მორფოლოგიური და გენეტიკური პოლიმორფიზმის ჭრილში. ნაშრომი განკუთვნილია როგორც ისტორიკოსების, ეთნოლოგების, ანთროპოლოგების, გენეტიკის მიმართულებით დაინტერესებულ მკვლევართათვის, ისე ფართო მკითხველი საზოგადოებისათვის.

კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით, გრანტის ნომერი: FR-22-1932, „მორფოლოგიური და გენეტიკური პოლიმორფიზმი სამეგრელოს გვარ-სახელების მიხედვით“; The work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG) award FR-22-1932, “Morphological and genetic polymorphism by the surnames of Samegrelo” (დავით ჭითანავა-სამეცნიერო ხელმძღვანელი, ლიანა ბითაძე-კოორდინატორი, რამაზ შენგელია-ძირითადი შემსრულებელი, შორენა ლალიაშვილი-ძირითადი შემსრულებელი.

რეცენზენტები:

ისტორიის დოქტორი **ნათია ჯალაბაძე**
მედიცინის დოქტორი **მაკა ჯაბაძე**

© დ. ჭითანავა, ლ. ბითაძე,
შ. ლალიაშვილი, რ. შენგელია, 2026

გამომცემლობა „**უნივერსალი**“

თბილისი, 0186, ა. პოლიბაოვსკაიას №4, ☎: 5(99) 17 22 30; 5(99) 33 52 02
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversali@gmail.com

ISBN 978-9941-533-00-6

სარჩევი

თავი I

შესავალი (დ. ჭითანავა, ლ. ბითაძე)	4
---	---

გვარ-სახელის სტრუქტურისა და გენეზისის ძირითადი

საკითხები	16
-----------------	----

- &1. გვაროვნული ორგანიზაციის ძირითადი თეორიები
(დ. ჭითანავა) 16
- &2. გვაროვნული საზოგადოების გვარის სტრუქტურა
(დ. ჭითანავა) 25
- &3. ანთროპონიმებისა და გვარ-სახელების წარმოშობა-
განვითარება(დ. ჭითანავა) 34
- &4. გვარის გენეზისის საკითხები არქეოლოგიური
მასალების მიხედვით (დ. ჭითანავა) 52
- &5. გვარის აღმნიშვნელი უძველესი ქართველური
ტერმინები და მათი გენეზისი (დ. ჭითანავა) 69
- & 6. გვარი, ტომი და კლასობრივი საზოგადოება
(დ. ჭითანავა) 84

თავი II

სამეგრელოს გვარ-სახელების მორფოლოგიური და გენეტიკური

პოლიმორფიზმი	99
--------------------	----

- & 1. გვარ-სახელის ანთროპოლოგიური კვლევის მეთოდები
(ლ. ბითაძე, შ. ლალიაშვილი, დ. ჭითანავა) 99
- & 2. სამეგრელოს მოსახლეობის პოპულაციურ-გენეტიკური
სტრუქტურა და დემოგრაფია (ლ. ბითაძე, შ.
ლალიაშვილი)..... 121
- & 3. გვარ-სახელების მორფოლოგიური და გენეტიკური
პოლიმორფიზმი (ლ. ბითაძე, შ. ლალიაშვილი) 139

თავი III

სვანეთისა და სამეგრელოს მოსახლეობის ფილოგენეტიკური

- კვლევის შედეგები (რ. შენგელია, თ. შური, დ. ჭითანავა,
ა. იარღუმიანი, ლ. ბითაძე, შ. ლალიაშვილი, ლ. ჯოჯუა და
ა. კლიოსოვი) 168

შესავალი

ეთნოსი განცალკევებული რთული დინამიური სოციალური სისტემაა, რომლის სხვადასხვა მხრივ გაშუქება და, მით უმეტეს, შორეულ წინაკლასობრივ საზოგადოებებში არსებული პირობების გარკვევა ძალზე რთულია.

ეთნოსის განვითარების შესწავლა ფართო ფილოსოფიურ და სოციოლოგიურ ჭრილში უნდა ხდებოდეს, კერძოდ საზოგადოებრივი ცხოვრების გარკვეულ პროცესებთან კავშირში, ასევე ისტორიულ კანონზომიერებებთან–საშინაო თუ საგარეო ფაქტორებთან მიმართებაში. პირველ რიგში, ეთნოსის სტაბილურობისა და განვითარების ფაზების განსასაზღვრად უნდა გაირკვეს მისი შიდა სტრუქტურის საკითხები, რომლებიც ადრინდელი ეთნიკური ურთიერთობების მამოძრავებელ ძალას წარმოადგენდნენ, რაც საბოლოო ჯამში ეთნოსის ჩამოყალიბებასა თუ მონათესავე ჯგუფების წარმოშობას განსაზღვრავდა.

ეთნიკური ერთობა არის სოციალური ორგანიზმი, რომელიც გამოირჩევა საერთო ენით, კულტურულ-ყოფითი წყობით და ადამიანთა ეთნიკური თვითშეგნებით, რომელიც განსაზღვრულ ტერიტორიაზე ფორმირდება ადამიანების ცალკეული ჯგუფების მუდმივი ურთიერთობების შედეგად. ეს ერთობა სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის განვითარებით არის გამოწვეული¹.

ადრეული ეთნოგენეზი, ისევე, როგორც არქაული ადამიანის აზროვნება, გრძნობებზე, ემოციებზე იყო დამყარებული, რის გამოც ეს პროცესი არაცნობიერი იყო². პრიმიტიული ადამიანი ვერ იაზრებდა თავს თავისი სოციალური ჯგუფის გარეთ. ის არ გამოყოფდა თავის ჯგუფს გარემომცველი სამყაროსაგან. გარეგანი სამყარო არ მოიპყრებოდა აბსტრაქტულად³.

ადრეული ეთნოგენეზი შეიძლება დავახასიათოთ, როგორც კოლექტიური, არაცნობიერი აზროვნებით განსაზღვრული–ერთიანი კულტურის არეალში მიმდინარე სემანტიკური პროცესი. იგი ხალხთა ჯგუფების ანთროპოლოგიურ, ენობრივ, სოციალურ, ტექნიკურ გაერთიანებაში ვლინდება. ამ გაერთიანებას შეიძლება ჰქონდეს როგორც ნებაყოფლობითი, ისე იძულებითი ხასიათი. ამ ერთობის საფუძველს მათი საერთო საკრალური წარსული ქმნის.

¹ В. Д. Генинг, Этнический процесс в первобытности, Свердловск, 1970, гл. 15.

² მ. ხიდაშელი, არქაული კულტურა და ეთნოსი, ქართველთა ეთნოგენეზი, თბ., 2002, გვ. 184.

³ В. Чернецов, Фратриальное устройство обско-югорского общества, Советская этнография, № 2, М.-Л., 1939, гл. 35.

ამ წარსულთან ზიარება, მისი გაცნობიერება ამ ერთობის გაცნობიერებასაც გულისხმობს¹.

ცნება „საერთო წარმომავლობა“ ნიშნავს ადამიანთა ეთნიკური კოლექტივების ერთი საერთო წინაპრიდან წარმომავლობას. ნებისმიერი ეთნიკური ჯგუფის წარმოშობა – ეს ძალიან რთული და ხანგრძლივი პროცესია. ზოგ შემთხვევაში ისტორიული დოკუმენტების სიმცირის გამო ძალიან ძნელია, ზოგჯერ კი შეუძლებელია გამოიყენო ამა თუ იმ ეთნიკური წარმონაქმნის წარმოშობის გზები და ისტორია. თუმცა წარმოშობის ერთიანობა ყოველ ჯერზე წარმოუდგენლად ზუსტად ფიქსირდება ადამიანთა ეთნიკურ თვითშეგნებასა და, უპირველეს ყოვლისა, ეთნიკური კუთვნილების გაცნობიერებაში, ეთნონიმში².

საერთო წარმომავლობის დადგენა სხვადასხვა მეთოდით ხდება – ხალხის ლინგვისტურ-გენეალოგიური კლასიფიკაციიდან ონომასტიკური გამოკვლევების ჩათვლით. ერთ-ერთ მეთოდს ხალხის საერთო წარმომავლობის დასადგენად წარმოადგენს მათი ანთროპოლოგიური მახასიათებლების ანალიზი, რომელიც ანთროპოლოგიის საგანს წარმოადგენს. ამა თუ იმ ეთნიკური ერთობის წარმოშობის კვლევისას ეთნოლოგები და სოციოლოგები დიდ როლს ანიჭებენ სხვადასხვა ეთნიკური ელემენტის „შერწყმას“, „აღრევას“, „შეჯვარებას“. ტერმინი „შერწყმა“, პირველ რიგში, აღნიშნავს ეთნიკურ ერთობებს შორის საქორწინო ურთიერთობებს³.

ისტორიულად ეთნიკური ერთობები ფორმირებას იწყებენ გვარის გაჩენასთან ერთად, რომელიც ერთიანობის პირველი ერთეული იყო. იმდენად, რამდენადაც გვარი აერთიანებდა სისხლით ნათესავებს, ადამიანთა ერთობაც თავდაპირველად სისხლით ნათესაობით შეიცნობოდა. საზოგადოების სტრუქტურის შეცვლასთან ერთად, როდესაც ეთნიკური ერთობების წრეში სხვადასხვა წარმოშობის ადამიანები შემოდიან, კავშირი ერთობის შიგნით სისხლით ნათესაურად ჯერ კიდევ ცნობიერებაში აღიქმება მათი ყველა წევრის მიერ⁴.

პირველად მწარმოებლურ კოლექტივს წარმოადგენდა გვარი, რომელიც არცთუ ისე მრავალრიცხოვანი იყო და რამდენიმე ათეული ან ასეული კაცისაგან შედგებოდა. გვარი, როგორც მწარმოებლური ბირთვი, სოციალური ორგანიზმის საერთო სივრცეში ადამ-

¹ მ. ხიდაშელი, არქაული კულტურა და ეთნოსი, გვ. 190.

² Г. В. Шелепов, Общность происхождения-признак этнической общности, Советская Этнография, М., 1968, # 4, გვ. 66.

³ Г. В. Шелепов, Общность происхождения-признак этнической общности, გვ. 67.

⁴ В. Д. Генинг, Этнический процесс в первобытности, გვ. 17.

იანთა სოციალური მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად უნდა შესულიყო ურთიერთობებსა და კავშირებში სხვა გვარებთან. გვარი თავდაპირველად შედგებოდა მხოლოდ სისხლით მონათესავე ადამიანებისაგან, აქედან გამომდინარე, სავსებით ბუნებრივია, რომ გვარის შიგნით ყველა მისი წევრი იყენებდა ერთ ენას, ჰქონდა ერთნაირი წეს-ჩვეულებები, ერთნაირი ტანსაცმელი, რწმენა-წარმოდგენები, შეხედულებები და ა. შ.¹ სწორედ გვარის წარმოქმნასთან ერთად მახლობელ გვაროვნულ კოლექტივებს შორის კონტაქტის შედეგად ჩამოყალიბდა ლექსიკური ფონდის ერთიანობაც, ხოლო იზოლირებულ რეგიონებში მოხდა სხვადასხვა ენობრივი სისტემის წარმოქმნა².

გვარ-სახელად უნდა ვაღიაროთ ყველა ოჯახის ის ერთიანობა, რომლებიც ერთმანეთთან დაკავშირებულნი არიან სისხლით ნათესაობით (არა აქვს მნიშვნელობა, დედის ხაზით იქნება ეს თუ მამის), საერთო სანათესაო კულტით, საერთო სახელწოდებით, კოლექტიური პასუხისმგებლობით, როგორც სამართლებრივი, ისე სამოქალაქოსი და ზოგჯერ საერთო გაუყოფელი საკუთრებით³.

ვფიქრობთ, სწორია ის მიდგომა, რომ საზოგადოებრივი ცვლილებების არსი დევს სოციალური ორგანიზაციის სფეროში (რ. ადამსი)⁴. გამომდინარე აქედან, გვარი არის სწორედ ის პირველი სოციალური ორგანიზმი, რომელიც როგორც წინარეისტორიულ, ისე ისტორიულ ეპოქებში ერთ-ერთ უმთავრეს როლს ასრულებს საზოგადოების სტრუქტურის ჩამოყალიბებაში. გამომდინარე აქედან, წინამდებარე ნაშრომის ფარგლებში ჩვენი უმთავრესი მიზანია, ჩამოვაყალიბოთ სამეგრელოს რეგიონის მაგალითზე გვარ-სახელის გენეზისი ანთროპოლოგიური და გენეტიკური კვლევების ქრილში. ეთნოლოგიური კვლევის მიმართულებით გვარ-სახელის თეორიული კვლევის საკითხები წარმოდგენილია წერილობითი წყაროების, არქეოლოგიური, ენობრივი, სხვადასხვა ხალხის ეთნოგრაფიულ მასალებთან ურთიერშედარებისა და სამეცნიერო ლიტერატურაში ფიქსირებული ზოგადთეორიული მიდგომების ანალიზის საფუძველზე. ნაშრომში წარმოდგენილია სამეგრელოს გვარ-სახელების გენეზისის ქრილში თეორიული კვლევა, რომელიც გვეხმარება იმის მტკიცებაში, რომ გვარი არის უძველესი და,

¹ В. Д. Генинг, Этнический процесс в первобытности, гл. 12.

² В. Д. Генинг, Этнический процесс в первобытности, гл. 51.

³ М. Ковалевский, Социология, Т. I, СПб., 1910, гл. 94.

⁴ М. Б. Павленко, Концепция происхождения цивилизации К. Ренфрю и некоторые проблемы становления раннеклассовых социальных организмов, Археология и методы исторических реконструкции, Киев, 1985, гл. 12.

ამავე დროს, საზოგადოების განვითარების ყველა საფეხურზე სხვადასხვა ფორმით არსებული უმთავრესი სოციალური ერთეული. ის არის მამოძრავებელი ძალა ოჯახის, ტომისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბების გზაზე. ასევე გვარ-სახელი, დაახლოებით ისეთივე ფორმით, როგორიც დღესაც არსებობს (და არა გენსის მნიშვნელობით) არის ძალიან ძველი ეპოქის წარმონაქმნი, რომელიც ჯერ კიდევ ადრესამიწათმოქმედო ეპოქიდან იღებს სათავეს, რამდენადაც მიმდინარეობდა მისი მუდმივი განტოტება და დაშლა (ამით მოსახლეობის გენეტიკური სურათი არ იცვლება), სანამ მან არ მიიღო ოფიციალური სამართლებრივი სტატუსი დღევანდელი გვარ-სახელის ფორმით. განხილულია გვარის აღმნიშვნელი უძველესი ქართველური ტერმინები და მათი გენეზისი წერილობითი წყაროების, ენობრივი, თანამედროვე გენეტიკური კვლევებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის ანალიზის საფუძველზე, ასევე გვარის, პატრონიმიის, ტომისა და კლასობრივი საზოგადოების ურთიერთმიმართების პრობლემები.

გვარის სტრუქტურის შესასწავლად მეტად ღირებული წყაროა გენეალოგიური კვლევები, რაც საშუალებას გვაძლევს დავაკვირდეთ ცალკეულ ადამიანთა ერთობების ევოლუციას სხვადასხვა პოზიციებიდან. ისინი შესაძლოა გახდეს დემოგრაფიული რეკონსტრუქციის საფუძველი მოცემული პოპულაციის შთამომავლების რიგის განსაზღვრის სამედიცინო-გენეტიკურ ასპექტში კვლევისათვის; ყოველივე ეს განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია დამწერლობის არმქონე ხალხთა წარსულის შესასწავლად¹. ამ მიზნით საკვლევი თემის ფარგლებში დამუშავდა საარქივო მონაცემები ჩვენ მიერ შერჩეულ კონკრეტულ გვარ-სახელებზე, რაც გენეალოგიური სურათის აღდგენის საშუალებას გვაძლევს XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან XX საუკუნის პირველ მეოთხედამდე, ხოლო მეოცე საუკუნისა და უახლესი პერიოდის სურათის აღდგენის მიზნით ჩვენ მიერ მასალა მოპოვებულ იქნა უშუალოდ ადგილზე საველე-ეთნოგრაფიული ექსპედიციის ფარგლებში.

გვარ-სახელების კვლევა საქართველოში დღემდე ძირითადად ეთნოისტორიულ ჭრილში—საისტორიო წერილობით წყაროებში არსებული ცნობებისა და საველე-ეთნოგრაფიული მასალების შესწავლით ხდება. ანთროპოლოგიურ მეცნიერებაში გვარ-სახელი კვაზიგენეტიკურ მარკერადაა მიჩნეული, მაგრამ მცირე და ჩაკეტილ საზოგადოებებში ის ბევრად უფრო ინფორმაციულია, ვიდრე დიდ და ღია პოპულაციებში. XX საუკუნის 60-იანი წლები-

¹ Г. М. Афанасьева, Ю. Б. Симченко, Опыт генеалогических описаний (на примере чукчей), Советская этнография, №3, М., 1986, гл. 108.

დან დანერგილი კვლევის ახალი მიმართულებებით, გვარ-სახელი გამოიყენება, როგორც ბიოლოგიური, ანუ გენეტიკური მარკერების ანალოგი და მათ, როგორც სელექციურად ნეიტრალურ მარკერებს, ისეთივე ღირებულება აქვთ, როგორც საუკეთესო კოდომინანტურ სისტემას. საკითხის ამ კუთხით შესწავლის აუცილებლობა ქართულ მეცნიერებაში პირველად სწორედ ჩვენ მიერ დაისვა¹. ამავე დროს, ჩვენი ჯგუფის მიერ ჩატარდა გვარ-სახელების ეთნოისტორიული და ანთროპოლოგიური კვლევა².

გვარ-სახელების გავრცელების არეალი და სიხშირე, პოპულაციებს შორის არსებული ქორწინებათა სისტემა მნიშვნელოვან ინფორმაციას იძლევა მოსახლეობის ანთროპოლოგიური შემადგენლობისა და მორფოლოგიური ტიპის თავისებურების შესახებ³. თანამედროვე ანთროპოლოგიურ კვლევებში უფრო ხშირად მიმართავენ გვარსახელების გავრცელების არეალის ანალიზს, რადგან პოპულაციების მორფოლოგიურ იერსა და გენეტიკურ მსგავსებას შორის გარკვეული პარალელები არსებობს. ეთნიკური ჯგუფის ჩამოყალიბების რეკონსტრუქცია არაერთ წყაროს: არქეოლოგიურ, ანთროპოლოგიურ, ეთნოლოგიურ, ლინგვისტურ, ისტორიულ და სხვას ემყარება⁴. თანამედროვე გვარ-სახელები ინდიკატორია იმ სპეციფიკური ანთროპოლოგიური ნიშნებისა, რომლის მატარებელნი ეთნოსის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენენ. გვარ-სახე-

¹D. Chitanava, Th.G. Schurr, L.Bitadze, Bezhan Khorava, Q. Tsimintia, I. Shengelia, A. Yardumian, Sh. Laliashvili, R. Shengelia, An Interdisciplinary Analysis of Surname Extinction in Mingrelia (North-West Georgia), „Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, Moambe“, vol. 13, no. 4, 2019, გვ. 109-114; ლ. ბითაძე, დ. ჭითანავა, შ. ლალიაშვილი, ნ. თავართქილაძე, რ. შენგელია, გვარ-სახელები და მოსახლეობის ანთროპოლოგიური და გენეტიკური პოლიმორფიზმი, ქრონოსი I, თბ., 2020 გვ. 155-176; დ. ჭითანავა, თ. შური (აშშ), ლ. ბითაძე, ბ. ხორავა, ქ. ციმინტია, ი. შენგელია, ა. იარდუმიანი (აშშ), შ. ლალიაშვილი, რ. შენგელია, „ნამღვეი“ გვარ-სახელები სამეგრელოში და მისი კვლევის ძირითადი ასპექტები, ანალები, # 15, თბ., 2019, გვ. 301-322.

²Shengelia R., Andriadze G, Bitadze L., Chitanava D.Chikovani N., Khmaladze E., KekelidAze M., Laliashvili Sh. Comparative Genetics Study of East Georgia Population. Moambe, 2017, vol. 11, no 4, pp. 1-8; Yardumian A., Shengelia R., Chitanav D., LaliashviliSh.,Bitadze L., Laliashvili I, Villanea F., Sanders A., Azzam A., Groner V., Edleson K., Vilar M.V., Schurr T.V. Genetic Diversity in Svaneti and Its Implications for the Human Settlement of the Highland Caucasus.American Journal of Physical Anthropology, 2017, October 27, გვ. 837-852; Yardumian A. Schurr., T. G, Shengelia R., Chitanava D., Laliashvili Sh., Bitadze L., Laliashvili I. Reconstructingthe Genetic History of Svaneti, Northwest Georgia, A N C I E N T LINEAGES, Filadelfia, 2017, გვ. 22-28.

³Алексеева и др., Антропологическое изучение лесных ненцев, გვ. 26-27.

⁴Соловьева и др. Дифференциация русского генофонда, გვ. 426.

ლები ქმნიან ეთნოსის ისტორიას, გენეტიკურ პოლიმორფიზმს , გადაეცემიან თაობებს და უზრუნველყოფენ მათ უწყვეტობას და, ბოლოს, გენეტიკურ მარკერად ყალიბდებიან. თუ გვარ-სახელს ერთ-ერთ შერჩევით ნეიტრალურ ლოკუსის ალელად განვიხილავთ, მაშინ მათი სიხშირე პოპულაციებში შეიძლება პირობითად გენეტიკური მარკერების განაწილებას გავუთანაბროთ¹. ამავე დროს, გვარ-სახელების ინფორმაციული ღირებულება, შესაძლოა, კოდომინანტურ გენეტიკურ სისტემაზე უფრო მნიშვნელოვანი იყოს², რადგან პოპულაციებს შორის გვარ-სახელების განაწილების გამოყენებითა³ და გენეტიკური მარკერების⁴ მიხედვით გამოთვლილი გენეტიკური დისტანციები თანაბარია. გვარ-სახელი ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ინსტრუმენტს წარმოადგენს გენეტიკური და დემოგრაფიული მაჩვენებლების ცვალებადობის შესასწავლად⁵.

გვარ-სახელების რაოდენობის ცვალებადობა დროში, პოპულაციებში გენეტიკური შემადგენლობის შეცვლის თაობაზე მსჯელობის საშუალებას იძლევა. აღნიშნული ცვალებადობა შესაძლოა გამოწვეული იყოს გენთა დრეიფით⁶, მიგრაციული პროცესებითა და სხვა მიზეზების ზემოქმედებით.

ზოგადად, საქართველოს მოსახლეობაში გავრცელებული გვარ-სახელების დინამიკის (ყოველ შემთხვევაში XVI საუკუნიდან მაინც) ანალიზი პერსპექტიულია და შემდგომი კვლევის გადაუდებელ ამოცანას წარმოადგენს. მაგ., ოჩამჩირის, გუდაუთისა და გაგრის აფხაზებში გავრცელებული გვარ-სახელების ანალიზით დავინახეთ ანთროპოლოგიური სისტემებით მიღებული ძალიან მაღალი მორფოლოგიური მსგავსება აფხაზებსა და ქართველებს შორის⁷. ეს ნათელი ილუსტრაციაა იმისა, თუ რაოდენ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება გვარ-სახელებს ანთროპოლოგიურ კვლევებში.

გვარ-სახელი, Y-ქრომოსომის ღნმ მარკერების მსგავსად, თაობებს მამის ხაზით გადაეცემა და უტოლდება ერთი კოდომინან-

¹ Рычков (и др.), Генетика и антропология популяций таежных охотников, გვ. 39; Nei, Genetic distance between populations, გვ. 285.

² Morton, Yee, Harris, Lew, Bioassay of kinship, გვ. 508; Stevenson, Brown, Schanfield, Surname analysis as a sampling method, გვ. 219.

³ Hedrick, A new approach to measuring genetic similarity Evolution, გვ. 277.

⁴ Nei, Molecular Population, გვ. 123..

⁵ Лавряшина, Ульянова, Балановская, Динамика фамильного состава, გვ. 14

⁶ გენთა დრეიფი ისეთი მოვლენაა, როდესაც ნებისმიერი შემთხვევითი მიზეზი ცვლის გენების სიხშირეს და იწვევს პოპულაციებში მემკვიდრული ცვალებადობის შემცირებას.

⁷ ბითაძე (და სხვა), აფხაზების ანთროპოლოგიური ისტორია, გვ. 293.

ტურ გენეტიკურ სისტემით მიღებულ ინფორმაციას¹. ამდენად, გვარ-სახელი, ერთი მხრივ, არის სოციალური წარმონაქმნი, მეორე მხრივ, გენეტიკური მარკერის ანალოგი. ის გენებთან ერთად გადაადგილდება სივრცეში, დროთა განმავლობაში განიცდის ცვლილებებს (მაგ. წარმოიქმნება ახალი გვარ-სახელები და ა. შ). ის, გენებისაგან განსხვავებით, არ განიცდის პირდაპირ მუტაციას², რჩება იმავე გენეტიკის მატარებელი, მხოლოდ ზრდის გვარ-სახელის სპექტრს (რაოდენობას).

გვარ-სახელი ის ინსტრუმენტია, რომელიც გვაწვდის ინფორმაციას ქორწინებითი კავშირების (ქორწინებითი მიგრაცია) შესახებ, იძლევა ქორწინებითი უპირატესობების შესწავლის შესაძლებლობას, განსაზღვრავს მოსახლეობის გენეტიკურ და მორფოლოგიურ პოლიმორფიზმს, ავლენს შესაძლო ინბრიდინგს³. ითვლება, რომ გვარსახელის მატარებელთა რაოდენობა პოპულაციებში ექვემდებარება გენეტიკურ დრეიფს.

გვარ-სახელების გენეალოგიური კვლევები ქორწინებათა სისტემითა და გენოფონდით, გენეტიკურ მარკერად განიხილება, ის დიდ ინფორმაციას იძლევა ეთნოგენეზის შემადგენელი ყველა კომპონენტის შესახებ. იგი ასევე დიდ დახმარებას უწევს ღმ-მარკერების კვლევების ინტერპრეტაციას: Y-ქრომოსომის ცალკეული ჰაპლოჯგუფის სიხშირის, პირვანდელი არეალისა და გავრცელების მიმართულების, გვართაშორის ნათესაური კავშირების დადგენის თვალსაზრისით.

გვარ-სახელების, როგორც გენეტიკური მარკერების, მაგალითზე კვლევებში აუცილებელ პირობად ხაზგასმულია არა უმცირეს 10-თაობიანი გვარ-სახელის შესწავლა⁴. რეტროსპექტულ და ტოტალურ გამოკვლევებში გვარსახელი წარმოადგენს ერთ-ერთ შესაძლო ინსტრუმენტს გენეტიკურ-დემოგრაფიული მაჩვენებლების ცვალებადობის შესასწავლად და დროის დიდ სიღრმეებში ჩასახედად გენეტიკურ მარკერად გვარ-სახელის გამოყენება სამეგრელოს მაგა-

¹ Crow, Mange, Measurement of inbreeding, გვ. 199; ბითაძე (და სხვა), აფხაზების ანთროპოლოგიური ისტორია, გვ. 289-290.

² მუტაცია - გენის მკვეთრი, უეცარი ნახტომისებრი ცვლილება.

³ ინბრიდინგი არის ახლო ნათესაური ქორწინება.

⁴ Ельчинова Г. И. Кривенцова Н. В. Распределение фамилий в Ростовской области, Вестник Московского университета. Серия XXIII. Антропология, 2009, № 2, გვ. 51; Лавряшина М. Б., Ульянова М. В, Толочко Т. А., Балановский О. А., Романов А. В., Балановская Е. В. Шорцы: Сходство и различие территориальных групп по данным фонда фамилий и аутосомных ДНК маркеров, Вестник Московского университета. Серия XXIII. Антропология, 2011, № 2, გვ. 69.

ლითზე უპრიანია, რამდენადაც აქ ეთნიკურად ერთგვაროვან მოსახლეობასთან გვაქვს საქმე.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ჩვენი აზრით, უკვე მოძველებულად უნდა მივიჩნიოთ შეხედულებები იმის შესახებ, რომ გვარის და, საერთოდ, საგვარეულო ერთეულის გამოყენება ეთნიკური ისტორიის შესასწავლად ვერ მოგვცემდა ღრმა შედეგებს, რამდენადაც ფიქრობდნენ, რომ ძალიან რთულია, თვალი გავადევნოთ კონკრეტული გვარების შესწავლით მათ გენეალოგიურ ისტორიას საუკუნეების განმავლობაში ახალი გენეალოგიური მტოების წარმოქმნის გამო. მიუხედავად იმისა, რომ სხვადასხვა გვარ-სახელში დღესაც ვაფიქსირებთ გადმოცემებს საერთო წარმომავლობის შესახებ, ძალზე რთულია, მკითხველი დააჯერო ამ მასალის ობიექტურობასა და მათი ღრმა ეთნოგენეტიკური ისტორიის დადგენაში. ამ საკითხის უფრო დამაჯერებელი გადაჭრა უკვე წინ მიდის ახალი დნმ კვლევების შედეგად, რამდენადაც ის გვაძლევს საშუალებას, გვარ-სახელი გამოვიყენოთ უკვე გენეტიკურ მარკერად.

ისიც ფაქტია, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში კონკრეტული გენეალოგიურ-ეთნიკური ერთობების შესახებ ცოდნა იკარგება, ეთნიკური ერთობები სხვადასხვა ისტორიული ფაქტორების გამო იშლებიან და ერთიანობის შესახებ ხსოვნა მკრთალად არის შემორჩენილი, მაგრამ სწორედ ისტორიული და ანთროპოლოგიური მეცნიერების ერთ-ერთ მიზანიც ამ ხარვეზების აღმოფხვრაა და ყოველი ეთნიკური ერთობების ძველი ისტორიის მეტ-ნაკლებად ობიექტურად წარმოჩენა.

კვლევის მნიშვნელოვანი საკითხია გვარ-სახელების მრავალფეროვნების გამოკვეთა, რომლითაც განსაკუთრებით გამოირჩევა სამეგრელო. ეს ხშირ შემთხვევაში განპირობებულია საკუთარი სახელების მრავალფეროვნებით, რომელთა უმრავლესობისაგანაც მომდინარეობს მეგრული გვარ-სახელები.

ზოგადად, კავკასიის ეთნოკულტურული მრავალფეროვნებიდან, აქ მცხოვრები პოპულაციების ეთნოგენეზის საკითხი ერთ-ერთ გამორჩეულ სამეცნიერო პრობლემად რჩება. თანამედროვე გენეტიკურ (დნმ) კვლევებში სწორედ რეგიონის გვარ-სახელების შესწავლას ექცევა ყურადღება. ამ მიმართულებით ჩვენი ჯგუფის მიერ (ამერიკელ მეცნიერებთან – თ. შური და ა. იარდუმიანი) 2012-2017 წლებში სვანეთსა და სამეგრელოში ჩატარებული სამეცნიერო ექსპედიციის დროს შეგროვებული გენეტიკური მასალა შესწავლილ იქნა პოპულაციური გენეტიკური თვალსაზრისით და შედეგები გამოქვეყნებულ იქნა. ინტერესის საგნად რჩებოდა მასალის

ფილოგენეტიკური ანალიზი. წინამდებარე ნაშრომი კი წარმოდგენილია (ზემოთ დასახელებულ ამერიკელ და ქართველ მეცნიერთა მონაწილეობით) ამ კითხვებზე პასუხის გაცემის მცდელობა.

გაანალიზდა სვანეთში (სულ დაახლოებით 12 000 მოსახლე) მცხოვრები 93 მამაკაცის და სამეგრელოში (სულ 500 000-მდე მოსახლე) მცხოვრები 364 მამაკაცის NRY 17-მარკერიანი მონაცემები. ფილოგენეტიკური ანალიზისთვის გამოყენებულია სპეციალური კომპიუტერული პროგრამა - „კილინ-კლიოსოვის კალკულატორი“.

დადგინდა, რომ სვანეთის მოსახლეობა, სადაც G2a1-ის მაღალი კონცენტრაციაა (80%-მდე), გამოეყო პროტოქართველურ ნაკადს სავარაუდოდ გვიანბრინჯაოს ხანაში, საერთო წინაპრით სამეგრელოს მოსახლეობასთან 3 860+/-320 ybp, რასაც ადასტურებს არქეოლოგიური კვლევები, რომელიც უძველეს სტაციონარულ ნასახლარს ზემო სვანეთში სწორედ გვიანბრინჯაოს ხანაში აღწერს. მიღებული შედეგები თანხვედრაშია ყველაზე სარწმუნოდ აღიარებულ ლინგვისტურ ჰიპოთეზასთანაც.

ზოგადად, როგორც კვლევებიდან ჩანს, ქართული გვარ-სახელები VIII-IX საუკუნეებიდან დასტურდება, ისინი უფრო ადრე წარმოიქმნა, თუმცა წერილობითმა ძეგლებმა ჩვენამდე ვერ მოაღწია. აღნიშნულია, რომ ქართულ ფეოდალურ სისტემაში გვარ-სახელების წარმოშობა სოციალური ურთიერთობის გასაადვილებლად უმთავრესად მემკვიდრეობითი სახელის არსებობის აუცილებლობამ გამოიწვია¹. დროთა განმავლობაში ზოგიერთი გვარი ამოწყდა, წარმოიშვა ახალი გვარები, ზოგიერთ გვარ-სახელს ახალი მტო-გვარები გამოეყო ან ფონეტიკურად სახე იცვალა, მაწარმოებელი სუფიქსი შეიცვალა და ახალ გვარ-სახელად ჩამოყალიბდა, თუმცა ამით ორი ან ორზე მეტი გვარი მამის ხაზით ერთი გენეტიკის მატარებელი რჩება, გვართა რაოდენობა იზრდება, ხოლო გენეტიკური მრავალფეროვნება იგივე რჩება.

უდავოა, რომ გვარ-სახელები ეპოქალურად უნდა განვიხილოთ და არ შეიძლება ერთ კონტექსტში იყოს მოხსენიებული ძველი კლასობრივი საზოგადოებების, ფეოდალური ეპოქისა და შემდგომი დროის გვარ-სახელები, თუმცა აქ უმთავრესად მიგვაჩნია იმის აღნიშვნა, რომ ქართული გვარ-სახელების წარმოქმნა მარტო ფეოდალური ეპოქის ნაყოფი არ უნდა იყოს. ქართველურ ტომებს სხვადასხვა ეპოქაში და სხვადასხვა ტერიტორიაზე სახელმწიფოებრიობის ათასწლოვანი ისტორია აქვთ. ასეთ ვითარებაში წარმოუდგენელია გვარ-სახელის არარსებობის გარეშე ასეთი ეთნოსოციალუ-

¹რ. თოფჩიშვილი, სახელების ეთნოლოგია და ისტორია (მსოფლიო ხალხთა ანთროპომიწიული სისტემები), თბ., 2010, გვ. 217-218.

რი ერთობის ჩამოყალიბება. ამდენად, მიგვაჩნია, რომ „გვარ-სახელი“ თავისებური ფორმით არსებობდა როგორც გვაროვნულ ეპოქაში, ისე სახელმწიფოს ფარგლებში. დროდადრო ერთიანი სახელმწიფოებრიობის დაშლის პირობებში ისევ საგვარეულო წყობისკენ ხდებოდა მიბრუნება, რაც სულაც არ ნიშნავს ამ ერთეულის გაქრობას, არამედ იგულისხმება ზოგადად გარკვეული ტრანსფორმაცია, სადაც გვარი და თემი უფრო მყარი სოციალური ერთეული იყო, ვიდრე სახელმწიფო. ასეთ პირობებში მიმდინარეობდა გვაროვნული თემის ხელახალი დაშლა და ისევ ახალი სახელმწიფოს ფარგლებში ახალი გვარ-სახელების წარმოქმნა. ასე ხდებოდა ეს მოგვიანებითაც, როგორც ადრეფეოდალური ურთიერთობების ჩასახვისას, ისე მოგვიანებით, სათავადოების ჩამოყალიბებისას. ამ პროცესის მართებულობას, ჩვენი აზრით, ეხმაურება ივ. ჯავახიშვილის მნიშვნელოვანი დაკვირვება საქართველოს მოსახლეობის გვაროვნულ წყობილებაზე, რომ შესაძლებელია სტრაბონის დროინდელი საგვარეულო წყობილება პირველადი არ იყოს, არამედ მეორადი ან მესამეგზისი¹. აქ, პირველ რიგში, ხაზგასასმელია ავტორის მიერ გამოყენებული ტერმინი „საგვარეულო წყობილება“, რომელიც გვაროვნული საზოგადოების საპირისპიროა და გულისხმობს არა პირველყოფილი საზოგადოების, არამედ კლასობრივი ეპოქის დროინდელ საგვარეულო ერთეულებს. ამავე დროს, ძველ ეთნოსებს, რომელთაც განსახლების არეალი არ შეუცვლიათ, პირველყოფილი გვარი სოციალურად დიფერენცირებულ საზოგადოებაში გადმოჰყავთ, ოღონდ ტრანსფორმირებული სახით, პირველყოფილი გვარი გვიანდელ გვარში და „გვიანდელი გვარი“ მემკვიდრეობით სახელში (გვარ-სახელში) გადაიზარდა². ამ მხრივ ძალზე მნიშვნელოვანია უძველესი ანთროპომიმების შესწავლა, რომლის გენეზისსაც უძველესი დროიდან მოყოლებული წერილობით წყაროთა მიხედვითაც შეგვიძლია თვალი გავადევნოთ. ანთროპომიმები სამართლიანადაა მიჩნეული ეთნოგენეზისა და ეთნიკური ისტორიის შესწავლის ერთ-ერთ წყაროდ³.

ყველა ხალხმა საკუთარ სახელთა სისტემა და ანთროპომიმული მოდელი შექმნა, რაც გულისხმობს სხვადასხვა ხალხის ანთროპომიმების (საკუთარ სახელთა) გარკვეულ დროში გარკვეული წესით ორგანიზებულ ერთობლიობას. საკუთარ სახელთა სისტემა, უპირველეს ყოვლისა, განპირობებული იყო ენობრივი თავისებურებებით, ეთნოსის მიერ განვლილი ისტორიული გზით, სოციალური

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. I, ტფ., 1928, გვ. 23.

² რ. თოფჩიშვილი, სახელების ეთნოლოგია და ისტორია, გვ. 36.

³ რ. თოფჩიშვილი, სახელების ეთნოლოგია და ისტორია, გვ. 24.

განვითარების პირობებით, რელიგიით, სხვა მეზობელ ხალხებთან ურთიერთობებით¹. სწორედ ამ მიმართულებით, ჩვენი აზრით, ძველადმოსავლურ წერილობით წყაროებზე დაყრდნობით, დასაშვებია ქართველთა ეთნიკური ისტორიის ჭრილში უფრო შორეულ ეპოქებსაც გადავხედოთ და იქ მოხსენიებულ ანთროპონიმთა და ზოგიერთ ტოპონიმიკურ მასალაზე დაკვირვებით პარალელები გავავლოთ დღევანდელ ქართველურ ანთროპონიმიულ სისტემასთან, ქართველურ გვარსახელთა სუფიქსურ და პრეფიქსულ წარმოებებთან. ეს შეიმჩნევა ქაშქა-გაზგებთან. შენიშნულ პარალელებში ბევრი რამ ჯერ კიდევ ფუძისუღადაა საკვლევი, რაც უფრო მეტი ლინგვისტური მასალის მოშველიებას საჭიროებს და ის ენათმეცნიერთა შემდგომი დაკვირვების საგანი უნდა გახდეს. ისტორიკოსის თვალთა დანახული უძველესი ისტორიის ამსახველ არქეოლოგიურ მასალებს თუ გავადევნებთ თვალს, იმ ტერიტორიაზე, რომელზეც ოდითგან ქართველურ და იბერიულ-კავკასიური მოდგმის ტომთა წინაპრებს უნდა ეცხოვრათ (რაც თანამედროვე გენეტიკური დნმ კვლევებითაც დასტურდება), გვარისა და ერთიანი ანთროპონიმიული ერთობის მოდელის ჩამოყალიბება ჯერ კიდევ ძვ. წ. IV-III ათასწლეულიდანაც მაინც უნდა ვიგულისხმოთ, კერძოდ, მტკვარ-არაქსის კულტურიდან მოყოლებული, რასაც, ვფიქრობთ, მომავალი არქეოლოგიური კვლევა-ძიებაც უფრო მკაფიოდ დაადასტურებს. ამ ეტაპზე კი, არქეოლოგიური კულტურის ანალიზით, იმის აღნიშვნა შეგვიძლია, რომ მტკვარ-არაქსის არქეოლოგიურ მონაპოვრებს უნდა ვუწოდოთ არა უბრალოდ „არქეოლოგიური კულტურა“, არამედ ცივილიზაცია, რომელზეც აქ დამწერლობის ნიშნების აღმოჩენა მიუთითებს და ეს პროცესი ახალი მიდგომებით სავსებით სწორად არის შენიშნული². ასეთ პირობებში კი გვარ-სახელის (აქ არ იგულისხმება სამართლებრივი სტატუსის მქონე ე. წ. „ფამილია“) არსებობა თეორიულად დასაშვებია. სოციალური წოდებების არსებობა გვარ-სახელის წარმოქმნასაც განაპირობებს და ეს პროცესი რიგ ხალხებში სწორედ ამ სოციალური იერარქიის კვალდაკვალ დიფერენცირებულად უნდა მომხდარიყო. სამართლიანადაა შენიშნული, რომ ქართულ ენაში პირველყოფილი საზოგადოების გვარიც (აქ არ იგულისხმება თვით ტერმინ გვარის წარმოშობად. ჭ.) და მემკვიდრეობითი სახელიც (გვარსახელი) ერთი და იმავე ტერმინით აღინიშნება, რაც მიგვანიშნებს იმაზე, რომ ამ თვალსაზ-

¹რ. თოფჩიშვილი, სახელების ეთნოლოგია და ისტორია, გვ. 28-29.

²С. Н. Кореневский, О понятиях «цивилизация, протоцивилизация» и знаках на керамике в культурах Подунавья, Кавказа и Переднего Востока в V-III вв. до н. э., Краткие сообщения Института археологии, 2013, № 230, გვ. 63-84.

რისით საქართველოში ტრადიციის წყვეტა არ მომხდარა, თუმცა პირველყოფილი საზოგადოების გვარი და სახელმწიფოს დროინდელი გვარები თავისი შინაარსით ერთმანეთისაგან განსხვავდება¹.

გვარის სტრუქტურასა და გენეზისზე საბოლოო დასკვნების გაკეთება რთული ამოცანის წინაშე გვაყენებს. პირველი ის, რომ გვაროვნული საზოგადოების პირობებში არსებული გვარი, ჩვენს ეპოქამდე მოღწეული ეთნოგრაფიული აღწერილობებით თუ ვიმსჯელებთ, განვითარების ერთი საერთო ხაზის, ანუ რაიმე უნივერსალური მოდელის გამოკვეთის საშუალებას არ გვაძლევს. კვლევას ართულებს ისიც, რომ, როგორც მართებულიადაა აღნიშნული, თითქმის ყველა ტომი, რომლებიც ისტორიული წყაროებით არის ცნობილი, უკვე ძალიან შორს წავიდნენ განვითარების მხრივ და მათმა სახელების სიტემამ უკვე მოასწრო, მიეღო სოციალური, რიტუალური და ქარიზმატული ფუნქციები².

¹ რ. თოფჩიშვილი, სახელების ეთნოლოგია და ისტორია, გვ. 34.

² И. В. Бестужев-Лада, Имя человеческое: прошлое, настоящее, будущее (Исторические тенденции развития людских имен собственных и формирование современных антропонимических зон), Советская этнография, №2, М., 1968, გვ. 133.

გვარ-სახელის სტრუქტურისა და გენეზისის ძირითადი საკითხები

§1. გვაროვნული ორგანიზაციის ძირითადი თეორიები

თეორიები, გვარისა და გვაროვნული ორგანიზაციის (როგორც სოციალური ორგანიზმის) წარმოშობის მიმართულებით, მეცნიერულად ჯერ კიდევ XVII-XVIII საუკუნეებიდან მუშავდებოდა. საკითხი საკმაოდ კარგად არის განხილული მ. კოსვენის 1948 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში¹, თუმცა აქვე მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, წინამდებარე კვლევასთან მიმართებაში, ზოგიერთი მნიშვნელოვანი მათგანი გამოვყოთ.

გვარი, როგორც საზოგადოებრივი ჯგუფი და გვაროვნული ურთიერთობების სხვადასხვა ფორმა ჯერ კიდევ ანტიკური სამყაროსთვისაც იყო ცოცხალი სინამდვილე და მან მიიღო მრავალფეროვანი გამოხატულება საბერძნეთისა და რომის წერილობით ძეგლებსა და ლიტერატურაში². ხოლო შემდგომ, სხვადასხვა ხალხის აღწერილობების სახით XVII-XVIII საუკუნეებში გვარის შესახებ უამრავი ინფორმაცია გაჩნდა (ლაფიტო, ბოუდიჩი). თუმცა მეცნიერული ინტერპრეტაციის თვალსაზრისით პრიორიტეტი ეკუთვნის დანიელ ისტორიკოსს ბარტოლდ-გეორგ ნიბურუს. შემდგომ სხვადასხვა ავტორები გვარის სტრუქტურის საკითხების ორიგინალურ დამუშავებას ცდილობდნენ, კერძოდ, კარლ-დიტრიხ გიულმანი, მაუნტ სტიუარტ ელფინსონი, ფრიდრიხ ვილკენი, იაკობ გრიმმი, კარლ ეიხგორნი, ვილჰელმ ვილდი, გეორგ ვაინცი, ფრანსუა გიზო და სხვები³.

ჯერ კიდევ XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე, მეცნიერთა მიერ საზოგადოების ძირითადი სტრუქტურული ერთეულის უმთავრესი ფაქტორის გამოყოფის მცდელობისას ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო მიდგომა გაჩნდა „თემობრივი“⁴ და „გვაროვნული“⁵ თეორიების სახით. გვაროვნული თეორიის შემქმნელი და მისი მომხრე-

¹ М. О. Косвен, Матриархат. История проблемы, М.-Л., 1948, гл. 86-104.

² М. О. Косвен, Матриархат. История проблемы, гл. 86.

³ М. О. Косвен, Матриархат. История проблемы, гл. 87-90.

⁴ Г. Л. Ф. Маурер, Введение в историю общинного подворного, сельского и городского устройства и общественной власти, М., 1880.

⁵ И. Ф. Эверс, Древнейшее русское право в историческом его раскрытии (1826), перев. Платонова, 1835.

ბი ამტკიცებდნენ, რომ ძირითად სტრუქტურულ ერთეულს, როგორც ეკონომიკურს, ისე საზოგადოებრივს, განვითარებული (ე. ი. კლასობრივი) თუ პირველყოფილი საზოგადოებისათვის წარმოადგენდა „გვარი“¹; ზოგიერთი ავტორი კი უფრო შორს წავიდა და განავითარა იდეა იმის შესახებ, რომ „გვარი“ არა მხოლოდ უშუალოდ წინ უსწრებს სახელმწიფოს წარმოქმნას, არამედ თავის გამობატულებას სახელმწიფო დაწესებულებებშიც პოულობს². ბ. გ. ნიბურმა ბერძენთა და რომაელთა გვარის საკითხების კვლევისას წამოაყენა თეზისი, რომ თავიდან საზოგადოების დასაყრდენს წარმოადგენდა ნათესაურ-გვაროვნული კავშირები, ხოლო შემდგომ – ტერიტორიული³. მსგავსი მიდგომები გააჩნდა მ. კოვალევსკის, რომელიც გვარის სტრუქტურის საკითხებს სოციოლოგიური და გენეტიკური ფსიქოლოგიის კუთხით სწავლობდა⁴. ცოტა მოგვიანებით კი კ. ხიულმანმა ანტიკური ლიტერატურისა და ბიბლიის მეთოდების საფუძველზე გააანალიზა ძველი ხალხების გვაროვნული ურთიერთობის საკითხები და ხაზი გაუსვა გვარის ისეთ დამახასიათებელ თვისებას, როგორიცაა მიწის კოლექტიური ფლობა⁵; გერმანელმა ისტორიკოსმა გ. ზიბელმა კი შექმნა გვაროვნული თეორია გერმანული სახელმწიფოს წარმოშობის შესახებ⁶.

განვითარების დაბალ საფეხურზე მყოფი ტომების საოჯახო ყოფისა და გვაროვნულ წყობის შესწავლის მიმართულებით მაინც გამორჩეული წვლილი მიუძღვით ბახოფენს, მაკ-ლენანს და მორგანს, რომელთა ნაშრომების ბაზაზე XX საუკუნის 30-იან წლებში უკვე მკვლევრების მიერ უარყოფილ იქნა მოსაზრებები პატრიარქალურ ოჯახზე, როგორც საზოგადოების ემბრიონზე, და მასთან ერთად რადიკალურად შეიცვალა წარმოდგენები გვარზე. ოჯახი აღიარებულ იქნა გვიანდელ წარმონაქმნად, ხოლო გვარი – ადამიანთა საზოგადოების უპრიმიტიულეს ფორმად, რომლისგანაც შემდგომში წარმოიქმნა ყველა სხვა დანარჩენი უფრო რთული სოციალური ორგანიზმები. ყველაზე ველურ ტომებშიც კი გვარი არის ეგზოგამიური, რაც, მორგანის დროიდან მოყოლებული, ითვლება გვარის ძირითად ნიშნად, თუმცა, როგორც აქვე სამართლიანად უთითებს ლ. შტერნბერგი, ასეთი მჭიდრო მუდმივმოქმედი კავში-

¹ И. Ф. Эверс, Древнейшее русское право в историческом его раскрытии; С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, т. I, М., 1851; К. Д. Кавелин, Взгляд на юридический быт древней руси, соб. соч. т. I, СПб., 1897.

² Т. Н. Грановский, О родовом быте у древних германцев, соч. 4 изд. М., 1900.

³ М. О. Косвен, Матриархат. История проблемы, гз. 88.

⁴ М. Ковалевский, Первобытное право, вып. I, Род, М. 1886.

⁵ М. О. Косвен, Матриархат. История проблемы, гз. 87- 88.

⁶ М. О. Косвен, Матриархат. История проблемы, гз. 96.

რის შესაქმნელად როგორიც გვარია, უნდა არსებულიყო უფრო ძლიერი სტიმული ვიდრე მხოლოდ ერთი საერთო აკრძალვა. ავტორმა ამ საერთო სტიმულად მიიჩნია სქესობრივი კანონების საერთოობა (იგულისხმება ერთი გვარის მამაკაცების სხვა გვარის ქალებთან გარანტირებული სქესობრივი კავშირები, რომელიც შემდგომ ლევირატის ფორმით გვაქვს), რომლის ურთიერთდასაცავად და მათი გარანტიისთვის ადამიანები ერთიანდებოდნენ მჭიდრო გვაროვნულ კავშირებში¹.

ლ. გ. მორგანი გვარს განსაზღვრავდა, როგორც სისხლით ნათესავთა ერთობლიობას, რომელთაც აკავშირებდა ერთი საერთო წინაპრიდან წარმოშობა განსაკუთრებული გვაროვნული სახელით². იმავე პრინციპით განიხილებოდა გვარი რევოლუციამდელ რუსულ ეთნოლოგიურ ლიტერატურაშიც, კერძოდ, გვარი წარმოადგენს ყველა იმ პირთა ერთობლიობას, რომლებიც ერთი საერთო წინაპრიდან წარმოშობილად თვლიდნენ თავს³.

გვარის სტრუქტურის კვლევისას საინტერესო სქემა შემოგვთავაზა ე. წ. ამერიკული „ისტორიული ეთნოგრაფიისა“ და „ანტი-ევოლუციონისტური“ სკოლის წარმომადგენელმა დ. პ. მიორდოკმა. კერძოდ, ის გამოყოფს და განასხვავებს ნათესაური კავშირების სამ ჯგუფს: 1. ნათესაური ჯგუფები, რომლებიც საცხოვრებლის ერთიანობით არიან დაკავშირებულნი. აქ ავტორი გულისხმობს დიდ თუ პატარა ოჯახებს; 2. სისხლით მონათესავე ჯგუფები, რომლის ფარგლებში იგულისხმება გვარი და მის დანაყოფები; 3. შუალედური ნათესაური ჯგუფები, რომლის შიგნით მოიაზრება რამდენიმე სახლეულობა, რომლებიც წარმოშობას ერთი წინაპრიდან აღიარებენ. ასეთ სოციალურ ჯგუფებს მიორდოკი უწოდებს „კლანებს“ (გვარის-სიბ-ისგან განსხვავებით), რომელიც რიგი ისეთი თავისებურებებით გამოირჩევა, როგორიცაა: ნათესაობის ერთხაზოვანი ათვლა, ტერიტორიული ერთობა (კლანი ემთხვევა ლოკალურ ჯგუფს), კლანის შიგნით სოციალური ინტეგრაციის არსებობა, ანუ დამოუკიდებელი ოჯახების არა მექანიკური მასა, არამედ გარკვეული სიტემით მათი ურთიერთდაქვემდებარება⁴. ავტორისავე აზრით, კლანი ისტორიულად გვარის წინამორბედი⁵. საკითხის კვლევისას მნიშვნელოვანია ასევე კ. ლევი-სტროსის საკმაოდ გან-

¹ **Л. Я. Штернберг**, Семья и род у народов северо-восточной Азии, Л., 1933, гл. 159.

² **Л. Г. Морган**, Древнее общество, Л., 1935. гл. 38.

³ **Н. Харузин**, Этнография, СПб, 1903, гл. 160.

⁴ **Джордж Питер Мердок**, Социальная структура, М., 2003, гл. 68, 74.

⁵ **Джордж Питер Мердок**, Социальная структура, гл. 187.

სხვაებული, თუმცა მანამდე არსებული მიდგომების გაშლის და ახლებურად წინ წამოწევის ცდა¹. ამავე დროს, საკითხის კვლევისას აუცილებლად გასათვალისწინებელი და საყურადღებოა ისეთი იდეალისტური და პოზიტივისტური მსოფლმხედველობის მატარებელი კლასიკოსი ავტორების შეხედულებები, როგორებიც იყვნენ ფიუსტელ დე კულანჟი², ე. ტელიორი³, გ. სპენსერი⁴ და სხვები.

საბჭოთა ლიტერატურაში ტერმინი გვარი ორი სხვადასხვა მნიშვნელობით გამოიყენებოდა. პირველ რიგში, იგულისხმებოდა გენეალოგიური კოლექტივი, ყველა სისხლით მონათესავე ადამიანის გაერთიანება, რომლებიც თავის წარმოშობას ერთი საერთო წინაპრიდან ითვლიან ქალის ან მამაკაცის ფილიაციით. მეორე მხრივ (და ამ გაგებითაც ტერმინი „პატრიარქალური გვარი“ გამოიყენება საკმაოდ ხშირად), მხედველობაში აქვთ ისეთი სოციალური სტრუქტურა, რომელიც აერთიანებს მოცემული სანათესაო-მეურნეობრივი ჯგუფის ყველა წევრს, იქნება ეს გვაროვნული თემი (დედამთავრული გვარის ეპოქაში), მირდოკისეული „კლანი“, მონათესავე ოჯახთა ჯგუფი (პატრონიმია) და მათი მსგავსი⁵. ასევე, სადისკუსიო თემაა ისიც, თუ რა იყო წინაკლასობრივი საზოგადოების ძირითადი ბირთვი – გვარი თუ თემი, გვარი ან თემის სხვა ფორმები პირველყოფილი კომუნიდან პირველყოფილ სამეზობლო თემამდე⁶.

ამდენად, მთლიანობაში საბჭოთა ისტორიოგრაფიის პირობითად პირველ ეტაპზე გვარი გაგებული იყო პირველყოფილ-გვაროვნული საზოგადოების ძირითად საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ერთეულად, რომელიც აერთიანებდა სისხლით მონათესავე კოლექტივს საერთო სამეურნეო, საზოგადოებრივი და კულტის ერთიანობით. ამათ შორის გვარის ერთიანობის მთავარ განმსაზღვრელად მაინც მიიჩნეოდა ეკონომიკური ერთიანობა, რომლის რღვევის შემდეგად გვარი წყვეტდა არსებობას⁷. თუმცა მკვლევართა ნაწილი განვითარებული პირველყოფილი საზოგადოების ძირითად ერთეულად „თემს“ მიიჩნევდნენ, რომელიც წყვილადი

¹ К. Леви-Стросс, Структурная антропология, М., 1985.

² Фюстель де-Куланж, Гражданская община древнего мира, СПб., 1906.

³ Э. Тэйлор, первобытная культура, М., 1939.

⁴ Г. Спенсер, Социальная статика, Киев, 2013.

⁵ С. Я. Козлов, К характеристике некоторых социальных структур родового общества (заметки в связи с дискуссией), Советская этнография, №5, М., 1970, гл. 85.

⁶ С. Я. Козлов, К характеристике некоторых социальных структур родового общества (заметки в связи с дискуссией), гл. 86.

⁷ Ю. А. Сем, Родовая организация нанайцев (XVII-начало XIX в.), Л., 1959, гл. 9-10.

ოჯახების ჯგუფებისაგან იყო შექმნილი¹, გვარი ეგზოგამიის კანონის ძალით არასოდეს არ შეიძლებოდა ყოფილიყო ეკონომიკური ერთეული², არამედ ასეთი იყო მის შიგნით მოქმედი ლოკალური ნაწილი³, ეგზოგამიურ ნათესავთა ჯგუფი, რომელთაც სწამთ თავიანთი საერთო წარმოშობა, აქვთ საკუთარი სახელწოდება და რომლებიც ერთმანეთთან დაკავშირებულნი არიან მთელი რიგი წესებით, ურთიერთვალდებულებებითა და ტრადიციებით⁴. ზოგიერთი ავტორი კი „გვარს“ განიხილავდა მხოლოდ და მხოლოდ საქორწინო ურთიერთობების მარეგულირებელ ორგანიზაციად ან ასეთი ურთიერთობების რეგულირების ერთ-ერთ ფორმად, ამასთან ერთად, გვიანდელ და არაუნივერსალურ მოვლენად⁵. ზოგიერთი ავტორი გვარის განვითარებას რამდენიმე ეტაპად ყოფდა, სადაც მისი განვითარების ფაზების მიხედვით სპეციალური ტერმინების გამოყენების შესაძლებლობას უშვებდა⁶. გვარის განმარტებისას ძირითად ჭრილში ლ. გ. მორგანის მიერ შემოთავაზებული განმარტებიდან ამოსავალი მიდგომები შემოგვთავაზებს მ. კოსვენმა⁷ და მ. კრიუკოვმა⁸. ავტორთა ნაწილი კი გვარს ოჯახებისაგან შემდგარ გაერთიანებად მიიჩნევდა (ნ. ზიბერი, ლ. ფაინბერგი, ბ. დოლგინი, ი. დიაკონოვი)⁹, თუმცა ავტორთა ნაწილი „გვარის“ სტრუქტურის კარდინალური საკითხების კვლევისას გვარს საერთოდ განმარტების გარეშე ტოვებდა¹⁰.

¹ **Н. А. Бутинов** Папуасы Новой Гвинеи: Хозяйство, общественный строй, М., 1968; **В. Р. Кабо**, Первобытная община охотников и собирателей (по австралийским материялам), В кн. Проблемы истории докапиталистических обществ, М., 1968.

² **Н. А. Бутинов**, Происхождение и этнический состав коренного населения Новой Гвинеи, Труды института этнографии АН СССР, новая серия, LXXX, М.-Л., 1962, гл. 181.

³ **Ю. В. Бромлей**, Современные проблемы этнографий, М., 1981.

⁴ **Б. О. Долгих**, Род, фратрия, племя у народов Северной Сибири, М., 1964, гл. 1-2.

⁵ **В. М. Бахта, Д. В. Гурьев, И. Ф. Кузнецов**, Попитки философического исследования проблем антропогенеза, Вопросы философии, М., 1964, №8.

⁶ **Ю. И. Семенов**, О периодизации первобытной истории Советская этнография, М., 1965, №5, гл. 74—93.

⁷ **М. О. Косвен**, Семейная община и патронимия, М., 1963, гл. 119.

⁸ **М. В. Крюков**, О соотношений родовой и патронимической (клановой) организации, Советская Этнография, М., 1967, # 6, гл. 84.

⁹ **М. В. Крюков**, О соотношений родовой и патронимической (клановой) организации, Советская Этнография, М., 1967, # 6, гл. 85.

¹⁰ **М. М. Броднев**, От родового строя к социализму (По материялам Ямало-Ненецкого национального округа), Советская Этнография, М., 1950, №1; **Б. Я. болчок**, Следи дуальной организации у народов мунди, Советская этнография, М., 1959, №6; **Р. Я. Денисев**, Опыт реконструкции структуры общества (по данным могилника эпохи бронзы), Советская этнография, М., 1984, №6; **А. И. Першиц**,

ყოფილ საბჭოთა კავშირში „გვაროვნული თეორია“ ახალი მიმართულებით განავითარა მ. კოსვენმა¹, რომელმაც XIX საუკუნის ბოლოს სამეცნიერო ლიტერატურაში პატრიარქალური გვარისა და ერთი გარკვეული სისხლით მონათესავე ერთობის აღსანიშნავად გამოყენებული ტერმინი „პატრონიმია“ (რომლის არსის, გენეზისისა და სტრუქტურის საკითხების ინტერპრეტაცია არ იყო წარმოდგენილი)² წინ წამოწია³ და მისი სტრუქტურისა და გენეზისის საკითხები თავის კაპიტალურ ნაშრომში ვრცლად ჩამოაყალიბა: „პატრონიმია“ (ლათინურიდან პატერ - მამა და ნომენ -სახელი, ე. ი. სახელწოდება მამის მხრიდან) ისტორიული, საზოგადოებრივი ფორმაა, დამახასიათებელი პატრიარქალურ-გვაროვნული წყობილებისათვის; ის წარმოადგენს დიდ ან მცირე ოჯახთა ჯგუფს, რომელიც წარმოქმნილია ერთი პატრიარქალური საოჯახო თემის გაზრდის შედეგად და მას ამა თუ იმ ფორმით შენარჩუნებული აქვს მეურნეობრივი, საზოგადოებრივი და იდეოლოგიური ერთიანობა, რომლებიც ატარებენ საერთო პატრონიმიულ ანუ გაუყოფელი ოჯახის უფროსის საკუთარ სახელს“⁴. პირველ ეტაპზე, კოსვენისეული სქემა მკვლევარ-ეთნოგრაფთა უმრავლესობის მიერ ყოველგვარი კრიტიკის გარეშე იქნა მიღებული და მათ მიერ ამა თუ იმ ხალხის სოციალური ორგანიზაციის და, კერძოდ, გვარის სტრუქტურის კვლევისას არ იყო ნაჩვენები მისი არსი და გენეზისი⁵, თუმცა, 60-იანი წლებიდან მოყოლებული ტერმინ „პატრონიმიის“, მისი სტრუქტურისა და განეზისის საკითხებთან დაკავშირებით კოსვენისეული სქემის გადასინჯვის პრობლემა დადგა და ურთიერთგამომრიცხავი მიდგომები გაჩნდა. ზოგიერთი ავტორი

Пережитки дуальной организаций в родоплеменной структуре арабов, Советская этнография, М., 1958, №3; **М. К. Сапожников**, К вопросу о периодизации первобытного строя, Советская этнография, М., 1973, №5.

¹**М. О. Косвен**, Семейная община и патронимия, М., 1963.

²**М. Ковалевский**, Первобытное право, вып. I, Род. М. 1886, гл. 76-77.

³**М. О. Косвен**, Из родового строя в Юго-Осетии, Советская этнография, М. 1935, №6.

⁴**М. О. Косвен**, Семейная община и патронимия, М., 1963, гл. 97.

⁵**Э. Г. Карапетян**, Родственная граппа «Азг» у Армян (вторая половина XIX, начало XX века), Ереван, 1966; **А. Авдал**, Патронимия у курдов Армении в XIX в. Советская этнография, М., 1959, №6; **С. И. Вайнштайн**, Родовая структура и патронимическая организация у тофаларов (до начала XX в.), Советская этнография, М., 1968, №3; **У. Н. Данилова**, Семья и патронимия в системе сельской общины у абазин во второй половине XIV в. Советская этнография, М., 1979. №5; **Н. Б. Янковская**, Землевладение большесемейных домовых общин в клинописных источниках, Вестник древней истории, М., 1959, №1.

„პატრონიმიას“ მეორეხარისხოვან ინსტიტუტად მიიჩნევდა¹, ზოგი კი მას საერთოდ არ იხსენიებს სოციალურ ურთიერთობათა სტრუქტურის კვლევისას². მ. კრიუკოვმა ტერმინი „პატრონიმია“, ნათესაობის მატრილინური ხაზის მქონე ხალხების მიმართ შეუსაბამოდ მიიჩნია და მის აღსანიშნავად შემოგვთავაზა მიორდოკის მიერ ნახმარი ტერმინ „კლანი“-ს გამოყენება³. მ. კრიუკოვის სტატიას გამოეხმაურა ნ. ა. კისლიაკოვი და პატრონიმიის კოსვენისეული სქემის ძირითად მომენტებს დაუჭირა მხარი, თუმცა „პატრონიმია“ მან გვიანდელ მოვლენად მიიჩნია და თვით ტერმინის გამოყენება უმართებულოდ ჩათვალა⁴, ზოგიერთმა მკვლევარმა კოსვენისეული სქემის თითქმის ყველა ასპექტს დაუჭირა მხარი⁵. ალ. რობაქიძემ კი პატრონიმია მხოლოდ და მხოლოდ საოჯახო თემის ან მისი გადმონაშთური ფორმის ოჯახის დაშლის შედეგად წარმოქმნილად მიიჩნია⁶, ხოლო ი. გოგინაშვილმა პატრონიმიის დამოუკიდებელი სოციალური ფუნქციის მქონე ერთეულად გაგება მიუღებლად ჩათვალა და მას, უბრალოდ, „გენეალოგია“ უწოდა⁷. ნ. მგელაძემ და ნ. მასანოვმა პატრონიმია განსაზღვრეს, როგორც „ლინიჯთა“ ერთობლიობა, მისი ლოკალურობის საკითხი კი ეჭვქვეშ დააყენეს⁸.

ამდენად, პატრონიმიული ორგანიზაციის სტრუქტურისა და გენეზისის საკითხთან დაკავშირებით მრავალი ახალი მოსაზრება გაჩნდა, მაგრამ თითოეული მათგანი, ვფიქრობთ, მაინც ვერ გვაძლევს ამომწურავ პასუხს გვარის სტრუქტურისა და გენეზისის ძირეულ საკითხებზე. ვფიქრობთ, პატრონიმიის სტრუქტურის გააზრე-

¹ **Н. А. Кисляков**, Рецензия на книгу М. О. Косвена, «Семейная община и патронимия», Советская этнография, М., 1965, №6.

² **Д. А. Ольдерогге**, Иерархия родовых структур и типы большесемейных домашних общин, Социальная организация народов Азии и Африки, М., 1975.

³ **М. В. Крюков**, О соотношении родовой и патронимической (клановой) организации, Советская этнография М., 1967, №6.

⁴ **Н. А. Кисляков**, По поводу статей М. В. Крюкова, «О соотношении родовой и патронимической (клановой) организации, Советская этнография, М., 1968, №1.

⁵ **Н. А. Бутинов**, Община, семья, род. Советская этнография М., 1968, №2.

⁶ **А. И. Робакидзе**, Особенности патронимической организации народов горного Кавказа (в связи с вопросами о соотношении рода и семьи; Советская Этнография, М., 1968, №5.

⁷ **ი. გოგინაშვილი**, ნათესაობის სისტემა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, თბ., 1991.

⁸ **ნ. მგელაძე, ნ. მასანოვი**, სოციალურ ორგანიზაციათა ტიპოლოგიისა და მოდელირების თეორიული და მეთოდოლოგიური პრობლემები, კრ. კულტუროლოგიური და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი საქართველოში, თბ., 1996, ტ. I.

ბისას ზემოთ წარმოდგენილი ავტორები, როგორც ჩანს, კოსვენისეული სქემის მკაცრი რევიზიის მიზნით, ამ გაუთავებელი პოლემიკით, ვფიქრობთ, კიდევ უფრო მეტ ჩიხში შევიდნენ და საკითხის სირთულის მიუხედავად მისი უფრო მარტივად დანახვაც შეიძლებოდა (იხ. ქვემოთ).

როგორც ჩანს, საბჭოთა ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში გვარის სტრუქტურის საკითხებზე მრავალი თეორიულად სადისკუსიო საკითხის წინ წამოწევა გამოწვეული იყო გვარის, როგორც სოციალური ორგანიზმის სხვადასხვა ფორმაციაში მყარად არსებობით. საკითხი ძირითადად განიხილებოდა პირველყოფილ-გვაროვნული საზოგადოების გვარის სტრუქტურის ჭრილში, რომლის შედარება ხდებოდა განვითარების გვაროვნულ სტადიაზე სხვადასხვა ხალხის (მათ შორის კავკასიის ხალხების) ეთნოგრაფიულად აღწერილ გვარის სტრუქტურასთან, ასევე შუა საუკუნეების და თანამედროვე გვარ-სახელებთან.

ზემოთ წარმოდგენილ საკითხთან მიმართებაში აქვე დავაფიქსირებთ ჩვენს მიდგომას, კერძოდ, სავსებით სამართლიანად არის შენიშნული ის გარემოება, რომ ოჯახი მხოლოდ გარეგნულ მსგავსებაშია გვართან და ეს თვითმყოფადი მესამეული სოციალური ინსტიტუტი გვართან შეცდომით არის გაიგივებული¹. ჩვენი აზრით, გვარის სტადიალური განვითარების ფაზებთან დაკავშირებული ნიუანსების გვერდის ავლით, მართებულია დავეთანხმოთ იმ ზოგად განმარტებას, რომ გვარი – ეს არის ეგზოგამიური კოლექტივი, რომელიც წარმოადგენს სისხლით ნათესავთა ერთობლიობას, რომლებიც წარმოშობილნი არიან საერთო წინაპრისაგან და ატარებენ საერთო გვაროვნულ (ტოტემურ) სახელს². ვფიქრობთ, გვარის ფუნქციის ინტერპრეტაციისას ერთ-ერთი სწორი მიდგომა აქვს მ. კოზლოვს, რომელიც გვარს და გვაროვნული ორგანიზაციის როლს კაცობრიობის სოციალურ ისტორიაში განსაკუთრებულ ადგილს აკუთვნებდა. მისივე თქმით, შესაძლოა ვისაუბროთ გვარზე, როგორც საფუძველზე და ფუნდამენტურ ერთეულზე პირველყოფილი საზოგადოებისა იმ აზრით, რომ ეს იყო საწყისი ფორმა ადამიანთა სოციალური ორგანიზაციისა, ის სოცი-

¹М. В. Крюков, О соотношений родовой и патронимической (клановой) организации, Советская Этнография, М., 1967, № 6, гз. 85.

²М. В. Крюков, О соотношений родовой и патронимической (клановой) организации, № 6, гз. 83-84.

ალური ორგანიზმი, რომლის საფუძველზეც ვითარდებოდნენ ყველა შემდგომი საზოგადოებრივი სტრუქტურები¹.

როგორც შესავალშივე აღინიშნა, უკვე მოძველებულად უნდა მივიჩნიოთ შეხედულებები იმის შესახებ, რომ გვარის და, საერთოდ, საგვარეულო ერთეულის გამოყენება ეთნიკური ისტორიის შესასწავლად ვერ მოგვცემდა ღრმა შედეგებს, რამდენადაც ფიქრობდნენ, რომ ძალიან რთულია თვალი გავადევნოთ კონკრეტული გვარების შესწავლით მათ გენეალოგიურ ისტორიას საუკუნეების განმავლობაში ახალი გენეალოგიური მტოების წარმოქმნის გამო. საკითხის უფრო დამაჯერებელი გადაჭრა უკვე წინ მიდის ახალი დნმ კვლევების შედეგად, რამდენადაც ის გვაძლევს საშუალებას, გვარ-სახელი გამოვიყენოთ უკვე გენეტიკურ მარკერად. იმდენად, რამდენადაც, გვარ-სახელი თაობიდან თაობას გადაეცემა ძირითადად მამის ხაზით-ყ ქრომოსომის დნმ მარკერების თანმხვედრად, გვარების მეშვეობით შეიძლება შევისწავლოთ ინბრიდინგის დონე, მიგრაციები, გენთა დრეიფი, პოპულაციებს შორის გენეტიკური დისტანციები და სხვა².

¹ **С. Я. Козлов**, К характеристике некоторых социальных структур родового общества (заметки в связи с дискуссией), Советская этнография, №5, М., 1970, гл. 87.

² **D. Chitanava, Th.G. Schurr, L.Bitadze, Bezhan Khorava, Q. Tsimintia, I. Shengelia, A. Yardumian, Sh. Laliashvili, R. Shengelia**, An Interdisciplinary Analysis of Surname Extinction in Mingrelia (North-West Georgia), „Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, Moambe“, vol. 13, no. 4, 2019, გვ. 109-114; **ლ. ბითაძე, დ. ჭითანავა, შ. ლალიაშვილი, ნ. თავართქილაძე, რ. შენგელია**, გვარსახელები და მოსახლეობის ანთროპოლოგიური და გენეტიკური პოლიმორფიზმი, ქრონოსი I, თბ., 2020 გვ. 155-176; **დ. ჭითანავა, თ. შური (აშშ), ლ. ბითაძე, ბ. ხორავა, ქ. ციმინტია, ი. შენგელია, ა. იარდუმიანი (აშშ), შ. ლალიაშვილი, რ. შენგელია**, „ნამღევნი“ გვარსახელები სამეგრელოში და მისი კვლევის ძირითადი ასპექტები, ანალები, № 15, თბ., 2019, გვ. 301-322. **Shengelia R., Andriadze G, Bitadze L., Chitanava D., Chikovani N., Khmaladze E., Kekelidze M., Laliashvili Sh.** Comparative Genetics Study of East Georgia Population. Moambe, 2017, vol. 11, no 4, pp. 1-8; **Yardumian A., Shengelia R., Chitanav D., LaliashviliSh., Bitadze L., Laliashvili I, Villanea F., Sanders A., Azzam A., Groner V., Edleson K., Vilar M.V., Schurr T.V.** Genetic Diversity in Svaneti and Its Implications for the Human Settlement of the Highland Caucasus. American Journal of Physical Anthropology, 2017, October 27, გვ. 837-852; **Yardumian A. Schurr., T. G, Shengelia R., Chitanava D., Laliashvili Sh., Bitadze L., Laliashvili I.** Reconstructing the Genetic History of Svaneti, Northwest Georgia, A N C I E N T LINEAGES, Filadelfia, 2017, გვ. 22-28.

&2. გვაროვნული საზოგადოების გვარის სტრუქტურა

თუ გადავხედავთ ეთნოლოგიურ ლიტერატურას გვაროვნული საზოგადოებისთვის დამახასიათებელ სოციალურ ურთიერთობებსა და კონკრეტულად მის გენეზისზე, ჩვენ განვითარების ერთ კონკრეტულ სქემაზე დიდი ალბათობით ვერ შევთანხმდებით. აქ ძირითად წყაროს წარმოადგენს განვითარების დაბალ საფეხურზე მყოფ ხალხებზე ეთნოგრაფიულად ფიქსირებული მასალები, რომელთა გაანალიზებაც, ჩვენი აზრით, გვაძლევს იმის ვარაუდის საშუალებას, რომ ფრატრია წარმოადგენს სოციალური ორგანიზაციის პირველ, ყველაზე არქაულ ფორმას. ამის მკაფიო მაგალითად, ვფიქრობთ, ყველაზე მართებულია მოვიყვანოთ მელანეზიელი პაპუასები, სადაც მთავარ სოციალურ დანაყოფად გვევლინება სქესობრივ-ასაკობრივი ჯგუფი გერონტოლოგიური ზედაფენით. აქ მცირე ოჯახის გამოყოფა სუსტად არის დაწყებული და გვარი სოციალური ჯგუფის ფორმით ჯერ კიდევ არ არსებობს, ტერიტორიულ ჯგუფი კი ატარებს ტოტემისტურ ნიშნებს. თუმცა გვაქვს ორი დიდი ეგზოგამიურ-ტერიტორიულ ჯგუფებად განფენილი ტოტემისტური დანაყოფები – ფრატრიები. ფრატრიებში არის მამისეული ფილიაცია, მაგრამ ტერიტორიული ჯგუფების მიმართ (ტოტემისტურის) ნათესაობა განისაზღვრება როგორც მამის, ისე დედის ხაზით. რაიმე ტომობრივ გაერთიანებაზე კი საუბარი ზედმეტია¹. გვაროვნული წყობის გაცილებით უფრო შორს წასული ნიშნები შეგვიძლია დავინახოთ იამაელი ნენცების მაგალითზე, სადაც ისინი იყოფოდნენ ორ ეგზოგამიურ ფრატრიად, სადაც ქორწინება აკრძალული იყო არა მხოლოდ გვარის შიგნით, არამედ ერთი ფრატრიის შიგნით შემავალ ყველა გვარს შორის². გვარის ამგვარივე სტრუქტურა გვაქვს აღმოსავლეთ ტუველების XX საუკუნის დასაწყისის მასალიდან, სადაც გვარები შედგებოდა ერთიდან რამდენიმე ათეული ეგზოგამიური ოჯახებისაგან³. ამდენად, მართებული ჩანს მოსაზრება, რომ გვარის შექმნას საფუძვლად უდევს აგამიური პერიოდების სულ უფრო გაძლიერება და, შესაბამისად, პრომისკუიტეტულის თანდათანობით შემცირება. ამან გამოიწვია სრული აგამიის წარმოქმნა და, შესაბამისად, პირველყოფილი ჯოგის

¹ **С. А. Токарев**, Родовой строй в Меланезии, Советская Этнография, М., 1933, # 2, гз. 51-52.

² **М. М. Броднев**, От родового строя к социализму, Советская этнография, №1, М., 1950, гз. 92.

³ **С. И. Вайнштейн**, Род и кочевая община у восточных тувинцев (XIX- начало XXв), Советская этнография, №6, М., 1959, гз. 81.

გვარად გარდაქმნა¹. ფრატრიის ნიშნებიდან უნდა გამოვყოთ მისი ეგზოგამიურობა და სადაც ყველაზე მნიშვნელოვანია – ახალი გვარის გამოყოფის პროცესი².

გვარის წარმოქმნის პირველ ფაზად მიჩნეულია ეგზოგამიის როლის წინ წამოწევა, რომელიც მომთაბარული ცხოვრების მეტნაკლებად მოწესრიგებას და თვითმყოფად კოლექტივად ჩამოყალიბებას, სხვადასხვა ჯგუფს შორის მჭიდრო კავშირის დამყარების აუცილებლობასა და მათ შორის თანდათანობით ნათესაობის სისტემის ჩამოყალიბების პირველ ნიშნებს და, შესაბამისად, დუალურ-გვაროვნული ერთობის ჩამოყალიბებას უწყობს ხელს. ბიოლოგიური თვალსაზრისით, სისხლით ნათესავეებს შორის ქორწინების აკრძალვას უნდა მიეყვანა ადამიანი ფიზიკური ტიპის გაუმჯობესებისაკენ. ეს ეპოქა ხასიათდებოდა განცალკევებულ ჯგუფებს შორის ძლიერი შერევებით³. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ეგზოგამია ყოველთვის არ გვევლინება გვარის უნივერსალურ და გამორჩეულ თვისებად. მაგალითად, ჩრდილო-აღმოსავლეთ აზიის იუკაგირებში, XX საუკუნის დასაწყისის მასალებით, მათი ტერიტორიული ჯგუფები არის ენდოგამიური, რომელთაც ერთმანეთთან

¹ Ю. И. Семенов, происхождение брака и семьи, М. 1974, გვ. 75.

² ფრატრიის დამახასიათებელი ნიშნებია: 1. სისხლით ნათესაობა, სადაც ფრატრიის წევრები ერთმანეთს ცნობენ სისხლით ნათესავეებად და ერთი წინაპრისგან მომდინარედ. ყოველი ფრატრია შედგება რამდენიმე გვარისგან. ყოველი გვარის წინაპარი არის ტოტემური, რომელთანაც დაკავშირებულია ფრატრიის შიგნით შემავალი კიდეც რამდენიმე გვარი და არიან ძმური გვარების კავშირის სახით. ისინი წარმოადგენენ ორი პირველადი გვარის დანაყოფებს, მომავალ ფრატრიებს. მოსახლეობის ზრდის, უკეთესი სამონადირეო და სათევზაო ადგილებისკენ მათი მოძრაობის შედეგად ხდება გვარის დაშლა (მამასადამე, ახალი ფრატრიების წარმოქმნის პროცესი გარკვეული თაობების შემდეგ შეუქცევადიად. ჟ.).

ობის უგრების საზოგადოების განვითარების გვიანდელ ეტაპზე, მამისეული გვარის დაშლის შედეგად დამახასიათებელია მცირე განშტოებების ანუ ფამილიის გამოყოფა. ინარჩუნებდნენ რა სისხლით ნათესაობას მათ ძირძველ გვართან, ამ განტოტებებს გააჩნდათ დამოუკიდებელი მეტსახელი – ფამილიები. მაგალითად, აქ ერთი გვარი შედგებოდა სამი განტოტებისგან – ფამილიისგან, რომელთაც საკუთარი მეტსახელები გააჩნდათ. მეორე ნიშანი ფრატრიისა არის ეგზოგამია ფრატრიის შიგნით. ფრატრიის მომდევნო ნიშანი არის ტოტემური ერთიანობა. მეოთხე ნიშანი ფრატრიისა არის ორი ტოტემისტურ-ფრატრიალური ცენტრის არსებობა, რომელიც გამოწვეულია მათი თავდაპირველი ცენტრების გადანაცვლებით. მეხუთე და ბოლო ნიშანი ფრატრიისა არის რიტუალების და წმინდა თქმულებების საიდუმლოს დაცვა სხვა ფრატრიასთან მიმართებაში (В. Чернецов, Фратриальное устройство обско-югорского общества Советская этнография, № 2, М.-Л., 1939, გვ. 27-38).

³ В. Д. Генинг, Этнический процесс в первобытности, Свердловск, 1970, გვ. 45.

აკავშირებს საერთო ტერიტორია და საერთო წინაპრიდან წარმოშობის შესახებ ხსოვნა, საერთო წინაპრის კულტი, საერთო ღმერთთა სასწაულები¹.

ზოგი ავტორი გვარს განიხილავდა როგორც ტომის წინამორბედს, ზოგიერთი მოსაზრებით კი, პირველყოფილი საზოგადოება ჯოგური ცხოვრებიდან გვარზე პირდაპირ გადავიდა. ჩვენთვის უფრო მისაღებია ის მიდგომა, რომ გვაროვნული საზოგადოების უკვე ყველაზე საწყისი სტრუქტურა წარმოდგენილია ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული ორი გვარისგან, რომლებიც მთლიანობაში შეადგენენ ტომს. მაშასადამე, გვარი და ტომი წარმოიქმნა ერთდროულად. გვარი არ შეიძლება არსებობდეს იზოლირებულად, სხვა გვარის ან გვარების გარეშე და სხვა საზოგადოებრივი ფორმის გარეშე, ანუ ტომის გარეშე, რომელთა გაერთიანებაც გვაძლევს ტომს. ტომი პირველყოფილ (გვაროვნულ-დ.ქ) ეპოქაში განიცდის კონსოლიდაციის განსაკუთრებულ პროცესს იმ მომენტამდე, სანამ წარმოქმნილი კლასობრივი ურთიერთობების შედეგად ის არ იშლება და არ გადის ისტორიული არენიდან².

თავისი საფუძვლით გვარი წარმოადგენს ისეთ სამეურნეო კოლექტივს, რომელიც ეყრდნობა კოლექტიურ საკუთრებასა და კოლექტიურ წარმოებას. გვარს ახასიათებს გაყოფა (გამრავლება), რომელიც იწვევს სულ ახალი შვილობილი გვარების წარმოქმნას. ჯოგისგან გვარის ერთ-ერთ ღრმა განსხვავებას წარმოადგენს მისი ეგზოგამიურობა, რომელიც თავდაპირველი საწყისით უნდა ყოფილიყო დუალური, ანუ ორი გვარი მუდმივად იყო დაკავშირებული ურთიერთსაქორწინო ურთიერთობებით. ეს საწყისი ორი გვარი გაყოფის შედეგად გვაძლევს ფრატრიას, რომელიც შედგება რამდენიმე მჭიდროდ დაკავშირებული გვარისგან – ფრატრიალური ორგანიზაციისგან, რომელიც გვაროვნული საზოგადოების განვითარების მეორე ადრეულ ფაზას წარმოადგენს. სხვანაირად რომ ვთქვათ, თავდაპირველი გვარის დაშლა გვაძლევს გვარებს შორის ვერტიკალურ კავშირს, დუალური ეგზოგამია კი – ჰორიზონტალურს, ხოლო ყველა ერთად – გვარების დუალურ-ფრატრიალურ ორგანიზაციას³.

¹ **П. И. Борисковский**, О пережитках родовых отношений на северо-востоке Азии (Юкагиры и коряки), Советская этнография, №4-5, М.-Л., 1935, гл. 91.

² **М. О. Косвен**, Об историческом соотношении рода и племени, Советская этнография, № 2, М.-Л., 1951, гл. 182-185.

³ **М. О. Косвен**, Об историческом соотношении рода и племени, Советская этнография, № 2, М.-Л., 1951, гл. 183.

ჯგუფის ერთიანობა არ განისაზღვრება მარტო ტერიტორიული პრინციპით, არამედ ისეთითა როგორიცაა მისი სქესი, თმის ფერი და თვალები. მაგალითად, ავსტრალიელთა საზოგადოებისათვის პატრილინეური ხაზის გადაცემისათვის გვარის ერთიანობის ერთადერთ ნათელ ნიშანს წარმოადგენს ტატუირება. ასევე გადამწყვეტია გარკვეული ტოტემური ერთიანობა ამა თუ იმ ცხოველის მიმართ აკრძალვების სახით¹.

ლეღის გვარი უფრო არქაულია მამისეულთან შედარებით, ეს უკანასკნელი კი, როგორც ჩანს, წყვილადი ქორწინების წარმოქმნის შემდეგ ჩამოყალიბდა², თუმცა ეს კონკრეტულად, ჩვენი აზრით, არ ცვლის გვაროვნული საზოგადოების ძირითად არსს, რამდენადაც მართებულად მიგვაჩნია ის მიდგომა, რომ გვაროვნული საზოგადოება ზოგადად ეწოდება ისეთ კავშირებს, სადაც ცალკეული წევრებისა თუ ოჯახების ურთიერთობები განისაზღვრება არა მათი კუთვნილებით ერთი პოლიტიკური ორგანიზმისადმი, არა მეზობლობითა და საერთო ეკონომიკური ინტერესებით, არამედ სისხლით ნათესაობით, საერთო ნამდვილი თუ ლეგენდარული წინაპრისგან წარმოშობის ერთიანობით³. ასეთია სისხლით ნათესაობით დაკავშირებული ტოტემისტური კლანი, რომლის საზოგადოებრივი ორგანიზაციის დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს საქორწინო აკრძალვები და კვების შეზღუდულობა. სოციალური ურთიერთობების გაძლიერების შედეგად კი წარმოიქმნა ტომი, რომლებიც შედგებოდა რამდენიმე ტოტემისტური კლანისაგან. ასეთ შემთხვევაში ისინი იყოფოდნენ ორ დიდ ჯგუფად (ფრატრიებად), რომლის წევრებს შორის ქორწინება აკრძალული იყო⁴.

წინაკლასობრივი საზოგადოების განვითარების პირველ ეტაპზე გვარი მთლიანად ემთხვევა საწარმოო კოლექტივს, ხოლო მეორე ეტაპზე წყვეტს ერთმანეთთან თანხვედრას. საწარმოო გაერთიანება უკვე ამ დროს ხდება არა გვარი, არამედ სოციალური წარმონაქმნი, რომელიც შედგება სხვადასხვა წარმომავლობის ადამიანებისაგან – „საოჯახო-კლანური“ კოლექტივებისაგან, რომლის გაერთიანების ბირთვს მაინც წარმოადგენს ერთი გვარისაგან შემდგარი ხალხი⁵.

¹ М. Кайуа, Миф и человек, человек и сакральное, М., 2003, гл. 106.

² Ю. И. Семенов, Еще раз о материнском роде и брачных классах, Советская этнография, №1, М., 1975, гл. 60.

³ М. М. Ковалевский, Родовой быт, Пер., 1905, гл. 15.

⁴ А. Морэй, Ж. Дави, На заре истории, Очерки первобытной культуры, М. 1925, гл. 2-3.

⁵ Ю. И. Семенов, О периодизации первобытной истории, Советская Этнография, М., 1965, № 5, гл. 91.

გვარის პირველი, მცირეოდენი დაშლა მისი კვდომის გარეშე გამოწვეული იყო მიწათმოქმედებაზე გადასვლით და მომთაბარე ცხოვრების ბინადარი ცხოვრების წესით შეცვლის შედეგად. ამან გამოიწვია არა იზოლირებული მცირე ოჯახების, არამედ ჯერ აგნატური, შემდეგ კი კოგნატური კერების წარმოქმნა, რომელთაც ერთმანეთის მიმართ გააჩნიათ სხვადასხვა დადგენილი ნორმები და ურთიერთვალდებულებები. გვარის დაშლას კი მივყავართ იქამდე, რომ მის შემადგენლობაში მყოფ თითოეულ კერაზე იქმნება ორი წრე: ერთი, ახლო ნათესავების, ხოლო მეორე, შორეული ნათესაობის. გვარის დაშლის პროცესი ასეულობით წლები გრძელდებოდა. გვარი თავის ფუნქციებს აბარებს ოჯახთა ჯგუფს, რომელიც შედგება რამდენიმე კერისგან, რომელიც, თავის მხრივ, სხვადასხვა ფაქტორთა გამო იშლება. ხოლო ნათესაური წესრიგის შესუსტება განაპირობებს ინდივიდუალიზმის ზრდას და იძულებულს ხდის სახელმწიფოს, თავის თავზე აიღოს ის ვალდებულებები, რომელსაც ოდესღაც კლანები და გვარები ასრულებდნენ¹. ჩვენი აზრით, ინდივიდუალიზმისკენ სწრაფვა ადრეკლასობრივ ეპოქაში და სახელმწიფოს ფუნქციების გაზრდა არ ნიშნავს სათემო და საგვარეულო ურთიერთობათა ან მმართველობის ფორმების მოშლას, არამედ პირიქით, სწორედ აქ გამოიყოფა გარკვეულ ძლიერ საგვარეულოთა ჯგუფი, რომელიც უკვე ყალიბდება მმართველ კასტად. საგვარეულოები, ანუ დიდი ეგზოგამიური ჯგუფები აქ ჯერ კიდევ დიდ როლს ასრულებენ და სწორედ ისინი ქმნიან იმდროინდელი საზოგადოების ერთადერთ ეკონომიკურ თუ სამხედრო ბირთვს.

სამხედრო დემოკრატიის განვითარების პერიოდში პატრიარქალური გვარის შიგნით ნავარაუდევია მთელი რიგი დიდოჯახებიანი თემების არსებობა, ხოლო მოგვიანებით – საოჯახო-ნათესაური თემების გაერთიანება (მათთვის პირობითად შეგვიძლია გამოვიყენოთ ტერმინი პატრონიმია). ამ გაერთიანებებში გვაროვნული ურთიერთობები კიდევ უფრო დიდ მნიშვნელობას ინარჩუნებდა გვაროვნული და ტომობრივი ცხოვრების ყველა გამოვლინებაში². მეორე მხრივ, ვერ გავიზიარებთ იმ მოსაზრებას, რომ კლასობრივი საზოგადოების პირობებში, პატრიარქალური საოჯახო თემის არსებობის პირობებში გვარი როგორც „საზოგადოებრივი წესრიგის საფუძველი, ან გაქრა, ან განიცადა ღრმა დეფორმაცია და თანდათანობით ამ საოჯახო თემის რღვევამ საბოლოოდ დამოუკიდებე-

¹ М. Ковалевский, Социология, Т. II, Спб., 1910, гл. 110-111.

² С. М. Абрамзон, Некоторые вопросы социального строя кочевых обществ, Советская этнография, №6, М., 1970, гл. 63-64.

ლი მცირე ოჯახების საბოლოო ჩამოყალიბებამდე მიგვიყვანა¹. დიახ, გვარი განიცდიდა მუდმივ დეფორმაციას, მაგრამ არა საზოგადოებრივი ცხოვრებიდან გაქრობას ან სხვა რამით ჩანაცვლებას (რაზეც საუკუნეების განმავლობაში საქართველოს მთიელთა ცხოვრების წესიც მიუთითებს). გვარის, ერთი მხრივ, გაძლიერების და, მეორე მხრივ, გაშლის პროცესი ძალიან შორეულ დროს მოხდა და ის ჩვენ, მიზანშეწონილია, ე. წ. „ნეოლითური რევოლუციის“ ეპოქას დაუკავშიროთ, რამდენადაც მიწათმოქმედების რთული პროცესის ორგანიზება წარმოდგენილი იქნებოდა ძლიერი სოციალური ორგანიზმის ფუნქციონირების გარეშე, რასაც ალბათ ახორციელებდნენ დიდი პატრიარქალური ოჯახის მეთაურები, ანუ ისინი, ვინც ქონებრივად გამოეყვნენ თავიანთ გვარს და დაიმორჩილეს ირგვლივ მყოფნი. სწორედ ე. წ. „ნეოლითური რევოლუციის“ ეპოქაში ხდება გვარ-სახელების (არ იგულისხმება თანამედროვე სამართლებრივი სტატუსის) ჩამოყალიბება და შემდგომი ტომთა კონსოლიდაციის პროცესი. ეს საზოგადოება ჩვენ არ უნდა მოვაქციოთ ტერმინ „პირველყოფილის“ ქვეშ, რასაც ხშირად ხმარობენ მთელი რიგი ნიუანსების არგუმენტირებით (დამწერლობის არქონა, არაცივილიზებულობა, განვითარებაში ჩამორჩენა, ინდუსტრიალიზაციის, ურბანიზაციისა და ეკონომიკური სპეციალიზაციის არქონა და სხვა) და ის არ უნდა განვიხილოთ დღევანდელ საზოგადოებასთან ურთიერთმიმართებით. ეს ის საზოგადოებაა, რომლის ცხოვრების წესი განისაზღვრება არა მხოლოდ შიდაგვაროვნული რელიგიითა და ურთიერთნათესაობით, არამედ ის უკვე ეყრდნობა ეკონომიკურ ბაზისზე დამყნობილ სოციალურ ურთიერთობებს. მსგავსად კონსოლიდირებული მონათესავე ჯგუფები და პირველი ტომთა კავშირები უნდა ვივარაუდოთ ნეოლითის ეპოქაში. მის წიაღშიც წამყვანი როლი აქვთ გვარსა და გვაროვნულ-კლანურ ერთეულებს. სწორედ გვარებისგან იქმნება აქ საზოგადოების ზედა ფენა და მათ ირგვლივ ხდება კონსოლიდაცია.

ტომის უმთავრეს ნიშნებად უნდა მოვიაზროთ საერთო ტერიტორია, ენა, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები, საერთო სახელწოდება. მას ხელისუფლების ორგანიზაციის გარკვეულ სტრუქტურა გააჩნია (ტომის საბჭო, სახალხო თავყრილობა, სამხედრო მეთაური ან უხუცესი-ბელადი), თუმცა მიუღებელია ის მოსაზრება, რომ ტომის და ტომთა კავშირების გაერთიანების საფუძველს წარმოადგენს არა ნათესაობა ან ეთნიკური სიახლოვე, არამედ მხო-

¹ С. М. Абрамзон, Некоторые вопросы социального строя кочевых обществ, гл. 65.

ლოდ სოციალურ-ეკონომიკური ინტერესების ერთიანობა¹. ტომი, პირველ რიგში, გარკვეულ გეოგრაფიულ არეალში იქმნება გენეტიკურად მონათესავე გვარებისგან, სადაც ხდება სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესების თანხვედრა.

ვფიქრობთ, სწორია ის მიდგომა, რომ პრიმიტიულ და არქაულ საზოგადოებებში ადამიანს ამოძრავებს არა ინდივიდუალური ეკონომიკური ინტერესები, არა ის, რომ რაიმე პირადი დიდი მატერიალური სარგებელი ნახოს, როგორც ეს კაპიტალიზმის დროს ხდება, არამედ სოციალური მოტივები². „ნეოლითური პროგრესი“ ჩვენ შეიძლება ავხსნათ არა მარტო გეოგრაფიული გარემოს ზემოქმედებით, არამედ სოციალურ ურთიერთობათა სფეროში მიღწეული წესრიგით. ეს ის წესრიგია, რომელსაც ყველა ტომი ვერ აღწევს, ისევე, როგორც მოგვიანებით ყველა საზოგადოება ვერ ქმნის სახელმწიფოს, მიუხედავად ხელსაყრელი გეოგრაფიული გარემოსი (ფართო გაგებით). გარკვეული ჯგუფის შიგნით ჯანსაღი სოციალური და ბიოლოგიურ წესრიგის უზრუნველყოფა მოხდა ეგზოგამიის წესის ძალით რომელმაც გადამწყვეტი როლი ითამაშა მთელი რიგი გვარტომობრივი კავშირების ჩამოყალიბებაში, მათი მომღვეწო განვითარებისა და გამძლეობის თავალსაზრისით³. ზოგიერთი ავტორი (გროსსე), ვფიქრობთ, სამართლიანად უკავშირებდა უმაღლესი საზოგადოებრივი ფორმების წარმოქმნის მიზეზს სქესთა შორის ურთიერთობების რეგულირებას⁴. ჩვენი აზრით, სწორედ ეგზოგამიის წესსა და, შესაბამისად, პრომისკუიტეტის აღმოფხვრას უნდა მივაწეროთ ჰომო საპიენსის წარმოქმნა და თანდათანობითი სვლა ე. წ. „ნეოლითური რევოლუციისაკენ“. როგორც ჩანს, მეზოლითურ ტომთა უმრავლესობაში, იქ, სადაც არქეოლოგიური მასალების საფუძველზე ცხოვრების წესში შეიმჩნევა ძირეული გარდატეხა და სიახლეები, ეგზოგამიის წესი საზოგადოებრივი ურთიერთობების რეგულირებაში წამყვანი უნდა ყოფილიყო, და, რაც მთავარია, გონებრივად და ფიზიკურად ახალი ტიპის ადამიანის ჩამოყალიბებისათვის უნდა შეეწყო ხელი. სწორედ სო-

¹ В. Ф. Генинг, Ю. В. Павленко, Институт племени как орган зарождающийся политической надстройки, Фридрих Энгельс и проблемы истории древних обществ, Сборник научных трудов Киев, 1984, гл. 66-67.

² Этнологические исследования за рубежом, М., 1973, гл. 51, იქვე მითითებულია ლიტერატურა ამ საკითხზე.

³ დ. ქიტანავა, ეგზოგამიის წარმოშობა და მისი როლი საზოგადოების ჩამოყალიბებაში, კავკასიის ანთროპოლოგია და ეთნოლოგია, თბ., 2016, გვ. 57-67.

⁴ Г. Шурц, История первобытной культуры, вып. I, М., 1923, гл. 116.

ცილიზაციის პროცესის დაჩქარების შედეგად ხდება ინდივიდის და ჯგუფის აზროვნების რადიკალური ცვლილება¹.

საზოგადოებრივი ცვლილებების არსი და ცივილიზაციისკენ გადასვლის საფუძველი დევს სოციალური ორგანიზაციის სფეროში (რ. ადამსი)². განვითარების დაბალ საფეხურზე მეფე-ქურუმების ფუნქცია არა იმდენად პოლიტიკურია, რამდენადაც ლიდერისა სოციალურ სფეროში. მისი ფუნქცია იყო კოსმოსური და სოციალური წესრიგის შენარჩუნება ყველა მის ასპექტში³. მაშასადამე, „ნეოლითური რევოლუცია“ ჩვენ უნდა ვუწოდოთ იმ ცვლილებებს, რომელიც მოხდა ადამიანთა სოციალური ორგანიზაციის ფორმების ტრანსფორმაციაში. წარმოუდგენელია მზარდი პოლიტარქიული, ანუ მმართველი კასტის წარმოქმნის გარეშე საყოველთაო ცვლილებების მოხდენა მეურნეობის ფორმებზე, რომელსაც სჭირდება ორგანიზაციის ფორმების „დაკანონება“. ნეოლითურ რევოლუციას აღწევს იმ ტომთა ჯგუფი, სადაც საზოგადოება აღწევს გარკვეულ სოციალურ წესრიგს მმართველობის სისტემასა და კულტში, პირველ რიგში კი, მიცვალებულის კულტში, რაც საფლავების პატივისცემაში გამოიხატება და რომელი უკანასკნელიც, ჩვენი აზრით, განსაზღვრავს არა მარტო მიწათმოქმედი, არამედ მეთევზე და მონადირე მოსახლეობის ბინადრობის ხარისხს⁴. ტომის ბირთვის წარმოადგენს საერთო წინაპრებიდან მომდინარე ცნობილ ადამიანთა ჯგუფი („გვარი“), რომლის წიაღიდან უმეტესწილად არიან ტომის ბელადები და დანარჩენი ტომის მმართველი ზედაფენა. დანარჩენი სხვა „გვარები“ (ზოგჯერ მათი უმრავლესობაც) შესაძლოა არ იყვნენ ნათესაურად დაკავშირებულნი მმართველ გვართან, თუმცა ტომის შემადგენლობაში შედიოდნენ ნებაყოფლობით ან ძალდატანებით⁵. სამიწათმოქმედო თემის შიგნით ბუნებრივად მიმდინარეობდა ქონებრივი დიფერენციაციის პროცესები, მაგრამ ამ დიფერენციაციის საწყისი ეტაპის სათავეში უნ-

¹ დ. ჭითანავა, ეგზოგამიის წარმოშობა და მისი როლი საზოგადოების ჩამოყალიბებაში, გვ. 65.

² М. Б. Павленко, Концепция происхождения цивилизации К. Ренфрю и некоторые проблемы становления раннеклассовых социальных организмов, Археология и методы исторических реконструкции, Киев, 1985, гл. 12.

³ Е. В. Антонов, Д. С. Раевский, «Богатство» древних захоронении (к вопросу о роли идеологического фактора в реформировании облика погребального комплекса, Фридрих Энгельс и проблемы истории древних обществ, Сборник научных трудов, Киев, 1984, гл. 161-162.

⁴ დ. ჭითანავა, „ნეოლითური რევოლუციის“ გამომწვევი ძირითადი ფაქტორები, ქართული მხარეთმცოდნეობის სათავეებთან, ქუთ., 2023, გვ. 296-297.

⁵ С. М. Абрамзон, Некоторые вопросы социального строя кочевых обществ, гл. 72.

და მდგარიყო „პიროვნება“ ან პიროვნებათა ჯგუფი, რომლებიც წარმართავდნენ ამ რთულ სამიწათმოქმედო პროცესს, ანუ გარკვეული „ხელისუფალი“. ბუნებრივად სოციალური დიფერენციაციის და ეკონომიკური განვითარების პროცესი რთული წარმოსადგენია. ამავე დროს, ცალკეული ადამიანების საკუთრების გამოყოფა ალბათ არ ხდებოდა. მაგალითად, აფრიკის ხალხების მასალებზე დაყრდნობით, პირველადი კლასობრივი სოციალური ორგანიზმები ყალიბდებოდა როგორც თემობრივი ადრესახელმწიფოებრივი წარმონაქმნები, სადაც მმართველი ფენა თანდათანობით ფორმირდებოდა გვაროვნული ზედაფენისაგან¹. ამის მსგავსი გვარის, როგორც სოციალური ერთეულის და მის წიაღში მოქმედი გენეალოგიური ჯგუფების, ჩამოყალიბებულად არსებობა საკუთარი კლანური სახელწოდებებით შორეულ ადრენეოლითურ ეპოქაშიც დასაშვებად მიგვაჩნია.

როგორც ზემოთ წარმოდგენილი ამ მოკლე მიმოხილვიდან გამოჩნდა, დღევანდელი გადასახედიდან ძალიან რთულია გვარის, როგორც სოციალური ორგანიზმის, და ანთროპონიმების, როგორც ამ სოციალური ორგანიზმის შიგნით გარკვეული წესრიგის მარეგულირებელი ფენომენის, წარმოშობის ზუსტი დროისა და გენეზისის განჭვრეტა. სირთულე მდგომარეობს იმაში, რომ ეთნოგრაფიულად აღწერილ განვითარების დაბალ საფეხურზე მყოფ ხალხებზე არსებულ მასალებზე დაკვირვება საკითხთან მიმართებაში სქემატურად არათანაბარი განვითარების ეტაპებს გვიხატავს (რამდენადაც ეს ხალხები ცივილიზაციათა პერიფერიაზე ცხოვრობდნენ), მეორე მხრივ, არქეოლოგიური მონაცემებიც ამის დაზუსტების თეორიულად ერთხაზოვანი სტრუქტურის დანახვის საშუალებას არ გვაძლევს. განვითარების ერთი საერთო ხაზის, ანუ რაიმე უნივერსალური მოდელის გამოკვეთის საშუალება ნაკლებად გვეძლევა, თუმცა ძვ. წ. IV ათასწლეულიდან ანტიკური ეპოქის ჩათვლით ამ საკითხზე დაკვირვება მეტ-ნაკლებად შესაძლებელია ქართველური ტომების მაგალითზეც. აქვე დავაზუსტებთ, რომ ჩვენი აზრით, გვარი, გვაროვნული საზოგადოების პირობებში დღევანდელთან მიახლოებული გაგებით, ადრესამიწათმოქმედო ეტაპზე იქმნება, ეს მაშინ, როდესაც უკვე გვაქვს ეგზოგამიის „დაკანონებული“ წესი, რომლის ძალითაც გაცნობიერებულ იქნა ბიოლოგიური ნათესაობა გენეალოგიური პრინციპით, ანუ წარმოიქმნა საზოგადოების საზოვანი ათვლა. ეს უნდა დავუკავშიროთ ბინადარ

¹ Г. К. Киселев, О роли власти в генезисе классового общества (на материале доколониальных обществ Тропической Африки), Советская Этнография, М., 1987, № 4, гз. 62-63.

ცხოვრებაზე გადასვლის შემდგომ ერთ გარემოში სტაბილურად მცხოვრებ ადამიანთა ერთობას, როდესაც უკვე ჩნდება (გვარისავე წიაღში) მმართველი, შრომის მაორგანიზებელი (ამ შემთხვევაში სამიწათმოქმედო საქმის) კასტა.

§3. ანთროპონიმების და გვარ-სახელების წარმოშობა-განვითარება

არქაულ საზოგადოებაში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ადამიანისათვის სახელის შერქმევას. მათი წარმოდგენებით, სახელი იყო ადამიანის შინაგანი არსის, მისი მატარებელი სულის, ძლიერებისა და კეთილდღეობის წყარო. ამიტომ რიგ შემთხვევებში სახელებს ერთი კონკრეტული ადამიანი ხშირად იცვლიდა¹.

საკუთარ სახელთა ენა სრულიად განსხვავებულია მოწყობის თავალსაზრისით. მაგალითად, მითოლოგიაში საკუთარ სახელთა სისტემა ქმნის ბუნებრივი ენის არა სავალდებულო სფეროს, არამედ მის განსაკუთრებულ მითოლოგიურ ფენას. რიგ ენობრივ სიტუაციებში საკუთარი სახელების ქცევა იმდენად განსხვავებულია სხვა ენობრივი კატეგორიების შესაბამის ქცევებთან, რომ ჩვენ წინაშე არის ბუნებრივ ენასთან ინკორპორირებული, განსხვავებულად მოწყობილი ენა².

პირველ რიგის ამოცანაა იმის გარკვევა, თუ რა ფუნქციიდან გამომდინარე უნდა წარმოქმნილიყო ანთროპონიმები განვითარების ამა თუ იმ საფეხურზე. საკითხზე ყველაზე უფრო კლასიფიცირებული მიდგომა ი. ბესტუჟევ-ლადას ეკუთვნის. ანთროპონიმია, როგორც ეს მართებულად არის შენიშნული, ჩვენ უნდა განვიხილოთ როგორც გარკვეული განვითარებადი სისტემა, სადაც პირობითად გამოყოფილია განვითარების სამი ეტაპი: პირველი, საწყისი ეტაპი შეიმჩნევა პირველყოფილ თემობრივ და გვაროვნულ საზოგადოებაში, სადაც ხდებოდა მუდმივი ევოლუცია მარტივი მეტსახელისგან სისტემისკენ: ნამდვილ (საიდუმლო-ქარიზმატული) საკუთარ სახელს დამატებული ქარაგმული (სოციალურ-განმასხვავებელი) საკუთარი სახელი ან მეტსახელი შიდაგვაროვნული ურთიერთობისთვის და დამატებული გვაროვნული სახელი უადრესად რთულ რამდენიმე საკუთარი სახელების სისტემამდე (ყოველი განსაზღვრული ფუნქციით – სოციალური, ქარიზმატული, რი-

¹ В. Н. Топоров, Имена, Мифы народов мира: Энциклопедия, М., 1980, Т. 2, гл. 508-510.

² Ю. Лотман, Б. Успенский, Миф-имя-культура// Ю. М. Лотман, Избранные статьи в трех томах, Т. I, Статьи по семиотике и типологии культуры, Таллин, 1992, гл. 62.

ტუალური), რომელიც იცვლებოდა გარკვეული კანონზომიერებების მიხედვით, ინდივიდის ერთი ასაკობრივი (სოციალური) ჯგუფიდან სხვაში გადასვლით, პლუს რამდენიმე მეტსახელი (ასევე ცვალებადი) გვაროვნულ-ტომობრივი იერარქიის მიხედვით¹.

თვით სახელები რელიგიის, საზოგადოების სოციალური სტრუქტურის განვითარებასთან ერთად რთულდებოდა. გარდა ამისა, პირველყოფილი იდეოლოგია ითხოვდა, რომ ყოველი ინდივიდი ერთი ასაკობრივი ჯგუფიდან მეორეში გადასვლის დროს (მაგალითად, რიტუალის დროს) იღებდა ახალ სახელს დადგენილი სოციალური, რიტუალური და ქარიზმატული ცნობების შესაბამისად. საბოლოო ჯამში, ყალიბდებოდა სახელების ძალიან რთული სისტემა, რომელიც უამრავი კომპონენტისაგან შედგებოდა და რომლებიც პერიოდულად იცვლებოდა ინდივიდის ცხოვრების განმავლობაში².

გართულების პირველი მიზეზი არის სახელის ზებუნებრივი ძალის შესახებ რწმენა, ის, რომ სახელის ბოროტი განზრახვით გამოყენებას მისი დაღუპვა შეუძლია. ამის შედეგია ნამდვილი სახელების გასაიდუმლოება (შდრ. მეგრული „სახელიშ ფულუა“ – სახელის დამალვა-დ.ჭ.³) და სულ უფრო რთული მრავალფეროვანი ქარაგმული სახელების წარმოქმნა. შემდგომში იწყება უფრო რთული სისტემის ძიება, რომლის შედეგადაც ყალიბდება ფამილიური სახელები (ჯერჯერობით წარმომავლობაზე დაყრდნობით), ტოპონიმიკური სახელები (დაბადების ადგილის ან საცხოვრებლის მიხედვით), პროფესიული სახელები (სოციალური მდგომარეობის ან საქმიანობის მიხედვით). გვაროვნული წყობის დაშლასთან და კლასობრივ საზოგადოებაზე გადასვლასთან ერთად დგება ამ სისტემის კრიზისი და ის იშლება, ტრანსფორმირდება ახალ სისტემაში, თუმცა მისი გადმონამთები ნარჩუნდება განვითარების შემ-

¹ **И. В. Бестужев-Лада**, Исторические тенденции развития антропонимов, Личные имена в прошлом, настоящем, будущем, М. 1970, гл. 24-25. ad

² **И. В. Бестужев-Лада**, Имя человеческое прошлое настоящее будущее (Исторические тенденции развития людских имен собственных и формирование современных антропонимических зон), Советская этнография, №2, М., 1968, гл. 133.

³ სახელის საკრალურობის გამოვლინებაა ნამდვილი სახელის დამალვის ტრადიცია სამეგრელოში-„სახელიშ ფულუა“ (სახელის დამალვა) (**დ. ჭითანავა**, *ოჯახის მმართველობის სისტემა სამეგრელოში, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მტუდეები*, VI, თბ., 2003, გვ. 135-147). ჯ. ფრეზერის მიხედვით, საკუთარი სახელის არგამხელის ტრადიცია გამოხატავს წარმოდგენებს კოგნაგიოზური მაგიის შესახებ, რომელიც ეფუძნება „ინფექციებისგან“ დაავადებას კონტაქტის მეშვეობით (**J. G. Frazer**, *The Golden bough, A Study in Magic and religion*, L.:Papermac, 1995, გვ. 242-246.)

დგომი სტადიის განმავლობაში, რიგ შემთხვევებში თანამედროვე დრომდე. შემდგომი გართულება ხდება უკვე ზემოთ ნახსენები ოთხი მიმართულების გართულებით: ა) მამის სახელის განვითარება (განსაკუთრებით მაღალ წოდებაში); ბ) ტოპონიმიკური სახელების გავრცელება; გ) პროფესიული სახელების გავრცელება; დ) ჯერ საკუთარი, ხოლო შემდგომ ფამილიური მეტსახლების ფართოდ გავრცელება, როგორც ყველაზე ეკონომიურისა და გამომხატველობითის (განმასხვავებლობის მნიშვნელობით). შემდგომ კი ხდება ფამილიური მეტსახელის ფამილიურ სახელად-„ფამილიად“ გადაქცევა¹. ყველა ამ მიმართულებების გართულება ეთნოგრაფიული მასალების საფუძველზე მოხდა პირველყოფილ-გვაროვნული ეპოქის დაშლის სტადიაზე. სახელების წარმოშობის დასაყრდენი უნდა არსებულიყო ჯერ კიდევ დედამთავრული გვაროვნული წყობის დროს დედის ხაზით. პატრიარქატის დროს ჩნდება მამის სახელი, რომელთან ერთადაც გამოიყენებოდა ბაბუის და ბაბუის მამის სახელი. ეს განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო არისტოკრატიისათვის, რომელებიც თავისი საგვარეულოს გამორჩეულობას უსვამდა ხაზს².

ფეოდალურიდან კაპიტალისტური წარმოების სიტემისკენ გადასვლისას დგება ამ სისტემის კრიზისიც, რამდენადაც წინარე ეპოქის სახელების სისტემის სტაბილურობა არ აღმოჩნდა საკმარისი ახალი სისტემისთვის. ამის მიზეზი გახლდათ კაპიტალისტური ურთიერთობების დროს მოსახლეობის მიგრაციის მაღალი დონე და დიდ ქალაქებში კონცენტრაცია, სადაც საქმის წარმოება (განსაკუთრებით სახელმწიფო საქმეების) მოითხოვს პიროვნების წერილობით დამოწმებას, რომელ შემთხვევაშიც მეტსახელი, რომელიც სხვადასხვა ინდივიდს შესაძლოა ერთნაირი ჰქონოდა, არ აკმაყოფილებდა პიროვნების იდენტიფიცირების მოთხოვნებს. ამიტომაც გაჩნდა საკუთარი სახელი, მამის სახელი და საგვარეულო სახელი³. ახალ პირობებში არავის არ აინტერესებს პიროვნების ტოტემისტური წინაპრების სახელები და მათი „ნამდვილი“ საიდუმლო სახელები, თუმცა მნიშვნელოვანია იცოდეს სახელის მატარებელი ადამიანი თუ რომელ სოციალურ ფენას ეკუთვნის. ათეულობით ათასი ადამიანის სახელებით ოპერირების აუცილებლობა მოითხოვს სიმარტივეს და ყოველი სახელის სიმოკლეს, ხოლო

¹ **И. В. Бестужев-Лада**, Исторические тенденции развития антропонимов, Личные имена в прошлом, настоящем, будущем, гл. 26.

² **И. В. Бестужев-Лада**, Имя человеческое: прошлое, настоящее, гл. 135.

³ **И. В. Бестужев-Лада**, Исторические тенденции развития антропонимов, Личные имена в прошлом, настоящем, будущем, гл. 27.

რელიგია აკანონებს მხოლოდ მკაცრად განსაზღვრული სახელების რაოდენობას და მასთან ერთად ამცირებს სახელების ფონდს, რითაც ძირს უთხრის ფუნქციის განსხვავებულობას¹.

ადამიანის სახელები, ადრინდელი გაგებით, ასახავს მის თვისობრივ დახასიათებას. ქრისტიანული სახელები ვერ ასრულებდა ამ ფუნქციას – ის უცხოენოვანი იყო, ანუ არ ასახავდა პიროვნების რეალურ ხასიათს. ამ ინფორმაციას უზრუნველყოფს მეორე დამატებითი სახელი; არაკალენდარულმა სახელებმა კი მთავარი როლი ითამაშეს თანამედროვე ანთროპონიმიის ჩამოყალიბებაში, რამდენადაც მამის და ბაბუის სახელებისგან თავის დროზე წარმოიქმნა გვარ-სახელებიც².

საქართველოს მაგალითზეც ქართულ-ქართველური სახელების განდევნაში, ბუნებრივია, მნიშვნელოვანი წვლილი ქრისტიანულ ეკლესიას მიუძღვის. ის კანონიზებულ ქრისტიანულ (მართლმადიდებლურ) სახელებს უხსნიდა გზას. ქართულ-ქართველური საკუთარი სახელები დავიწყებას მაინც არ ეძლეოდა და ისინი მეორე, ანუ ზედმეტი სახელების სახით ვრცელდებოდა. ქართულ-ქართველური საკუთარი სახელები განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოს მთის რეგიონებს, აგრეთვე სამეგრელოსა და სვანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებს შემორჩა³. საქართველოში გვარ-სახელების მრავალფეროვნება გამოწვეულია იმითაც, რომ ეკლესია და სახელმწიფო არ ზღუდავდა ახლის წარმოქმნის პროცესს, არც მეტსახელისგან ახალი გვარ-სახელის წარმოქმნის შემთხვევაში. საბჭოთა დროს კი მეტსახელების ოფიციალურ დოკუმენტებში ჩაწერა შეზღუდული იყო, თუმცა ეს ის პერიოდია, როდესაც ახალი გვარ-სახელები უკვე აღარ იქმნება.

თუ ავიღებთ ძველი ჩინეთის მაგალითს, იქ ჯერ კიდევ ძვ. წ. VI-V საუკუნეებიდან არსებობდა უცვლელი საგვარეულო სახელები („სინ“), ხოლო ძვ. წ. I ათასწლეულიდან მის პარალელურად არსებობს მეორე შთამომავლობითი სახელი „მი“, რომელიც გადადიოდა თაობიდან თაობაში, მაგრამ რამდენიმე თაობის შემდეგ შესაძლოა შეცვლილიყო, ხოლო „სინ“-ი არ იცვლებოდა. „სინი“, გამოთქმული მოსაზრებით, მიჩნეულია გვარ-სახელად, რამდენადაც იქ ტრადიციული სისტემა თანამედროვეში ტრანსფორმირდა უშუალოდ გვაროვნული სახელიდან გვარ-სახელში⁴. ამ მოსაზრებას

¹ **И. В. Бестужев-Лада**, *Имя человеческое: прошлое, настоящее, будущее*, гл. 134.

² **Г. А. Сими́на**, *Фамилия и прозвище, Ономастика*, М., 1969, гл. 30.

³ **რ. თოფჩიშვილი**, აღმოსავლური და დასავლური ელემენტი ქართულ ანთროპონიმიში, ქართველური მემკვიდრეობა, VI, თბ., 2002, გვ. 94.

⁴ **И. В. Бестужев-Лада**, *Имя человеческое: прошлое, настоящее, будущее*, гл. 138.

ზოგიერთი ავტორი ნაწილობრივ იზიარებს¹, თუმცა საკითხთან დაკავშირებით უფრო მართებული გვეჩვენება გვარ-სახელების ტრადიციული სისტემის ტრანსფორმირება გვაროვნული სახელიდან გვარ-სახელში, რაზეც ქართული რეალობის გათვალისწინებითაც სამართლიანადაა აღნიშნული, რომ გვარში ეგზოგამიურობის შენარჩუნება იმის დამადასტურებელია, რომ ჩვენში მოხდა ტრადიციული გადასვლა გვაროვნული გვარისა გვიანდელ გვარში და გვიანდელი გვარისა – გვარ-სახელში. გვარსახელი არის ის მემკვიდრეობითი სახელი, რომელიც სულ ცოტა სამი თაობის განმავლობაში მაინც გადაეცემა თაობიდან თაობას².

როდესაც ჩვენ ვსაუბრობთ ძველ საზოგადოებაში გვარ-სახელების არსებობაზე, ეს ისე არ უნდა გავიგოთ, რომ გვარ-სახელები დღევანდელი, ანუ სამართლებრივი სტატუსის ფორმით გვქონდა, არამედ იმ უძველეს დროსაც უნდა არსებულიყო ადამიანთა ისეთი საკუთარი სახელები, რომელთაგან შექმნილი პატრონიმიის სახელწოდებები მინიმუმ სამ თაობაში გადაეცემოდა ერთ კონკრეტულ გენეალოგიურ ჯგუფს. სწორედ ეს შეგვიძლია ჩვენ წარმოვიდგინოთ იმდროინდელ, იმ საზოგადოებრივი (იგულისხმება გვაროვნული) წყობისთვის დამახასიათებელ და მის წიაღში მუდმივად ახალ-ახალი სახელწოდებებით არსებულ გვარ-სახელებად.

ანთროპონიმების განვითარების რთულ ეტაპზე მიუთითებს ინდოეთის მაგალითი, სადაც საკუთარ სახელთან დაკავშირებული ყველა ქმედება იყო საკრალიზებული, „სახელის დადგენის“ ოპერაცია იღებდა კოსმოგონიურ ინტერპრეტაციას, რამდენადაც სახელის შერქმევა (nāmadhā) ნიშნავდა საგნის შექმნას, ამიტომ რიშების წარმოდგენაში ყოველთვის დაკავშირებული იყო საიდუმლოებასთან, ხოლო სახელის ცოდნა გაგებული იყო როგორც საიდუმლოსთან წვდომა. მაგალითად, ნაქმატრასთან (ინდურ ასტროლოგიაში „მთვარის სახლები“, რომელზეც გადის მთვარე) დაკავშირებული სახელები არის ის ასტროლოგიური სახლები, რომლის ქვეშაც დაიბადა ბავშვი, ან ამ ნაქმატრის მთავარი ღვთაების სახელი³. ასევეა კვირის დღეების მიხედვით, რომელიც ინდოეთში შემოვი-

¹ **М. В. Крюков**, Китайские фамилии как и когда они возникли?, Этнография имен, М., 1971, гл. 35-39.

² **რ. თოფჩიშვილი**, როდის წარმოიქმნა ქართული გვარსახელები, თბ., 1997, გვ. 4-5.

³ **А. Бейнорюс**, Лунные созвездия (накштры) и традиция наречия имени в древней индии, Зографский сборник №5, 2021, гл. 89- 90.

და ელინისტური ასტროლოგიის გავლენით და არ არის დამოწმებული ვედურ ტექტებში¹.

ინდოეთის მაგალითის მსგავსი თეოფორული, ანუ ღმერთთან დაკავშირებული სახელების გამოვლენა კოლხური ცივილიზაციის ფარგლებშიც არის შესაძლებელი როგორც ძველი წერილობითი წყაროებიდან, ისე თანამედროვე სამეგრელოს ეთნოგრაფიული რეალობიდან. წერილობითი წყაროებიდან, კერძოდ, აიეტ მეფე აპოლონიოს როდოსელის არგონავტიკაში მოხსენიებულია, როგორც მზის ღვთაების შვილი: „ჰელიოს ღმერთის შვილად იტყვიან ძღვეამოსილი კოლხეთის მეფეს, და მზის ღვთაების შვილის გარშემო ცხოვრობს კოლხების ურიცხვი ტომი. თვით აიეტი არესს ედრება ღონით, დიდებით, მქუხარე ხმითა“². „აია“ ის ღვთაებაა, რომელიც მზესთან უნდა ყოფილიყო კავშირში. ამავდროს გავიხსენოთ ღვთაების მიხედვით შერქმეული სამეგრელოს მთავართა დინასტიური გვარი დადიანი, რომელიც, სავარაუდოდ, „დადი“ წარმართული ღვთაებიდან უნდა მომდინარეობდეს. სამეგრელოს ეთნოგრაფიული ყოფიდან მნიშვნელოვანია ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში და XX საუკუნის პირველ მეოთხედშიც საკმაოდ ფართოდ გავრცელებული სახელები მეგრული კვირის დღეების სახელწოდებების მიხედვით (რომელიც კარგად ჩანს თუნდაც XIX საუკუნის სამეგრელოს საეკლესიო-მეტრიკული წიგნებიდან), რომელი თითოეული დღეც მნათობთან და ცალკეულ ღვთაებებთან არის დაკავშირებული. მაგალითად, ასეთია სახელი „თუთაშხია“, რომელიც მეგრული კვირის პირველი დღის სახელწოდება „თუთაშხა“-ორშაბათი – მთვარის დღის სახელწოდებიდან მომდინარეობს. ასეთივეა პირსახელი „ობიშხია“, რომელიც მეგრულ კვირის დღეებში პარასკევი დღის აღსანიშნავია და ის „ობი“//„კობი“ ღვთაებისადმი არის მიძღვნილი, ჯუმაშხია ჯუმა ღვთაების სახელია, რომელიც ოთხშაბათ დღეს აღნიშნავს. აქ შესაძლოა ბავშვის სახელის კონკრეტულად მისი დაბადების დღის მიხედვით შერჩევასთან გვაქვს საქმე, თუმცა ისიც ფაქტია, რომ კვირის ყოველი დღე გარკვეულ ღვთაებებთან არის კავშირში და რომ მას საფუძველად მეგრული კვირის თითოეული დღის წარმართულ პანთეონთან კავშირი უდევს საფუძვლად. ამას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ, მაგალითად, ქართულში არ ფიქსირდება კვირის დღეების

¹ А. Бейнорюс, Лунные созвездия (накшатры) и традиция наречия имени в древней индии, გვ. 100.

² აპოლონიოს როდოსელი, არგონავტიკა, თარგმანი და შესავალი წერილი აკაკი გელოვანისა. რედაქცია, ნარკვევი, შენიშვნები და საძიებელი აკაკი ურუშაძისა, თბ., 1975, გვ. 113.

ისეთი საკუთარი სახელები, როგორიც არის „ორშაბათი“, „სამშაბათი“, „ოთხშაბათი“, „ხუთშაბათი“, გარდა „პარასკევასი“ (ალბათ ქრისტიანული რელიგიის გავლენით) და „კვირიასი“ (წარმართული ღვთაების გავლენით).

ბერძნული და რომაული წყაროები უკვე კოლხურ საკუთარ სახელებზე გვიქმნიან წარმოდგენას. მაგალითად, „კოლხეთში ცხოვრობდა აიეტის შთამომავალი სავლაკი, რომელსაც მიეღო სამართავად მთელი მიწა“; აღნიშნული ცნობა, რომელიც სავლაკის მეფობას გვამცნობს, სავსებით დადასტურებულია ნუმიზმატიკური მასალებითაც, რომელიც ძვ. წ. 166-88 წლებით თარიღდება და მათი შესწავლის შედეგად გამოჩნდა, რომ ის შედარებით მრავალრიცხოვანი და ხანგრძლივი გამოშვების ყოფილა. ასეთივე საკუთარი სახელი არისტარხე, რომლის სახელითაც გამოშვებულია მონეტა (ძვ. წ. 52/51 წწ.). ასევე კაბადოკიური წარმოშობის უნდა იყოს კოლხი მეომრის საბეჭდავზე ამოკვეთილი საკუთარი სახელი „დედატოსი“¹.

შუა საუკუნეების საისტორიო წერილობითი წყაროებით, ასევე, განსაკუთრებით XIX საუკუნის საეკლესიო-მეტრიკული ჩანაწერების და ჩვენ მიერ მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალების საფუძველზე, სამეგრელოში გვარ-სახელებისა და ანთროპონიმების დიდი მრავალფეროვნება დასტურდება, რაც ზემოაღნიშნული უძველესი თეოფორული (როგორც წინარექრისტიანული, ისე ქრისტიანული და სხვა ხალხთა რელიგიების გავლენით) სახელების გარდა სხვადასხვა ანთროპონიმიული ფორმით შეიძლება დაჯგუფდეს: ფიზიკური მახასიათებლებისა და გარეგნობის, თვისება-ხასიათის აღმნიშვნელი, კნინობით-ალერსობითი, დაბადების დღისა და თვის, გრძნობის გამომხატველი, მცენარეთა, ცხოველთა და ფრინველთა, ასტროლოგიური, ხელობა-საქმიანობის, სქესის, ახალშობილის დაბადების რიგითობის, სოციალურ ტერმინებთან დაკავშირებული, ნაზმნარი, კანონიკური პირსახელები და შესაძლოა მათი დაწვრილებით შესწავლის შედეგად სხვა მრავალი ჯგუფიც გამოიკვეთოს. მსგავსი პრინციპით შერქმეული მეტსახელები რამდენიმე თაობის ნათესავების პატრონიმიულ სახელწოდებად იქცევა, გარკვეული თაობების შემდეგ კი ისევ იცვლება ახლით, საბოლოოდ კი ყალიბდება გვარ-სახელის ფორმით.

წინამდებარე ნაშრომის ფარგლებში საისტორიო წერილობითი წყაროებიდან და განსაკუთრებით XIX საუკუნის საეკლესიო-მეტრიკული ჩანაწერების მიხედვით, სამეგრელოს მრავალფერო-

¹ ვ. თოლორდავა, დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის საქართველოში, თბ., 1980, გვ. 65-66.

ვანი პირსახელების კონკრეტული მაგალითების ჩამოთვლა და მათი ინტერპრეტაცია შეუძლებელია და ის ცალკე კვლევას მოითხოვს. ზოგადად აღვნიშნავთ, რომ სამეგრელოში სახელების მრავალფეროვნება და მოტივირებული ლექსიკის მრავალფეროვნება განპირობებული ჩანს მეგრული ენის დიდი შესაძლებლობებით და მისი გავრცელების არეალიდან გამომდინარე მრავალმხრივი კონტაქტებით. ლინგვისტურ ლიტერატურაში სამართლიანადაა შენიშნული, რომ ქართველურ ენათა ჯგუფში მეგრული და ლაზური უმწერლობო, შესაბამისად, სტანდარტიზებისგან თავისუფალი ენებია, რაც იმას ნიშნავს, რომ ენობრივი სისტემების განვითარება ისტორიულად მისი განვითარების მანძილზე მეტ-ნაკლებად შეუფერხებლად, ხელოვნური ჩარევების გარეშე მიმდინარეობდა¹. ამდენად, მსგავსი მოტივირებული ლექსიკა საკუთრივ ქართულში არ არის შემორჩენილი, რამდენადაც ქართული სალიტერატურო ენა წურავს ლექსიკას და მას აძლევს სტანდარტიზებულ სახეს. მსგავსი ლექსიკის აღმოჩენა მხოლოდ მის (იგულისხმება საკუთრივ ქართული ენა) დიალექტებშია შესაძლებელი.

აღნიშნულია, რომ წინაკლასობრივ საზოგადოებებში და ნაწილობრივ კლასობრივშიც გვარი (gens) უმთავრესად ტოტემისტური წარმომადგენლისა უნდა იყოს, ხოლო დღევანდელ გვარს (familia) თავისი განმასხვავებელი, ჩამოყალიბებული გვარ-სახელები გააჩნია, რომელიც ოფიციალური გაფორმებისათვის იხმარება. რაც შეეხება პატრონიმიას, მისი ეპონიმი რეალურ პიროვნებას უკავშირდებოდა, რომელიც წინაპარი იყო ამ ნათესაური გაერთიანებისა, ე. ი. გამოიყენებოდა მეოთხე, მეხუთე, მეექვსე და ზოგჯერ მეშვიდე თაობის იმ ამოსავალ დიდ ოჯახში არსებული ეპონიმის სახელი, რომელიც თვით პატრონიმიის საწყისი იყო. გვარსა (familia) და პატრონიმიულ ორგანიზაციას ამ მხრივ გარეგნულად მსგავსი ნიშნები ახასიათებს². ფამილიის (გვარ-სახელის-დ.ქ.) და პატრონიმიის პრინციპული განსხვავება არის ის, რომ ფამილია (პირობითად-დ.ქ.) მუდმივია და თაობიდან თაობას გადაეცემა, მაშინ როცა პატრონიმია პერიოდულად იცვლება³. ასევე შენიშნულია, რომ წინარეკლასობრივი გვარი და კლასობრივი საზოგადოების გვარი გან-

¹რ. გერსამია, მწკრივის ფორმათა გრამატიკალიზაციისათვის მეგრულსა და ლაზურში, ენათმეცნიერების საკითხები, თბ., 2017, გვ. 137; რ. გერსამია, ზ. კიკვიძე, მ. ლომაია, ნ. მამისეიშვილი, მ. სადლიანი, ფონოსემანტიკური ლექსიკა ქართველურ ენებში, თბ., 2016.

²ს. ბახია-ოქრუაშვილი, ოჯახი და პატრონიმია ალექსი რობაქიძის სამეცნიერო მემკვიდრეობაში, გვ. 101-102.

³М. В. Крюков, О соотношении родовой и патронимической (клановой) организации, Советская Этнография, М., 1967, № 6, гв. 93.

სხვაგვარად იმ თვისებითაც, რომ კლასობრივ საზოგადოებაში ერთი დედაგვარიდან რამდენიმე შტო-განაყარი გვარების (გვარ-სახელების-დ.ქ) გამოყოფა ხდებოდა¹. ვფიქრობთ, რომ მსგავსი პროცესი გვაროვნულ საზოგადოებაშიც აღრესამიწათმოქმედო კულტურების ჩამოყალიბების ეპოქიდან მოყოლებული უნდა გვექნოდეს, იმ განსხვავებით, რომ იმდროინდელ გვარს ოფიციალური სამართლებრივი სტატუსი არ ჰქონდა. გვარ-სახელი (ფამილია) ხომ – ეს არის ოფიციალური, სახელმწიფო დოკუმენტებში ფიქსირებული ადამიანის მემკვიდრეობითი საგვარეულო სახელი, რომელიც გადადის მამიდან შვილზე. კიდევ ერთხელ ხაზი უნდა გავუსვათ იმას, რომ გვარ-სახელი იქმნებოდა ისტორიულად სახელმწიფოებრიობის შესაბამისად მნიშვნელოვანი ისტორიული ამოცანების (მოსახლეობის აღწერა, გადასახადების სისტემის მოწესრიგება და სხვა) შესასრულებლად. შემდგომში გვარსახელი რჩება მუდმივ საგვარეულო სახელად მოცემული ოჯახისა, თუმცა თავდაპირველი კავშირები კონკრეტულ საგვარეულო წინაპართან იკარგება². ზოგადად, ადრინდელ ევროპულ ლიტერატურაში ტერმინი ე. წ. „familiie“ აღნიშნავდა გვარს. როგორც ჩანს, ეს ტერმინი რომანო-გერმანულ ენებში თანამედროვე პატარა ოჯახის აღსანიშნავად შედარებით გვიან დამკვიდრდა³.

მეტსახელი, მამის სახელი თუ სხვა მალევე არ შეიძლებოდა ქცეულიყო გვარ-სახელად.⁴ მემკვიდრეობითი სახელი მხოლოდ გვარი (გვარ-სახელი) არ იყო. მემკვიდრეობითი სახელი იყო აგრეთვე გვარის განაყოფის სახელიც, რომელიც საქართველოში დიდი მდგრადობით გამოირჩევა. მეორე მემკვიდრეობითი სახელი თავისი წარმოშობით უაღრესად ძველია და თითქმის იმავე ხნოვანებისაა, რა ხნოვანებისაც არიან გვარ-სახელები (ხევსურული ძირი და გვარი და სხვა). მეორე სახელს კი ყოველთვის გარკვეული სოციალური შინაარსი ჰქონდა და აქვს. მეორე მემკვიდრეობითი სახელის მატარებელნი უფრო მრავალი სოციალური ვალდებულებებით იყვნენ ერთმანეთთან დაკავშირებულნი, ვიდრე გვარ-სახელის მატარებელნი⁵.

ნათელია, რომ „ფამილია“ დღევანდელი გაგებით არის გვიანდელი როგორც ტერმინოლოგიური, ისე სოციალური დატვირთვით,

¹ რ. თოფჩიშვილი, როდის წარმოიქმნა ქართული გვარ-სახელები, თბ., 1997, გვ. 46.

² Г. А. Сими́на, Фамилия и прозвище, Ономастика, М., 1969, гв. 31.

³ М. О. Косвен, Матриархат. История проблемы, гв. 91.

⁴ В. А. Никонов, До фамилий, Антропонимика, М., 1970, гв. 93.

⁵ რ. თოფჩიშვილი, როდის წარმოიქმნა ქართული გვარსახელები, გვ. 98-99.

მაგრამ, ჩვენი აზრით, ადრეფეოდალურ ეპოქაში წერილობით ფიქსირებული მეტსახელები თუ უკვე გვარ-სახელად ქცეული ფორმები (მაგალითად, ცურტაველი, ხუცესი, რუსთაველი და სხვა) უნდა მივიჩნიოთ ნამდვილ (თანამედროვე გაგებით) გვარ-სახელად. ვფიქრობთ, გვარ-სახელად უნდა მივიჩნიოთ გვაროვნული საზოგადოებისთვის დამახასიათებელი ის საგვარეულო თუ პატრიონიმიული სახელწოდებებიც, რომლებიც რამდენიმე თაობაში მოქმედი იყო და იმ კონკრეტული საზოგადოებრივი ფორმაციისთვის იყო დამახასიათებელი. გვარ-სახელები გვაროვნულ და ადრეკლასობრივ ეპოქაში იურიდიულ დოკუმენტებში მათი ფიქსირების გარეშეც უნდა არსებულებო. როგორც სოციალური ერთეული, ის მოქმედი იყო პატრიონიმიული ფორმით, რომელიც დროთა განმავლობაში იცვლებოდა ახლით, მაგრამ შესაძლოა ზოგიერთ მათგანს (იგულისხმება მმართველი ზედაფენა) საუკუნეების განმავლობაში შეენარჩუნებინა მემკვიდრეობითი და გენეალოგიური ხაზი.

ზემოთ თქმული კი გვაძლევს იმის თქმის საშუალებას, რომ დღევანდელთან მიახლოებული სტატუსის (სამართლებრივი გაფორმების გარეშე) გვარ-სახელების ჩამოყალიბებულად არსებობა, მიუხედავად წერილობით წყაროებში მისი უფრო ადრე ვერ ფიქსირებისა, უნდა ვივარაუდოთ კლასობრივი საზოგადოების წარმოქმნის ადრინდელ ეტაპზე და ეს, ვფიქრობთ, არა მხოლოდ ზოგადი თეორიული ვარაუდის ფორმით უნდა დავუმჯავთ, არამედ ამას მხარს უმაგრებს უძველეს ძველადმოსავლურ წერილობით წყაროთა მონაცემებიც (იხ. ქვემოთ). ვფიქრობთ, სწორად არის შენიშნული, რომ ისტორიული კანონები (დაწერილი თუ დაუწერელი) არ ქმნიდა „ფამილიას“, მან მხოლოდ მას შემოუმტკიცა იურიდიული ძალა. ეს მხოლოდ აკანონებდა უკვე არსებულ ანთროპონიმიკულ სიტუაციას და არა აყალიბებდა მას¹. საქართველოში გვარ-სახელის არსებობა იმ ტერიტორიაზე, რომელზეც ოდითგან ქართველურ და, ზოგადად, იბერიულ-კავკასიური მოდგმის ტომთა წინაპრებს უნდა ეცხოვრათ (რაც თანამედროვე გენეტიკური-დნმ კვლევებითაც დასტურდება), ანთროპონიმიული ერთობის ჩამოყალიბების პროცესი ჯერ კიდევ ძვ. წ. IV-III ათასწლეულიდანაც უნდა ვიგულისხმოთ, კერძოდ, მტკვარ-არაქსის კულტურიდან მოყოლებული, რასაც, ვფიქრობთ, მომავალი არქეოლოგიური კვლევა-ძიებაც უფრო მკაფიოდ დაადასტურებს. ამ ეტაპზე კი, არქეოლოგიური კულტურის ანალიზით, იმის აღნიშვნა შეგვიძლია, რომ, მაგალითად, მტკვარ-არაქსის არქეოლოგიურ მონაპოვრებს უნდა ვუწო-

¹ В. А. Никонов, *Имя и общество*, М., 1974, гл. 176.

დოთ არა უბრალოდ არქეოლოგიური „კულტურა“, არამედ ცივილიზაცია, რომელზეც აქ დამწერლობის ნიშნების აღმოჩენა მიუთითებს და ეს პროცესი ახალი მიდგომებით სავსებით სწორად არის შენიშნული¹. საბჭოთა ავტორთა უმრავლესობა მხარს უჭერდა იმ თეზას, რომ კლასობრივ საზოგადოებაში გვაროვნული ორგანიზაცია არ უნდა არსებულიყო (ყოველ შემთხვევაში, ცოცხალი, „გადმონაშთური“ სახით). გვარი განიხილებოდა მხოლოდ და მხოლოდ სოციალური ორგანიზაციის პირველყოფილ ფორმად და მასთან ერთად ასოცირდებოდა მხოლოდ პირველყოფილობასთან. გამომდინარე აქედან, ჩვენ ვიზიარებთ იმ ავტორთა ზოგადთეორიულ მოსაზრებებს, სადაც გვარი განიხილულია არა როგორც გადმონაშთი, არამედ სრულიად ცოცხალი სოციალური ინსტიტუტი, რომელიც საკმაოდ კარგად შეეწყო კლასობრივი საზოგადოების პირობებს. სწორედ ამის შედეგად გაჩნდა საჭიროება იმისა, რომ ის აღენიშნათ ახალი ტერმინით „პატრონიმია“. სწორედ ეს არის გვაროვნული ორგანიზაციის პრინციპულად ახალი გარდაუვლად ტრანსფორმირებული სოციალური ორგანიზაციის ფორმა². სწორედ ეს მიგვაჩნია ჩვენ იმ ახალ სისტემად, ე. წ. „ლინიჯად“, რომელიც გენისაგან განსხვავდება იმით, რომ მათი წარმომავლობა ათვლილია არა მითური, არამედ რეალურად არსებული წინაპრისგან, რომლის დადგენა და თვალის დევნება სავსებით შესაძლებელია³. მაშასადამე, ვფიქრობთ, რომ პატრონიმია არსებობდა როგორც გვაროვნულ, ისე კლასობრივ საზოგადოებაში (გვაროვნულ საზოგადოებაში გვარ-სახელის, ხოლო კლასობრივში ტრანსფორმირებული, ანუ გენეალოგიის ფორმით) და ზოგიერთი ავტორის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ სამეგრელოში პატრონიმიას თითქოს არ გააჩნია საკუთრების საგვარო ფორმა, არ გამოდგება მისი გვაროვნულ საზოგადოებასთან კავშირების გამოსარიცხად⁴.

გვარ-სახელის უძველეს დროს არსებობაზე ირიბად მიუთითებს თანამედროვე ქართლის ტერიტორიაზე ახლად აღმოჩენილი ჯერ კიდევ წაუკითხავი უძველესი დამწერლობის ნიმუში (გრაკლი-

¹ **С. Н. Корневский**, О понятиях «Цивилизация, протоцивилизация» и знаках на керамике в культурах Подунавья, Кавказа и Переднего Востока в V-III вв. до н. э., Краткие сообщения Института археологии, 2013, № 230, გვ. 63-84.

² **Ф. В. Коротаев, А. А. Оболенков**, Родовая организация в социально-экономической структуре классовых обществ, Советская Этнография, М., 1965, № 5, გვ. 36.

³ **Л. Дрэгერ**, Линидж, Свод этнографических понятий и терминов, М., 1986, გვ. 80

⁴ **ი. კეკელია**, პატრონიმიის გენეზისის საკითხები გივი ელიაშვას ეთნოგრაფიულ მემკვიდრეობაში, გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრის „შრომათა კრებული“, გორი, 2022, № 21, გვ. 69.

ანის გორა), რომელიც ძვ. წ. X საუკუნით თარიღდება. ჩვენი აზრით, დამწერლობის არსებობა მიუთითებს იმაზე, რომ „კლასიკური“ გვაროვნული წყობილება ამ პერიოდში დამოკიდებული იყო ჩანს და ჩვენ უკვე გვაქვს არა გვაროვნული, არამედ საგვარეულო დასახლებები ფამილიის გაგებით, სადაც უნდა არსებულიყო ქართველური სამყაროსათვის დამახასიათებელი ეთ, იან, ია და სხვა სუფიქსებით გაფორმებული „პროტოსაგვარეულოები“, საგვარეულო სახლები, ანუ „ოხორო“-ები და თურის (მეგრ. გვარი, საგვარეულო დასახლება) მსგავსი დასახლებები (იხ. ქვემოთ). აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ჩვენ მტკიცედ უნდა გავმიჯნოთ ისეთი ცნებები, როგორიცაა პირველყოფილი საზოგადოება, გვაროვნული საზოგადოება და ტომი. ტომობრივი საზოგადოება ცოცხალია სახელმწიფოს არსებობის პირობებში, ანუ მის წიაღშიც არსებობს. ცალკეული ტომები ცდილობენ, სახელმწიფოსთან (მმართველ კასტასთან) არ შევიდნენ კონფლიქტში და ამით შეინარჩუნონ თავიანთი თვითმყოფადობა და ტრადიციული კულტურა. ეს წყობა დამახასიათებელია არა პირველყოფილ-გვაროვნული საზოგადოებისათვის, არამედ სახელმწიფოს პირობებში არსებული პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი წყობილებისათვის. სწორედ აქ არსებობს „პროტოგვარი“ (წინარე გვარ-სახელი) საგვარეულოების (პატრონიმული) გაგებით. ამ მიმართულებით ყურადღებას იქცევს ხეთურ წყაროებში ქაშქა-გაზგებთან ფიქსირებული გეოგრაფიული (უმრავლესობა შესაძლოა გვარიდან ამოზრდილი) სახელწოდებები, რომლებიც მთავრდება -ია სუფიქსზე: ასხარფაია/ამხარფაია ან ასხარბაია/ამხარბაია (მთა), ელურია/ილურია (მთა), გახარია/ქახარია (დასახლება), ქათხარია (ქვეყანა), ქასქაია/ქაშქაია (იგივე ქასქა/ქაშქა), ფათალია (ქვეყანა), სარია/შარია (მდინარე), სეხურია/შეხურია (დასახლება), თახანთარია (დასახლება), თალიფაცია, თალიფცია (დასახლება), თეხურია/თიხურია (დასახლება), თასქურია/თაშქურია (დასახლება), თიმია (დასახლება), თიფია (ქვეყანა), თუხურია (ქვეყანა), ვასხაია/ვაშხაია (დასახლება), ცასფია/-ცაშფია (დასახლება), ციხარია (ქვეყანა), ციხარცია (დასახლება), ცითახარია (მთა), ცურია (მდინარე) და სხვა. გ. გიორგაძე აქ ფიქსირებულ -ია სუფიქსს მეგრული გვარების დაბოლოებების -ია სუფიქსის იდენტურად მიიჩნევს¹. ამ ზოგიერთი ადგილის სახელწოდებებში, ჩვენი აზრით, შეგვიძლია ამოვიკითხოთ დღესაც ცოცხალი ისეთი მეგრული გვარ-სახელები, როგორიცაა: გახარია, სეხურია, სარია//შარია და

¹ გ. გიორგაძე, უძველესი ახლოაღმოსავლური ეთნოსები და ქართველთა წარმომავლობა, გვ. 110-111.

სხვა. ბევრი მათგანი ფუძისეულად უფრო ღრმა კვლევას მოითხოვს¹.

საყურადღებოა, რომ -ია სუფიქსიანი საკუთარი სახელი გვხვდება მუშეების (მესხები) ტომთან, კერძოდ, სავარაუდოდ საკუთარი სახელი ბურუნქაია მოხსენიებულია ძვ. წ. X-IX საუკუნეების იეროგლიფურ ლუვიურ წარწერებში, მუშეების მეფე ხართაფუს სახელით შედგენილ წერილობით ძეგლებში².

მნიშვნელოვანია, რომ ქაშეების ტომთა ერთ-ერთი ცნობილი გაერთიანებაა -ია დაბოლოებიანი თიფია-ს ქვეყანა, რომელიც ხეთურ წყაროებში ზემო ქვეყანას უკავშირდება, სადაც ზანური ტომების განსახლების არეალი უნდა ვიგულისხმოთ³.

ინტერესს იწვევს -სქა, -სგა (შქა, -შგა) სუფიქსიანი ქასქური ტოპონიმები, რომლებიც გავრცელებული იყო მხოლოდ ქასქებით დასახლებულ ტერიტორიაზე, თვითონ ქასქა/ქაშქასთან ერთად ეს შემდეგი დასახლებებია: დუდუსქა/დუდუშქა (ქაშეების მთავარი დასახლება), ხუმინთესქა/ხუმინთეშქა, ქარიკურისქა/ქარიქურიშქა, მუნისკა/მუნიშკა, თათისქა/თათიშქა, ციანთისქა/ციანთიშქა. გ. გიორგაძის აზრით, ტოპონიმები თათიშქა და ციანთიშქა გამოირჩევა იმითაც, რომ მათში შეიძლება დავინახოთ სიტყვა („თიშქა/დიშქა- შდრ. მეგრული დიშქა „შემა“), ხოლო -შქა, -სქა სუფიქსიანი ტოპონიმები სამეგრელოში დღესაც არის შემორჩენილი, მაგალითისთვის ავტორი ხაზს უსვამს ტოპონიმ ჟირდალიშქა-ს⁴. ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში შქა/შკა ნიშნავს შუას, ხოლო ჟირდალიშქა პირდაპირ თარგმანში იქნება „ორ დელეს შუა“.

გ. გიორგაძე ყურადღებას აქცევს ქაშეებთან ფიქსირებულ -ლა სუფიქსიან სახელწოდებებსაც, კერძოდ, ქასქების ერთ-ერთი მთავარი ქვეყნის სახელწოდებაა ხალილა, საიდანაც გამოიყოფა სუფიქსი -ლა, ხოლო დარჩენილი ხალი-, ავტორისავე აზრით, შესაძლოა, არის შემადგენელი ნაწილი გეოგრაფიული და ეთნიკური სახელებისა, რომლებიც მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე რაიონებში გვხვდება როგორც ხეთურ, ასევე მის მომდევ-

¹ დ. ჭითანავა, კოლხური გვარ-სახელის გენეზისი მრუდე სარკეში, თბ., 2020, გვ. 33.

² საქართველოს ძველი ისტორიის ქრესტომათია. ძვ. წ. IX-VIII სს. ასურული ლურსმული, ძვ. წ. VI ს. სპარსული ლურსმული, იეროგლიფურ-ლუვიური წარწერები. შეადგინა, თარგმნა, კომენტარები დაურთო ნანა ხაზარაძემ, თბ., 2015, გვ. 18.

³ გ. გიორგაძე, უძველესი ახლოაღმოსავლური ეთნოსები და ქართველთა წარმომავლობა, გვ. 100.

⁴ გ. გიორგაძე, უძველესი ახლოაღმოსავლური ეთნოსები და ქართველთა წარმომავლობა, გვ. 111.

ნო ხანებში. ესენია: ხალივა (მთა), ხალიმანა (დასახლება), ხალი-ტუ (ქვეყანა), ხალიბი (ტომი) და სხვა¹.

საინტერესოა მრავალფეროვანი ქასქური საკუთარი სახელები: ასხაფალა (აშხაფალა), ხატეფა, ხაცინა, იციცი, ქასქამუვა, ქაციფირი (გაციფირი), ფაათა (პაათა), ფათალია, ფაცანა, ფიხუნია, ფია (ბია), ფიგაფაცუი, ფიფელუ, ფაციცი, საფალი, სუისმელი (შუიშმელი), დადი (დათა, თათა), დადილუ, თემეთი, თითა (დითა), თუთუ და სხვ. ზოგიერთი მათგანი ფონეტიკურ მსგავსებას იჩენს ისეთ მეგრულ სიტყვებთან, როგორიცაა: ფია („ნაჭერი“. შდრ. აგრეთვე ადგილი სამეგრელოში: ბია), ხაციცი (საახალწლო საუზმე), ხაცეცი (რძალი, სარძლო) და ა. შ. საყურადღებოა ასევე -უვა, -ვა დაბოლოებების მქონე ტოპონიმები და საკუთარი სახელები. ტოპონიმები: ხათენცუვა, ქარასუვა (ქარაშუვა), ქათალადუვა, ქათხადუვა, ქათითიმუვა, საფიდუვა, თაფასავა, თიქუქუვა, თაფაფანუვა, თაფაფახსუვა, ციმუმუვა და სხვა².

ქასქური პირთა სახელების ნაწილი ასევე მთავრდება -ილი სუფიქსზე, რომელიც, როგორც ვარაუდობენ, ხათური (პროტოხეთური) წარმოშობის -ილ სუფიქსი უნდა იყოს და უნდა აღნიშნავდეს ამა თუ იმ პირთა წარმომავლობას (შდრ. „ნერიქაილ“-ნერიქელი, კაცი ქ. ნერიქიდან; „ხათუამაილ“-„ხათუსელი“-კაცი ქ. ხათუსიდან და სხვანი). მას დიდი ხანია უკავშირებენ ქართულ -ელ სუფიქსს. ასეთი ქასქური სახელებია: ხიმუილი (ე. ი. „ხიმუელი“), ითილი, ქასქაილი („ქასქელი“), ფიაფილი, სამეთილი („სამეთელი“); საუსილი, სუისმელი, სუნაილი, დადილი, დადილუ („დადიელი“, შდრ. სამეგრელოში არსებული დაბა დადია და დადისწყალი) და ა. შ.³

ჩვენ ვიზიარებთ გ. გიორგაძის მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ აბეშლაელები და მუშქები ერთი დიდი რეგიონის შემადგენლობაში მყოფი და ურთიერთმონათესავე ტომები იყვნენ. მისივე აზრით, ქამქებსა და აბეშლაელებში შეიძლება დავინახოთ დასავლურ ქართული წარმოშობის ტომები⁴. უფრო რომ დავაზუსტოთ, ვფიქრობთ, მათში უნდა ვიგულისხმოთ ის კოლხური ტომები, რომლებიც მეგრულ-ჭანთა (ზოგადად ზანური ერთობის) წინაპრების

¹ გ. გიორგაძე, უძველესი ახლოაღმოსავლური ეთნოსები და ქართველთა წარმომავლობა, გვ. 112.

² გ. გიორგაძე, უძველესი ახლოაღმოსავლური ეთნოსები და ქართველთა წარმომავლობა, გვ. 112.

³ გ. გიორგაძე, უძველესი ახლოაღმოსავლური ეთნოსები და ქართველთა წარმომავლობა, გვ. 112.

⁴ გ. გიორგაძე, უძველესი ახლოაღმოსავლური ეთნოსები და ქართველთა წარმომავლობა, გვ. 120-121.

ენაზე მეტყველებდნენ. ზემოთ წარმოდგენილი უძველესი საკუთარი თუ გეოგრაფიული სახლები ფუძისეულად უფრო დაწვრილებით ლინგვისტურ კვლევას მოითხოვს, თუმცა მიგვაჩნია, რომ მათ როგორც მორფოლოგიურად, ისე სემანტიკურად აშკარად მეგრულ-ჭანური ელფერი დაჰკრავთ და მათში შენიშნული ია//ვა დაბოლოებები ძვ. წ. XII საუკუნიდან მოყოლებული მაინც სიტყვების სუფიქსურ მაწარმოებლად არის წარმოდგენილი. ეს მიანიშნებს იმაზე, რომ ამ დროიდან უკვე გვაქვს გვაროვნული საზოგადოების ტრანსფორმაციის დაშლის შორს წასული პროცესი, მეორე მხრივ კი, ამ ეპოქაში ისინი ჯერ კიდევ არა უბრალოდ მრავლობითობის და კუთვნილების აღმნიშვნელი სუფიქსები უნდა ყოფილიყო, არამედ მეტყველებაში გვარის, საგვარეულო დასახლების აღმნიშვნელი ცოცხალი ლექსიკური ერთეულები. ეს სუფიქსები სიტყვის ფუძესთან ერთად ორ დამოუკიდებელ სიტყვად უნდა გვექონოდა, როგორც, მაგალითად, ეს არის თანამედროვე ქართული გვარ-სახელების „შვილი“ და „ძე“ (რომლებიც ასევე უძველესი ლექსიკური ერთეულებია) დაბოლოების შემთხვევაში.

ასეთივე სურათი შეიმჩნევა ასურული და ურარტული წყაროების ცნობებით სხვა ქართველურ ტომებთან, სადაც ამ პერიოდში ფიქსირებული საკუთარი სახელები თუ ადგილის სახელწოდებები ია სუფიქსის გარდა გაფორმებულია დღესაც ქართველურ პატრონისტიკაში მოქმედი-//უნა//უნი//ან//ანუ//ენი//ტი//ბა-ბი//ელ//ში სუფიქსებით¹.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ თვით ტომობრივ-ეთნონიმური სახელების არსებობა (მაგალითად, კოლხი, ქაშქა, მუშქი//მესხი, მოსინიკი, მაკრონი, ხალდი, ხალიბი, კარდუხი და სხვა), ჩვენი აზრით, ადასტურებს იმას, რომ გვაროვნული წყობილება იქ უკვე დამოღობილი ჩანს. იქ ჩვენ უკვე უნდა გვექონდეს საგვარეულო დასახლებები დღევანდელთან მიახლოებული ან თუნდაც ფეოდალურ ეპოქაში არსებულის ფორმით. ზოგადად კი მიგვაჩნია, რომ „ეთნიკური თვითშეგნება“ შესაძლოა გვექონდეს გვაროვნულ საზოგადოებაშიც წვრილი ერთეულის შიგნითაც, რომელთა წევრებს გაცნობიერებული აქვთ ამა თუ იმ ნათესაური კოლექტივისადმი კუთვნილება. მით უმეტეს, ზემოთ ჩამოთვლილი მსხვილი ტომობრივ-ეთნონიმური სახელების არსებობა, ისეთებისა, რომლებიც უკვე ერთიანდებიან ეთნიკური ნიშნით და ძლიერ წინააღმდეგობას უწევენ დიდ იმპერიებს კარგად ორგანიზებული სამხედრო ძა-

¹ საქართველოს ძველი ისტორიის ქრესტომათია, გვ. 7-8, 10-12, 21-25, 28.

ლით, შეუძლებელია საგვარეულო მმართველი არისტოკრატის არარსებობის პირობებში.

მართებულად მიგვაჩნია ის განმარტება, რომ ტომი წარმოადგენს მთლიან ორგანიზებულ ერთეულს, რომელსაც გააჩნია საერთო სახელისუფლებო ორგანოები, საერთო კულტურა და საუბრობენ ერთ ენაზე ან ერთი ენის დიალექტზე. ისინი აცნობიერებენ საკუთარ ერთობას და თავის განსხვავებულობას სხვა ასეთივე ჯგუფების მიმართ. ამ მიმართებით მას ეთნიკური ერთობა უნდა ვუწოდოთ. თუმცა მთავარი არსი მდგომარეობს იმაში, რომ ტომი, პირველ რიგში, არის სოციალური ორგანიზმი, ანუ ისტორიული განვითარების ერთეული, რომელიც ყოველთვის ფლობს განსაზღვრულ ტერიტორიას და რომელთა გაერთიანების ბაზაზეც იქმნება ნაცია¹.

მაშასადამე, ქართველური ტომებით დასახლებულ ტერიტორიაზე უკვე ადრეანტიკურ ეპოქაში (მაგალითად, ქსენოფონტეს დროს) ფიქსირებული ე. წ. ტომები ჩვენ უნდა განვიხილოთ, როგორც იმ ძველი სახელმწიფოებრივი ერთობების (დიაოხი, კულხა) დამღის შემდეგ ისევ ცხოვრების არქაულ წესზე დაბრუნებულ (იგულისხმება ერთიანი სახელმწიფო ორგანიზმის არარსებობის პირობები) ქართველურ ეთნოგრაფიულ ჯგუფებად. მათი განხილვა არ შეიძლება პირველყოფილ-გვაროვნული ეპოქის ტომებად, ანუ ე. წ. ტომ-ეთნიკოსებად, რომლებიც ჯერ არ ქცეულან ტომებად² და არც განვითარებული პირველყოფილი საზოგადოების ეთნიკოსებად, ანუ თვისტომებად (თანამეტომე)³. მათ სოციალურ წყობაში უნდა გვქონდეს საგვარეულოს შიგნით მოქმედი ეთნოგრაფიულად ფიქსირებული საოჯახო თემის მსგავსი ერთეული, რომელიც წარმოადგენს გვაროვნული საზოგადოების ტრანსფორმაციის შედეგად წარმოქმნილ ბოლოსწინა დანაყოფს (რომელიც განაგრძობს არსებობას გვაროვნული წყობისა და შემდგომაც ფეოდალიზმის წიაღშიც-დ.ჭ). შემდგომი განვითარება კი არის პატარა ოჯახები, გვარის როგორც უკანასკნელი დანაყოფი⁴. თუმცა არ უნდა იყოს ის მოსაზრება სწორი, თუ რომელია პირველი – გვარი თუ საოჯახო თემი⁵. საოჯახო თემი გვიანდელი წარმოქმნილია სწორედ ამავე

¹ Ю. И. Семенов, О племени, народности и нации, Советская Этнография, М., 1986, № 3, გვ. 73, 75.

² Ю. В. Бромлей, Очерки теории этноса, М., 1983, გვ. 63.

³ С. А. Арутюнов, Н. Н. Чебоксаров, Передача информации как механизм существования этносоциальных и биологических групп человечества, Расы и народы, 2, 1972, გვ. 23-26.

⁴ М. Ковалевский, Первобытное право, Вып. I. Род, М., 1886, გვ. 86.

⁵ М. М. Ковалевский, Родовой быт, Петр., 1905, გვ. 20.

(გვარის) ნათესაური წიაღიდან და ის მასთან ერთად თანაარსებობს გვაროვნული ეპოქის ბოლო ეტაპიდან.

ძველ საზოგადოებებში დიდ ოჯახებად ცხოვრების ტრადიციაზე არა მარტო არქეოლოგიური და ჩვენამდე მოღწეული განვითარების დაბალ საფეხურზე მყოფ ხალხთა ეთნოგრაფიული მონაცემების, არამედ წერილობითი წყაროების მოხმობაც არის შესაძლებელი. მაგალითად, ძველი ეგვიპტის ძველი სამეფოს პერიოდში გვაქვს დიდი ოჯახის ტრანსფორმირებული ფორმა, სადაც ოჯახის თითოეული წევრი უკვე კარგავს საკუთრების უფლებას, ის გადადის ოჯახის უფროსის ხელში, ასევე ეკონომიკურად სუსტი დიდი ოჯახები კარგავენ ინდივიდუალურობას და შეერწყმიან ეკონომიკურად უფრო ძლიერ საოჯახო თემებს¹. ჰომეროსის დროს ბერძნები მშვიდობიანობის დროსაც ცხოვრობდნენ გვაროვნულ საოჯახო თემებად, რომლისგანაც შედგებოდა მათი ჯარის ზედა და მეორეხარისხოვანი დანაყოფები. გვაროვნული საწყისები ასევე ჩანს ლეგენდარულ საბერძნეთში სისხლის აღების წესის არსებობაში². სლავური გვარიც წარმოდგენდა რამდენიმე გაუყოფელი ოჯახის ერთობლიობას, რომელსაც ჰყავს თავისი უხუცესი და საკუთარი ვეჩი³. XVI-XVII საუკუნეებში ირლანდიელთა უმრავლესობა გვაროვნული ორგანიზაციის ფორმით აგრძელებდა ცხოვრებას სეპტებად ან კლანებად. სპენსერის მიხედვით, ირლანდიური სეპტები ითვლიდა 5-6 ათას ნათესავს. აქ რამდენიმე სეპტებად, ანუ გვარებად ცხოვრობდნენ და ეს ედო საფუძვლად ტერიტორიული დაყოფის პრინციპს. თითოეულ ტერიტორიასა და სეპტებს ჰყავდა თავისი ბელადი⁴.

როგორც ჩანს, მსგავსი არქაული ცხოვრების წესი საქართველოს მოსახლეობისთვისაც დიდი ხნის განმავლობაში იყო დამახასიათებელი. ამის მაგალითად შეგვიძლია მოვიყვანოთ საქართველოს მთიელთა ეთნოგრაფიული ყოფა. მაგალითად, სვანეთში გვაქვს დიდი გვარის მიერ სხვა გვარის შეკედლების მაგალითები, რომელიც შემკედლებელი სამხუბის (სისხლის ნათესაობის ნიადაგზე შედგენილი გაერთიანება, რომლის წევრებიც – მოძმეებად, ხოლო თვითონ გაერთიანება საძმოდ იწოდებოდა.) წევრი ხდება. სამხუბში გარკვეულ სოციალურ-ეკონომიკურ გარემოებათა გამო

¹ Н. М. Постовская, FAMILIA в Египте древнего царства, Вестник древней истории, №1, М., 1967, гл. 35-36.

² М. М. Ковалевский, Первобытное право, вып. I, Род, М., 1886, гл. 55.

³ М. Ковалевский, Первобытное право, гл. 77.

⁴ Ю. М. Сапрыкин, Английская колонизация Ирландии XVI-начале XVIII вв. М., 1959, гл. 15.

ერთიანდებოდნენ სხვადასხვა მცირე გვარები „ძლიერი“ გვარის მფარველობის ქვეშ, რაც, რიგ შემთხვევაში, თითქოს მის ეგზოგამიურობას არღვევდა. ეგზოგამიის დარღვევას მათი ისტორიული მეხსიერება განაპირობებდა თუმცა ამ ფაქტს, ეგზოგამიის დარღვევასაც ვერ დავარქმევთ, რამდენადაც ისინი მიუხედავად სამართლებრივ დოკუმენტებში თანამოგვარებად ფიქსირებისა, თავის დროზე სხვადასხვა გვარისანი (სხვადასხვა თემის) იყვნენ. ისეთი სამხუბის შიგნით კი, სადაც მისი ცალკეული დანაყოფები (თემები-გენეალოგიური ჯგუფები) აღიარებენ საერთო წარმომავლობას, ქორწინება აკრძალული იყო. სამხუბ//ლამხუბი, ისევე, როგორც წარმომავლობით მისი მსგავსი სამოხიო//სახევისკაცო, თავის დროზე ეგზოგამიური ერთეული უნდა ყოფილიყო. სამეგრელოში კი სრულიად განსხვავებული სურათი გვაქვს, რაც მდგომარეობს იმაში, რომ სხვადასხვა მონოგენურ უბანში უცხო გვარის ჩამოსვლით ახალმოსულის მიერ გვარის შეცვლა, ანუ დამხვდურთან შეკედლება ეთნოგრაფიულად ხელმისაწვდომი პერიოდისათვის არ ფიქსირდება. ამავე დროს, მიუხედავად სოფლის პოლიგენურობისა, რაც გვიანდელი მოვლენაა, სამოხიო მაინც ეგზოგამიური დარჩა¹ (უფრო ვრცლად იხ. ქვემოთ)

ქართული გვარ-სახელების უძველესობას ასევე გვაპარაუდებინებს ადრეფეოდალური ეპოქის გვარ-სახელების თავდაპირველი ფორმები, რომლებიც უკვე წერილობით არის დადასტურებული. ისინი შეიცავდა ორ კომპონენტს: საკუთარი სახელი + მამის სახელი, ანუ საკუთარი სახელს დამატებული ან პროფესია, ან დაკავებული თანამდებობა, ან წარმოშობის ადგილი (იაკობ ხუცესი, იოანე ბოლნელი, შოთა რუსთაველი, ზაქარია მხარგრძელი, შიო კალატოზი), რომლებიც შემდგომ ფორმდებოდა -ძე სუფიქსით. აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებული ადამიანის სადაურობის აღმნიშვნელი -ურ და -ულ//ელ სუფიქსები ასევე უძველესია, პირველი (-ურ) აღნიშნავს მის ტომობრივ და საგვარეულო წარმოშობას, ხოლო მეორე – (-ელ) ადგილს, სადაც ამა თუ იმ გვარის ადამიანები ცხოვრობენ. -ელ სუფიქსის უძველესობას ამტკიცებს ჯერ კიდევ V საუკუნიდან ცნობილი საგვარო ფორმა ცურტაველი². აქ შესაძლოა ზოგიერთი წარმოშობით სამამულო მფლობელობის გვარ-სახელი (მაგ. რუსთაველი, ბოლნელი, ცურტაველი...) იყოს, თუმცა ეს არ ცვლის იმ თეზას, რომ ისინი ჩვენ უნდა მივიჩნიოთ გვარ-სახელებად დღევანდელი გაგებით, რომელიც საქართველოს ტერიტორიაზე მოსახლე ქართველურ ტომებში უძველესი დრო-

¹ მისივე, კოლხური გვარ-სახელის გენეზისი... გვ. 114-115.

² Г. В. Бедошвили, О грузинских фамилиях, Антропонимика, М., 1970, გვ. 133-135.

იდან იყო მოქმედი და რომლის მსგავსი ფორმების ჩამოყალიბება და დამკვიდრება მომდინარეობს შორეული გვაროვნული ეპოქიდან. უფრო კონკრეტულად კი საკითხის განხილვას არქეოლოგიური და სხვა მონაცემებით (წერილობითი წყაროებით, ენობრივი, ანთროპოლოგიური და გენეტიკური კვლევებით) ქვემოთ შევცდებით.

§4. გვარის გენეზისის საკითხები არქეოლოგიური მასალების მიხედვით

არქეოლოგიური მასალების კლასიფიკაციის შედეგად შენიშნულია, რომ ეთნოგენეზის საწყისი ფორმების ჩასახვა მიმდინარეობს ჯერ კიდევ ქვედა პალეოლითში, რამდენადაც შესაბამის ადამიანთა ჯგუფები თითქოს აცნობიერებდნენ თავის კულტურულ თავისებურებას¹, თუმცა მაინც ძნელია რაიმე ეთნიკური დაყოფის წარმოდგენა ასეთ შორეულ ეპოქაში². პირველყოფილ (გვაროვნულ-დ.ჟ.) საზოგადოებაში ეთნიკურ ერთობას განსაზღვრავს, პირველ რიგში, გვარი, გარკვეული გვარ-ტომობრივი კავშირი და ტომი. ამ პერიოდში საზოგადოებისათვის ეთნოსის ანუ ნაციის სახით წარმოდგენა ჯერ კიდევ შეუძლებელია და ის უფრო ფართო ერთობის აღმნიშვნელია, რომელსაც ეთნოსოციალური ორგანიზმი უნდა ეწოდოს. სოციალური, სულიერი თუ ბიოლოგიური ერთობის გაცნობიერებით და მათი ერთ გარკვეულ ტერიტორიაზე დიდი ხნით ცხოვრების შედეგად კი ყალიბდება მომავალი ეთნოსი³.

ადრეული ეთნოგენეზის ხასიათსა და თავისებურებებს მითი განსაზღვრავდა. ეთნოგენეზი, ისევე, როგორც არქაული ადამიანის აზროვნება, გრძნობებსა და ემოციებზე იყო დამყარებული, რის გამოც ადრეული ეთნოგენეზი არაცნობიერი, სპონტანურად აღმოცენებადი პროცესი იყო⁴. ჯგუფის ერთიანობა არ ატარებს ტერიტორიულ სახეს. ის იქმნება ყველა იდეალური ფაქტორის მონაწილეობით, რომლებიც ქმნიან ერთ მთლიანობას ინტიმური ნიშნით, როგორიცაა მისი სქესი, თმის ფერი და თვალები. მაგალითად, ავსტრალიელთა საზოგადოებისათვის პატრილინეური ხაზის გადა-

¹ **В. П. Алексеев**, О самом раннем этапе расообразования и этногенеза. Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе, М., 1982, гл. 38.

² **С. А. Арутюнов**, Этнические общности доклассовой эпохи. Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе, М., 1982, гл. 62-63.

³ **М. Б. Павленко**, Концепция происхождения цивилизации К. Ренфрю и некоторые проблемы становления раннеклассовых социальных организмов, гл. 119.

⁴ **მ. ხიდაშელი**, არქაული კულტურა და ეთნოსი, ქართველთა ეთნოგენეზი, თბ., 2002, გვ. 184.

ცემისათვის ტატუირება და, ასევე, გარკვეული ტოტემური ერთიანობა ამა თუ იმ ცხოველის მიმართ აკრძალვების სახით, გვარის ერთიანობის ერთადერთ ნათელ ნიშანს წარმოადგენს.¹

ჩვენი მიზანია, არქეოლოგიური მასალაზე დაკვირვებით თვალი გავადევნოთ გვარის განვითარების პროცესს, რამდენადაც გვაროვნული და ლოკალური ჯგუფების არსებობა უკვე ზედა პალეოლითის საწყისი ეტაპიდან არის შენიშნული. მსგავსი ფაქტების გამოვლენა მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონის არქეოლოგიურ მასალაზე არის შესაძლებელი, მაგრამ ჩვენი კვლევისთვის მიზანშეწონილია ზოგადად დავაკვირდეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მიმდინარე პროცესებს.

ადრემუსტიეს იაშთუხას ნამოსახლარის მასალაზე შენიშნულია განტოტების პერიოდი, სადაც კაჟის ინდუსტრიაში დივერგენცია თითქოს გვიჩვენებს ცალკეული ნაწილების სპეციალიზაციას ერთი ერთობის (ტომები, ტომთა ჯგუფები) შიგნით². ისიც აღსანიშნავია, რომ ამ ნამოსახლარისა და მიმდებარე ადგილების ყველა მოსახლე ამ გამოყოფას ვერ ახერხებს, ეს ხდება ერთი ჯგუფის ფარგლებში. აფხაზეთის მუსტიურის სადგომების მაგალითზე შენიშნულია, რომ უკვე უნდა არსებულებოთ გარკვეული ტომთაშორისი კავშირები, რამდენადაც ოჩამჩირის სადგომების ინვენტარი ახლოს არის ყირიმისა და ყობანის მასალასთან. ამ პერიოდში ხდება ნეანდერტალელთა ფიზიკური ტიპის ფორმირება, თანდათან ხდება მეტყველების დახვეწა, ჩნდება დიფერენცირებული სიტყვაწინადადებები. იმავე რეგიონის მასალაზე დაკვირვებით, ზედა პალეოლითის (40-12 ათასი წელი ძვ. წ.) დროს სავარაუდოდ ხდება ეგზოგამიის წესის დადგენა, რამაც დიდად შეუწყო ხელი Homo sapiens-ის ჩამოყალიბებას. ნადირობა თავიდან ბოლომდე მამაკაცთა საქმიანობა ხდება. საფუძველი ეყრება თევზჭერას. ქალები ბავშვებთან ერთად რჩებოდნენ სადგომში და მცენარეული საკვების შეგროვებით იყვნენ დაკავებულნი. ამან მიგვიყვანა დედამთავრულ გვაროვნულ თემამდე, რომელიც იმ დროს საზოგადოების ერთადერთი სოციალური ერთეული იყო. ამ დროს საფუძველი ეყრება ხელოვნებას და ყალიბდება რელიგიური წარმოდგენები: ანიმიზმი, ტოტემიზმი, დედის კულტი³. იაშთუხას პალეოლითური სადგომის იარაღის მოპირკეთებული კომპლექსებით გაფორმება

¹ М. Кайуа, Миф и человек, человек и сакральное, М., 2003, гл. 196-197.

² И. И. Коробков, Итоги пятилетних исследований Яштүхского палеолитического местонахождения, Советская археология, 4, М., 1967, гл. 206.

³ Ю. Н. Воронов, Археологическая карта Абхазии, Сухуми, 1969, гл. 72.

ახშტირის მუსტიეში დაკავშირებულია საკვების განაწილების წესთან და საშინაო საქმიანობასთან¹.

შემდგომი ნეოლითის ეპოქა დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე თითქმის სამ ათასწლეულს მოიცავს (ძვ. წ. VIII-VI ათასწლეულები)². ნეოლითის ადრეული საფეხური შესაძლებელია დაძველდეს ძვ. წ. IX ათასწლეულამდე³. ნეოლითის დროს ხდება ძირეული ცვლილებები ეკონომიკაში, რომელიც მდგომარეობს მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობაზე გადასვლაში⁴. განვითარებულ ნეოლითში იქმნება სამეთუნეო საქმიანობა და ხდება თანდათანობითი გადასვლა მყარ ბინადრობაზე, რაც, თავის მხრივ, იწვევს ცვლილებებს ტომობრივ ორგანიზაციაში, წყვილადი ოჯახის განვითარებასა და მუდმივ კულტურულ-ეკონომიკურ კავშირებში მეზობელ მხარეებთან⁵.

ჩხორთოლის მაგალითზე ჩანს, რომ ადამიანი ხანგრძლივი დროის მანძილზე იჯდა ერთსა და იმავე ადგილას და ეწეოდა წარმოებით მეურნეობას. დამატებით ეწეოდნენ შემგროვებლობას და მონადირეობასაც, მაგრამ ეს უკანასკნელები ადგილს უთმობენ მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობას. ადამიანი უკვე ცხოვრობს ფაცხისებურ სახლებში⁶.

მწარმოებლური მეურნეობის ჩასახვაზე მიუთითებს ასევე დარკვეთის ეხი, ამ დროს აქ მოშინაურებული ჰყავდათ ძროხა, ღორი, წვრილფეხა რქოსანი პირუტყვი და ძაღლი⁷. აღსანიშნავია, რომ დარკვეთის ეხის, ცივი მღვიმის, აფიანჩას და ხორშის საცხოვრებელი ნაგებობის მცირე ფართობი, აგრეთვე დარკვეთის ადრენეოლითურ ფენაში ერთი დიდი კერის პოვნის ფაქტი უნდა გვიჩვენებდეს.

¹ **И. И. Коробков**, О окончательном копье из Яштуха, Краткие сообщения института археологии, вып. 117, М., 1969, гл. 26.

² **ლ. დიდიგური**, ძველი კოლხეთის სამეურნეო კულტურა, თბ., 1994, გვ. 25.

³ **ლ. ნებიერიძე**, დასავლეთ ამიერკავკასიის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის განვითარების ადრეული საფეხურები (გვიანმეზოლით-ენეოლითი), თბ., 1986, გვ. 118.

⁴ **Ю. Н. Воронов**, Древности сочи и его окрестностей, Краснодар, 1979, гл. 30.

⁵ **Ю. Н. Воронов**, Археологическая карта Абхазии, гл. 72-73; **ლ. ნებიერიძე**, დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითი, თბ., 1972, გვ. 3.

⁶ **კ. კალანდაძე**, ჩხორთოლის ნეოლითურ ნამოსახლარზე 1971-73 წლებში ჩატარებული გათხრების შედეგები, მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, ტ. VI, თბ., 1974, გვ. 186-187.

⁷ **ლ. ნებიერიძე**, დასავლეთ ამიერკავკასიის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის განვითარების ადრეული საფეხურები, გვ. 14-15.

ნებდეს, რომ ამ მღვიმეებსა თუ საცხოვრებელ ნაგებობებში ცხოვრობდა საერთო კერის მქონე თითო ოჯახი¹.

ენეოლითის დასაწყისში (ძვ. წ. VI ათასწლეულის მეორე ნახევარი, ძვ. წ. IX-VIII ათასწლეული)² ჯერ კიდევ ნეოლითის ხანაში დაწყებული მიწათმოქმედ მესაქონლე ტომთა კულტურის უფრო სრულყოფილი ჩამოყალიბება მიმდინარეობს და ეს ეპოქა, როგორც ადრესამიწათმოქმედო კულტურის განვითარების გვიანი ეტაპი, გარდამავალ პერიოდს წარმოადგენს ახალი ქვის ხანიდან ბრინჯაოს ხანამდე³. ის ხასიათდება ცივად გამოჭედილი ლითონის იარაღის პირველი გამოჩენით, ამ პერიოდში მიწათმოქმედება ჯერ კიდევ რჩება მეურნეობის ძირითად დარგად, ნარჩუნდება რა ქალის მოწინავე ადგილი გვაროვნულ ორგანიზაციაში, თუმცა მონადირეობიდან განვითარებული მესაქონლეობა იწყებს მატერიალური კრიტიკის რღვევას⁴.

სამხრეთ კავკასიაში ყველაზე ძველი ადრესამიწათმოქმედო კულტურა, რომელმაც, დღევანდელი არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, იარსება მინიმუმ ძვ. წ. 6000 წლიდან ძვ.წ. 4000 წლამდე, არის შულავერ – შომუ-თეფეს კულტურა. სწორედ შულავერის კულტურამ მინიმუმ 8000 წლის წინ გააშენა ვენახი და გამოიგონა ბადაგისგან ღვინის დაყენების ტექნოლოგია; ამ კულტურაში მოშინაურებული ჰყავდათ ძაღლები, ღორები, თხები და მსხვილფეხა საქონელი. იმ დროისათვის მაღალგანვითარებულ სოფლის მეურნეობასთან ერთად ჰქონდათ მეთუნეობა, აშენებდნენ ტალახის გამომწვარი აგურისგან ოვალური ან ნახევრადოვალური არქიტექტურის სახლებს და სხვადასხვა დანიშნულების შენობებს⁵. საზოგადოებრივი ძვრები ამ კულტურაში განსაკუთრებით კარგად ჩანს დასახლების აგებულების ხასიათში, გეგმარებასა და მშენებლობის თავისებურებაში. როგორც ვარაუდობენ, აქ ყოველი ცალკეული სოფელი ერთი საგვარეულო კოლექტივის კუთვნილება იყო, რომელიც საერთო მეურნეობას ეწეოდა. თითოეული საცხოვრებელი კომპლექსი პატარა ოჯახის კუთვნი-

¹ ლ. ნებიერიძე, დასავლეთ ამიერკავკასიის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის განვითარების ადრეული საფეხურები, გვ. 84-85; ლ. ნებიერიძე, დარკვეთის მრავალფენიანი ეხი, თბ., 1978, გვ. 62.

² ლ. ნებიერიძე, დასავლეთ კავკასიის ნეოლითური კულტურის მცდარი ინტერპრეტაციის შესახებ (პასუხად პროფ. ვ. ტრიფონოვს), აფხაზეთი II, არქეოლოგიური ძეგლები და პრობლემები, თბ., 2011, გვ. 27.

³ ლ. ძიძიგური, ძველი კოლხეთის სამეურნეო კულტურა, თბ., 1994, გვ. 33.

⁴ Ю. Н. Воронов, Археологическая карта Абхазии, Сухуми, 1969, гв. 73.

⁵ Г. Инанишвили, В. Маисурадзе, Г. Гобеджишвили, Древняя бронза Кавказско-Переднеазиатского региона, 2010.

ლება იყო. ყოველი სახლი ერთი წყვილადი ოჯახის საცხოვრებელი იყო. მთელი სოფელი საერთო მეურნეობას ეწეოდა და მიღებული პროდუქტები ცალკეულ ოჯახებზე ნაწილდებოდა. ასევე, შეიმჩნევა ცალკეული ოჯახების შეკავშირების ტენდენცია, რაც დიდოჯახიანი თემის წარმოქმნის საწყისი ეტაპია. შულავერის ჯგუფის ძეგლებზე ერთოთახიანი სახლებიდან მრავალოთახიანი საცხოვრებელი მასივების ევოლუცია (იმირის გორა) მრავალოჯახიანი თემის არსებობის ვარაუდის საშუალებას იძლევა¹. ვფიქრობთ, აქ საქმე გვაქვს მოსახლეობის ზრდასთან, რაც წყვილადი ოჯახის სულადობრივ ზრდასა და მეურნეობის ფორმის შესაბამისად მათ გაუყოფლად დარჩენას უკავშირდება. შესაბამისად, ეს მონათესავე გენეალოგიური ჯგუფები და მონათესავე პატრონიმიები ერთ საოჯახო-სამეურნეო ერთეულს ქმნიდნენ. ცხოვრების ეს წესი სამეურნეო თვალსაზრისით მათთვის მეტად მომგებიანი იყო, მით უმეტეს, მიწათმოქმედი მოსახლეობისათვის.

როგორც დღევანდელ საქართველოს ტერიტორიაზე (უმთავრესად აღმოსავლეთ საქართველო), ისე მახლობელ აღმოსავლეთში ერთ-ერთი ყველაზე ფართოდ განფენილი სამიწათმოქმედო კულტურა ე. წ. მტკვარ-არაქსის ენეოლითური კულტურაა. ყველაზე მნიშვნელოვან მასალას იძლევა მტკვარ-არაქსის კულტურის ძეგლებზე ფიქსირებული მრავალფეროვანი სამარხთა ტიპები და დაკრძალვის წესი (ინდივიდუალური სამარხები, საცხოვრებელ ნაგებობებში გამართული ბავშვის სამარხები, ინჰუმაციური და კრემაციური სამარხები და კენოტაფები, ორმოსამარხები, ქვაკუთხედები და ქვის აკლდამები², მეორადი დაკრძალვის წესი³), რომელიც არქაული საზოგადოების ცხოვრების წესზე გვიქმნის წარმოდგენას და რომლითაც განისაზღვრება გარდაცვლილთა სოციალური და არა ქონებრივი მდგომარეობა⁴. დაკრძალულთა მიმართ მოწიწების გრძნობა, გარკვეულ წესის დაცვა—საგზლის, საოჯახო ნივთების და სხვა ჩატანება⁵, მიუთითებს ისეთი მყარი სოციალური ორგანიზმის არსებობას, რაც უნდა ყოფილიყო მხოლოდ და მხოლოდ გვარი. რაც შეეხება კოლექტიური დაკრძალვის წესს, ისინი ალბათ წარმოადგენდნენ საოჯახო განსასვენებლებს, მაშა-

¹ ო. ჯაფარიძე, საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1991, გვ. 95-96.

² გ. მირცხულავა, მტკვარ-არაქსის კულტურის პრობლემები, თბ., 2011, გვ. 187.

³ გ. მირცხულავა, მტკვარ-არაქსის კულტურის პრობლემები, გვ. 57.

⁴ В. М. Массон, Экономика и социальный строй древних обществ (в свете данных археологии), Л., 1976, гв. 145.

⁵ გ. მირცხულავა, მტკვარ-არაქსის კულტურის პრობლემები, გვ. 188.

სადამე, აქ სახეზეა საოჯახო თემის სოციალური როლის გაზრდა¹. ამაზე გვამცნობს მთელი ადრებრინჯაოს ეპოქის ცალკეული ინდივიდუალური სამარხების წამყვანი როლიც². მიწათმოქმედი საზოგადოების სამარხებში შრომის იარაღებისა და ინვენტარის არარსებობა მიუთითებს მაღალი წოდების გამოყოფაზე, სადაც მხოლოდ მათ მოსამსახურეებს ატანენ ინვენტარს³. ჩვენ აქ შესაძლოა საქმე გვქონდეს ისეთი ადამიანების გამოყოფასთან, რომლებიც ახორციელებდნენ სულიერი წარმოების საორგანიზაციო და სხვა ფუნქციებს⁴. მიცვალებულის მოკრუნჩხულად დაკრძალვაც დაკავშირებულია გვაროვნული ურთიერთობების მკვეთრ ცვლილებასთან და ოჯახის ფორმების შეცვლასთან, კერძო საკუთრების გამოყოფასთან და ა. შ.⁵.

მაშასადამე, მტკვარ-არაქსის კულტურაში საქმე გვაქვს საკმაოდ ჩამოყალიბებულ სოციალურ ფენებთან, დაწინაურებული საგვარეულოს წარმომადგენლებთან და შესაძლოა მონობის არსებობასთანაც. აქ ფიქსირებული სხვადასხვა ტიპის სამარხები მიგვანიშნებს არა ეთნიკურ განსხვავებულობას, არამედ შიდა სოციალურ დიფერენციაციას, რომელიც გვაროვნული საზოგადოების დაშლის ბოლო ეტაპს გვამცნობს. ამას, განსაკუთრებით მის სამხრეთულ რეგიონებში, განაპირობებდა ელიაზიგ-მალათიის რეგიონში მისი გავრცელება, რომელიც მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა სირია-მესოპოტამიასთან ურთიერთობაში⁶.

ჩვენი აზრით, მტკვარ-არაქსის კულტურა ძირითადად მაინც ადგილობრივ ტრადიციებზე დაყრდნობით ვითარდებოდა. ჯერ აქ არ ჩანს თემის დაშლის ნიშნები. ეს არის ბარბაროსობის საშუალო საფეხურზე მდგარი გვაროვნული საზოგადოება, რომელიც მისი არსებობის ბოლო ეტაპზე უნდა შემდგარიყო დიფერენცირების

¹ **В. М. Массон**, Традиция коллективных погребений в энеолите Средней Азии, Афганистана и Индии, Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии, №101, М., 1964, გვ. 8.

² **გ. მირცხულავა**, მტკვარ-არაქსის კულტურის პრობლემები, გვ. 66.

³ **Г. Чайлд**, Прогресс и археология, М., 1949, გვ. 149-150.

⁴ **Е. В. Антонова, Д. С. Раевский**, «Богатство» древних захоронений (К вопросу о роли идеологического фактора в формировании облика погребального комплекса), Фридрих Энгельс и проблемы истории древних обществ, Сборник научных трудов, Киев, 1984, გვ. 166-167.

⁵ **В. В. Гольмстен**, О происхождении скорченности костяков в погребениях родового общества, Проблемы истории докапиталистических обществ, №5-6, Л., 1935, გვ. 41.

⁶ **ბ. შანშიაშვილი**, მტკვარ-არაქსის კულტურის ძეგლები თრიალეთიდან, ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანი, სამხრეთ კავკასიის მილსადენი და არქეოლოგია საქართველოში, თბ., 2010, გვ. 152.

სტადიაზე, რაც გარკვეული ლოკალური კულტურების ჩამოყალიბებაში შეიმჩნევა, მაგრამ ტომი, როგორც სოციალური, პოლიტიკური ორგანიზაციის პოტენციის მქონე ორგანიზმი, ჯერ კიდევ ძალზე სუსტია¹.

მტკვარ-არაქსის კულტურის მოსახლეობაში უკვე უნდა არსებულიყო წყვილად ოჯახებად ცხოვრების ტრადიცია, რაც იწვევდა თანდათანობით გვარის შიგნით დიფერენცირებას, სადაც საქორწინო ურთიერთობები რეგულირდებოდა ეგზოგამიის წესის ძალით.

მართებულად მიგვაჩნია ის მოსაზრება, რომ მტკვარ-არაქსის კულტურა პატრიარქალური ურთიერთობების საფუძურზე იმყოფებოდა². ამაზე მიუთითებს საცხოვრებელ ნაგებობათა ჩამოყალიბებული ფორმები, კერძოდ, წრიული ან ოვალური გეგმის სახლები³ და ოჯახური რელიგიის ჩამოყალიბებული ფორმები, რომელიც უმთავრესად საცხოვრებელი სივრცის შიგნით კერის კულტში აისახა.

ოჯახური რელიგიის – გენოთეიზმის ფორმირება სავსებით დასრულებულ სახეს იღებს ნეოლითის ეპოქაში, რაც ნათლად ჩანს აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში შესწავლილი ნამოსახლარებიდან (შულავერი–მომუ-თეფეს კულტურა) მომდინარე პარალელებში⁴. ოჯახური რელიგიის წარმოქმნა თავისთავად გულისხმობს გვარის (დედამთავრული, ან მამამთავრულის – დ.ჭ) არსებობას, რომელთაც საერთო კერა აერთიანებთ. კერის გარეშე ვერ ხდება ნათესავთა შემოკრება და ყველა რიტუალი მასთან არის დაკავშირებული⁵. მტკვარ-არაქსის კულტურის მატარებელ ტომთა

¹ლ. ბითაძე, დ. ჭითანავა, შ.ლაღიაშვილი, ე. ყვავაძე, თ. ზუბიაშვილი, ქართლის მოსახლეობის ეთნიკური ვითარების საკითხები და ანთროპოლოგიური ტიპის ცვალებადობა ძვ. წ. III ათასწლეულიდან XX საუკუნის ჩათვლით, თბ., 2010, გვ. 60.

²Г. А. Меликишвили, Возникновение Хеттского царства и проблема древнейшего населения Закавказья и Малой Азии, Вестник древней истории, М., 1965, №1, გვ.16.

³გ. გობეჯიშვილი, თეთრიწყაროს ნასოფლარი, თბ., 1978, გვ. 49.

⁴3. ბუხრაშვილი, საცხოვრისი-„ოჯახური ტაძარი“, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნ-ის სიღნაღის (კახეთის ფილიალის) სამეცნიერო შრომათა კრებული, ტ. V. სიღნაღი, 2004, გვ. 19-21.

⁵მ. ზურაშვილი, ქართველთა მითო-რელიგიური წარმოდგენები და მათი რიტუალური არსი, თბ., 2006, გვ. 37-39. ნ. აბაკელია, სიმბოლო და რიტუალი ქართულ კულტურაში, თბ., 1997, გვ. 29-33; დ. ჭითანავა, რელიგიური რწმენის წარმოშობის სათავეებთან, ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი, IX, თბ., 2007, გვ. 104-123; მისივე, სოციალური ორგანიზაციის განმსაზღვრელი ერთ-ერთი ფაქტორის შესახებ არქაულ საზოგადოებაში, ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი,

რწმენა-წარმოდგენებში ყველაზე უმთავრეს სარიტუალო ადგილს მამაკაცური და „ქალური“ სიმბოლოებით მორთული კერები წარმოადგენდა¹. კერის კულტის არსებობა სავარაუდებელია ჯერ კიდევ ენეოლითის ხანაში, ამის დასტურად გამოდგება თუნდაც ის, რომ შულავერში გათხრილ თითოეულ სამოსახლოზე ორ-ორი კერის არსებობაა დადასტურებული². საცხოვრებელში სწორედ კერა წარმოადგენდა ოჯახის ცენტრს, შუაგულს, რომელიც აერთიანებდა, კრავდა, აღუდებდა სისხლით ნათესაობით და საერთო ქონებით ერთსულ ოჯახს – სოციალურ ერთეულს³. ამდენად, მტკვარ-არაქსის კულტურაში ოჯახისა და გვარის, როგორც ლოკალური სოციალური ერთეულის, ჩამოყალიბებულად არსებობა ეჭვს არ იწვევს. ამაზე შენობათა ფართობის გაზრდა და დარბაზული ნაგებობის პირველადი ელემენტების ფიქსირებაც მიუთითებს⁴. მიუხედავად იმისა, რომ მტკვარ-არაქსის კულტურაში არსებობს დამოუკიდებელი სამლოცველო და სამსხვერპლო მოედნები, რომლებიც დასახლებათა გარეთ, მთის კალთებზე ან თხემზე იყო მოწყობილი, ისინი ჯერ კიდევ ფორმირების პროცესის საწყის გზას გადიან და ძირითადი საკულტო და სოციალური დატვირთვა ისევ კერაზე, მის გარშემო არსებულ სივრცესა და, საერთოდ, ინტერიერზე მოდის, რომლის ორგანიზაციის პრინციპი ასახავს როგორც მითოურ-ლიგიურ, ისე კოსმოგონიურ წარმოდგენათა ძირითად სქემას⁵. ტაძრის ფუნქციას აქ ჯერ კიდევ საცხოვრისი ითავსებდა. საცხოვრებლის უმნიშვნელოვანესი ადგილი იყო კერა, დედაბოძი და კერის მახლობლად დამოწმებული შემადღება⁶.

IX, თბ., 2007, გვ. 123-127; მისივე, სოციალური ორგანიზაციის განმსაზღვრელი კიდევ ერთი ფაქტორის შესახებ არქაულ საზოგადოებაში. კერის, წინაპრის და მიცვალებულის კულტთან კავშირში, თეიმურაზ მიბჩუანი, 70, თბ., 2008-2010, გვ. 256-260.

¹ **Е. В. Антонова, С. А. Есаян**, Антропоморфная скульптура армянского нагорья V-III тысячелетия до н. э. местная специфика и межрелигиозные связи. Древний Восток. Этнокультурные связи. Т. LXXX, М. 1988, гв. 233.

² **მ. ხიდაშელი**, ცენტრალური ამიერკავკასიის გრაფიკული ხელოვნება ადრეული რკინის ხანაში, თბ., 1982, გვ. 104.

³ **პ. ბუხრაშვილი**, საცხოვრისი-„ოჯახური ტაძარი“, გვ. 20-21.

⁴ **ტ. ჩუბინაშვილი**, ენეოლითური და ადრეული ბრინჯაოს კულტურა საქართველოში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევი, ტ. I, გვ. 155-157, იქვე, მითითებულია ლიტერატურა ამ საკითხზე; **ოთ. ჯაფარიძე**, საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1991, გვ. 111-112.

⁵ **ი. სურგულაძე**, მითოსი, კულტი, რიტუალი საქართველოში, თბ., 2003, გვ. 192.

⁶ **მ. ხიდაშელი**, სამყაროს სურათი არქაულ საქართველოში, თბ., 2001, გვ. 67-72.

სამხრეთ ამიერკავკასიაში ძვ. წ. III ათასწლეულის დასაწყისში მამაკაცთა საგანგებო დაკრძალვა¹ მიგვითითებს პატრიარქალური საზოგადოების საბოლოო გაბატონებაზე და მამათავრული გვარის წამყვან სოციალურ ერთეულად არსებობაზე. მაშასადამე, მტკვარ-არაქსის კულტურაში ფიქსირებული ცხოვრების წესი, ჩვენი აზრით, გვამცნობს გენეალოგიური ერთეულების არსებობას, რომელიც იმ საზოგადოებრივი წყობისთვის დამახასიათებელ გვარ-სახელებს გულისხმობს.

მომდევნო ადრე ბრინჯაოს ხანა (ძვ. წ. 2500-1800 წწ.) ხასიათდება გუთნური მიწათმოქმედების, მესაქონლეობის განვითარებით და მეტალურგიის წარმოქმნით, რამაც ძვ. წ. III ათასწლეულის დასასრულისათვის მიგვიყვანა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მამაკაცური საწყისების გამყარებისაკენ. ამ პერიოდში თრიალეთის პლატოზე გავრცელებული ახალი კულტურა (თრიალეთის ყორღანები) განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე ასულ საზოგადოებას გვიჩვენებს, ვიდრე ეს არის მტკვარ-არაქსში. მისთვის დაკრძალვის ახალი წესია დამახასიათებელი, ანუ ინდივიდუალური ყორღანული სამარხები². ამიერკავკასიის გვაროვნულ საზოგადოებაში ამ პერიოდში სწრაფად იწყებს განვითარებას მესაქონლეობა და მეურნეობის სხვა დარგები. ამასთან ერთად გამოიყოფა და ძლიერდება გვაროვნული ზედაფენა, წინაურდებიან ცალკეული თემები და ტომები. მათი ჰეგემონობის შედეგად იქმნება მსხვილი ტომობრივი კავშირები თრიალეთსა და სხვა ადგილებში, უკვე ადრე ბრინჯაოს ეპოქის დასასრულისათვის (ადრეული ყორღანების პერიოდი) რიგით ყორღანებს შორის ჩნდება მდიდრული ინდივიდუალური დასაკრძალავი ყორღანები, რომლებიც საგვარეულო-სატომო ბელადებს ეკუთვნოდათ. კრემაციის უპირატესობასთან ერთად არსებობს ინჰუმაციის ჩვეულება, ხოლო მუაბრინჯაოს თრიალეთის ყორღანებში უკვე ყველგან კრემაციაა³.

საზოგადოების სოციალური ორგანიზაციის სტრუქტურულად ჩამოყალიბებაზე მიუთითებს, მაგალითად, ნადარბაზევის გორა-სამარხში აღმოჩენილი ვერცხლის სატევარი, რომელსაც საზეიმო-საპარადო მნიშვნელობა ჰქონდა. იქ დაკრძალული იყო ადრეული

¹ ტ. ჩუბინაშვილი, ენეოლითური და ადრეული ბრინჯაოს კულტურა საქართველოში, გვ. 155-157, იქვე, მითითებულია ლიტერატურა ამ საკითხზე; ით. ჯაფარიძე, საქართველოს არქეოლოგია, გვ. 84-85.

² ი. ჯაფარიძე, საქართველოს არქეოლოგია, გვ. 136.

³ Э. М. Горадзе, К вопросу о генезисе и периодизации курганной культуры Триалети, ძველი ისტორიის საკითხები (კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული, III, თბ., 1970, გვ. 228.

ლითონის ხანის გვარ-ტომური საზოგადოების ზედა ფენის წარმომადგენელი, გვარის, ტომის მეთაური, ბელადი¹. ასევე ზოგიერთი სამარხები (ბედენის მეორე სამარხი) ორი ჩონჩხით მიუთითებს ამავე აკლდამაში უფრო დიდი პატივით დაკრძალული ადამიანების ჩვეულებრივ მსახურებად გაყოლილ პირებზე².

ბედენურსა და მარტყოფულ ყორღანებს შორის შენიშნულია დაკრძალვის რიტუალის განმასხვავებელი ნიშნები (ეტლით დაკრძალვის წესი ბედენის კულტურაში და კერამიკულ მასალაში), რომელიც, ჩვენი აზრით, მიუთითებს ერთი მონათესავე ხალხის ერთობის ფარგლებში არსებულ სხვადასხვა ტოტემისტურ ჯგუფზე, რომლებიც ერთმანეთისაგან სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონით და, შესაბამისად, რიტუალურ-რელიგიური ნიშნების სხვადასხვაგვარობით გამოირჩევიან.

ხარებზე მიბმული ოთხთვალა ეტლებით დაკრძალვის რიტუალი მიუთითებს საზოგადოების სოციალური ცხოვრების შინაგან დიფერენციაციაზე, როგორც გარდაცვლილის სოციალური რანგის ნიშანზე³.

თრიალეთის კულტურის გავრცელების ხანისათვის გვაროვნული საზოგადოების ბოლო ეტაპისათვის დამახასიათებელ წყობაზე გადასვლა აშკარად შეინიშნება, რისი უმთავრესი განმსაზღვრელი ნიშანი სწორედ ამ უზარმაზარი ყორღანების აგებაა, რაც ეკონომიკურად სუსტ და სოციალურად არადიფერენცირებულ საზოგადოებას არ ძალუძს. აქ უკვე ჩანს პირველი მონური შრომის ნიშნები, ვიდრე ერთი რომელიმე კონკრეტული გვარის “შემოქმედება”. თრიალეთის ყორღანების მაგალითზე ჩვენ გვაროვნული საზოგადოების ფინალური საფეხური უნდა დავინახოთ, სადაც გარკვეული გვარ-ტომობრივი გაერთიანება უნდა არსებულიყო. ეს ნათელია იმ მცირეოდენი მონაპოვრებითაც კი. შესაძლოა, ადამიანები ბელადებს ჯერ კიდევ მხოლოდ და მხოლოდ რელიგიური ნიშნით ეწირებიან მსხვერპლად და ის არ ფასობს როგორც მშრომელი ძალა, რომელსაც უნდა გაუფრთხილდნენ და არა მსხვერპლად შეწირონ. გამომდინარე აქედან, ჩვენ აქ შესაძლოა სახელმწიფო კლასიკური გაგებით არა გვაქვს, მაგრამ, ვფიქრობთ, სახეზეა გვაროვნული საზოგადოების ბოლო ეტაპი წინარესახელმწი-

¹ გ. გობეჯიშვილი, ბედენის გორანამოსახლართა კულტურა, თბ. 1980, გვ. 27.

² გ. გობეჯიშვილი, ბედენის გორანამოსახლართა კულტურა, გვ. 37-38.

³ В. М. Массон, Экономика и социальный строй древних обществ, Л., 1976, гв. 166.

ფოებრივი ნიშნებით¹. ამაზე შეიძლება მიუთითებდეს გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში თრელის სამაროვანზე სამარხის თავზე გამართული ქელენი, რომლის დროსაც სრულდება ადამიანის მსხვერპლად შეწირვის რიტუალი², თუმცა ისიც აღსანიშნავია, რომ თრიალეთში აღმოჩენილი ინსიგნია „სამეფო“ ხელისუფლების ემბლემადაა მიჩნეული³.

თრიალეთის ციკლოპური ნამოსახლარების (ძვ. წ. აღ. XVI-VII სს.) პერიოდში უკვე არსებობს საზოგადოების რთული სტრუქტურა როგორც სამოქალაქო, ისე სამხედრო იერარქიით⁴, რაც, ჩვენი აზრით, გვარის პირველადი როლის გარეშე წარმოუდგენელია და სწორედ გვარ-სახელის ფორმით ჩამოყალიბებულ საგვარეულოებს უნდა სჭეროდათ აქ წამყვანი ადგილი.

არქეოლოგიური მასალებით, ძვ. წ. XIV საუკუნიდან მოყოლებული უკვე აშკარად შეგვიძლია შევნიშნოთ გვაროვნული ეპოქის დროინდელი გვარის-გენსის ძირეული ტრანსფორმაცია და გვარ-სახელების დონეზე ცალკეული საგვარეულო ზედაფენის ჩამოყალიბება. მართებულად მიგვაჩნია ის დაკვირვება, რომ ქვემო ქართლის ვაკეში უკვე საფუძველი ეყრება ხევების ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ ერთეულებად ჩამოყალიბებას⁵, ხოლო II ათასწლეულის დასასრულსა და I ათასწლეულის დასაწყისში მცხეთაში უკვე გამოკვეთილად შეიძლება საუბარ, ერთი მხრივ, საზოგადოების რიგითი წევრების სამარხებზე (რომლებიც უმრავლესობას წარმოადგენენ), ხოლო მეორე მხრივ, მაღალი წრის მეომრებზე, რომლებიც, როგორც ჩანს, ითავსებდნენ კულტის მსახურის ფუნქციებსაც⁶.

ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში უკვე შორს არის წასული საგვარეულო თემის დაშლის პროცესი. საზოგადოების სათავეში მოქცეულია გვარის ზედა ფენა, ანუ გვაროვნული არისტოკრატია როგორც პოლიტიკურად, ისე ქონებრივად. გვარის შიგნით მზარდი დიფერენციაციის სურათი ძლიერ კარგად მოჩანს მცხეთის ორმოსამარ-

¹ ლ. ბითაძე, დ. ჭითანავა, შ. ლალიაშვილი, ე. ყვავაძე, თ. ზუბიაშვილი, ქართლის მოსახლეობის ეთნიკური ვითარების საკითხები და ანთროპოლოგიური ტიპის ცვალებადობა ძვ. წ. III ათასწლეულიდან XX საუკუნის ჩათვლით, გვ. 181.

² თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, ტ. I-II, თბ., 1955-1958, გვ. 55-61.

³ გ. ნარიშკინაშვილი, თრიალეთი ძვ. წ. აღ. XV-XIV საუკუნეებში, ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანი სამხრეთ კავკასიის მილსადენი და არქეოლოგია საქართველოში, თბ., 2010, გვ. 290-291.

⁴ გ. ნარიშკინაშვილი, თრიალეთი ძვ. წ. აღ. XV-XIV საუკუნეებში, გვ. 284-285.

⁵ გ. ავალიშვილი, ქვემო ქართლი ძვ. წ. I ათასწლეულის I ნახევარში, თბ., 1976, გვ. 36-37.

⁶ Г. А. Ломтатидзе, Археологические раскопки в Мцхета, Тб., 1955, გვ. 54-55.

ხების ფონზე. ჯერ კიდევ უძველეს ძეგლებში გამოიყოფა წარჩინებულითა სამარხები. გამოთქმული ვარაუდით, იქ მხოლოდ წარჩინებული მეომრები ან გვარის საპატიო წევრები არიან დაკრძალულნი. აქ ჩვენ საქმე უნდა გვქონდეს გვაროვნული თემის შიგნით გაჩენილ სერიოზულ ბზართან, რომელიც შემდეგ თანდათან ფართოვდებოდა, სანამ თემური წყობილების ეკონომიკური საფუძველი სულ არ გამოიფიტა¹. ჩვენი აზრით, აქ უკვე საქმე გვაქვს არა გვაროვნული საზოგადოების პირობებში არსებულ გვაროვნულ თემთან, არამედ გვარ-სახელების ფორმით ჩამოყალიბებულ კლასობრივი საზოგადოებისთვის დამახასიათებელ საგვარეულო პრინციპით დასახლებულ საზოგადოებასთან.

აღნიშნულია, რომ გვიანბრინჯაოს ხანიდან ბუნებრივ ბორცვებზე-გორებზე (ქვემო ქართლში, გარე კახეთში, დასავლეთ ქიზიყში და სხვა)² გამართულ დასახლებებზე დიდი და არა ინდივიდუალური ოჯახის სამოსახლოა ნაპარაუდები³, რაც სამეურნეო ვითარებით არის გამოწვეული. წინაპრის კულტთან შეზრდილი უაღრესად განვითარებული ბელადის კულტი, ქონებრივი უთანასწორობა, ე. ი. ქონებრივად დაწინაურებული სახლები, როგორც ჩანს, მიმართავდნენ სოციალურ მძლავრობასაც. ბოლოს, გვიანბრინჯაოს ხანიდან გვაქვს სატაძრო ორგანიზაცია, რომელიც აკანონებს ბელადის კულტს და მას სამემკვიდრეოდ ხდის⁴.

ქვემო ქართლში ძვ. წ. VI-V საუკუნეების სამაროვნების მაგალითზე, მთელი რიგი ნიშნებით, უკვე გვაქვს კლასობრივი საზოგადოება⁵, სადაც, ჩვენი აზრით, ცალკეული საგვარეულოები ჩანს დაწინაურებული მმართველობის როგორც საერო ისე სამხედრო და სასულიერო სფეროში.

შუაბრინჯაოს ხანის საზოგადოებრივ ურთიერთობაში და მეურნეობაში მომხდარი ცვლილებები თვალსაჩინოა კოლხეთსა, სადაც საგრძნობლად დაწინაურებულია მეტალურგია, რაც აშკარად უწყობს ხელს მეურნეობის განვითარებას⁶. ძვ. წ. II ათასწლეულის

¹ გ. გობეჯიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1952, გვ. 91-92.

² ი. კიკვიძე, მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში (არქეოლოგიური მასალების მიხედვით), თბ., 1976, გვ. 100.

³ კ. ფიცხელაური, აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემები (ძვ. წ. XV-VII. სს.), თბ., 1973, გვ. 45.

⁴ ი. კიკვიძე, მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში, გვ. 105, 114.

⁵ ი. გაგოშიძე, ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, თბ., 1964, გვ. 81-82.

⁶ ლ. ძიდიგური, ძველი კოლხეთის სამეურნეო კულტურა, თბ., 1994, გვ. 59.

პირველ ნახევარში კი უკვე გვაქვს ინტენსიური თოხური მეურნეობა¹.

სამოსახლო ბორცვების სიმრავლე მოწმობს, რომ კოლხეთის დაბლობი ამ დროს ფართოდაა ათვისებული. აქ ინტენსიური ცხოვრება მიმდინარეობს და საზოგადოებას საკმაოდ მყარი ეკონომიკური ბაზა გააჩნია, რომელიც უპირატესად მიწათმოქმედებაზე იყო დაფუძნებული. მიწათმოქმედების გვერდით ჩანს მესაქონლეობის, მონადირეობის, შემგროვებლობისა და მეფუტკრეობის როლი ეკონომიკაში, ასევე, თანდათან დაწინაურდა ხელოსნობის სხვადასხვა დარგები წარმოება, ხით ხურობა, ნივთების დამზადება². ხითხურობასთან დაკავშირებული იარაღებიც კოლხურ კულტურაში საკმაოდ მრავალფეროვნადაა წარმოდგენილი³. ჩვენი აზრით, კოლხეთის საზოგადოების გვაროვნული წყობიდან კლასობრივისკენ გადასვლის ეტაპი ყველაზე კარგად ჩანს საცხოვრებელი ნაგებობების მაღალ დონეზე გამართვაში, რაც გულისხმობდა შრომის ორგანიზაციის დაკანონებული ფორმების არსებობას. ეს მხოლოდ და მხოლოდ დიდი საგვარეულოებისა და მათი თემობრივი ერთობის არსებობის პირობებში იქნებოდა შესაძლებელი.

აფხაზეთის ტერიტორიაზე ადრებრინჯაოს ხანის ფინალურ ეტაპზე (ძვ. წ. XXI-XIX საუკუნეებში) დოლმენების მშენებლობის ტექნიკა მეტყველებს გვაროვნული ორგანიზაციის სიძლიერეზე, რომელიც დიდი კოლექტივის შრომას მოითხოვს⁴. როგორც ჩანს, ყოველი ქვის სახლი იყო საოჯახო განსასვენებელი, ხოლო დოლმენების ჯგუფი – საგვარეულო სასაფლაო⁵. ჩვენს მეზობლად მდებარე მაიკოპის კულტურა კი მიუთითებს, რომ აქ უკვე აშკარად გამოყოფილია მაღალი წოდების პატრიარქალური საზოგადოება⁶. აქ გვიან ბრინჯაოს ეპოქაში (ძვ. წ. XIII-VIII სს.) სამეურნეო ტექნიკის

¹ **Т. Микеладзе**, О некоторых результатах Полевых исследований в зонах колхидской низменности в десятой пятилетке, Археологические исследования на новостройках Грузинской СССР, Тб., 1982, გვ. 75; **ც. აბესაძე**, ბრინჯაოს მეტალურგიის ისტორიიდან საქართველოში, თბ., 2011, გვ. 230.

² **ო. ჯაფარიძე**, დასავლეთ საქართველო გვიანბრინჯაოს ხანაში, მაცნე, ისტორიის სერია, I, თბ., 1982, გვ. 71-74.

³ **ლ. სახაროვა**, შრომის იარაღი კოლხურ და ყობანურ კულტურებში, ძიებანი, ტ. IX, თბ., 2002, გვ. 42. **ლ. ჯიბლაძე**, კოლხეთის დაბლობის ძვ. წ. III-II ათასწლეულების ნამოსახლარები, თბ., 2007, გვ. 35-36.

⁴ **Ю. Н. Воронов**, Археологическая карта Абхазии, გვ. 73.

⁵ **Ю. Н. Воронов**, Памятники каменного века военно-сухумской дороги, Тб., 1984, გვ. 80.

⁶ **А. А. Формозов**, Каменный век и энеолит Прикубанья, М., 1965, გვ. 151.

პროგრესი იძლეოდა საშუალებას გვაროვნული კოლექტივიდან ინდივიდუალური მეურნეობისაკენ გადასასვლელად, მიწის კერძო საკუთრებაში გადაქცევისათვის, იქმნებოდა სამეზობლო-ნათესაობრივი თემები, რომლებიც პატრონიზმში ერთიანდებოდნენ¹.

ძვ. წ. VIII-VII სს. თითქმის მთელ კოლხეთში ვრცელდება კოლექტიური დაკრძალვის წესი „დასაკრძალავ მოედნებზე“. მიცვალებულის მეორად დასაფლავებას ვხვდებით სრული ან ნაწილობრივი კრემაციით, ზოგიერთ ინვენტართან ერთად, ასევე არის ინდივიდუალური საფლავები კრემაციით (ურეკი)². ანტიკური დროის კოლხური კულტურისათვის ყველაზე დამახასიათებელი მოვლენაა ადამიანის ძვლების ქვევრში შენახვისა და დაკრძალვის ტრადიცია, რომელშიც იგულისხმება ინჰუმაცია, რომლის დროსაც მიცვალებულის გვამი მთლიანად თავსდებოდა თიხის სხვადასხვა ფორმის მოზრდილ ჭურჭელში და ისე იფლებოდა მიწაში გათხრილ ორმოში³. ჩვენი აზრით, კოლხურ ქვევრში მიცვალებულის დაკრძალვის ჩამოყალიბებული წესის ზოგიერთი თავისებურებები მიგვანიშნებს საზოგადოების დიფერენცირებაზე გვარ-სახელეზად, კერძოდ, ის, როგორც, ერთი მხრივ, მეღვინე-მევენახეთა საძვალე⁴, ხოლო მეორე მხრივ, როგორც წარჩინებული გვარის წარმომადგენლების ინდივიდუალური საძვალე, რომელსაც მონებს ატანენ მსხვერპლად⁵. თუმცა ზოგიერთი დაკვირვებით, ქვევრში არ იმარხებოდა საზოგადოების არისტოკრატიული ზედაფენა, არამედ საზოგადოების დაბალი ფენის წარმომადგენელი, უშუალოდ

¹ Ю. Н. Воронов, Археологическая карта Абхазии, გვ. 74.

² ო. ჯაფარიძე, დასავლეთ საქართველო გვიანბრინჯაოს ხანაში, მაცნე, ისტორიის სერია, II, თბ., 1982, გვ. 54-55.

³ ა. ნონეშვილი, ქვევრსამარხები ამიერკავკასიაში, თბ. 1983, გვ. 3.

⁴ თ. მიქელაძე, ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან (ძვ. წ. II-I ათასწლეულები), თბ., 1974, გვ. 62.

⁵ გ. გვინჩიძე, ელინისტური ხანის კოლხეთის მოსახლეობის ისტორიისათვის, თბ., 1988, გვ. 74, მისივე ნოქალაქევის სამარხული ძეგლები, ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, არქეოლოგიური გათხრები 1973-1997 წწ. თბ., 1981, გვ. 178. Г. И. Ионе, Мингечаурские кувшинные погребения с оружием, Краткие сообщения Института истории материальной культуры А. Н. СССР, №60, М., 1955, გვ. 62. ო. ლორთქიფანიძე, ვანის ნოქალაქარი, გათხრების ისტორია, პრობლემები (წერილი მეორე) – ვანი III, თბ., 1977, გვ. 20, შენ. 40; Ю. М. Гагошидзе, Самадло, Тб., 1979, გვ. 70. ა. ნონეშვილი, ქვევრსამარხები ამიერკავკასიაში (მასალები არქეოლოგიური რუკისათვის), თბ., 1983, გვ. 31; ჰ. ზაქარაია, ნ. ლომოური, ჰ. ლექვინიძე, გ. გვინჩიძე, ციხეგოჯი ნოქალაქევი, თბ., 1984, გვ. 67. А. Тереножкин, Об общественном строе скифов, Советская Археология, №2, М., 1966, გვ. 40; А. М. Хазанов, Социальная история скифов. Основные проблемы развития древних кочевников евразийских степей, М., 1975, გვ. 135, 136.

მწარმოებელთა იმ ოჯახის წევრი, რომელსაც ქვევრი საკუთრებად ჰქონდა¹.

ვფიქრობთ, ქვევრში ადამიანის დაკრძალვის წესი არ განისაზღვრება მარტო მისი სამარხად, როგორც კარგად გამოსაყენებელი ჭურჭლის მნიშვნელობით, არამედ მას ღრმა რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები უდევს საფუძვლად, რომელიც დაკავშირებულია მიცვალებულისა და წინაპრის კულტთან, რაც „ზედაშეს“ და მეგრული „ოხვამერის“ ფორმით ქართულ ეთნოგრაფიულ ყოფას ბოლო დრომდე შემორჩა².

გვარ-სახელის ფორმით არსებობის დადასტურება, ვფიქრობთ, ყველაზე ნათლად ჩანს კოლხეთის დაბლობისა და მთის-წინეთის ბუნებრივ და ხელოვნურ დიხა-გუძუბებზე, რომელი ახალი დასახლებების ტიპიც კოლხეთის დაბლობში ვრცელდება ძვ. წ. III ათასწლეულიდან.

დიხა-გუძუბების დანიშნულებაზე ჩვენ აქ ვრცელ მსჯელობას არ გავაგრძელებთ, რამდენადაც მისი ისტორია სამეცნიერო ლიტერატურისა და წერილობითი წყაროების ანალიზის საფუძველზე სხვა ნაშრომებში არაერთხელ გვაქვს განხილული³. ამჯერად ის გვაინტერესებს იმდროინდელი გვარის სოციალური სტრუქტურის შესასწავლად. ამ სახის დასახლების სისტემის გამოჩენა (დაახლოებით ძვ. წ. III ათასწლეული) თითქმის ემთხვევა მტკვარ-არაქსის კულტურის ფინალურ ფაზას.

დიხა-გუძუბა წარმოადგენს ხელოვნურად აგებულ ბორცვს, რომლის სიმაღლე ხშირად რამდენიმე მეტრამდე, დიამეტრი კი ას მეტრამდე აღწევს. დიხა-გუძუბები ჩვეულებრივ ჯგუფებადაა განლაგებულნი. ამას გარდა, ცენტრალური, უფრო მაღალი დიხა-გუძუბის ირგვლივ არის რამდენიმე ამაღლებული მოედანი (ეგიძელი); ყოველი მათგანი გარშემორტყმულია არხით ან არხებით (და ჯებირებითაც); ყველა ეს არხი შეერთებულია მდინარესთან და წარმოადგენს ერთ სისტემას⁴. ასეთი გორაკები (ხელოვნური თუ

¹ გ. ცქიტიშვილი, მევენახეობის ისტორიისათვის საქართველოში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, ნაკვ. II, თბ., 1959, გვ. 144.

² დ. ჭითანავა, მეგრული სალოცავი (ოხვამერი) ქვევრის დამტკრევის რიტუალის შესახებ სამეგრელოში, ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი, ტ. IX, თბ., 2008; მისივე, ზედაშეს კულტურა საქართველოში, თბ., 2022, გვ. 141-176.

³ დ. ჭითანავა, ეკლესიები და თავდაცვითი ნაგებობები სამეგრელოში (უძველესი დროიდან დღემდე), თბ., 2010, გვ. 4-28; მისივე, კოლხური გვარსახელის გენეზისი მრუდე სარკეში, თბ., 2020, გვ., 60-102.

⁴ ნ. ხომტარია, დიხა-გუძუბა, კოლხეთის დაბლობის ძველი მოსახლეობა, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. V, N 2, თბ., 1944, გვ. 209.

ბუნებრივი) ასობით არის და ზოგიერთ ასეთ ბუნებრივ და ხელოვნურ ბორცვებზე დაახლოებით ერთი და იმავე პერიოდის კულტურული ნამთებია, დაწყებული ძვ. წ. IV-III ათასწლეულიდან და გათავებული ახ. წ. პირველ საუკუნეებით. გამოთქმული მოსაზრებით, ამ პერიოდის განმავლობაში მოსახლეობა აქ არსებობდა თითქმის უწყვეტად. ამ პერიოდის შემდეგ მოსახლეობა ტოვებს ამ სანაპირო ხაზს, რომელიც დიხა-გუძუბათა გავრცელების უმთავრეს არეს წარმოადგენს და იხევს მთებისკენ¹.

ავტორთა უმრავლესობა სამოსახლოს აღნიშნული ტიპის წარმოქმნას არაუგვიანეს ძვ. წ. III ათასწლეულიდან ანტიკური პერიოდის დასასრულამდე ვარაუდობს². სწორედ ამ ეპოქაში უნდა დაწყებულიყო ტომების „თვითგამორკვევის“, ანუ სახელმწიფოებრივი სტრუქტურების ჩამოყალიბებისკენ მიმდინარე პროცესი, რასაც მოსდევს ურთიერთდაპირისპირებები და ომები ტერიტორიების დასაუფლებლად; უფრო ადრე, ძვ. წ. V-III ათასწლეულის მიჯნაზე სამეგრელოს პლატოზე და მთისწინა ზოლში ქარბი მოსახლეობის არსებობაცაა სავარაუდო და უნდა წარმოქმნილიყო თავდაცვითი ფაქტორის წინა პლანზე წამოწევის აუცილებლობა, რისი გამართვაც პლატოზე ნაკლებ შედეგს იძლეოდა, ვინაიდან იმ პერიოდში ქვის ციხესიმაგრეების მშენებლობის პრაქტიკა ჯერ კიდევ უცნობი იყო და ვერც დაიტევდა იმდროინდელი სისხლითნათესაურ ერთობას, ხოლო შუა ქაობში ხელოვნურად აგებული არხებით გარშემორტყმული დიხა-გუძუბა ამ მხრივ უფრო საიმედო იყო.

კოლხეთის დაბლობის ძველი სამოსახლოები ანუ დიხა-გუძუბები, როგორც ამას არქეოლოგიური მასალა ადასტურებს, გარკვეული წესრიგის მიხედვით უნდა ყოფილიყვნენ ერთმანეთის მიმართ განლაგებულნი (ეს უფრო ადრეანტიკურ და ანტიკურ ხანაშია შესამჩნევი); მსგავსი დასახლების სისტემის შექმნა ადამიანთა დიდი ჯგუფის მობილიზაციას მოითხოვდა და კოლხეთის დაბლობის ასეთი მასიური დასახლება და შრომის პროცესში დიდი ადამიანური რესურსების გამოყენება, ვფიქრობთ, გარკვეული სოციალური ერთობის ანუ კლასობრივი საზოგადოების ჩამოყალიბებაზე მიუთითებს; ეს ზღვასთან ახლოს დასახლების გამართვაშიც ჩანს, რაც თავისთავად ვაჭრობის განვითარებას უწყობდა ხელს, ხოლო

¹ **ნ. ხოშტარია**, კოლხეთის დაბლობის ძველი მოსახლეობანი და მათი შესწავლის პრობლემა, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. VI, N 6, თბ., 1945, გვ. 466-468.

² **გ. გობეჯიშვილი**, გვიანი ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანა საქართველოში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, თბ., 1970, გვ. 264; **ო. ჯაფარიძე**, საქართველოს არქეოლოგია, , გვ. 197.

სავაჭრო არეალი და შესაძლებლობები ძვ. წ. III-II ათასწლეულის მსოფლიოში უკვე საკმაოდ ფართო იყო.

კულტურულ მცენარეთა ნაშთები მოწმობს მიწათმოქმედების მაღალ განვითარებას, ასევე, მესაქონლეობის, რომელსაც აქ უფრო დამხმარე დარგის მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა. საცხოვრებელი ნაგებობებიდან აღმოჩენილია ხის მორებისგან გაკეთებული შენობები და ფაცხა. დიხა-გუძუბების მოსახლეობას ძაფის რთვა, ქსოვა, ჭილოფების წვნაც სცოდნია¹.

როგორც ჩანს, ახ. წ. II-VI საუკუნეებში ეს ადგილები (ზოგიერთი სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი დიდი დასახლების გარდა), თანდათან ქრება, ისპობა მელიორაციის სიტემა, წყალი ბინძურდება, ხოლო მისი აღდგენა უკვე არ ხდება, რადგან იცვლება საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ფორმები, მონური შრომა წარსულს ჩაბარდა. ამდენად, ახ. წ. V საუკუნიდან მაინც კოლხეთის დაბლობის დასახლების ფორმა დიხა-გუძუბების სახით საბოლოოდ იცვლება, ამ ადგილების უმრავლესობა მოსახლეობისაგან დაცარიელდა და ჩრდილოეთით, გორაკბორცვიანი, უფრო მშრალი ზოლისკენ ინაცვლებს. ციხესიმაგრის ტიპის თავდაცვის სისტემას, რომლის ფუნქციასაც საცხოვრებელთან ერთად დიხა-გუძუბა ითავსებდა დაბლობში, სამეგრელოს პლატოზე და მთისწინეთში უკვე ფეოდალური ეპოქის ტიპური თავდაცვითი ნაგებობები ცვლის. როგორც ჩანს, ამ პერიოდიდან უკვე მასიურად იწყება დასახლების ინდივიდუალური – თანამედროვე კარ-მიდამოს ფორმის მსგავსი სისტემის ჩამოყალიბება.

სოციალური თვალსაზრისით, აღნიშნულ ძეგლებს (დიხა-გუძუბებს) ზოგიერთი ავტორი გარკვეული ტომის გვაროვნულ დასახლებათა განვითარების საფუძველზე წარმოშობილ ე. წ. სასოფლო თემის სამოსახლოებად მიიჩნევდა². ასევე გამოითქვა მოსაზრება, რომ ამგვარ გორაკ-ბორცვებზე აღმოჩენილი ბათქაშით შელესილი ხის თიხატკეპნილიატაკიანი სახლები ცალკეულ გვაროვნულ-საოჯახო დასახლებებს წარმოადგენდა³. ზოგიერთი მკვლევრის აზრით კი ეს დასახლებები დიდ, თუ შედარებით მომცრო ოჯახების ცალკეულ საცხოვრებლებს წარმოადგენდა, რომელთა ჯგუფს სოფლური დასახლებები უნდა შეედგინა. აქედან გამომდინარე, კოლხეთში ივარაუდეს ცალკეულ ოჯახთა ნათესაურ კავშირზე და-

¹ **ნ. ხომტარია**, დიხა-გუძუბა, კოლხეთის დაბლობის ძველი მოსახლეობა, გვ. 210-213.

² **ბ. გრიგოლია**, დასავლეთ საქართველოს საძიებო არქეოლოგიური ექსპედიციის 1969 წლის მუშაობის შედეგები, გვ. 20.

³ **Б. А. Кухтин**, Материалы к археологии Колхиды, т. I, Тб., 1950, გვ. 172-174.

ფუძნებული სასოფლო თემები¹. ასევე გამოითქვა მოსაზრება, რომ ძველი კოლხური (ბრინჯაოსა და ადრერკინის სამოსახლოები) სოფელი ნათესაურ-კოლექტიურ დასახლებას წარმოადგენდა². ზოგიერთი მოსაზრებით, ბორცვული დასახლება შეესატყვისება დიდი ოჯახის ან გვარის ერთი ნაწილის საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ გაერთიანებას³. ასევე, ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისისათვის პროტოურბანისტულ დასახლებათა წარმოქმნაა ნავარაუდევ⁴. ზოგიერთი ავტორი, ძვ. წ. I საუკუნისათვისაც კი, როგორც სამხრეთ სანაპიროს მთიანეთში, ისე კოლხეთის მთებში მოსახლე ტომების თემური ცხოვრების წესით ცხოვრებას ვარაუდობს, ხოლო ძვ. წ. VI საუკუნის კოლხეთისა და სამხრეთ სანაპიროების ბარში – უკვე კლასიკურ ფორმებში გაუფორმებელი კლასობრივი საზოგადოების არსებობას, სადაც წარმოებს არა მარტო მონის, არამედ თავისუფალი შრომის ექსპლოატაცია, თუმცა თავისუფალი მწარმოებლები თავისთვის თემურ წყობასა და თემობრივობის ინსტიტუტებს ინარჩუნებენ⁵.

&5. გვარის ადმინიშნული უძველესი ქართველური ტერმინები და მათი გენეზისი

მ. ინაძემ, ნოსირ-მუხურჩის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კოლხეთის დაბლობის მოსახლეობაზე დაკვირვებით, ნამოსახლარი ბორცვების უმრავლესობა დიდი ოჯახებით დასახლებულად მიიჩნია და ამ სამოსახლოების აღსანიშნავად ტერმინი “სახლი” (მეგრულად “ოხორი”, სხვანურად “ლახორ” ანუ “ლალხორ”) გამოიყენა. მისივე აზრით, ასეთი “სახლების” კომპლექსური სახით ცალკე დასახლებები, მათი სამოსახლოების შემოზღუდვა არხებით იმის ნიშანია, რომ ისინი დამოუკიდებელ სოციალურ ერთეულებს წარმოადგენენ⁶. ჩვენ სავსებით ვიზიარებთ ამ მოსაზრებას და სწორედ რომ კოლხური ბუნებრივი და ხელოვნური დიხა-გუძუ-

¹ **А. И. Джавахишвили**, Строительное дело и архитектура поселений Южного Кавказа, V-III тыс. до н. э. Тб., 1973, გვ. 359-360.

² **ბ. გამყრელიძე**, ცენტრალური კოლხეთის ძველი ნამოსახლარები, თბ., 1982, გვ. 55.

³ **ე. გოგაძე**, კოლხეთის ბრინჯაოსა და რკინის ხანის ნამოსახლარების კულტურა, თბ., 1982, გვ. 84.

⁴ **მ. ბარამიძე**, ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის ნამოსახლართა ტოპოგრაფიის და არქიტექტურის საკითხები, გვ. 69.

⁵ **დ. ხახუტაიშვილი**, შავიზღვისპირეთის ქართველური ტომები ბერძენ-ლათინთა ცნობებით, თბ., 2009, გვ. 100.

⁶ **მ. ინაძე**, ძველი კოლხეთის საზოგადოება, თბ., 1994, გვ. 20-21, 22-23.

ბებისა და გორა-სამოსახლოების სახელწოდება უნდა ყოფილიყო ხი//ოხორე//ხორა//ქორი. ეს ტერმინი ქართველურ-იბერიულ-კავკასიური ერთობის და მათთან მონათესავე ძველადმოსავლური არაინდოევროპული ეთნოსების კუთვნილებაა. მცირე აზიაში მისი გავრცელება კი მიუთითებს ძველადმოსავლური და ქართველური ტომების უძველესი დროიდან ამ ვრცელ ტერიტორიაზე მოსახლეობაზე. ხორი-ოხორი, რომლის ფუძეა -ხ, უძველესი, მატრიარქატის დროინდელი ტერმინი ჩანს და ამ დასახლებების აღმნიშვნელად არა ხი-ს, არამედ ოხორი//ხორი-ს სახით უკვე ძვ. წ. V-IV საუკუნეებიდან არსებობა მიუთითებს იმაზე, რომ ქართველურ ტომებს უკვე I ათასწლეულზე დიდი ხნით ადრე აქვთ გავლილი „გვაროვნული“ წყობა, კერძოდ, ვფიქრობთ, II ათასწლეულის დასაწყისში ეს პროცესი უკვე დასრულებული ჩანს. ამ პერიოდში არსებული დასახლებები არა პირველყოფილ-გვაროვნული, არამედ საგვარეულო და სახელმწიფოს არსებობის პერიოდშიც მოქმედი სათემო ფორმის უნდა ყოფილიყო. ამაზე დიხა-გუძეების დასახლებათა განლაგებაც და მეურნეობისა და სოციალურ ურთიერთობათა ფორმების (იგულისხმება ზოგადად კოლექტიური თუ მონური შრომა და სხვა) მაღალგანვითარებულობა მიუთითებს. ვფიქრობთ, ძვ. წ. III ათასწლეულიდან მოყოლებული კოლხური დიხა-გუძეების თუ ბუნებრივი გორაკ-ბორცვების დასახლებები დიდ საგვარეულო-გენეალოგიური ნათესაობის პრინციპით ჩამოყალიბებულ დასახლებებს წარმოადგენდა, რომელშიც გვაროვნული ურთიერთობების ტრანსფორმაციის პროცესი უფრო გამოკვეთილია. თითოეულ დიხა-გუძეებაში უნდა ეცხოვრა რამდენიმე მონათესავე საოჯახო თემს, ანუ რელიქტის სახით სამეგრელოში ოჯახის აღმნიშვნელად შემორჩენილ ტერმინ „თი“-ს და მისგან ნაწარმოები „თურის“ (გვარი) შიგნით ნაგულისხმევ სოციალურ ერთობას, ანუ დიდ საერთო წარმომავლობის გენეალოგიურ ერთობებს. ეს რამდენიმე მონათესავე „თი“, ანუ დიდი ოჯახი ქმნის დიხა-გუძეების დასახლების სოციალურ სტრუქტურას. თითოეული დიხა-გუძეა, რომელიც მონათესავე გვართა დასახლებას წარმოადგენდა, ემეზობლებოდა ერთ ან რამდენიმე მსგავსადვე განსახლებულ დიხა-გუძეებს, რომელთა ერთიანობას აქ უნდა შეექმნა თემი, როგორც ტერიტორიულ-მეზობლური ანუ პოლიგენური ერთეული და რომელიც გარკვეულ ლოკალურ ტერიტორიაზე ქმნიდა ერთიან თავდაცვით სისტემას. თავის მხრივ, ეს თემიც უნდა დაშლილიყო, რასაც შემდგომი შიდა თუ გარე განვითარების შედეგად სახელმწიფოს წარმოქმნისკენ მივყავართ. როგორც თითოეულ დიხა-გუძეებს, ისე თემს უნდა ჰქონოდა როგორც ცალ-ცალკე, ისე შემდგომში

საერთო მმართველობის სისტემა (პოლისური ტიპის), რომლის მეშვეობით მყარდებოდა კავშირი სახელმწიფოს უმაღლეს ხელისუფალთან. მათ უნდა ჰქონოდათ როგორც ცალ-ცალკე, ისე საერთო სალოცავი და სხვა¹.

სწორედ ეს დიხა-გუძუბები გახლავთ ის უძველესი და საკმაოდ მძლავრი ძველი კოლხური თავდაცვითი სისტემა, რომლის დასახლების ფორმა და ტიპი მჭიდრო კავშირშია გვარის სტრუქტურის საკითხებთან. მასთან დაკავშირებით უამრავი ისტორიულ-ეთნოლოგიური ხასიათის პრობლემა ღრმა კვლევას მოითხოვს, რაც ზოგადთეორიული მიდგომების გარდა ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენების გარეშე შეუძლებელია. ჩვენი აზრით, ამ ეტაპზე ნათელია ის, რომ გვაროვნული თემიდან ამოზრდილი საგვარეულო, ანუ პატრონიმებისაგან შემდგარი დასახლებების არსებობა დიხა-გუძუბების არეალში ძვ. წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან მაინც უნდა ვივარაუდოთ. აქ არ იგულისხმება დღევანდელი გაგებით გვარ-სახელი, არამედ ისეთი სისხლით მონათესავე ერთეული, რომელიც გარკვეული გენეალოგიური ჯგუფების დამოწმების შემდეგ (იმავე გენეტიკის ფარგლებში) მუდმივი განტოტების შედეგად იშლებოდა და ახლის ჩანაცვლებით ვითარდებოდა.

ძვ. წ. V-IV საუკუნეების ქსენოფონტე თავის “ანაბასის”-ში, შავიზღვიპირეთში მოსახლე ქართველური ტომების დასახლებათა აღსანიშნავად ხმარობს ტერმინ “ხორიონი”-ს (*χαιριον, χαιρια*). ამ აღწერილობიდან “ხორიონები” საკმაოდ გამაგრებული ნაგებობების შთაბეჭდილებას ტოვებს და ისინი საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა ერთიან კომპლექსს ქმნიან. რაც მთავარია, მათ შიშიანობის დროს თავდაცვითი ფუნქცია გააჩნდათ. ხორიონები, როგორც ჩანს, გარშემო განიერი თხრილით, ზემოთ კი მესრებით იყო გარშემორტყმული; საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები კი ხის მასალისგან შენდებოდა².

ტერმინი “ხორა”, როგორც გარკვეული დასახლების აღმნიშვნელი, მეტად ფართოდ იყო გავრცელებული ელინისტური ეპოქის მთელ მცირე აზიაში³. ხორა (*χορα*) მიჩნეულია სოფლის ტიპის დასახლებად (სოფლის ტერიტორიად), რომელიც ჩვეულებისამებრ

¹ დ. ჭითანავა, ეკლესიები და თავდაცვითი ნაგებობები სამეგრელოში გვ. 16-27; მისივე, კოლხური გვარსახელის გენეზისი მრუდე სარკეში, გვ. 68-102.

² თ. მიქელაძე, ქსენოფონტის “ანაბაზისი”, თბ., 1967, გვ. 67, 70, 71, 80, 90, 91, 93, 96, 98, 100, 101, 103, 104, 105, 106.

³ Е. С. Голубцова, Сельская община в Малой Азии, М., 1972, гл. 14-31.

პოლისის საპირისპიროდ იხმარება, თუმცა მორფოლოგიურ-სემანტიკურად ამ ტერმინს სხვადასხვა მსგავსი ფორმები ეძებნება¹.

შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული დღემდე სამეგრელოში დასახლების ერთეულს კარ-მიდამო ანუ “ოხორო” წარმოადგენს, რომლის შიგნით გაფანტულად, მაგრამ გარკვეული ნორმების დაცვით საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა ერთობლიობაა მოცემული. საქართველოს ცალკეული რეგიონების ეთნოგრაფიულ ყოფაში კი ეს ტერმინი სხვადასხვა დანიშნულებით გამოიყენება (“ახორი”, “მეახორე”, “ხორ”)². XVII საუკუნის პირველ ნახევარში, არქ. ლამბერტის ცნობით, სამეგრელოში “ოხორო” ჰქვია ეზოს შიგნით ყველაზე დიდ შენობას, რომელიც სტუმრის მისაღებად არის დანიშნული³. თუმცა, ეთნოგრაფიული მასალებით ირკვევა, რომ “ოხორო”-ს უფრო ფართო მნიშვნელობა ჰქონდა და აქვს, რომელიც მთლიანად ეზოს (კარ-მიდამოს) და მის შიგნით განთავსებულ საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა ერთობლიობას გულისხმობს, ხოლო მისგან ნაწარმოები ტერმინი “მახორობა” – იქ მცხოვრებ სოციალურ ერთეულს – ოჯახს.

არნ. ჩიქობავას აზრით, “ჭანური ო-ხ-ორ-ი//ო-ხ-ო-ი და მეგრული ო-ხ-ორ-ის იდენტურია ქართული სა-ხ-ლ-ი. აქ ძირეულია -ხ, -ლ ქართულში დეტერმინატი სუფიქსი ჩანს”⁴.

ივ. ჯავახიშვილის დაკვირვებით, ტერმინი “სახლი” გვხვდება V-VI საუკუნეებში და ის გულისხმობდა როგორც თვით ნაგებობას, ისე ნაგებობაში მცხოვრებ მოსახლეობასაც, ოჯახს და საგვარეულოსაც კი. სახლში -სა თავსართი უნდა იყოს, ამას მეგრული და ჭანური შესატყვისი “ოხორო” ცხადყოფს, სადაც -ო თავსართია და „ხორ“-ე – ძირი”⁵. მისივე აზრით, სახლი ძველად მიწა-წყლისა და ადმინისტრაციული ერთეულის ადმინისტრაციულ ტერმინადაც იხმარებოდა და რაკი გვარსაც ძველად სახლი რქმევია, ამიტომ ადმინის-

¹ **Е. С. Голубцова**, Сельская община в Малой Азии, გვ. 26-27; **დ. ჭითანავა**, კოლხური გვარსახელის გენეზისი მრუდე სარკეში, გვ. 78.

² **ალ. რობაქიძე**, დასახლების ფორმათა საკითხისათვის აჭარაში, ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის „შრომები“, ბათუმი, 1960, ტ. 1, გვ. 20; **თ. აჩუგბა**, ოჯახი და საოჯახო ყოფა აჭარაში, თბ., 1990, გვ. 85; **გ. ცაცხლაძე**, გურიის მოსახლეობის საოჯახო ყოფა, თბ., 1991, გვ. 22, 83; **Р. Харадзе**, Грузинская семейная община, т. I, Тб., 1960, გვ. 73; **ლ. კაიშაური**, მთიულურის დარგობრივი ლექსიკა, თბ., 1967, გვ. 250.

³ **არქანჯელო ლამბერტი**, სამეგრელოს აღწერა, თბ., 1991, გვ. 32.

⁴ **არნ. ჩიქობავა**, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938, გვ. 150-151.

⁵ **ივ. ჯავახიშვილი**, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, I, მშენებლობის ხელოვნება ძველ საქართველოში, თბ., 1946, გვ. 6-7.

ტრაციულ ერთეულთა ტერმინოლოგიაში ეს სიტყვა, უეჭველია, გვაროვნული წესწყობილების დროს უნდა იყოს შესული“. ხოლო ტერმინი გვარი მე-XI საუკუნეზე უწინარეს ქართულ სამწერლობო ენაში არ ჩანს და „ტომი“-ც უცხო სიტყვაა და სპარსულიდან არის შემოსული. შესაბამისად, ავტორი ქართული ტომის და გვარის აღმნიშვნელად ვარაუდობს სიტყვებს-„ნათესავი“ და „სახლი“, ხოლო საგვარეულოს წევრს „სახლიკაცი“ ან „სახლიშვილი“ ეწოდებოდა¹.

მაშასადამე, სწორია ის მიდგომები, რომ ტერმინი „სახლი“ უნდა ყოფილიყო მიწათმოქმედებასა და ბინადარ ცხოვრებაზე გადასული და გარკვეულ ტერიტორიაზე დამკვიდრებული და ერთ ქერქვეშ მცხოვრები სოციალური ერთეულის აღმნიშვნელი, რომელიც საერთო წარმოებასთან ერთად საერთო საცხოვრებელი ბინით ერთიანდებოდა². ტერმინ „ხორი“-ს ზანური წარმოშობა ეჭვს არ იწვევს³, ის იდენტურია ქართული „სახლი“-ს (ფუძეებით-ხლ/ხრ.) და სვანური „ქორი“-ს, რომელიც იქაც ოჯახისა და სახლის მნიშვნელობით იხმარება. „სახლი“ – ეს იყო გვაროვნული ეპოქის დროინდელი ტერმინი, რომელიც ლიტერატურულ ენაში ნიშნავს არა მარტო „შენებულობას“ (ნაგებობას-დ.ჭ.), არამედ სოციალური ერთეულის – გვარის მნიშვნელობაც აქვს⁴.

ტერმინი „ხორიო“ (*χαριον*) როგორც ძველ, ისე ახალ ბერძნულ ენაშიც იდენტური სემანტიკური მსგავსებით არის შემორჩენილი⁵. ამ სიტყვის ბერძნულის გზით შემოსვლის საწინააღმდეგოდ მეტყველებს ის ფაქტი, რომ ქართველური ხორ//ოხორუ//სახლის როგორც ფონეტიკური, ისე სემანტიკურად იდენტური მნიშვნელობები შემორჩენილია იბერიულ-კავკასიურ, ასევე ზოგიერთ ძველადმოსავლურ (ხური-ურარტულ) ენებში, რომელთა ქართვე-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, ტ. I, თბ., 1928, გვ. 142, 148.

² ს. ჯანაშია, სვანურ-ადიღურის (ჩერქეზული) ენობრივი შეხვედრები, „შრომები“, თბ., 1959, ტ. III, გვ. 1; რ. ხარაძე, ხევსურული „ძირი“ და „გვარი“, „მიმომხილველი“, № 1, თბ., 1949, გვ. 201.

³ ი. ადამია, ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრება, წ. II, აფხაზეთი, თბ., 1968, გვ. 48.

⁴ ს. კაკაბაძე, ქართული სახელმწიფოს გენეზისის საკითხები, „საისტორიო მოამბე“, წ. 1, თბ., 1924, გვ. 87-88; ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, ტ. VIII, თბ., 1971, გვ. 34-35.

⁵ И. Х. Дворецкий, Древнегреческо-русский словарь, т. II, М.-Л., 1958, гл. 1793. А. А. Иоаннидис, Новогреческо-русский словарь, М., 1950, гл. 724.

ლურთან უძველესი ნათესაობა უფრო მეტად არის სავარაუდო, ვიდრე ძველი ბერძნულის¹.

ოხორუ//სახლის იდენტურად და მისგან ძირეულ -ხ ლექსე- მით ნაწარმოებად მიგვაჩნია მეგრულში „მხარის“ და „კუთხის“ აღმნიშვნელი სიტყვა „მუხური“ და ქართული „მხარე“², რომელიც მრავლად გვხვდება როგორც დღევანდელი საქართველოს, ისე მის ფარგლებს გარეთ როგორც ტოპონიმიკურ, ასევე ძველადმოსავ- ლურ და კავკასიის ხალთა ენობრივ მასალაში³. სიტყვა „მუხური“- დან ნაწარმოები ჩანს დასავლეთ საქართველოში აგათია სქოლას- ტიკოსთან მოხსენიებული ქვეყნის სახელწოდება „მუხირისი“ *Μοχίρσις* და პროკოფი კესარიელის „მოხირისი“ (*Μουχειρισις*), რომელიც „მხარეს“, „ქვეყანას“ უნდა ნიშნავდეს და შესაძლებე- ლია ერთი კონკრეტული „ქალაქის“ სახელწოდებაც იყო⁴.

მოხმობილი მასალიდან გამომდინარე, მნიშვნელოვანია იბ- ერიულ-კავკასიური და ძველადმოსავლური ეთნო-ტოპონიმიკის მაწარმოებელი -ხი სუფიქსი. როგორც ამას ურარტული და ბერძნუ- ლი წყაროები გვამცნობენ, ის ქართველური ტომების სახელწოდე- ბათა მაწარმოებელია (დიაუ-ხი, ტაო-ხი, კარდუ-ხი, ვიტერუ-ხი, კოლ-ხი და მრავალი სხვა). ხი-ზე დაბოლოებული ტომობრივი სა- ხელები გაიგება, როგორც ქართული ტერმინი გვაროვნული, ხო- ლო შემდგომ ეტაპზე ქართული ეროვნების აღმნიშვნელი საკვე-

¹დ. ჭითანავა, დასახლების აღმნიშვნელ უძველეს ქართულ ტერმინთა თავ- დაპირველი მნიშვნელობისათვის, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები, ტ. VIII, თბ., 2004, გვ. 178-209; მისივე, სოციალურ ორგანიზაციათა აღმნიშვნელ უძველეს ქართულ ტერმინთა ინტერპრეტაციისათვის, ისტორიულ-ეთნოგრა- ფიული ძიებანი, ტ. VII, გვ. 287-333; მისივე, კოლხური გვარსახელის გენეზისი მრუდე სარკეში, გვ. 87. იქვე მითითებულია ლიტერატურა ამ საკითხზე.

²დ. ჭითანავა, დასახლების აღმნიშვნელ უძველეს ქართულ ტერმინთა თავ- დაპირველი მნიშვნელობისათვის, გვ. 289.

³თ. ჟორდანიას, მეხურელნი, თბ., 1956, გვ. 56-58; გრ. ზარდალიშვილი, კლუ- ხორის რაიონის ზოგიერთ გეოგრაფიულ სახელთა დადგენისათვის, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XXXVI, თბ., 1949, გვ. 149; А. Цагарели, Мингрельские этюды, т. 1, гв. 70; გ. ბურჭულაძე, ბ. შავხელიშვილი, „ქართლის“, „საქართველოს“ აღმნიშვნელ სიტყვათა თაობაზე ნახურ-და- დესტნურ ენებში, საქართველოს და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინები, თბ., 1993, გვ. 325; Дж. Н. Коков, Из Адигской (Черкезской) ономастики, Нальчик, 1983, гв. 103.

⁴ო. ლანჩავა, დასავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, საქარ- თველოს მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“, ისტორიის სერია, № 4, თბ., 1974, გვ. 129-136. იქვე მითითებულია ლიტერატურა ამ საკითხზე.

ცის (ხაზგასმა ჩვენია-დ.ჭ.) მნიშვნელობით¹. ამ საკითხზე არსებულ მოსაზრებებზე ამჯერად ვრცლად არ შევჩერდებით, რამდენადაც ისინი განხილული გვაქვს სხვა ნაშრომში².

-ხ ძირეული ელემენტი, გამოიყოფა „ოხორო/სახლ“-ში, რომელიც გვაქვს დასახლების ისეთი დიდი ტერიტორიულ-სამეზობლო ერთეულების აღსანიშნავად, როგორიცაა მეგრული სამოხიო³, გურული სახევისკაცო//სახეისკაცო, იმერული მეხევე, სვანური ჭეუ და ქართული ხევი. იმავე ძირისაა მეგრული „მუხური“-მხარე. ამ ლექსემების ძირეული -ხ ელემენტი უნდა გვქონდეს ქართველურ, საერთოდ იბერიულ-კავკასიურ და მათთან მონათესავე (ხური-ურ-არტულ) ეთნოტოპონიმიკური მაწარმოებელი ხი-ს (ხი, ხა) სახით, რომელიც არა მარტო მრავლობითობის და კუთვნილების მნიშვნელობის სუფიქსია, არამედ როგორც ცალკე მდგომი გვაროვნული ეპოქის დროინდელი ლექსიკური ერთეული; ის აღნიშნავდა გვარს, ტომს, ხალხს, ქვეყანას, მიწა-წყალს, მხარეს. მისი შესატყვისები იბერიულ-კავკასიურ ენათა ლექსიკაში როგორც ფონეტიკური, ისე სემანტიკური მნიშვნელობებით საკმაოდ ბევრია. ხი სუფიქსი ასევე აწარმოებს ქართულ გვარსახელთა (მათ შორის კოლხურ) გარკვეულ ნაწილსაც ორმაგი წარმოებებით, ისეთებში, როგორიცაა: კობა-ხი-ძე//კობა-ხი-ა, კომა-ხი-ძე, სხულუ-ხი-ა, კორძა-ხი-ა, პერტა-ხი-ა, გოგო-ხი-ა, კუჭუ-ხი-ძე, ბობო-ხი-ძე, ჩომა-ხი-ა, კვინი-ხი-ძე, სადაც უძველესი ხ//ხი და მასთან შერწყმული გვიანდელი „ძე“ წარმოება ერთი და იმავე (საგვარეულო, შთამომავლობა, სახლი და ა. შ. -დ. ჭ.) მნიშვნელობისაა. ასევე აღსანიშნავია, რომ ზოგი -ხი-ზე დაბოლოებული ქართველური ტომის თვითსახელწოდება პირდაპირ გვარ-სახელადაც იხმარება. მაგალითად: მეს-ხია, მეს-ხი, მეს-ხი-შვილი, ჯავა-ხი-შვილი, ჯავა-ხა-ძე, ჯავა-ხი-ძე, ჯავახი-ა და, როგორც გ. როგავა მიუთითებდა, -ხი ძველისძველი სუფიქსი ჩანს, რომელიც მოქმედი ყოფილა მაშინაც, როცა დაიწყო ბერძენი და ქართველი ტომების შეხვედრა⁴.

¹ **Н. Я. Март**, Крещение армян, абхазов и алан Святым Григорием (Арабская версия), СПб., 1905, გვ. 167; **ივ. ჯავახიშვილი**, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, თბ., 1951, გვ. 392-393.

² **დ. ქითანავა**, კოლხური გვარ-სახელის გენეზისი მრუდე სარკვეში, გვ. 89-95.

³ **დ. ქითანავა**, ტერიტორიული თემის ერთი სახეობის შესახებ სამეგრელოში („სამოხიო“), კრებ. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი, ტ. V, თბ., 2005, გვ. 400-414.

⁴ **გ. როგავა**, ზოგიერთი ქართული გვარის სუფიქსაციისათვის, ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. XIII, ქუთაისი, 1995, გვ. 6-8; საკითხთან დაკავშირებით ასევე იხ. **მ. სანაძე**, ზოგიერთი გვარის წარმოებისათვის „ტბეთის

-ხი//ხა სუფიქსის წარმოშობისა და გენეზისის გასარკვევად გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა მივანიჭოთ ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში შემონახულ ნათესაობის ადმინიშნულ სახელთა ისეთ სუფიქსურ წარმოებებს, რომლებიც ისტორიული ფორმებით და სემანტიკით შორეულ წარსულს უკავშირდებიან. ამის საინტერესო ნიმუშს წარმოადგენს ხე//ფხე ფორმანტი. იგი ტრადიციულად ქალის მამისეულ გვარს ერთოდა, გადმოსცემდა გათხოვილი ქალის ნათესაობისადმი კუთვნილებას, მამის გვარეულობიდან წარმომავლობასა და ვინაობას. მაგალითად, როგახე (როგავას გვარის ქალი), ჯაბხე (ჯაბუას გვარის ქალი) და ა. შ.

ხე/ფხე-ს შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მოსაზრებები და სუფიქსის ისტორია განხილულია ნ. მგელაძისა და მ. ფაღავას მიერ.¹ აქედან გამომდინარე, მათი ხელახალი დაწვრილებითი წარმოდგენა აქ მიზანშეწონილად არ მიგვაჩნია.

ჩვენი აზრით, მდებრობითი სქესის მაწარმოებელი ხე//მხე//ფხე ნაწილაკის უძველესი სემანტიკა სავსებით მართებულადაა მიჩნეული შობის ცნების იდენტურად, რომელიც კოლხურ ენობრივ სამყაროში დღემდე შემოინახა. ის ნაწარმოები უნდა იყოს მეგრ. ხალა//„შობა“ ზმნიდან და აღსანიშნავია, რომ გ. როგავას კვლევით, სხვა ქართველურ ენებში ეს ფუძე არ დასტურდება, არც ჭანურ დიალექტშია იგი ცნობილი და ავტორი ამ ფუძის ისტორიას ძნელად დასადგენად მიიჩნევს². მაშასადამე, ჩვენ ხე-ს საერთო-ქართველურ მოვლენად ვერ მივიჩნევთ და ის საკუთრივ კოლხურია (ამ შემთხვევაში იგულისხმება მეგრული)³. მისი ყველაზე ახლო შესატყვისია მეგრული ხალა (შობა) და სხვა მისგან ნაწარმოები სიტყვები (ო. ჭურღულია). ასევე, ხე//ფხე-ს ანალოგიური სემანტიკა აქვს შვილს, რომლის კანონზომიერი ზანური შესატყვისია სქ(კ)ირი//სკუა და სვანური ემსგე- „ძე“, სგ-ე-ჲ „შვილი“ (ზ. სარჯველაძე)⁴.

სულთა მატიანეში”, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“, ისტორიის სერია, № 3, თბ., 1985, გვ. 135-138.

¹ ნ. მგელაძე, მ. ფაღავა, ფხე//ხე-ისტორიისა და ეტიმოლოგიის საკითხები, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, II, 1998, გვ. 6-7; დ. ჭითანავა, კოლხური გვარსახელის გენეზისი მრუდე სარკეში, გვ. 95-102; იქვე მითითებულია ლიტერატურა ამ საკითხზე.

² გ. როგავა, ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები, I, თბ., 1962, გვ. 26.

³ დ. ჭითანავა, კოლხური გვარსახელის გენეზისი მრუდე სარკეში, გვ. 102.

⁴ ნ. მგელაძე, მ. ფაღავა, ფხე//ხე-ისტორიისა და ეტიმოლოგიის საკითხები, გვ. 8. იქვე მითითებულია ლიტერატურა ამ საკითხზე.

საკითხთან მიმართებაში საინტერესოა მეგრულში მოყვრობითი ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინი, კერძოდ, ცოლის დები და ძმები, ქმრის დები და ძმები აღინიშნება ერთი ტერმინით-ოხო-რასკირი//ოხოლასკირი, რომელიც უძველესი ჩანს და ნათესაობის საკმაოდ რთული კატეგორიის აღმნიშვნელად გვევლინება. რაც შეეხება ლაზურს, ნ. მგელაძის დაკვირვებით, ასეთი ტერმინოლოგიური შერწყმა ცოლის ძმისა და ქმრის ძმის ნათესაურ კატეგორიებში ვლინდება¹. „ოხორასკირი“ სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს „სახლის შვილს- „ოხოორ“ -სახლი, „სკირი“-შვილი². „ოხორასკირ“ ტერმინის სახით საქმე გვაქვს „მატრიარქატთან“ (ქალის ხაზით ნათესაობის საფუძველზე შექმნილი გვაროვნული ჯგუფი-დ.ჭ.), როცა ქალი ირთავს ვაჟს; ეს უკანასკნელი მიდის ქალის სახლში და იქ მას უხვდება „სახლის შვილი“ (ე. ი. ცოლის სახლის შვილი-არნ. ჩ.) ცოლის ძმა, ცოლის და, სახლის ასული³. გვაროვნული საზოგადოების სტრუქტურის თავისებურებათა გათვალისწინებით მამაკაცი ქალის სახლში ეპიზოდურად დადიოდა ან მუდმივად სახლდებოდა და ბუნებრივია, რომ ცოლის სამოსახლოში დახვედრილ ვაჟებსა და ქალიშვილებს ანუ ცოლის დებსა და ცოლის ძმებს მოიხსენიებდა მოცემული სახლის ასულებად და სახლიშვილებად. ავტორის აზრით, ოხორასკირის ტიპის ნათესაობაში თავდაპირველად უნდა არსებულებოდა ორი მნიშვნელობა ცოლის ძმისა და ცოლის დის სახით. ოხორასკირის არქაულ მატრილინეალურ სტრუქტურაზე უნდა მიუთითებდეს მისი დასავლურ-ქართული ანალოგია სახლიშვილობა, რომელმაც კლასობრივი საზოგადოების პირობებში პატრონიმიული სტრუქტურის პატრილოკალურ დასახლებაში შემოგვინახა ნათესაობის დედის ხაზი⁴.

ყოველივე ზემოთ თქმული, ვფიქრობთ, კიდევ ერთხელ მიუთითებს ოხორ//სახლი სიტყვის არქაულობაზე, მისი, როგორც გვარის აღმნიშვნელი ტერმინის, ადგილობრივ წარმოშობას და, რაც მთავარია, უძველესი დროიდან გვარ-სახელის (არა მხოლოდ როგორც გენსის, არამედ გენეალოგიური ერთობის) გაფორმების დამადასტურებელია.

გვარის აღმნიშვნელ უძველეს ქართველურ ტერმინებთან დაკავშირებით საინტერესოა მეგრული „სამოხიო“ და სვანური „სამ-

¹ ნ. მგელაძე, ოხოლასკირ//ოხორასკირი-ს ნათესაური ბუნებისათვის მეგრულსა და ლაზურში, კრ. ძიებანი საქართველოს ეთნოგრაფიაში, თბ., 1991, გვ. 191.

² ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბ., 1991, გვ. 499.

³ არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, გვ. 22.

⁴ ნ. მგელაძე, ოხოლასკირ//ოხორასკირი-ს ნათესაური ბუნებისათვის მეგრულსა და ლაზურში, გვ. 19, 20, 21.

ხუბ/ლამხუბი”¹. თანამედროვე სამეგრელოში „სამოხიო“ – ეს არის ტერიტორიულად ახლო მცხოვრები სხვადასხვა გვარების ოჯახების გაერთიანება, (ზოგან 40-დან 60 და 80-დან-100-მდე) რომელთაც ერთმანეთის მიმართ ევალებათ ურთიერთდახმარება ჭირსა და ღვინში. მის შიგნით ქორწინება სასტიკად აკრძალულია.

მეგრული „სამოხიო“ როგორც თავისი სოციალური მნიშვნელობითა და დანიშნულებით, ასევე ფონეტიკური სახესხვაობით კავშირს ამჟღავნებს გურიის მაგალითზე სოფლის შიგნით არსებულ მეზობლურ ერთეულ სახევისკაცო//სახეისკაცოსთან², იმერულ „მეხვე“–სთან³ ოკრიბაში ფიქსირებულ ტერმინ „ხეიბარ“-თან⁴. „სამოხიო“, თავისი შინაარსით, ახლოს დგას ქართულ „ხევ“-თან და სვანურ „ჰეჟ“-სთან, რომელიც ქართულიდან არის შესული სვანურში არა უგვიანეს X-XI საუკუნეებისა იმ მნიშვნელობით, რომელიც მას ქართულში ჰქონდა⁵, ხოლო საერთოდ ფეოდალიზმის მთელ მანძილზე საქართველოში „ხევი“ ადმინისტრაციულ-საგამგებლო ერთეული იყო⁶. საქართველოს მთელი ტერიტორია, მთელი მოსახლეობა ხევებად და მოხევეებად იყო დაყოფილი, რომელიც მისი სამეურნეო განვითარების სახეობის შედეგია⁷.

ჩვენი აზრით, „სამოხიო//სახევისკაცო//სახეისკაცო//მეხვე//ხეიბარ//ხევი// „ჰეჟ“ სიტყვებში გვაქვს ძირეული „ხ“, რომელიც იმალება ქართველურ ეთნოტოპონიმიკურ მაწარმოებელ ხი სუფიქსში. ის, ჩვენი აზრით, გვაროვნული ეპოქის გვარის ადმინიშვნელი ერთ-ერთი უძველესი ქართველური ტერმინია⁸. „სამოხიო“, სამეგრელოს მაგალითზე, მონოგენურად დასახლებული სოფლის ადმინიშვნელი სიტყვა უნდა ყოფილიყო. თუმცა შენიშნულია ისიც, რომ გვიანფეოდალურ ხანაში, კერძოდ კი XVIII საუკუნის დასაწყისისათვის, იმერეთის სამეფოში „ხევი“ თითქოს ხმარებიდან გამო-

¹ დ. ჭითანავა, ტერიტორიული თემის ერთი სახეობის შესახებ სამეგრელოში („სამოხიო“), გვ. 400-414.; Д. Читанава, Для значений Сванского Самхуџ-Ламхуџа, გვ. 183-190.

² გ. ცეცხლაძე, გურიის მოსახლეობის საოჯახო ყოფა, თბ., 1991, გვ. 65-66.

³ ვ. ბერიძე, სიტყვის კონა იმერულ და რაჭულ თქმათა, СПб., 1912, გვ. 80-81.

⁴ გ. გოცირიძე, რელიგიური დღესასწაული ჯვარობა ოკრიბაში, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მტუდიები, ტ. II, თბ., 1985, გვ. 183.

⁵ რ. ხარაძე, აღ, რობაქიძე, სვანეთის სოფელი ძველად, გვ. 71.

⁶ დ. გოგოლაძე, ქართული სოფელი ფეოდალიზმის ხანაში (VI-XVIII სს.), თბ., 1992, გვ. 8.

⁷ ნ. ბერძენიშვილი, ერთი ფურცელი ისტორიულ-გეოგრაფიული დღიურიდან, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, I, თბ., 1960, გვ. 181.

⁸ ამ საკითხზე და დასახლების ადმინიშვნელ სხვა მსგავს უძველეს ქართულ ტერმინთა შესახებ, იხ. დ. ჭითანავა, დასახლების ადმინიშვნელ უძველეს ქართულ ტერმინთა თავდაპირველი მნიშვნელობისათვის, გვ. 178-209.

დის და მას სიტყვა „თემი“ საბოლოოდ ცვლის¹. ეს იმაზე მიანიშნებს, რომ „სამოხიო“-ს მნიშვნელობა და ფუნქცია თანდათანობით ვიწროვდებოდა, რაც ლოკალური სამეზობლოების სახით ამ ბოლო დრომდე შემორჩა სამეგრელოში². მეორე მხრივ, როგორც „სამოხიო“, ისე „თემი“, თავდაპირველი მნიშვნელობით მონოგენური დასახლების აღმნიშვნელი ტერმინები ჩანს და მათი ფუნქციები სწორედ გვიანფოდალური ხანიდან უნდა შეცვლილიყო. აქ ისინი (სამოხიო და თემი) ერთიმეორეს კი არ ცვლიან, არამედ სხვადასხვა მნიშვნელობას იძენენ, რაც ბოლო დრომდე შემორჩა სამეგრელოს სოფელში.

სამოხიოსა და ხევთან კავშირში მყოფი გვარის აღმნიშვნელი უძველესი ტერმინი, ჩვენი აზრით, სვანურმა შემოგვინახა სამხუბ//ლამხუბი-ს ფორმით³.

სვანეთში ჩვენ მიერ მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალის საფუძველზე, სამხუბი წარმოადგენს არა ე. წ. პატრონიმულ ერთეულს, არამედ უფრო ფართო სოციალურ უჯრედს – გვარს. იგივეა ლამხუბი, რომელიც ტერმინ სამხუბის ქვემოსვანური დიალექტური სახესხვაობაა (ლა=სა). საგვარეულოს (სამხუბის) შიგნით არსებულ ცალკეულ დანაყოფებს (რომელიც აერთიანებს 4-5 და 6-7 თაობის შთამომავლებს, და რომელთა სახელწოდებებიც მომდინარეობს საერთო წინაპრის საკუთარი სახელის, ადგილის სახელწოდების თუ სხვა ნიშნის მიხედვით) ეწოდება არა სამხუბი, არამედ „თემი“. თემის შიგნით ქორწინება დაუშვებელი იყო. ტერმინი „თემი“ ამ სახის გენეალოგიური ერთეულის აღმნიშვნელად საქართველოს მაგალითზე სხვაგან არ დასტურდება და ის ყველგან დიდ ტერიტორიულ-მეზობლურ, ანუ პოლიგამიურ ერთეულს აღნიშნავს. ჩვენი აზრით, მისი თავდაპირველი მნიშვნელობა უნდა ყოფილიყო მეგრულში დიდი ოჯახის აღმნიშვნელი, რელიქტის სახით შემორჩენილი „თი“ ლექსიკური ერთეულის იდენტური, რომლისგანაც ნაწარმოებია მეგრულში გვარის აღმნიშვნელი ტერმინი „თური“⁴. სწორედ ამ სახის დანაყოფებთან უნდა გვეკონდეს საქმე სვანური თემების სახით, რომლებიც სვანური სამხუბის შიგნით გენეალოგიური ჯგუფების აღმნიშვნელია და უფრო ვიწრო მნიშვნე-

¹ თ. ბერაძე, სასოფლო თემი იმერეთის სამეფოში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის „მოამბე“, ტ. 81, № 1, თბ., 1976, გვ. 225.

² დ. ჭითანავა, დასახლების აღმნიშვნელ უძველეს ქართულ ტერმინთა თავდაპირველი მნიშვნელობისათვის, გვ. 178-209.

³ დ. Читанава, Для значений Сванского Самхуб-Ламхуба, გვ. 183-190.

⁴ დ. ჭითანავა, პატრონიმია და გვარი სამეგრელოში, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები, ტ. V, თბ., 2002, გვ. 322-344. მისივე, სოციალურ ორგანიზაციათა აღმნიშვნელ უძველეს ქართულ ტერმინთა ინტერპრეტაციისათვის, გვ. 287-333.

ლობისაა, ვიდრე სამხუბი, ანუ თანამედროვე გაგებით სვანური გვარი. წარმომავლობით მისი იდენტური უნდა იყოს ადიღური ტამ-ე (თამ) რომელიც იქ “აულის ნაწილს”, “უბანს” ნიშნავს¹.

თი-თა და მისგან ნაწარმოები „თური“ ლექსიკური ერთეული, რომელიც გვართა და პატრონიმიულ დაბოლოებებში შემოგვრჩა, ბოლო დრომდე დამოუკიდებელი სიტყვის სახით გვქონდა მეგრულში. ამ საკითხზე სამეცნიერო ლიტერატურაში მრავალი მოსაზრება არსებობს². ეს ტერმინი იმდენად ძველია, რომ ის ქართველური ენების ერთიანობის დროის (გარკვეულ ეტაპზე „საერთოგვაროვნული“) სამეტყველო ენის კუთვნილებად უნდა ჩავთვალოთ. ამას, ერთი მხრივ, თი-ს პატრონიმისტიკული დაბოლოებების სახით და ტოპონიმიკაში მთელ საქართველოში გავრცელება³, ოჯახის აღმნიშვნელად რელიქტის სახით სამეგრელოში შემორჩენა და, მეორე მხრივ, მისგან ნაწარმოები თური დაბოლოების გვარსახელების (მაგ. ბაღათურია, აბლოთია და სხვა) არსებობა გვიდასტურებს. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სამეგრელოს მაგალითზე გვარ-სახელები თი//თა სუფიქსით ან მისგან მომდინარე “თურ” სიტყვით იშვიათად იწარმოება. ეს შესაძლოა გამოწვეულია იმითაც, რომ თი ჯერ კიდევ მთელი თავისი სოციალური დატვირთვით არსებული ცოცხალი ლექსიკური ერთეული იყო; მეორე მხრივ, სალიტერატურო ენამაც მას გვერდი აუარა. ის იმდენად ძველი ლექსიკური ერთეულია, რომ -იან-ის მსგავსად მასიურად ვერ მოასწრო გვარ-სახელების (ამ შემთხვევაში ვგულისხმობთ ე. წ. „ფამილია“-ს) ფორმირებაში მონაწილეობის მიღება და უმრავლეს შემთხვევაში პატრონიმისტიკული მაწარმოებლის ფუნქცია შეინარჩუნა⁴. -თი//თა სუფიქსები ქართველურ სამყაროში საკუთარ სახელთა და ტომობრივ მაწარმოებლად წერილობით წყაროებში, ჩვენი აზრით, უძველესი დროიდან ფიქსირდება, კერძოდ, ვფიქრობთ, ასეთი უნდა იყოს თა სუფიქსი სარგონ II-ის ანალებში მუშქების მეფე მითა-ს პირსახელში. იმავე მეფის სხვა წარწერაში (ძვ. წ. X-IX სს. მიჯნა) მოხსენიებულია ვინმე ხარ-თა-ფი⁵. -თი სუფიქსიანი დიახის ერთ-ერთი ქვეყნის სახელწოდება შემეთი მოხსენიებულია ურარტუს მეფე მენუას (ძვ. წ. IX ს. დასასრული და VIII

¹ Г. Погава, К вопросу о структуре именных основ и категориях грамматических классов в Адыгских (Черкесских) языках, Тб., 1956, გვ. 4.

² დ.ჭითანავა, კოლხური გვარსახელის გენეზისი მრუდე სარკეში, გვ. 120-148.

³ დ.ჭითანავა, სოციალურ ორგანიზაციათა აღმნიშვნელ უძველეს ქართულ ტერმინთა ინტერპრეტაციისათვის, გვ. 287-295.

⁴ დ.ჭითანავა, კოლხური გვარსახელის გენეზისი მრუდე სარკეში, გვ. 123.

⁵ საქართველოს ძველი ისტორიის ქრესტომათია, გვ. 13, 18.

ს. დასაწყისი) წარწერაში¹. -თა/-თი სუფიქსთან მიმართებაში საინტერესოა ხეთური წყაროების ქასქების ტომის ერთ-ერთი დიდი გაერთიანების სახელწოდება დურმითა (durmitta), რომლის ტერიტორია “ზემო ზღვის ქვეყანაში” შედიოდა².

თანამედროვე სამეგრელოში ოჯახის-თი-ს დაშლის შედეგად მიღებული სოციალური ერთეული „თური“ ეწოდება ერთი წინაპრიდან განაყართა გენეალოგიურ ჯგუფს – პატრონიმიას. თი-ს (საწყის ეტაპზე გენსის და არა დიდი ოჯახის) დაშლა და მისგან საბოლოოდ „გვარ-სახელის“ მიღება სამეგრელოში საკმაოდ ადრე უნდა მომხდარიყო, რამდენადაც ეთნოგრაფიულად ხელმისაწვდომი პერიოდისათვის უკვე კლასობრივ საზოგადოებაში არსებული დიდი ოჯახის დაშლის შედეგად მიღებული განაყრები თავისი უახლოესი წინაპრის მიხედვით ახალ გვარ-სახელს არ ირქმევენ, არამედ იმავე გვარისანი რჩებიან, რასაც ვერ ვიტყვით საქართველოს სხვა კუთხეების მაგალითზე, სადაც დედა-გვარიდან გამოსული ახალი მამიშვილობათა სახელები თავისი უახლოესი წინაპრის ეპონიმიდან ნაწარმოებ ახალ გვარ-სახელებად იქცნენ. ამგვარი ფაქტები ეთნოგრაფიულად შენიშნულია ფშავის, ხევის³, სოფელ მარტყოფისა და რაჭის⁴ მაგალითზე.

მამასადამე, თი (თური) მეგრულში “სახლი”-ს ანუ “გვარის” აღმნიშვნელი ტერმინია. ის იმავე მნიშვნელობით უნდა არსებულიყო სხვა ქართველურ ტომებში, რასაც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში შემორჩენილი ეთ-თი-თა პატრონიმიული სუფიქსური დანაყოფების არსებობა ადასტურებს. სიტყვა თი-მ (ეთი-თი-თა სუფიქსების სახით), სამეგრელოსაგან განსხვავებით, აღრინდელი მნიშვნელობა საქართველოს სხვა კუთხეებში დაკარგა და სამეტყველო ენაში არ შემორჩა, როგორც ცოცხალი ლექსიკური ერთეული. ის აქ შეუსისხლხორცდა ადამიანის საკუთარ სახელს, რომლითაც იწარმოება ერთი სისხლით ნათესაური ერთობა – უფრო წვრილი გენეალოგიური ერთეული. „თი“-ს განვითარება მოხდა არა მარტო ვიწროდ „გვარის“, არამედ ზოგადად „ქვეყნის“, „მიწაწყლის“, „ტომის“ აღმნიშვნელ სიტყვამდე. ამას მოწმობს ისეთი გვიანდელი წარმოებები, როგორიცაა: იმერე-თი, კახ-ე-თი, კოლხ-ე-თი, ჯავახ-ე-თი, რუს-ე-თი, ჩინ-ე-თი, თურქ-ე-თი და სხვა. ტერმინ

¹ საქართველოს ძველი ისტორიის ქრესტომათია, გვ. 21.

² გ. გიორგაძე, უძველესი ახლოაღმოსავლური ეთნოსები და ქართველთა წარმომავლობა, გვ. 144.

³ რ. თოფჩიშვილი, ქართული მემკვიდრეობითი სახელებისათვის, „ქართველური მემკვიდრეობა“, I, ქუთაისი, 1992, გვ. 95.

⁴ მ. ილურიძე, გვარები და ბუდობები სოფელ მარტყოფში, თბ., 1998, გვ. 5.

თი-ს ისევე, როგორც „სახლს“, რომლის შესატყვისია მეგრული ოხორი//ხორი და სვანური „ქორი“, ცალკე ვერც ერთი ქართველური ტომის კუთვნილებად ვერ ჩავთვლით, ის საერთოქართველური (და შესაძლოა საერთო იბერიულ-კავკასიური ოდინდელი ერთობის დროინდელი) ტერმინია, რაც, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ნათლად ჩანს საქართველოს თითქმის ყველა კუთხის ტოპონიმიკასა და პატრონიმისტიკულ სტრუქტურაში¹.

თურ სიტყვის წარმომავლობასთან დაკავშირებით საინტერესო პარალელად მიგვაჩნია შუმერული „სამოს“ და „ბოსლის“ აღმნიშვნელ თურ სიტყვიდან მომდინარე-შაგ-თურ ან შა-თურ (აქად. შათურრუ, შასსურრუ), რომელიც განიმარტება, როგორც „ბოსლის წიაღი“ და კიდევ სხვა პიქტოგრამა – „ბოსელში მყოფი ღიაცი“ რომელიც იკითხება როგორც არხუმ და წარმოადგენს ზემონახსენები პიქტოგრამის-„სახლში ჩახატული ღიაცი“ სახესხვაობას. თავად „ბოსლის“ (თურ) პიქტოგრამა შუმერულ სახვით ხელოვნებაში წარმოადგენს საკმაოდ გავრცელებული მოტივის სქემატურ ნახაზს. ამ სურათზე ჩვენ ვხედავთ შენობის ორივე მხრიდან გამოშვალ ჩვილ ხბორებს, ახლადშობილ მარჩბივს (მეტისმეტი ნაყოფიერების ნიშნად), ხოლო მის გარშემო – მოარულ საქონელს, რომელიც თავის დროზე იმავე ბოსლის წიაღში უნდა შობილიყო. ნინთურის სახელში შემავალი თურ მარცვლის პიქტოგრამა იკითხება აგრეთვე როგორც „თუ“ ან „თუდ“, რაც „შობას“ ნიშნავს. მაგალითად, ღუმუ-უთუ-და „ძე შობილი“². მაშასადამე, „თუ“ და „თური“ აქაც ნიშნავს შობას, იმავე ჩვილს, რომელიც „სამო“ სიტყვიდან მომდინარე ტერმინი ჩანს და ის სწორედ ამ ცენტრის მნიშვნელობას უსვამს ხაზს, როგორც სიცოცხლის გამჩენის, რაც უნდა გამხდარიყო ერთი სისხლით ნათესაური ერთობის აღმნიშვნელ სიტყვად დამკვიდრების საფუძველი. მაშასადამე, თი//თური თავდაპირველად დამოუკიდებელი სიტყვა იყო, რომელსაც სამოს მნიშვნელობასთან, ანუ სიცოცხლის საწყისის გააზრებასთან მივყავართ. შედარებისათვის, შესაძლოა, აფხაზურში გვარ-სახელების დაბოლოების სუფიქსი -ბა-ც ამგვარი სემანტიკის იყოს და თავისი წარმოშობით უკავშირდებოდეს სიტყვა ბოსელს (შდრ. ბა-გა).

ტერმინ „თურ“-თან მიმართებაში საინტერესოა უძველესი ქართული სოციალური ტერმინი თვისი, რომელიც გ. მამულიას მიერ ქართულ-ზანური ენობრივი ერთიანობის დონის სოციალურ კატეგორიადაა მიჩნეული. ავტორი, „თავის“ უფლების ქვეშ მყოფი სოციალური ჯგუფი „თვისი“-ს საბოლოოდ ჩამოყალიბებას ქარ-

¹ დ. ჭითანავა, კოლხური გვარსახელის გენეზისი მრუდე სარკეში, გვ. 142, 144.

² ზ. კიკნაძე, შუამდინარული მითოლოგია, თბ., 1976.

თულ-ზანური ენობრივი ერთიანობის დროისად მიიჩნევს. მისივე აზრით, ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანა თითქმის სრულიად გვიან ბრინჯაოს ეპოქას მოიცავდა, როდესაც პატრიარქალური ურთიერთობანი ქართველურ ტომებში მაქსიმალურ განვითარებას აღწევნ¹. ძველ ქართულში „სოფელი“ და „სახლი“ ვრცელ მიწა-წყალზე მსხდომ საზოგადოებას ეწოდა, რაც „ქართლოსიანი“ ტომების კლასობრივი საზოგადოების გაფორმების საფუძველზე იყო ჩამოყალიბებული. ეს პროცესი მიმდინარეობდა სოციალური ორგანიზმის „საძმოს“ მიერ „საძმოს“ დამორჩილების შედეგად, „თავის“ „თვისებზე“ ბატონობის შედეგად². ესეც გვაძლევს იმის ვარაუდის საფუძველს, რომ გვარ-სახელები გარკვეული გენეალოგიური ერთობების სახით ხუთი ათასი წლის წინ და ნეოლითური ეპოქის გარიჟრაჟზეც არსებობდა. გვაროვნული საზოგადოების განვითარების, და შემდგომ სახელმწიფოს შექმნის ისტორიის კონტექსტით თუ შევხედავთ, გვაროვნულ საზოგადოებაში მიმდინარეობს ერთი გვარის მიერ მეორის დამორჩილების პროცესი, ანუ, თანამედროვე მეგრულში შემორჩენილი ტერმინით რომ ვისაუბროთ, „თურ“-ების ანუ საგვარეულოების, გვაროვნული თემების (ერთი მონათესავე ხალხით დასახლებული ხეობები) შორის ურთიერთ ბრძოლა ძალაუფლებისათვის. სწორედ ამ ბრძოლით ეყრება საფუძველი თემის დაშლას, გარკვეული საგვარეულოების (თურების) ხელში ძალაუფლების ხელში ჩაგდებას და, საბოლოო ჯამში, კლასობრივი საზოგადოების წარმოქმნას. ეს კი გვაძლევს იმის ვარაუდის საშუალებას, რომ გვარ-სახელი თავისებური ფორმით გვაროვნულ საზოგადოებაშიც არსებობს. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ კოლხური გვარ-სახელების წარმოქმნა (იმ გვარ-სახელებისა, რომელთაც უშუალო წინაპრის საკუთარი სახელი უდევთ საფუძვლად) დიდი პატრიარქალური ოჯახის თი-ს არათუ დაშლის, არამედ თი-ს გენსის მნიშვნელობით არსებობის ვრცელ ეპოქაზე მოდის. ეს პროცესი ალბათ ემთხვევა ნეოლითის დასასრულს, სადაც გვარის შიგნით დამახასიათებელი პროცესები, ანუ ახლის წარმოქმნა პატრონიმიების ფორმით მუდმივად მიმდინარეობს, ხოლო საბოლოოდ სამართლებრივი სტატუსი (არ იგულისხმება თანამედროვე ფორმა) ენიჭება ადრეფეოდალური, შესაძლოა, რიგ შემთხვევებში ანტიკური ეპოქიდან მოყოლებული.

¹ გ. მამულია, აგნატური ჯგუფები ძველ ქართულში და მათი გენეზისი, ივანე ჯავახიშვილის საიუბილეო 100 წლის საიუბილეო კრებული, თბ., 1976, გვ. 128.

² გ. მამულია, აგნატური ჯგუფები ძველ ქართულში და მათი გენეზისი, გვ. 130-131.

§6. გვარი, ტომი და კლასობრივი საზოგადოება

აღნიშნულია, რომ ნეოლითურმა რევოლუციამ, რომლის დროსაც ხდება გადასვლა მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობაზე, ლითონის დამუშავებაზე, შექმნა ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლუატაციის შესაძლებლობა და განსაზღვრა კლასობრივი განვითარების შემდგომ ეტაპზე, ანუ კლასობრივი საზოგადოების ეტაპზე გადასვლა¹. თუმცა, ვფიქრობთ, ყოველთვის და ყველგან მეურნეობის ფორმებს არ შეეძლო განეპირობებინა კლასობრივ საზოგადოებაზე გადასვლა, ანუ ე. წ. „ნახტომი“, რამდენადაც ეს მოვლენა ყოველთვის შინაგანი, ანუ ეკონომიკური განვითარების შედეგად არ ხდებოდა; ამის საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიყვანოთ სხვადასხვა ხალხის განვითარების მაგალითები – გერმანელების, სლოვაკების, რუსების, რომლებიც გვაროვნული წყობიდან უცბად გადავიდნენ ფეოდალურ ფორმაციაში. აქვე შენიშვნის სახით აღვნიშნავთ, რომ ეს მიდგომაც ზოგადია, რადგან კლასები გვაროვნული საზოგადოების პირობებშიც კი არსებობენ მისთვის დამახასიათებელი მთელი რიგი ნიშნებით; ეს შესამჩნევია ზედა პალეოლითის დასასრულშიც კი, ხოლო ნეოლითში თავის პიკს აღწევს და ამ ყოველივეს განაპირობებს იმდროინდელი საზოგადოების შინაგანი ცხოვრების წესის სხვადასხვა ასპექტი².

შენიშნულია, რომ პირველყოფილი თემური წყობილების (გვაროვნული-დ.ქ) უმთავრეს წანამძღვარს წარმოადგენდა რეგულარულად დამატებითი პროდუქციის წარმოქმნა. დამატებითი პროდუქტის მიღების რეგულარულობამ, თუგინდ ყველაზე მინიმალურის, შექმნა რეალური შესაძლებლობა წარმოქმნილიყო შრომის საზოგადოებრივი განაწილება, წარმოების პარცელიზაცია, ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლუატაცია. ერთი სიტყვით, ეს ის მოვლენებია, რომლებმაც საბოლოოდ მიგვიყვანა კლასობრივი საზოგადოების წარმოქმნამდე³. მნიშვნელოვანია ე. წ. ნეოლითური რევოლუცია, ანუ მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობაზე გადასვლა,

¹ გ. მელიქიშვილი, კლასობრივ საზოგადოებათა ტიპოლოგიური და სტადიალური კლასიფიკაცია და უძველესი კლასობრივი საზოგადოების ხასიათის საკითხი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის სერია, 3, თბ., 1971, გვ. 105.

² დ. ჭითანავა, მომთაბარეობიდან ბინადრობაზე გადასვლის ძირითადი მიზეზები პირველყოფილ საზოგადოებაში, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XIV-XV, თბ., 2016, გვ. 575-587.

³ А. М. Хазанов, Разложение первобытнообщинного строя и возникновение классового общества, Первобытное общество, М., 1975, гв. 88.

რომელიც დასრულდა ოიკუმენის ყველაზე მოწინავე რაიონებში¹. პირველყოფილი საზოგადოების რღვევის ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან ცენტრად მიჩნეულია წინა აზია, სადაც VII-V ათასწლეულებში მოხერხდა პირველყოფილი თემური წყობილების რღვევა მესაქონლეობასა და მიწათმოქმედებაზე გადასვლით². თუმცა აღნიშნულია ისიც, რომ მეურნეობის ახალი ფორმების გაჩენამ პირველ პერიოდში მიგვიყვანა მხოლოდ პირველყოფილი საზოგადოების (გვაროვნულის-დ.ქ) გაფურჩქვნასა და გამტკიცებამდე³.

მისაღებია მოსაზრება, რომ პირველყოფილი საზოგადოებიდან (გვაროვნულიდან-დ.ქ) კლასობრივზე გადასვლა წარმოადგენს არა ერთდროულ აქტს, არამედ ასეულობით და ათასეულობით წლების განმავლობაში მიმდინარე პროცესს. ბარბაროსობის პირველი საფეხური წარმოადგენს გარდამავალ პერიოდს ველურობიდან ცივილიზაციისაკენ. ამ ეპოქაში ისახება კერძო საკუთრება, ქონებრივი და სოციალური უთანასწორობა, საკუთრების სხვადასხვა ფორმები, ადამიანების რანგებად დაყოფა, რასაც ჩვენ წინაკლასობრივს ვუწოდებთ. საბჭოთა მეცნიერებაში, ენგელსსა და მორგანზე დაყრდნობით, გვარის ფუნქცია წინ იყო წამოწეული და გვაროვნული კავშირები განიხილებოდა, როგორც პირველყოფილი საზოგადოების საფუძველი, თუმცა, ცნებები „გვაროვნული ურთიერთობები“ და „პირველყოფილი ურთიერთობები“ ერთმანეთის თანმხლები არ არის. არსებობენ ხალხები, რომლებშიც გვაროვნული ურთიერთობები მთლიანად გაქრა, მაგრამ დარჩნენ განვითარების ადრეულ, პირველყოფილ საფეხურზე (ბუმენები, ხაზდა, კუბუ, ესკიმოსები და სხვ.); მეორე მხრივ, ცნობილია ხალხები, რომლებმაც უკვე მიაღწიეს კლასობრივ საზოგადოებას, მაგრამ შეინარჩუნეს გვაროვნული წყობა, მათ შორის დედამთავრულიც კი. ი. სემიონოვი ყოველივე ამას უარყოფს და აღნიშნავს, რომ პირველყოფილი საზოგადოებიდან კლასობრივზე გადასვლას ძალიან ცოტა საერთო ჰქონდა საოჯახო თემის დამლასთან და საგლეხო თემთან კაპიტალიზმის პირობებში; ჯერ ერთი, ის გრძელდებოდა ძალიან დიდ ისტორიულ ეპოქაში, მეორე მხრივ, ეს გადასვლა წარმოადგენდა არა დამლისა და ძველი სტრუქტურების დანაწევრების, არამედ მათი მუდმივად ახლით გარდაქმნის პროცესს. პირველყოფილი თემი არ იშლებოდა, არამედ ნაბიჯ-ნაბიჯ ტრანსფორმირდებოდა სულ სხვა ტიპის თემად, პირველყოფილი

¹ В. М. Массон, Средняя Азия и Древний Восток, М.-Л., 1964.

² А. М. Хазанов, Разложение первобытнообщинного строя и возникновение классового общества, Первобытное общество, гл. 88

³ Возникновение и развитие земледелия, М., 1967, гл. 5.

საზოგადოებიდან კლასობრივზე გადასვლა წარმოადგენდა, პირველ რიგში, ახლის წარმოქმნის პროცესს, უფრო ზუსტად, კლასებისა და სახელმწიფოსი. კლასების ჩამოყალიბებას საფუძვლად ედო ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლუატაციის წარმოქმნა¹. ავტორისავე აზრით, პირველყოფილი და წინაკლასობრივი საზოგადოების ეკონომიკის შესწავლამ (ეკონომიკური ანთროპოლოგია) შეიძლება ნათელი მოჰფინოს კლასობრივი საზოგადოების წარმოქმნის პროცესს².

ამ საკითხზე ეთნოლოგიურ სამეცნიერო ლიტერატურაში მსგავსი თუ განსხვავებული უამრავი მიდგომები არსებობს. ჩვენ ამჯერად ამით შემოვიფარგლებით. ზოგადად კი აღვნიშნავთ, რომ ამ მოსაზრებათა უმრავლესობაში საზოგადოებრივი ურთიერთობების წარმოქმნის მხოლოდ მატერიალისტურ საწყისებზეა საუბარი: პროდუქტის განაწილება, ვიდაცის გამდიდრება, ვიდაცის გაღარიბება და ჩაგვრა, ე. წ. „ნეოლითური რევოლუცია“, მესაქონლეობა, მიწათმოქმედება და ა. შ. რა თქმა უნდა, ყოველივე ამან უდიდესი როლი შეასრულა ერთი საფეხურიდან მეორეზე გადასვლის საქმეში, მაგრამ არა გადამწყვეტი, რადგან არსებობენ ხალხები, რომელთაც ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი მატერიალური ყოფის ელემენტები ბოლომდე აითვისეს, მაგრამ არ გააჩნდათ სახელმწიფო, არ ჰქონდათ საზღვრები და გვარისა და თემის წინამძღოლების პირობებში აგრძელებდნენ ცხოვრებას. ამდენად, სახელმწიფოს, და ამა თუ იმ საზოგადოებისა თუ სოციალური ერთობის საკითხთა კვლევისას, პირველ რიგში (სხვა ზემოთ ჩამოთვლილ ფაქტორებთან ერთად), უნდა გავითვალისწინოთ რელიგიისა (რწმენა-წარმოდგენების) და ამა თუ იმ პიროვნების საზოგადოებრივი როლი. ვფიქრობთ, ვერანაირ ქონებას ვერ დააგროვებდა მომავალი „ტომის ბელადი“, თუ ის, პირველ რიგში, არ იქნებოდა „ქურუმი“, ანუ ადამიანი, რომელიც წინაპრისაგან გადმოცემულ „ყველა სიბრძნეს“ ფლობდა, იცავდა და ამავე დროს საზოგადოებას სიახლეებს სთავაზობდა. ის უნდა ყოფილიყო ქურუმი არა მარტო თავისი სოციალური (ქონებრივი) სტატუსით, არამედ ადამიანი, რომელიც „სასწაულებს“ (მაგია, მკურნალობა და ა. შ.) ახდენდა; სწორედ ეს ძალაა ანუ ბასილევსის მაგიური ძალა უბიძგებდა საზოგადოებას, გამხდარიყო ერთიანი ერთი გარკვეული იდეის ირგვლივ.

¹ Ю. Н. Семенов, Переход от первобытного общества к классовому: пути и варианты развития (часть I), Этнографическое обозрение, М., 1993, №1, გვ. 52-54.

² Ю. Н. Семенов, Экономическая антропология, Этнология в США и Канаде, М., 1989, გვ. 87.

ესა თუ ის ქონება, რომელიც გააჩნდა ამ ადამიანს (ბასილევსს), იქნებოდა სამხედრო ძალის შექმნის საფუძველიც, რომლითაც ის ძლიერდებოდა და გარშემო მყოფთ იმორჩილებდა. ასეთი ადამიანი იყო ყოველთვის ერთი კონკრეტული საგვარეულოს წარმომადგენელი, რომელთა წევრების მეშვეობითაც ის აფართოებდა თავისი გავლენის სფეროებს სხვა გვარებზე. სწორედ საგვარეულო თემს უნდა შეესრულებინა საზოგადოებისა და კლასების წარმოქმნის საქმეში უმთავრესი როლი; სწორედ გვარი უნდა ყოფილიყო ის სოციალური ერთეული, რომლის თანდათანობით დაშლის შემდეგ იქმნება ჯერ მონოგენური, ხოლო შემდგომ პოლიგენური თემი. ისიც თავის მხრივ იშლება და იქმნება სახელმწიფოს საფუძვლები. იქ, სადაც თემი არ არის დაშლილი, სახელმწიფოს შექმნის საფუძველი არ არსებობს. სწორედ გვარი წარმოადგენდა მთავარ მამოძრავებელ ძალას სახელმწიფოს შექმნის პირველ ეტაპზე და შემდგომ ნებისმიერ ფორმაციაში, ოღონდ განსხვავებული ფუნქციებითა და ფორმით (ზოგან გენსის, ზოგან ფამილიის გაგებით). ასევე, აღსანიშნავია, რომ ქართული სოფლების ბოლო დრომდე მონოგენურად განსახლება არ უნდა მივიჩნიოთ გვაროვნულ და პირველყოფილ თემურ წყობილებად¹. სწორედ ამგვარი მიდგომით გვარის უმთავრეს როლს გულისხმობდა ივ. ჯავახიშვილი, როდესაც აღნიშნავდა, რომ გვაროვნული წყობილება არის ის საფუძველი, რომელიც წარმოშობს ყველა ინსტიტუტს I-VII საუკუნეებში, დაწყებული მეფე-მამასახლისიდან სოფლის მამასახლისით დამთავრებული². ასეთივე მიდგომითაა განსახილველი ტერიტორიული თემის სტრუქტურაც, რომელიც საქართველოს ბარსა და მთაში თითქმის ბოლო დრომდე ცოცხლობდა. კერძოდ, სამეზობლო თემის განვითარების ეტაპები უნდა განიხილებოდეს ორი მიმართულებით: ერთი, „პირველყოფილი მეზობლური (ე. ი. ისეთი, რომელიც არსებობს გვაროვნულ ეპოქაში-დ. ქ.) და, მეორე, „კლასობრივი საზოგადოების სამეზობლო თემი“³. საგვარეულო ხასიათის დასახლების არსებობა სრულიადაც არ ნიშნავს გვაროვნულ საზოგადოებას. მეორე მხრივ, პოლიგენური დასახლების წარმოქმნის მი-

¹ **Г. А. Меликишвили**, К характеристике социально-экономического строя раннеклассового общества грузинских горцев, Вестник древней истории, М., 1984, №1, (167), გვ. 27-50.

² მითითებულია **ივ. სურგულაძის** ნაშრომიდან, სახელმწიფოს წარმოშობა საქართველოში, თბ., 1951, გვ. 19.

³ **Л. Б. Алаев**, Сельская община в Северной Индии, М., 1981, გვ. 11; **დ. ქიტანავა**, სამეზობლო თემის ერთი სახეობის შესახებ სამეგრელოში („სამოხიო“), გვ. 406; მისივე, ტერიტორიული თემი სამეგრელოში, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მტუდიები, VIII, თბ., 2004, გვ. 192.

ზეზები გვაროვნული საზოგადოების უკვე კარგა ხნის დამლოს შემდგომ არსებულ ფორმაციებში უნდა ვეძებოთ. ბოლომდე ვერ გავიზიარებთ იმ მიდგომასაც, რომ სატომო ორგანიზაცია სახელმწიფოებრიობის წინამორბედს წარმოადგენს¹. ნათელია, რომ ტომი უფრო დიდი სოციალური ორგანიზმია და მის წიაღში იქმნება სახელმწიფოებრივი მმართველობის სისტემა, მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ ტომის ფარგლებში არსებული უხუცესთა საბჭო, სახალხო კრება და ა. შ. ცალკეული საგვარეულოების წარმომადგენლებისგან ირჩეოდნენ და სწორედ გვარები-დინასტიები აძლევდნენ მიმართულებას ყოველივეს ფეოდალური ეპოქის ჩათვლით.

ვფიქრობთ, უდავოა ის ფაქტიც, რომ სახელმწიფოს არსებობის პირობებში გვაროვნული ორგანიზაცია სუსტდება, თუმცა პირუკუ პროცესი ხდება კლასობრივი ორგანიზაციის (სახელმწიფოს) დასუსტების დროს, ანუ გვაროვნული ორგანიზაციის როლი ძლიერდება². სწორედ ცალკეული საგვარეულოების გაერთიანების შედეგად იქმნებოდა ქართველური ტომები, რომლებიც ერთმანეთთან მუდმივ ომიანობაში, გარეშე მტერთან კი ერთად ბრძოლაში პოულობდნენ გაერთიანების იმპულსს. მაგალითად, ძვ. წ. V საუკუნეში, ქსენოფონტეს მიხედვით, სხვადასხვა ქართველურ ტომებს საკმაოდ ძლიერად გამაგრებული დასახლებები აქვთ გამართული, ისინი ხშირად ერთმანეთის მიმართ მტრულად არიან განწყობილნი და თითოეულნი ცალ-ცალკე კონცენტრირდებიან ერთი საერთო დასახლების, ე. წ. მთავარი ქალაქის-„დედაქალაქის“ (აკროპოლისის) ირგვლივ, თუმცა, საერთო მტრის წინააღმდეგ (ამ შემთხვევაში ბერძნების) ისინი ერთიანდებიან და ერთმანეთის მტრობას ივიწყებენ³. აღწერილ ტომებს, ვფიქრობთ, უკვე კარგა ხნის წინ აქვთ გავლილი გვაროვნული საზოგადოება. ისინი არიან იმ სახელმწიფოს დამლოს შედეგად მიღებული მიკროერთეულები, რომელთაც შესაძლოა ვუწოდოთ არქოგენეტიკური ეთნოგრაფიული ჯგუფები; ანუ ისინი დიაოხისა და კულხას შემადგენლობაში საუკუნეების განმავლობაში გენეტიკურ და პოლიტიკურ ერთიანობას გარკვეული ფორმით ინარჩუნებდნენ საერთო მტრების (ხეტების, ასურეთის, ურარტუს) წინააღმდეგ ბრძოლაში. მათ ჰყავთ საკუთარი „მეფეები“ (ტომთა ბელადები). საბოლოო ჯამში, მათი შიდა ურთიერთბრძოლა დასრულდა ერთის მიერ მეორის ან ნაწი-

¹ В. Д. Генинг, Этнический процесс в первобытности, Свердловск, 1970, гл. 83.

² Ф. В. Коротаев, А. А. Оболенков, Родовая организация в социально-экономической структуре классовых обществ, Советская Этнография, М., 1965, № 5, гл. 41.

³ თ. მიქელაძე, ქსენოფონტის „ანაბაზისი“, გვ. 67, 70, 71, 80, 90, 91, 93, 96, 98, 100, 101, 103, 104, 105, 106.

ლობრივი განადგურებით, ან დამორჩილებით, ან შერწყმით (რაც გენეტიკურ სურათს არ ცვლის), რასაც მოჰყვა ამ მონათესავე ტომთა სიჭრელის თანდათანობითი დავიწროება და საბოლოოდ მათი ვიწრო ეთნიკური სახელწოდებების გაქრობაც. ეს პროცესი კოლხას სამეფოების მაგალითზე საბოლოოდ ლაზთა ტომის ჰეგემონობით დასრულდა, რომელსაც ჩვენ უკვე დიდი ეთნოსოციალური ერთობა უნდა ვუწოდოთ.

ეთნიკური ერთობების სოციალური სტრუქტურის, მათი გაერთიანების გზების ნათლად დანახვა ამ შორეული ეპოქის წიაღში ძნელია, მაგრამ ეთნოგრაფიული მასალით, რომელიც განვითარების შედარებით დაბალ საფეხურზე მდგარი ხალხების მაგალითზე გავაჩნია, შეგვიძლია ზოგი რამ დავაზუსტოთ, კერძოდ, ის, თუ როგორ შეიძლებოდა ტომის შექმნის პროცესი მომხდარიყო, სადაც საგვარეულოებსა და პატრონიმიულ ერთეულებს არცთუ ისე ბოლო ადგილი ეკავათ. მაგალითად, დიდი საგვარეულოების ურთიერთბრძოლის შედეგად ერთი დიდი საგვარეულოს წარმოქმნა კარგად არის შემჩნეული ოსეთის ეთნოგრაფიული მასალებიდან, სადაც ერთი გვარი მეორეს ბოლომდე ფიზიკურად ანადგურებდა ან იმორჩილებდა¹. ეთნოსოციალური ერთობების წარმოქმნაში საგვარეულოების დიდი როლის წარმოდგენა შეგვიძლია ავღანელთა ეთნოგრაფიულ მასალაზე დაკვირვებით. ავღანური ტომები, როგორც სხვა ხალხების ტომები, წარმოადგენდნენ სხვადასხვა რიგის როგორც მონათესავე, ისე ეთნიკურად არამონათესავე პატრონიმიული ჯგუფების კონგლომერატს. ისინი შუა საუკუნეებში უპირატესად იქმნებოდნენ, როგორც სამხედრო-პოლიტიკური გაერთიანებები სხვადასხვა ვრცელი ტერიტორიების დაპყრობის შემდგომ. ამ სამხედრო-პოლიტიკური გაერთიანებების ეთნიკურმა კონსოლიდაციამ ისინი მიიყვანა თანდათანობით ერთიანი ფიქტიური გენეალოგიის გამომუშავებამდე, რომელიც ერთ ლეგენდარულ საგვარეულო წინაპარს მიეწერა². ეს ტომობრივი კავშირები იქმნებოდა არა მხოლოდ როგორც ეთნიკური ერთობები, არამედ ადრეკლასობრივი სამხედრო-ფეოდალური წარმონაქმნები³. სწორედ გენეალოგიური იდეოლოგია (ტომების წარმოდგენები და მათი კონფედერაციები ეთნონიმური წინაპრების სახით, რომლებიც

¹ М. О. Косвен, Из истории родового строя в Юго-Осетии, Советская Этнография, М., 1936, № 2, гл. 14-16.

² А. Д. Давыдов, Сельская община и патронимия в странах ближнего и среднего востока, М., 1979, гл. 51-52.

³ А. Д. Давыдов, Сельская община и патронимия в странах ближнего и среднего востока, гл. 7.

ერთმანეთთან გარკვეულ ნათესაურ ურთიერთობაში იყვნენ) გახდა ბრწყინვალე საფუძველი ტომობრივი პოლიტიკური კულტურის განვითარებისათვის, რომელიც ეხმარებოდა რბილი ურთიერთობის მექანიზმების ასაწყობად სხვადასხვა დონის ტომობრივ საზოგადოებებს შორის¹.

გვაროვნული საზოგადოების გვარის სტრუქტურის შესასწავლად ოსეთის ეთნოგრაფიულ მასალაზე დაყრდნობით გაკეთებული მ. კოსვენის დასკვნა ჩვენ სავსებით მართებულად მიგვაჩნია, კერძოდ, პატრონიმიები ანუ ნათესაური კოლექტივები წარმოადგენდნენ სრულებით სპეციფიკურ საზოგადოებრივ ფორმებს, რომლებიც მუდმივად იყო დამახასიათებელი გვაროვნული საზოგადოებისათვის². ჩვენი აზრით, ავტორი აქ არ გულისხმობს იმას, რომ XIX-XX საუკუნეებში ოსეთში გვაროვნული საზოგადოება გვაქვს, არამედ აქ უნდა ვიგულისხმოთ ის აზრი, რომ გვაროვნული საზოგადოების პირობებშიც ეს პატრონიმიული სახელწოდებები მუდმივად არსებობდა, რომელიც დროთა განმავლობაში, გარკვეული თაობების ცვლის პირობებში იცვლიდა სახელწოდებებს და გვარის დაშლის პროცესი შორს მიდიოდა. სწორედ ამ ნიშნით უნდა ვივარაუდოთ ჩვენ გვაროვნული საზოგადოების ეპოქაში „გვარსახელის“ თავისებური ფორმით არსებობა. სწორედ ათასწლეულების განმავლობაში მიმდინარე გენეალოგიური ჯგუფების მუდმივი სეგმენტაცია გვაძლევს უფრო დიდ სოციალურ ერთეულს – ტომს, რომელთა გაერთიანებაც (უმთავრესად მონათესავე ტომების) მთლიანობაში ქმნის დიდ ეთნოსოციალურ ერთობას (ხალხს, ეთნოსს).

ჩვენ ვიზიარებთ იმ მიდგომას, რომ ლოკალიზებული გვარის არსებობა (როგორც წინაკლასობრივ, ისე კლასობრივ საზოგადოებებში) გვავარაუდებინებს ოჯახთა ჯგუფების არსებობას (ეს ნათლად ჩანს ზემოთ წარმოდგენილ არქეოლოგიურ მასალაშიც-დ.ჭ), რომელთა მეტაურები საერთო წინაპრიდან წარმოშობას აღიარებენ. ეს არის თემის გარკვეული ფორმა, ხოლო პატრონიმია გენეალოგიურ ასპექტში წარმოადგენს გვარს (დაბალი ან შუალედური რიგის), ლოკალურ სამეურნეო გვაროვნულ თემს. ეს ნათესაური ჯგუფი ვითარდება გვარის ჩარჩოში და პატრონიმიული ორგანიზაციის საფუძველს მაინც წარმოადგენს გვარი, მის გვიანდელ ფორმაში მაინც. გვაროვნული ორგანიზაცია ისევე, როგორც თემი, არ კვდება

¹ **Ф. В. Коротаев**, Социальная история Йемена, X в. до н. Э.-XX в. н. э. Вождества и племена страны Хашид и Бакыл, Издание 2-е, исправленное и дополненное, М., 2006, гл. 125.

² **М. О. Косвен**, Из истории родового строя в Юго-Осетии, гл. 7.

პირველყოფილ საზოგადოებაში, არამედ მასთან ერთად განიცდის ძირეულ ტრანსფორმაციას. დასუსტების მიუხედავად სახელმწიფოს არსებობის პირობებშიც ის რჩება მნიშვნელოვან სოციალურ ინსტიტუტად, რომელიც მოერგო კლასობრივი საზოგადოების პირობებსაც¹.

გვარის სტრუქტურის კვლევისას, ვფიქრობთ, მნიშვნელოვანია ქართველური ენების წარმოშობის დროის შესახებ გვქონდეს წარმოდგენა. პირველყოფილი ადამიანის მეტყველება თანამედროვესგან განსხვავდებოდა სალექსიკონო ფონდის სიმცირით, თუმცა ეს იყო ის ენობრივი მასალა, რომლის საფუძველზეც განვითარდნენ თანამედროვე ტიპის ენობრივი სისტემები². სხვადასხვა თანამედროვე განსხვავებული ენის ტიპებს საფუძვლები ჯერ კიდევ ზედა პალეოლითში უნდა ჩაყროდა. მახლობელ გვაროვნულ კოლექტივებს შორის კონტაქტის შედეგად წარმოიქმნა როგორც სტრუქტურული, ისე ლექსიკური ფონდის ერთიანობა, რომელიც არასრულყოფილ ენობრივ უწყვეტობას გულისხმობს. გეოგრაფიულად იზოლირებულ რეგიონებში კი ამ სახით მოხდა სხვადასხვა ენობრივი სისტემის წარმოქმნა³.

მიჩნეულია, რომ ქართველური ენები ერთი ეთნოსის წიაღში, ერთი პროტოქართველური ენიდან წარმოშობილი ენებია, რომელთა დიფერენცირება სხვადასხვა ისტორიულ ეტაპზე მოხდა; ამ ენებზე მეტყველი ხალხის სამშობლო კავკასია და ანატოლიაა; ხალხის სუბეტნოკულტურული თავისებურებების ჩამოყალიბება და ენობრივი დიფერენცირება გარე და შიდა ფაქტორებმა გამოიწვია. იმ ენას, რომლის დიფერენციაციის (დიალექტთა ენებად ქცევის) გზით ქართველური ენები წარმოიქმნა, საერთო-ქართველური ფუძე ენა ეწოდება. ფუძე ენისაგან (ანუ წინარე-ენისაგან) სხვადასხვა ქართველურ ენათა წარმოქმნა შეპირობებულია არა ამ ენებზე მეტყველთა ნათესაობის სხვადასხვა ხარისხით, არამედ ამ ნიშნის (ნათესაობის) მიხედვით ერთნაირ ურთიერთმიმართებაში მყოფ კუთხეებს შორის ენობრივი კონტაქტის შესუსტებით, რასაც ისტორიის სიღრმეში ადვილად განსაზღვრავდა ისეთი გარეგანი ფაქტორები, როგორიცაა შედარებითი ტერიტორიული სიმორე, რაიმე

¹Ф. В. Коротаев, А. А. Оболенков, Родовая организация в социально-экономической структуре классовых обществ, Советская Этнография, М., 1965, N 5, гл. 39-40.

²В. Д. Генинг, Этнический процесс в первобытности, гл. 49.

³В. Д. Генинг, Этнический процесс в первобытности, гл. 50-51.

ძნელად დასაძლევია ბუნებრივი ბარიერი – მთა, მდინარე და ა. შ.¹. საზოგადოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ ერთ-ერთი კლასიფიკაციით, ზანური ენა (მეგრულ-ჭანური) სვანურთან და საკუთრივ ქართულთან ერთად განეკუთვნება ე. წ. კავკასიურ, ანუ იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ქართველურ (ან სამხრეთკავკასიურ) ენათა ჯგუფს. ტერმინ იბერიულ-კავკასიურ ენებში ამ ენების გენეალოგიური შინაარსი იგულისხმება ისევე, როგორც სხვა ოჯახებში – „ინდოევროპული“, „სემიტური“ და სხვ. კავკასიური ენები კი გეოგრაფიული ხასიათის ცნებას გამოხატავს². ლინგვისტური თვალსაზრისით, ზანური წინ უსწრებდა სვანურს, რადგან სვანურში ზანურის შიშინა ვარიანტების დალექვა შეიძლება მომხდარიყო მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ზანური დამოუკიდებელ ერთეულად ჩამოყალიბდა; აფხაზურ-ადიღურ ელემენტების შეთვისება კი მოხდა უკვე სვანურის მიერ, რომელსაც ზანურის ძლიერი გავლენა ჰქონდა განცდილი³.

გ. კლიმოვის აზრით, სვანურის გამოყოფა საერთო-ქართველური ფუძეენიდან უნდა დაწყებულიყო ძვ. წ. XIX საუკუნეში, ზანურ-ქართული დივერგენცია კი – ძვ. წ. VIII საუკუნეში⁴. ამ ჰიპოთეზას სიმართლესთან ყველაზე ახლო მყოფად მიიჩნევენ თ. გამყრელიძე და გ. მაჭავარიანი⁵. ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანა თითქმის სრულიად გვიან ბრინჯაოს ხანას მოიცავდა, როდესაც პატრიარქალური ურთიერთობანი ქართველურ ტომებში მაქსიმალურ განვითარებას აღწევნ⁶. ახალ თეორიაზე აგებული პროგრამული კვლევები კი საერთქართველური ენის დიფერენცირებას ძვ. წ. VII ათასწლეულისკენ სწევს⁷.

მამასადამე, ქართველური ენები თავისი საწყისით უძველეს ფენას განეკუთვნება და შეუძლებელია ამ დიფერენცირების პრო-

¹ **А. Чикобава**, Картвельские языки, их исторический состав и древний исторический облик, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, II, თბ., 1948, გვ. 8.

² **ა. ჩიქობავა**, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965, გვ. 4.

³ **А. Чикобава**, Картвельские языки, их исторический состав и древний лингвистический облик, გვ. 10.

⁴ **Г. А. Климов**, О глоттохронологическом методе датировки распада праязыка, Вопросы языкознания, 2, М., 1959.

⁵ **თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი**, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965, გვ. 17.

⁶ **გ. მამულია**, აგნატური ჯგუფები ძველ ქართულში და მათი გენეზისი, ივანე ჯავახიშვილის 100 წლის საიუბილეო კრებული, თბ., 1976, გვ. 128.

⁷ **Alexander Gavashelishvili, Merab Chukhua, Kakhi Sakhlitkhutsishvili, Dilek Koptekin, Mehmet Somel**, The time and place of origin of South Caucasian languages: insights into past human societies, ecosystems and human population genetics Scientific Reports volume 13, Article number: 21133 (2023).

ცესში არ არსებულიყო ისეთი სოციალური ერთობა, როგორიც არის გვარი, საგვარეულოების გაგებით, ამ უკანასკნელის ერთიანობასა თუ დაშლას დიდი როლი უნდა ეთამაშა მის შემდგომ ენობრივ დიფერენცირებასა და განვითარებაში. ზოგიერთი ვარაუდით, გვარის ისეთი უმთავრესი ნიშანი, როგორიც ეგზოგამიის წესია, წარმოადგენდა ენობრივი ერთიანობის წარმოქმნის ძირითად მიზეზს პირველყოფილი საზოგადოების ფარგლებში¹. ამას ემატება ისიც, რომ ეპოქალურად საქართველოს ტერიტორიაზე ჩვენ გვაქვს მთელი რიგი გამოკვეთილი არქეოლოგიური კულტურები. გამომდინარე იქიდან, რომ ენა წარმოადგენს უმთავრეს ნიშანს კულტურული ნიშნების გადაცემისა, ერთი არქეოლოგიური კულტურის ფარგლებში უნდა არსებულიყო ერთი დიალექტური კონტინუმი².

გვარის სტრუქტურის კვლევაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება თანამედროვე გენეტიკურ (დნმ) კვლევებს, რომელიც სხვადასხვა დისციპლინის მონაცემების ურთიერთშეჯერებით მეტ-ნაკლებად ზუსტ სურათს იძლევა, კერძოდ, ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის პოპულაციური გენეტიკური და ფილოგენეტიკური (დნმ გენეალოგია) კვლევის შედეგების შეჯერებით ისტორიულ, არქეოლოგიურ და ლინგვისტურ მონაცემებთან, დადგინდა, რომ ქართული პოპულაციები, სავარაუდოდ, უნდა წარმოშობილიყო ცალკეული გენოფონდის სახით ადრებრინჯაოს ხანაში (ძვ. წ. IV ათასწლეული) და გავლენა მოახდინა პოპულაციების შემდგომ გაფართოებაზე ამ რეგიონში³. გამოვლენილი გენეტიკური ვარიაციის ნიმუშები⁴, რომელნიც გენეტიკური კვლევების საფუძველზე სამეგრელოს რეგიონში ფიქსირებული უძველესი G2a ჰაპლოტიპის უახლოესი საერთო წინაპრის სახით (TMRCA): 13300+/-1600 ybp

¹ **В. В. Гудкова-Сенкевич**, К проблеме происхождения родственных групп и семей языков, Советская этнография, №2, М., 1951, гз. 189.

² **И. М. Дьяконов**, Языковые контакты на Кавказе и Ближнем Востоке, Кавказ и цивилизации Древнего Востока, Орджоникидзе, 1989, гз. 10.

³ **Aram Yardumian, Ramaz Shengelia, David Chitanava, Shorena Laliashvili, Lia Bitadze, Irma Laliashvili, Fernando Villanea, Akiva Sander, Andrew Azzam, Victoria Groner, Kristi Edleson, Miguel G. Vilar, Theodore G. Schurr**, Genetic diversity in Svaneti and its implications for the human settlement of the Highland Caucasus. *Am J PhysAnthropol.* 2017, гз. 837–852.

⁴ **Schurr T. G., Shengelia R., Shamoony-Pour M., Chitanava D., Laliashvili Sh., Laliashvili I., Kibret R., Kume-Kangkolo Y., Irakli Akhvlediani I., Lia Bitadze, Mathieson I., and Yardumian A**, Genetic Analysis of Mingrelians Reveals Long-Term Continuity of Populations in Western Georgia (Caucasus). *Genome Biol. Evol.* 15(11) <https://doi.org/10.1093/gbe/evad198>. 2023.

წლის წინანდელია¹, საშუალებას იძლევა ვილაპარაკოთ ამ ჰაპლოჯგუფის მატარებელი მოსახლეობის უწყვეტ ყოფნაზე დასავლეთ (და არა მხოლოდ დასავლეთ) საქართველოს ტერიტორიაზე სულ ცოტა მეზოლითის ეპოქიდან მოყოლებული². ეს მიუთითებს ამ გენეტიკური ერთობის ადგილზე ჩამოყალიბებას და გვარის, როგორც სოციალური ერთობის, ცამეტიათასწლოვან ისტორიას მაინც, რომელიც უქველად უნდა არსებულიყო უკვე გენეტიკურად ერთ ტერიტორიაზე ჩამოყალიბებული ამ ერთობის შიგნით.

ამ ერთიან დიალექტურ და გენეტიკურ კონტინუუმში სწორედ გვარის წიაღში იქმნება ძლიერი შინაგანი ერთსულოვნება და გარკვეული ძალაუფლების ელემენტები, რომელიც მომავალი ტომის ერთიანობისა და სახელმწიფოს ჩანასახია. სწორედ გვარზეა დაშენებული ტომისა და სახელმწიფოს მეთაურები, რაც მომავალში მათ საგვარეულო დინასტიებად ფორმდება. სამართლიანადაა შენიშნული, რომ განვითარების ადრეულ ეტაპზეც გვარის შიგნით ყოველთვის გამოირჩეოდნენ მარჯვე და იღბლიანი პირები, რომელთაც ეს მიღწევები ღმერთის მიერ ჰქონდათ ბოძებული. ისინი იყვნენ სატომო კავშირის პირველი ბუნებრივი მეთაურები. მათი მეშვეობით თანდათანობით იქმნება ინსტიტუტები სხვადასხვა სახელწოდებებით და ფორმებით (ბასილევსი, ბულე, გერუზი, სახალხო შეკრებები და სხვა). გვარი, თავის მხრივ, იზრდება და იხლიჩება, იქმნება ეგზოგამიური ჯგუფები, მაგრამ განაყოფებს შორის რჩება ღრმა კავშირები როგორც სანათესაო, ისე რელიგიური ერთობის სახით. იქმნება ფრატრია, რომელიც იზრდება და ქმნის ფრატრიების კავშირს, ტომს, ხოლო გაზრდილი ტომის შედეგად იქმნება ტომთა კავშირები, რომლის ძირითადი ერთეული და ორგანიზაციის პროტოტიპი არის გვარი. საბოლოოდ, იქმნება სამხედრო კავშირები³. ამ მხრივ ნიშანდობლივია ჰეროდოტეს ცნობა სპარსელთა სამხედრო ორგანიზაციაზე, რომელიც მათ საგვარეულოებს ეყრდნობოდა, კერძოდ, კიროსმა სპარსელების შეკრების

¹ Iosif Lazaridis, Anna Belfer-Cohen, Swapan Mallick, Nick Patterson, Olivia Cheronet, Nadin Rohland, Guy Bar-Oz, Ofer Bar-Yosef, Nino Jakeli, Eliso Kvavadze, David Lordkipanidze, Zinovi Matzkevich, Tengiz Meshveliani, Brendan J. Culleton, Douglas J. Kennett, Ron Pinhasi, David Reich. Paleolithic DNA from the Caucasus reveals core of West Eurasian ancestry, Published in bioRxiv 20 September 2018 Biology, History DOI:10.1101/423079, Corpus ID: 91380277

² R. Shengelia, T. G. Shurr, D. Chitanava, A. Yardumian, L. Bitadze, Sh. Laliashvili, L. Jojua, A. Klyosov, Phylogenetic Analysis of Y-chromosome Lineages in Populations from Svanet; and Mingrelia/Samegrelo (West Georgia, ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია. I, 2006 (იბეჭდება).

³ Л. Я. Штенрберг, Семя и род у народов северо-восточной азий, Л., 1933, გვ. 164.

დროს გამოაცხადა, რომ „სპარსელებში ბევრი გვარია... ეს გვარები, რომელთაგან დამოკიდებულია ყველა სპარსელი შემდეგია: პასარგადები, მარაფიები, მასპიები. ამათგან ყველაზე წარჩინებული არიან პასარგადები, მათში შედის აქამენიდთა ოჯახიც. აქედან წარმოსდგნენ მეფეები – პერსეიდები, ხოლო სხვა სპარსელები შემდეგნი არიან: პანთიალები, დერუსიები, გერმანიები, ესენი ყველა მიწათმოქმედნი არიან, ხოლო სხვები – მომთაბარეები: დაეები, მარდები, დროპიკები, საგარტიები¹. ასევე, რიგ-ვედას ტექსტებში, ერთ-ერთი არიული ტომის (ბარატამები) აღწერისას ჩანს, რომ ტომი (jana) აქ შედგება ცალკეული გვარებისაგან (vic), რომელთა გაერთიანებაც ქმნის ბარატების ტომს. გვარები (vic) იყოფა კიდევ უფრო მეორე რიგის ნათესავებისაგან (Subandhu), ანუ დიდი და მცირე ოჯახებისაგან. ასეთი სისტემით არის აგებული ინდუსური ჯარიც და მათი საზოგადოებრივი და სამხედრო წყობაც ამ მხრივ იდენტურია².

როგორც ზემოთ, არქეოლოგიური მასალის მიმოხილვის დროს გამოჩნდა, გარკვეული საგვარეულოების გამოყოფისა და ტომობრივი კავშირების მინიშნება შეიძლება იყოს მტკვარ-არაქსის კულტურაში, სადაც გვაქვს დამოუკიდებელი სამლოცველოები და სამსხვერპლო მოედნები დასახლებათა გარეთ, მთის კალთებს ან თხემზე, და კულტის ადგილის საგანგებოდ გამოყოფის ტენდენცია უკვე აშკარად შეინიშნება. ასევე მნიშვნელოვანია მტკვარ-არაქსის კულტურაში სხვადასხვა სახეობის განსხვავებული კერის ზესადგარები, რომელიც, ჩვენი აზრით, ამ კულტურის მატარებელ ტომთა ტერიტორიულად ფართოდ განფენის გამო მათი იდეოლოგიური (რწმენა-წარმოდგენათა) მრავალფეროვნებით გამოწვეული ტომობრივ-ტოტემისტური დაყოფის მაჩვენებელია. ასევე, ზოგიერთი მოსაზრებით, მცირე და დიდი სამლოცველოების გაჩენა, განსაკუთრებული აგურით ნაგები სახლები, თემის უწარჩინებულესს ეკუთვნის, ბელად-ქურუმები თუ „მეფეები“ იკრძალებიან განსხვავებულ სამარხებში, რომელთაც გამორჩეული სამარხეული ინვენტარი გააჩნდათ. არსებობს გარკვეული ფენა, რომელიც სარგებლობს უფრო დიდი პრივილეგიებით, ვიდრე ჩვეულებრივი მეთემე. არსებობს სათემო თუ სატაძრო საკუთრება, რომელიც დაცვას საჭიროებს და არსებობს ნიშანთა სისტემა, რომლის საშუალებითაც ფიქსირდება და ინახება გარკვეული ინფორმაცია. მტკვარ-არაქსის კულტურის განვითარებულ ეტაპზე ძვ. წ. III ათასწლეულის

¹ **ჰეროდოტე**, ისტორია, ბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა, ტ. I, თბ., 1975, გვ. 84.

² **М. М. Ковалевский**, Родовой быт, М., 1905, გვ. 47-49.

პირველ ნახევარში ფორმირების სტადიაში იყო ადმინისტრაციულ-ბიუროკრატიული აპარატი, თუმცა ეს საზოგადოება „ქალაქური ცივილიზაციის“ დონემდე ვერ ამაღლდა¹. ჩვენი აზრით, მტკვარ-არაქსის კულტურის ძირითად კერებში ბარბაროსობის საშუალო საფეხურზე მდგარ გვაროვნულ საზოგადოებასთან გვაქვს საქმე, რომელიც განვითარების ბოლო ეტაპზე, უნდა შესდგომოდა დიფერენცირებას, რაც გარკვეული ლოკალური კულტურების ჩამოყალიბებაში შეიმჩნევა, მაგრამ ტომი, როგორც სოციალური, პოლიტიკური ორგანიზაციის პოტენციის მქონე ორგანიზმი, ჯერ კიდევ ძალზე სუსტია. ჩვენი აზრით, სწორედ ამ კულტურის წიაღში ვითარდება და შემდგომ იშლება ძირითადი ქართველური და მასთან მონათესავე იბერიულ-კავკასიური მოდგმის ხალხთა ენები და ეთნიკური ერთობები, რომელთა უმრავლესობა ყალიბდება ეთნოსოციალურ ორგანიზმებად. ზოგი მათგანი შორს რჩება სამხრეთით, ნაწილი ადგილზე პოულობს განვითარებას, გარკვეული ნაწილი კი უფრო შორეული ადგილებისკენ მიემართება და უმრავლესობა მათი ითქვიფება უცხო გარემოში (ევროპული მიგრაციები)².

ქართველური ტომების მაგალითზე, დაახლოებით ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში, გვარის ტრანსფორმაცია გარდაუვალი მოვლენაა, ეს გამოიწვია ხანგრძლივმა ომებმა, მეურნეობის ფორმების ცვლილებამ და, შესაბამისად, ქალის როლის შესუსტებამ გვარის შიგნით. ის ამ გარემოებათა გამო უკვე აღარ არის საზოგადოების თანასწორუფლებიანი წევრი და იქცევა მამაკაცის (ქმრის) მონად პატრიარქალური ოჯახის პირობებში. გვარის წიაღში არსებული ეს ოჯახები ისევე, როგორც მთლიანად გვარი, ეყრდნობიან სისხლით ნათესაურ პრინციპებს და ლოკალური ტერიტორიის ფარგლებში ქმნიან გარკვეულ თემის ფორმის გაერთიანებებს. ეს გაერთიანებები თანდათანობით იღებენ ტომობრივ ხასიათს, გამუდმებით ებრძვიან მეზობელ, ასევე მონათესავე ტომებს და სწორედ ამ საერთო კულტურიდან და მონათესავე ენების მქონე ტომთა კავშირებისგან მომავალში იქმნება სახელმწიფო ერთი ან რამდენიმე ტომის მეთაურის ირგვლივ იმის მიხედვით, თუ რომელი მოიპოვებს უპირატესობას. ჩვენი აზრით, სწორედ ამ-

¹ნ. შანშიაშვილი, გ. ნარიშკინაშვილი, მტკვარ-არაქსის კულტურის ძეგლები თრიალეთიდან, ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანი, სამხრეთ კავკასიის მილსადენი და არქეოლოგია საქართველოში, თბ. 2010, გვ. 156-157.

²ლ. ბითაძე, დ. ქიტანავა, შ.ლალიაშვილი, ე. ყვავაძე, თ. ზუბიაშვილი, ქართლის მოსახლეობის ეთნიკური ვითარების საკითხები და ანთროპოლოგიური ტიპის ცვალებადობა ძვ. წ. III ათასწლეულიდან XX საუკუნის ჩათვლით, გვ. 60.

გვარ მონათესავე ტომთა კავშირებთან გვაქვს საქმე, როდესაც, მაგალითად, ასურულ ლურსმულ წყაროებში ასურეთის მეფე ტიგლათფალასარ I ამბობს, რომ მან დაამარცხა 20000 მუშქი და მათი 5 მეფე¹, ნაირის ქვეყნების 23 მეფე, ზოგ შემთხვევაში, მათი 30 მეფე და სხვა². ბელადთა ინსტიტუტის არსებობა, ჩვენი აზრით, უკვე გულისხმობს რთული ორგანიზაციული სისტემის ჩამოყალიბებულ ხასიათს, ის უკვე წარმოადგენს არა გვაროვნულს, არამედ სახელმწიფოებრივს, რომელიც განვითარებული გვაროვნული საზოგადოების პირობებში არსებული ტომის პოლიტიკურ სტრუქტურაში ტრანზორმირებული (განვითარებული) ტომობრივი წყობაა. მაშასადამე, ჩვენი აზრით, უნდა განვასხვაოთ გვაროვნული ურთიერთობების დროს არსებული და მოგვიანო კლასობრივი საზოგადოებების მეზობლობაში მყოფი ტომობრივი სტრუქტურები, რომელნიც პოლიტიკური ორგანიზაციის სახელმწიფოებრივ სტადიაზე არიან. ასეთივე განსხვავებით უნდა განვიხილოთ პირველყოფილ-თემური და გვაროვნული საზოგადოებები მათი სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის ურთიერშედარებიდან გამომდინარე.

გვარის, ტომის და სხვა დიდი სოციალური ინსტიტუტების წარმოქმნისა და გენეზისის პროცესი არც ჩვენ მიერ ზემოთ წარმოდგენილი და არც ნებისმიერი სხვა სქემით მაინც არ შეიძლება აქსიომად მივიჩნიოთ, რამდენადაც ეთნოგრაფიული და არქეოლოგიური, ენობრივი, ანთროპოლოგიური თუ გენეტიკური კვლევის მასალები განხილული ინსტიტუტების ჩამოყალიბების მრავალმხრივი ინტერპრეტირების საშუალებასაც გვაძლევს, შესაბამისად, სტადიალურად განვითარების ყველგან ერთნაირი ფორმის წარმოდგენა ძალიან რთული ამოცანის წინაშე გვაყენებს. აქ ჩვენთვის საინტერესო იყო გვარის//გვარ-სახელის და პატრონიმიის უმთავრესი როლის წარმოჩენა საზოგადოების სოციალური სტრუქტურის ჩამოყალიბებაში. ამ პროცესს ჩვენ შეგვიძლია დავაკვირდეთ ზოგიერთი ხალხის შუა საუკუნეების მასალებითაც, მაგალითად, სამხრეთ ირანელთა შუა საუკუნეების მაგალითზე, სადაც პირველყოფილი საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი კლასიკური ნიშნების აღმოჩენა ფაქტობრივად შეუძლებელია, ყოფილი გვარებისგან იქმნებოდა დამოუკიდებელი ტომები, ხოლო ზოგიერთი ტომები იშლებოდა და კნინდებოდა გვარის მდგომარეობამდე სხვა ტო-

¹ საქართველოს ძველი ისტორიის ქრესტომათია, შეადგინა, ძვ. წ. IX-VIII სს. ასურული ლურსმული, ძვ. წ. VI ს. სპარსული ლურსმული, იეროგლიფურ-ლუვიური წარწერები თარგმნა, კომენტარები დაურთო **ნანა ხაზარაძემ**, თბ., 2015, გვ. 6.

² საქართველოს ძველი ისტორიის ქრესტომათია, გვ. 7, 9.

მების შემადგენლობაში¹. ამდენად, ჩვენ ვიზიარებთ იმ დებულებას, რომ სწორედ ტომობრიობის პირობში გვაროვნულ საზოგადოებაში განსაკუთრებული საზოგადოებრივი ფორმის სახით პატრონიმია დიდ და მრავალმხრივ როლს თამაშობდა. ის ამ როლს ინარჩუნებდა არა მხოლოდ გვაროვნული წყობის დამლის, არამედ გვარის სრული გაქრობის (ტრანსფორმაციის-დ.ჟ.) შემდგომაც². სწორედ ეს მიდგომა არის მნიშვნელოვანი, რადგან გენეალოგიური ჯგუფები, რასაც ჩვენ ვუწოდებთ პატრონიმიებს, იმ შორეული გვაროვნული საზოგადოების წიაღშიც არსებობდა, სწორედ ეს უნდა მივიჩნიოთ იმდროინდელ გვარ-სახელად, რასაც ადასტურებს ნეოლითური ეპოქის ადამიანთა ორგანიზებული შრომა და მიწათმოქმედების რთული პროცესის დაწყება. ჩვენ ვიზიარებთ მ. კოსვენის ზემოთ წარმოდგენილ მიდგომას ერთი ნიუანსის გამოკლებით: გვაროვნული საზოგადოების დროინდელი გვარი სრულად არასდროს არ გამქრალა, ის ტრანსფორმირდა და ამ სახით გააგრძელა არსებობა კლასობრივი საზოგადოების პირობებშიც.

¹ **А. Д. Давыдов**, Сельская община и патронимия в странах ближнего и среднего востока, М., 1979, гл. 38.

² **М. О. Косвен**, Патронимия и проблема структуры рода, Вопросы этнографии кавказа, Тб., 1952, гл. 257.

სამეგრელოს გვარ-სახელების მორფოლოგიური და გენეტიკური პოლიმორფიზმი

& 1. გვარ-სახელის ანთროპოლოგიური კვლევის მეთოდოლოგია

ქართულ ისტორიოგრაფიაში გვარ-სახელებს ტრადიციულად ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ჭრილში განიხილავენ.¹ რამდენიმე ათეული წელია იგივე პრობლემის კვლევა ანთროპოლოგიასა და გენეტიკაშიც დაინერგა. გვარსახელების გავრცელების არეალი და სიხშირე, პოპულაციებს შორის არსებული ქორწინებათა სისტემა მნიშვნელოვან ინფორმაციას იძლევა მოსახლეობის ანთროპოლოგიური შემადგენლობისა და მორფოლოგიური ტიპის თავისებურების შესახებ.² თანამედროვე ანთროპოლოგიურ კვლევებში უფრო ხშირად მიმართავენ გვარსახელების გავრცელების არეალის ანალიზს, რადგან პოპულაციების ისტორიულ და გენეტიკურ მსგავსებას შორის გარკვეული პარალელები არსებობს. ეთნიკური ჯგუფის ჩამოყალიბების რეკონსტრუქცია არაერთ წყაროს (არქეოლოგიური, ანთროპოლოგიური, ეთნოლოგიური, ლინგვისტური, ისტორიული და სხვა) ემყარება.³ მათ რიგს განეკუთვნება თანამედროვე გვარსახელები, რადგან ის ინდიკატორია იმ სპეციფიკური ანთროპოლოგიური ნიშნებისა, რომლის მატარებელნი ეთნოსის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენენ, ქმნიან მის ისტორიას, უზრუნველყოფენ გენეტიკურ პოლიმორფიზმს, გადაეცემიან თაობებს და გენეტიკურ მარკერად ყალიბდებიან. თუ გვარსახელს ერთ-ერთ შერჩევით ნეიტრალურ ლოკუსის ალელად განვიხილავთ, მაშინ მათი სიხშირე პოპულაციებში შეიძლება პირობითად გენეტიკური მარკერების განაწილებას გავუთანაბროთ.⁴ ამავე დროს, გვარსახელების ინფორმაციული ღირებულება, შესაძლოა,

¹ რ. თოფჩიშვილი, სახელების ეთნოლოგია და ისტორია, გვ. 37;

² Т. И. Алексеева, В.П. Волков-Дубровин, З. П. Голубчикова, О. М. Павловский, Н.С. Смирнова, В.А. Спицын. Антропологическое изучение лесных ненцев, гл. 26-27.

³ Д. С. Соловьева, О.П. Балановский, Ю.А. Сорокина, М.И.Чурносков, Н.Н. Аболмасов, Ю.А. Серегин, А.С.Пшеничнов, Е.В. Балановская. Дифференциация русского генофонда: сравнительный анализ распространения фамилий в восточной, западной и южной популяциях исконного ареала, сб. „Антропология на пороге III тысячелетия“ гл. 426.

⁴ Ю.Г. Рычков, В.А. Шереметьева, Т.Н. Таусик, О.В. Жукова, С.Р. Бородина. Генетика и антропология популяций таежных охотников. Маркеры и генетическая дифференциация популяций эвенков. гл. 393ю

კოდომინანტურ გენეტიკურ სისტემაზე უფრო მნიშვნელოვანი იყოს,¹ რადგან პოპულაციებს შორის გვარსახელების განაწილების გამოყენებითა² და გენეტიკური მარკერების³ მიხედვით გამოთვლილი გენეტიკური დისტანციები თანაბარია. გვარსახელი ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ინსტრუმენტს წარმოადგენს გენეტიკური და დემოგრაფიული მაჩვენებლების ცვალებადობის შესასწავლად.⁴ გვარსახელების რაოდენობის ცვალებადობა დროში, პოპულაციებში გენეტიკური შემადგენლობის შეცვლის თაობაზე მსჯელობის საშუალებას იძლევა. აღნიშნული ცვალებადობა შესაძლოა გამოწვეული იყოს გენთა დრეიფით⁵, მიგრაციული პროცესებით და სხვა მიზეზების ზემოქმედებით. ზოგადად, საქართველოს მოსახლეობაში გავრცელებული გვარსახელების დინამიკის (ყოველ შემთხვევაში XVI საუკუნიდან მაინც) ანალიზი პერსპექტიულია და შემდგომი კვლევის გადაუდებელ ამოცანას წარმოადგენს. მაგ., ოჩამჩირის, გუდაუთისა და გაგრის აფხაზებში გავრცელებული გვარსახელების ანალიზით (რომლის დაახლოებით 80% ქართულ გვარსახელებად განიხილება და გავრცელებულია საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში) აიხსნა ანთროპოლოგიური სისტემებით მიღებული ძალიან მაღალი მორფოლოგიური მსგავსება აფხაზებსა და ქართველებს შორის.⁶ ეს ნათელი ილუსტრაციაა იმისა, თუ რაოდენ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება გვარსახელებს ანთროპოლოგიურ კვლევებში. გვარსახელი, Y-ქრომოსომის დნმ მარკერების მსგავსად, თაობებს მამის ხაზით გადაეცემა და უტოლდება ერთ კოდომინანტურ გენეტიკურ სისტემით მიღებულ ინფორმაციას.⁷ ამდენად, გვარსახელი, ერთი მხრივ, არის სოციალური წარმონაქმნი, მეორე მხრივ, გენეტიკური მარკერის ანალოგი. ის, გენების მსგავსად (უფრო მართებულია ითქვას, გენებთან ერთად), გადაადგილება სივრცეში, დროთა განმავლობაში განიცდის ცვლილებ-

¹ N. E. Morton, S.Yee, D. E. Harris, R.Lew, Bioassay of kinship, გვ. 508; J. C.Stevenson, R. J. Brown, S.Schanfield, Surname analysis as a sampling method, გვ. 219.

² Ph. W.Hedrick, A new approach to measuring genetic similarity Evolution, გვ. 277.

³ M. Nei, Molecular Population, გვ. 123.

⁴ М.Б.Лавряшина, М.Ульянова, Е.Балановская, Динамика фамильного состава, გვ. 14. Вестник Московского университета. Серия XXIII, АНТРОПОЛОГИЯ № 3/2009: 14–22

⁵ გენთა დრეიფი ისეთი მოვლენაა, როდესაც ნებისმიერი შემთხვევითი მიზეზი ცვლის გენების სიხშირეს და იწვევს პოპულაციებში მემკვიდრული ცვალებადობის შემცირებას.

⁶ ლ. ბითაძე, გ. გასვიანი, შ. ლალიაშვილი, თ.ჯამაშვილი, აფხაზების ანთროპოლოგიური ისტორია, გვ. 293.

⁷ ლ. ბითაძე გ. გასვიანი, შ. ლალიაშვილი, თ.ჯამაშვილი, აფხაზების ანთროპოლოგიური ისტორია, გვ. 289-290.

ბებს (მაგ. წარმოქმნის ახალ გვარსახელს/ებს და ა. შ). ის გენებისა-
გან განსხვავებით, არ განიცდის მუტაციას?¹ რჩება იმავე გენეტიკის
მატარებელი, მხოლოდ ზრდის გვარსახელის სპექტრს (რაოდენ-
ობას). გვარსახელი ის ინსტრუმენტია, რომელიც გვაწვდის ინფორ-
მაციას ქორწინებითი კავშირების (ქორწინებითი მიგრაცია) შესა-
ხებ, იძლევა ქორწინებითი უპირატესობების შესწავლის შესაძ-
ლებლობას, განსაზღვრავს მოსახლეობის გენეტიკურ და მორფო-
ლოგიურ პოლიმორფიზმს, ავლენს შესაძლო ინბრიდინგს.²

ითვლება, რომ გვარსახელის მატარებელთა რაოდენობა პო-
პულაციებში ექვემდებარება გენეტიკურ დრეიფს.

გვარსახელების გენეალოგიური კვლევები, რომელშიც გვარი
თავისი ქორწინებათა სისტემითა და გენოფონდით გენეტიკურ
მარკერად განიხილება, დიდ ინფორმაციას იძლევა ეთნოგენეზის
შემადგენელი ყველა კომპონენტის შესახებ. იგი ასევე დიდ დახმა-
რებას უწევს ღნმ-მარკერების კვლევების ინტერპრეტაციას: Y-ქრო-
მოსომის ცალკეული ჰაპლოჯგუფის სიხშირის, პირვანდელი არე-
ალისა და გავრცელების მიმართულების, გვართაშორის ნათესაუ-
რი კავშირების დადგენის თვალსაზრისით. საქართველოში გვარ-
სახელების ამ კუთხით შესწავლა ახალი დაწყებულია და ეძღვნება
„ნამღევ“, ანუ მცირე და გაქრობის პირას მქონე გვარებს.

დემოგრაფიულ ლიტერატურაში არდაქორწინება, უშვილობა
და ნაადრევი სიკვდილობა მოსახლეობის შემცირების ძირითად
ფაქტორებად განიხილება, მაგრამ არაფერია ნათქვამი გვარსახე-
ლებთან მიმართებაში, თუმცა არის ნაშრომები, სადაც მოყვანი-
ლია საქართველოში გვარსახელების სია, მათი რაოდენობა და
განსახლების არეალი.

ზოგადად, მოსახლეობის რიცხოვნობა სხვადასხვა ფაქტორ-
თანაა დაკავშირებული, როგორიც არის: მაღალი შობადობა, დაბა-
ლი სიკვდილიანობა და სიცოცხლის მაღალი ხანგრძლივობა, ჯან-
მრთელობა და ჯანსაღი ცხოვრების წესი; იმავე მიზეზების არარ-
სებობა, მწვავე ინფექციები და ეპიდემიები, სოციალური ფაქტო-
რები (უმუშევრობა, მატერიალური სიდუხჭირე), ბევრი შვილის არ-
ყოლის განწყობა მოსახლეობის შემცირებას იწვევს. ზოგჯერ ეს
ბევრი შვილის ყოლა ვლინდება სურვილში, რაც შეიძლება მეტი
ვაჟი დაიბადოს, ვიდრე ქალი, რაც მომავალში სქესთა შეფარდე-
ბის დარღვევას იწვევს და ასევე არასასურველია.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ იშვიათ გვარებად ჩამოყალი-
ბება შესაძლოა გამოწვეული იყოს შობადობის საერთო დონის

¹ მუტაცია - გენის მკვეთრი, უეცარი ნახტომისებრი ცვლილება.

² ინბრიდინგი არის ახლო ნათესაური ქორწინება.

შემცირებით¹ და ქორწინებითი უპირატესობით. შობადობის ზრდასთან ერთად, შესაძლოა ყველა გვარში ვაჟი არ დაიბადოს და თაობებში ვაჟების არდაბადება ან ბევრად მეტი ქალის დაბადება სხვა გვარს /გვარების გამრავლებას უწყობს ხელს, ხოლო კონკრეტული გვარის შემცირებას ან ნამღევ გვარად ჩამოყალიბებას იწვევს. ამდენად, გვარის უკიდურესად შემცირება დამოკიდებულია მრავალ თანხვედრ ფაქტორთან.

გვარსახელების კვლევისას დავაფიქსირეთ დემოგრაფიაში მიღებული მოსახლეობის რიცხოვნობის შემცირების მიზეზები. გავიაზრეთ, რომ გვარსახელის შემცირების მიზეზები ანალოგიური უნდა იყოს, რადგან ოჯახი არის პოპულაციის აღწარმოების მთავარი და ყველაზე მნიშვნელოვანი სოციალური ინსტიტუტი და შვილის ყოლა არის მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდის ერთადერთი საშუალება. ამ მიგნებამ დაგვაწყებინა გენეალოგიური კვლევა არა შემთხვევით არჩეული ერთი ოჯახის მაგალითზე, არამედ ისეთზე, რომელიც ერთ ეკოლოგიურ გარემოში, ერთი გვარის, ერთი სოფლის მოსახლენი იქნებოდნენ. ასეთად ჩვენთვის ჩაგანაგები აღმოჩნდნენ.

საისტორიო წერილობით წყაროებში ცნობები გვარსახელ ჩაგანავაზე არ არის შემორჩენილი. ისინი მხოლოდ XIX საუკუნის საეკლესიო მეტრიკულ წიგნებში არიან ფიქსირებულნი. მათი კომპაქტური დასახლება რიონის პირზე გაშლილ აბაშის რაიონის სოფელ კეთილარშია. არსებული აღწერილობებით, ჩაგანავები 2000 წელს შეადგენენ დაახლოებით 900 სულს (აბაშა - 369, თბ. - 148, ბათ. - 79 და სხვა). სოფელ კეთილარში, ჭიჭე ნარნეს ნაპირებზე განსახლებულ ჩაგანავების უბანს ეწოდება საჩაგანავო. პ. ცხადაიას აზრით, ჩაგანა ჩაგუ-ს მოფერებითი ფორმაა.² ჩაგანავები კეთილარის თავდაპირველ მოსახლედ ითვლებიან, რომელი ადგილიც სოფელ ტყვირისაგან პატარა არხით ყოფილა გამოყოფილი. ისინი ტყვირის ეკლესიის მრევლნი იყვნენ და ამ ეკლესიას დღესაც ჩაგანავების ეკლესიას ეძახიან. როდესაც XIX საუკუნეში რიონს ხელოვნურად შეუცვალეს კალაპოტი, მან გაიარა ზემოხსენებულ არხში და ტყვირი და საჩაგანავო ერთმანეთს დაშორდა.³ დღეს სოფელ კეთილარში ჩაგანავების 53 კომლია, ისინი კეთილარში ერთ-

¹ М.В. Ульянова, М.Б. Лавряшина, В.В. Николаев, И.В. Октябрьская, В.Г. Дружинин, Коренное население северных районов Алтая: отражение демографических процессов конца XIX – начало XXI века в динамике фамильного состава, Археология, этнография и антропология Евразии 3 (59) 2014. УДК 575.17:599:9

² პ. ცხადაია, გვარები და გვართა დასახლებანი სამეგრელოში, გვ. 149.

³ პ. კაჭარავა, ესე სოფელი კეთილარს, გვ. 54-55.

ერთ ძველ გვარად ითვლებიან. როგორც ჩვენ მიერ მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალების, ისე დეკანოზ კოსტანტინე კაჭარავას ჩანაწერების საფუძველზე, გვარსახელი მოსულა ზუგდიდის რაიონიდან. მისივე აღნიშვნით, გვარის თავდაპირველი სახე უნდა იყოს „ჩაგუნავა, ისინი სამეგრელოს მთავარს ტყვირის ბოლოში დაუსახლებია. დროთა განმავლობაში ეს გვარი აქ გამრავლდა და ასე გაჩნდა სოფელი კეთილარი. ავტორისავე აღნიშვნით, ჩაგანავების ერთი ნაწილი გვარის გადაკეთებას ცდილობდა და აზნაურის გვარის მაჭავარიანის მიღება უნდოდა, მაგრამ მათ ეს ვერ მოახერხეს.¹ ამ სახის გადმოცემა ჩვენც ჩავიწერეთ, კერძოდ, ჩაგანავები აცხადებენ, რომ ისინი მაჭავარიანები ყოფილან სვანეთიდან, საიდანაც გამოქცეულან კაცის მოკვლის გამო. ჩვენ ამის დამადასტურებელი ისტორიული დოკუმენტი არ გავაჩნია, მაგრამ თვითონ ის ფაქტი, რომ გვარსახელი ჩაგანავა XIX საუკუნემდე არც ერთ ისტორიულ დოკუმენტში არ ფიგურირებს, ზემოხსენებული გადმოცემა შესაძლოა რეალურიც იყოს. ჩაგანავებს სოფელ კეთილარში გვარის სალოცავიც ჰქონიათ და მისთვის ცალკე ქვევრი იყო გამოყოფილი.²

გენეალოგიური კვლევა გენეტიკაში ფართოდ გავრცელებული მეთოდია. მისი მეშვეობით დადგინდა ზოგიერთი დაავადების მემკვიდრეობის ტიპი: რეცესიული თუ დომინანტური; აუტოსომურ თუ სქესობრივ ქრომოსომებთან შეჭიდული. განისაზღვრება პოპულაციებში გენეტიკური „ტვირთი“³ და ა. შ. გვარსახელების გენეალოგიური კვლევით, გარდა ზემოაღნიშნულისა, შესაძლებელია განისაზღვროს კონკრეტული ოჯახის დემოგრაფიული მაჩვენებლები და გარემოსთან ადაპტაცია.

მასალა. კვლევაში გამოყენებულია სოფელ კეთილარში მცხოვრები ჩაგანავას გვარსახელის 31 ოჯახის გენეალოგია, რომ-

¹ კ. კაჭარავა, ესე სოფელი კეთილარს, გვ. 54-55.

² „ძველად ჩაგანავებს წესად ჰქონდათ, შემოდგომაზე, როცა ყურძენს მოიწევდნენ და ღვინოს დააყენებდნენ, ყველა ჩაგანავას ოჯახს ერთი დოქი შავი ღვინო უნდა მიეტანა იმ ეზოში, სადაც ეხლა ნოდარ გრიგოლია ცხოვრობს. ეს ოჯახი ძველად ჩაგანავას ეკუთვნოდა. აქ იყო დიდი ჭური, რომელსაც „ჩაგანეფიშ ლაგვანი“ ერქვა. ამ საგვარეულო ჭურს იმ მოტიანილი ღვინით გაავსებდნენ, მერე კი შობის მარხვამდე, ნოემბრის თვეში ჩაგანავას გვარის თავკაცი შემოკრებდა მხოლოდ კაცებს ჩაგანავას გვარიდან და ამ ოჯახში მოიყრიდნენ თავს, მოიყვანდნენ მღვდელს და გვარს დაალოცვინებდნენ. ჭურის ღვინო იმ დღეს უნდა დაელიათ, კლავდნენ ხარს, მოჰქონდათ პურ-მარილი. სუფრას ქალებს არ გააკარებდნენ“.

³ გენეტიკური „ტვირთი“ – პოპულაციებში ლეტალური და ნახევრადლეტალური მუტაციების დაგროვება, რომლებიც ჰომოზიგოტურ მდგომარეობაში გადასვლის შემთხვევაში იწვევს ინდივიდთა სიცოცხლისუნარიანობის შემცირებასა და სიკვდილს.

ლებიც დავით ჭითანავამ შეადგინა საქართველოს ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცული XIX ს-ის საეკლესიო მეტრიკული წიგნებიდან¹. შემდეგი ეტაპი გახდა გენეალოგიდან ინფორმაციის დალაგება თაობების მიხედვით: დაბადებულთა რაოდენობა ყოველი (31) გენეალოგიის, სქესისა და თაობის მიხედვით; ამავე პრინციპით არ დაუქორწინებულთა რაოდენობა გენეალოგიის, სქესისა და თაობის მიხედვით; უშვილობა გენეალოგიის, სქესისა და თაობის მიხედვით; გარდაცვლილთა რაოდენობა გენეალოგიის, სქესისა და თაობის მიხედვით.

ერთი სოფლის და გვარსახელის წარმომადგენლების ნაწილი დიდი ალბათობით ნათესავები იქნებოდნენ. ყველაზე ადრინდელი გენეალოგია 1765 წლიდან იწყება. მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრისა და XIX საუკუნის დასაწყისში მათი შვილები და შვილიშვილები ცხოვრობდნენ, ხოლო შვილთაშვილები XX საუკუნის დასაწყისში დაიბადნენ. ჩვენს ხელთ არსებული მასალა არ გვაძლევს ამ ოჯახების ურთიერთნათესაური კავშირის დადგენის საშუალებას, რადგან ხშირად ინფორმაცია მათი მშობლების, განსაკუთრებით დედმამიშვილების შესახებ, გენეალოგიის დამაარსებელი უხუცესი წევრების შესახებ, არ მოგვეპოვება. ერთს აღვნიშნავთ, რომ გენეალოგიები განსხვავდება აღწარმოების ტემპით, რაზეც მათში თაობების² რაოდენობა მეტყველებს, თუმცა პირდაპირი კავშირი ოჯახის უფროსის ასაკთან და თაობების ცვლასთან დაკავშირებით არ მოგვეპოვება. ჩვენი კვლევის მიზანი იყო გაგვერკვია მიზეზი, თუ რატომ არის გვარები დიდი, საშუალო, მცირე და ნამღევი.

31 გენეალოგია, მათი სიდიდის და თაობების რაოდენობის მიუხედავად ერთი პრინციპით შევისწავლეთ. ზემოთ განხილული იყო, თუ რა ინფორმაციის მატარებელია ცალკეული გვარსახელი, რა მნიშვნელობა აქვს მათ კვლევას გენეტიკასა და ანთროპოლოგიაში. ჩვენ ვიზიარებთ ყველა გამოთქმულ აზრს და გვინდა გენეალოგიურ კვლევას კიდევ ერთი წახნაგი შევმატოთ. დღემდე არ შეგხედრია კვლევები, რომელშიც განხილულია გვარების საკითხი, თუ რატომ არის დიდი, საშუალო, მცირე და გაქრობის პირას

¹ სსსსი, 1840-1870 წ.წ. ფ. 489; კეთილარის წმინდა გიორგის ეკლესია, 1871-1915 წწ. ფ. 489.

² ჩვენს შემთხვევაში თაობად განისაზღვრა ინდივიდთა ჯგუფი, რომლებიც დაკავშირებული არიან ნათესაობის ერთი ტიპით, როგორც თავისი შთამომავლების, ასევე მშობლების მიმართ. სხვა შემთხვევაში, თუ თაობად მივიჩნევთ დროის იმ ინტერვალს, რომელშიც დაიბადნენ და ცხოვრობენ ერთი მამის შვილები, მეორე და შემდეგ თაობებში, ყველაფერი ირღვევა, რათა ძმათა შვილები შესაძლოა სხვადასხვა თაობაში აღმოჩნდნენ.

მქონე გვარები. არადა, ეს საკითხი მნიშვნელოვანია, რადგან გვარების შემცირება ნიშნავს იმ სპეციფიკური გენეტიკური მრავალფეროვნების დაკარგვას, პოლიმორფიზმის შემცირებას, ქორწინება-თა წრის შეზღუდვას, რაც მომავალში პრობლემა ხდება.

ცხრ. 1-ში წარმოდგენილი არიან სოფელ კეთილარში მცხოვრები ჩაგანავას წინაპრები. გაირკვა, რომ ერთი სოფლისა და გვარსახელის 31 ოჯახის წარმომადგენლების უმეტესი ნაწილი დიდი ალბათობით ნათესავები იყვნენ. ისინი XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისა და XIX საუკუნის დასაწყისში, მათი შვილები XIX, ხოლო შვილთაშვილები XX საუკუნის დასაწყისში დაიბადნენ. ჩვენს ხელთ არსებული მასალა არ გვაძლევს ამ ოჯახების ურთიერთნათესაური კავშირის დადგენის საშუალებას, რადგან ინფორმაცია მათი მშობლებისა და დედამამიშვილების შესახებ არ მოგვეპოვება. ერთს აღვნიშნავთ, რომ გენეალოგიები განსხვავდებიან აღწარმოების ტემპით, რაზეც მათში თაობების¹ რაოდენობა მეტყველებს, თუმცა პირდაპირი კავშირი ოჯახის უფროსის ასაკთან და თაობების ცვლასთან დაკავშირებით არ ვლინდება. კორელაციის არარსებობა 24-ე და 29-ე გენეალოგიებით მტკიცდება (ცხრ. 1). კვლევაში ყველაზე ხშირია 4-თაობიანი ოჯახების რაოდენობა (35,5%), თანაბრად 3 და 5 (თითოეული 25,8%), ხოლო 6 (9,7%) და 2 (3,2%) თაობიანი ოჯახები ბევრად მცირეა. ამის მიზეზი, შესაძლოა, სხვადასხვა იყოს.

ქორწინება. 1854-1915 წლების მეტრიკული წიგნების ჩანაწერებიდან განვსაზღვრეთ ჩაგანავების გვარის კაცებისა და ქალების დაქორწინებულთა რაოდენობა, ქორწინების საშუალო ასაკი და მისი დისპერსია (ცხრ. 2). ამ პერიოდში აღრიცხულია ჩაგანავას გვარის 121 წარმომადგენლის ქორწინება, მათ შორის 71 კაცისა და 50 ქალის. ჩაგანავა მამაკაცების 72,2% - პირველ, 22,5% - მეორე და 4,2% მესამე ქორწინებაში იმყოფებოდნენ, ხოლო ჩაგანავას ქალები, ძირითადად, ერთხელ თხოვდებოდნენ (98%).

მეტრიკული ჩანაწერებიდან გამოთვლილია ჩაგანავების (მამაკაცებისა და ქალების) და მათი მეუღლეების პირველ, მეორე და მესამე ქორწინების საშუალო ასაკი და ა. შ. (ცხრ. 2-3).

მამაკაცების პირველი ქორწინების ასაკი დიდი დიაპაზონით

¹ ჩვენს შემთხვევაში, თაობად განისაზღვრა ინდივიდთა ჯგუფი, რომლებიც დაკავშირებული არიან ნათესაობის ერთი ტიპით როგორც თავისი შთამომავლების, ასევე მშობლების მიმართ. სხვა შემთხვევაში, თუ თაობად მივიჩნევთ დროის იმ ინტერვალს, რომელშიც დაიბადნენ და ცხოვრობენ ერთი მამის შვილები, მეორე და შემდეგ თაობებში ყველაფერი ირღვევა, რათა ძმათა შვილები შესაძლოა სხვადასხვა თაობაში აღმოჩნდნენ.

ხასიათდება. მეორე და მესამე ქორწინებაში მყოფი მამაკაცების რიცხვი სტატისტიკურად არავალიდურია და მხოლოდ ფაქტის აღნიშვნით შემოვიფარგლებით. იმავე მონაცემებით ირკვევა, რომ ჩაგანავას გვარის ქალების ქორწინებები უფრო ადრეული ასაკიდან იწყება, მათი რეპროდუქციული ასაკის დისპერსია დაბალია ისევე, როგორც ჩაგანავას გვარის კაცების მეუღლეების ქორწინების ასაკი (ცხრ. 3). კეთილარში მცხოვრები სხვადასხვა გვარსახელის მამაკაცები ცდილობდნენ ახალგაზრდა ქალებზე დაქორწინებას, ზოგჯერ 30 წლით უმცროსზეც კი. საწინააღმდეგო შემთხვევებიც აღინიშნება, როდესაც ქალი 4-10 წლით უფროსია, მაგრამ ეს არც ისე ხშირია. ამით იმის აღნიშვნა გვინდა, რომ კეთილარის საზოგადოება მზად იყო ასეთი ტიპის ქორწინებებისათვის და კურთხევასაც იღებდა.

ორიოდე სიტყვა რეპროდუქციულ ასაკთან დაკავშირებით. ზოგადად, სქესობრივი მომწიფების ასაკი კავშირშია კლიმატურ სარტყელთან, კვებასთან, ურბანიზაციასთან, გენეტიკასთან და ა. შ. თანამედროვე მოსახლეობის ანთროპოლოგიური შემადგენლობისა და მორფოლოგიური ტიპის ვარიაციების შესწავლის მიზნით, ამ საკითხს სავსელე მუშაობისას ვიკვლევდით. ყოველ კონკრეტულ პოპულაციაში რეპროდუქციული და ეფექტურ-რეპროდუქციული წილის გარკვევა თაობებში იძლევა პროგნოზირების საშუალებას, ასევე პირდაპირ კავშირშია მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდასთან. ჩვენთვის უცნობია კეთილარის მოსახლეობის რეპროდუქციული ასაკის ხანგრძლივობა, რადგან საარქივო ჩანაწერები ამის საშუალებას არ იძლევა.

აღნიშნული პრობლემის გარკვევა შესაძლებელია გენეალოგიების მიხედვით: მშობლების პირველი ქორწინების საშუალო ასაკი, მისი ცვალებადობა, ასევე მათი ასაკი პირველ და ბოლო ბავშვის დაბადების ინტერვალში. კეთილარში მცხოვრებ მამაკაცებში რეპროდუქციული ასაკი 16 წლიდან მოყოლებული თითქმის მათ სიკვდილამდე გრძელდება; ქალების ზედა ასაკი 14 წელია, ხოლო ქვედა არ დგინდება.

საინტერესოა, ვინ მოჰყავდათ ცოლად ჩაგანავეებს და რომელ გვარებზე ათხოვებდნენ თავიანთ ქალიშვილებს. ქორწინების ჩანაწერებიდან შევადგინეთ ორი სია:

I - მამაკაცი ჩაგანავეების მეუღლეების გვარები - 1. აბრამია; 2. ბარამიძე; 3. ბესელია - 2; 4. ბოხუა; 5. ბულუხია; 6. გამზარდია; 7. გვაზავა - 3; 8. დგებუაძე; 9. ებრალიძე; 10. ესაია; 11. ესვანჯია; 12. თედორაია - 2; 13. თოფურია - 2; 14. თურქია; 15. კაცია; 16. კაციძე; 17. კაჭარავა; 18. კაჭახმაძე; 19. კომახიძე; 20. კუკულავა; 21. მესხი;

22. მითაგვარია; 23. ნადარაიშვილი; 24. ნაკაშიძე; 25. ნოდია - 2; 26. ოდიშარია; 27. ჟღენტი; 28. სახოკია; 29. სოსელია; 30. სტურუა; 31. ურიდია; 32. უჩამეიშვილი; 33. ფილია; 34. ფირცხლამიშვილი; 35. ქაჩიბაია; 36. ქოიავა; 37. ჩაგანავა; 38. ცომაია; 39. ცხვიტარია - 2; 40. წოწორია; 41. ჭანტურაია; 42. ჭეღია; 43. ჭუბაბრია; 44. ხომტარია; 45. ჯაჯავა - 2; 46. ჯიბლაძე.

II - ქალი ჩაგანავების მეუღლეების გვარები - 1. აბურჯანია; 2. ბზიავა - 2; 3. ბულუხია; 4. ბურსილაია; 5. გაბილაია; 6. გოგეშვილი; 7. გრიგოლაია; 8. გუგუშვილი; 9. ღუნდუა; 10. ებრალიძე - 3; 11. ესაკია; 12. თევდორაძე - 2; 13. თოფურია - 2; 14. კიზირია; 15. კინტირია; 16. კორტანელი; 17. ლაბარტყავა; 18. მაკალათია; 19. მარლანია; 20. მელიქაძე; 21. მიგინეიშვილი; 22. მიმინოშვილი; 23. მიქაძე; 24. ოდიშარია - 2; 25. ტურმელაძე; 26. უჩამეიშვილი; 27. ფინცაკია; 28. ფრანგიშვილი; 29. ქაჩიბაია; 30. ქიქავა; 31. ღვინჯილია; 32. შამუგია; 33. შარაქიძე; 34. ჩაგანავა; 35. ჩილაჩავა; 36. ცაგურია; 37. ცომაია - 2; 38. ცქვიტისშვილი; 39. წულაია - 2; 40. წულეისკირი; 41. ჭანტურაია - 2; 42. ხორავა; 43. ხომტარია; 44. ქაჩიბაია.

გვართა სპექტრი, რომლებთანაც ჩაგანავები ქმნიდნენ ოჯახს, საკმაოდ დიდია. ჩაგანავებს უფრო ხშირად მოჰყავდათ ცოლად შემდეგი გვარსახელების ქალები: ბესელია - 2, გვაზავა - 3, თედორაია - 2, თოფურია - 2, ნოდია - 2, ჯაჯავა - 2. ჩაგანავას ქალები უფრო ხშირად მიჰყვებოდნენ ცოლად შემდეგი გვარსახელის მამაკაცებს: ბზიავა - 2, ებრალიძე - 3, თევდორაძე - 2, თოფურია - 2, ოდიშარია - 2, ცომაია - 2, წულაია - 2, ჭანტურაია - 2.

ამავე დროს, გენთა ორმხრივი გაცვლა მიმდინარეობდა ჩაგანავებსა და ბულუხიას, ებრალიძეს, თოფურიას, ოდიშარიას, უჩამეიშვილს, ქაჩიბაიას, ცომაიას, ხომტარიას, ჭანტურაიას გვარებს შორის. გენთა გაცვლის ასეთი პრაქტიკა თუ რეგულარულ ხასიათს ატარებდა, შესაძლოა, ინბრიდინგის მიზეზზე გამხდარიყო. ასეთ შემთხვევაში თავისუფალი (პანმიქსია) ქორწინების პრინციპი დარღვეულია, რასაც მოწმობს ჩაგანავას გვარში დაქორწინების ერთი შემთხვევა.

შობადობა, სქესთა თანაფარდობა. ცალკეული გენეალოგიის მიხედვით განისაზღვრა ზოგიერთი დემოგრაფიული მახასიათებელი, როგორიცაა შობადობა, სქესთა შეფარდება დაბადებისას II-V თაობებში და მთლიანად კეთილარში მცხოვრებ ჩაგანავების გვარში (ცხრ. 4-7).

ჩაგანავების 31 ოჯახის ერთ ეკოლოგიურ გარემოში განსახლებისა და მსგავსი ნეგატიური ფაქტორების ზემოქმედების მიუხედავად, ოჯახები განსხვავდებიან ახალშობილთა სქესთა შეფარ-

დებით, განსაკუთრებით მეხუთე თაობაში, როდესაც ან თანაბარი რაოდენობის ქალ-ვაჟი იბადება, ან უმეტესად ქალი. ეს შესაძლოა დაკავშირებული იყოს მშობლების ასაკთან.

ყველაზე მეტი ვაჟი და ქალი დაბადებულა გიორგი ჩაგანავას (გენეალოგია 1) დიდ ოჯახში (53 ვაჟი და 27 ქალი). გიორგის შთამომავლებიდან 1820-1913 წლების განმავლობაში მხოლოდ 13 ვაჟი დარჩა.

ცხრ. 4-ში წარმოდგენილი მასალით აშკარაა, რომ ჩაგანავეების ოჯახებში უმეტესად ვაჟები იბადებოდნენ. 31 ოჯახის მე-2 თაობაში დაიბადა 81 ვაჟი და 9 ქალი, სქესთა შეფარდება 9:1. მე-3 თაობაში სქესთა შეფარდება მცირდება (1,85:1), რაც ოჯახებში დაბადებული გოგონების რიცხვის ზრდამ გამოიწვია. მე-4 თაობაში სქესთა შეფარდება კვლავ ვაჟების სასარგებლოდ შეიცვალა - 1,2:1, ხოლო მე-5-ში 0,76:1 შეფარდება ქალების მეტ ხვედრით წილზე მეტყველებს. ზოგადად, სქესთა მეორადი შეფარდება, ყოველ 106 ვაჟზე 100 გოგონას დაბადება, ნორმად ითვლება. ორივე მიმართულებით დარღვევა არასასურველია მოსახლეობის აღწარმოებისა და რაოდენობის ზრდისათვის. ჩვენი ამოცანაა გაირკვეს, თუ რომელი ფაქტორი მოქმედებს ყველაზე ნეგატიურად გვარსახელის სიდიდეზე.

დაუქორწინებლობა ერთ-ერთი ფაქტორია, რომელიც ამცირებს მოსახლეობის რიცხოვნობას, ზღუდავს გენეტიკურ და მორფოლოგიურ მრავალფეროვნებას. ჩაგანავას გვარში დაქორწინებული არ ყოფილა 97 მამაკაცი და 84 ქალი (ცხრ. 5); თითო მამაკაცს ორი შვილი რომ ჰყოლოდა, ჩაგანავეების გვარი 194 სულით გაიზრდებოდა. ჩვენ მიერ მოყვანილი გიორგი ჩაგანავას გენეალოგია აჩვენებს, რომ მის შთამომავლებში დაუქორწინებელთა რაოდენობა მაღალია (იხ. ცხრ. 5-ის გენეალოგიები 2, 5, 9, 10, 14).

უშვილობა, დაუქორწინებლობის მსგავსად, ნეგატიურად მოქმედებს მოსახლეობის აღწარმოებასა და მის პოლიმორფიზმზე. უშვილობა ჩაგანავეების ქალებში მამაკაცებთან შედარებით უფრო ხშირია (ცხრ. 6).

ჩვენს ხელთ არსებული მასალიდან გაირკვა, რომ საკვლევ პერიოდში ჩაგანავას გვარსახელის კაცების 25,7% და ქალების 34,5% არ დაქორწინებულა, ქორწინებაში მყოფი მამაკაცების 6,9% და ქალბატონების 16,8% უშვილო იყო. საშუალოდ დაუქორწინებლობა გვარში 30,1%, უშვილობა 11,85%-ია. უშვილობის მიზეზი პოპულაციებში მიმდინარე გენეტიკური პროცესებია (გენტა მუტაცია, რეპლიკაციის შეცდომები). ცოცხალ ორგანიზმებში, მათ შორის ადამიანების ყველა თაობაში, უარყოფითი ალელები და მათი

კომბინაციები წარმოიქმნება. ბიოლოგიური თვალსაზრისით ასეთი ზიგოტები არასრულფასოვანია და შემდეგი თაობის აღწარმოებაში არ მონაწილეობენ, რადგან ჩასახული ორგანიზმების დაახლოებით 15% დაბადებამდე კვდება, 2% - უშუალოდ დაბადებისას, 3% - სქესობრივ მომწიფებამდე, ხოლო 20% არ ქორწინდება, ქორწინებების 10% კი უშვილოა.

ერთი გვარის გენეალოგიებით მიღებული დაუქორწინებლობის სურათი თანამედროვე საყოველთაო აღწერების მასალებით მყარდება. საქართველოში 15 წლის და უფრო მეტი ასაკის 1 409 438 მამაკაცია აღრიცხული, მათ შორის: ქორწინებაში არასოდეს ყოფილა - 348 662; ქორწინებაში იმყოფება - 927 873; ქვრივი - 48 215; განქორწინებაში - 32 228; არ არის მითითებული - 52 470. სულ საქართველოში 15 და მეტი ასაკის 1 613 037 ქალია, მათ შორის: არასოდეს ყოფილა ქორწინებაში - 265 695; იმყოფება ქორწინებაში - 944 525; ქვრივი - 295 298; განქორწინებაშია - 68 819; არ არის მითითებული - 38 700.¹ ამ მონაცემებით, დღეს საქართველოში 24,74% მამაკაცი და 16,47% ქალი არასოდეს იმყოფებოდა ქორწინებაში.

ეპიდემიების პირობებში არდაქორწინებელთა რაოდენობა მაღალია. (იხ. ცხრ. 5-ის გენეალოგიები 2, 5, 9, 10, 14).

ავადობა, მოკვდავობა, გარდაცვალების მიზეზები. ავადობის სპექტრი, ასაკობრივი სტრუქტურა და სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა გვაძლევს ინფორმაციას იმ სოციალური და ბუნებრივი პირობების შესახებ, რომელთა ერთობლივი მოქმედება განაპირობებს მოსახლეობის შეგუებლობასა და ადაპტაციას. ცხრ. 6-ში გარდაცვალების მიზეზთა საკმაოდ ვრცელი სპექტრია წარმოდგენილი. მათგან ყველაზე ხშირად სახელდება ფილტვების ანთება, ინფექციური დაავადებები (ყვავილი, წითელა, ქოლერა, ტიფი, დიფტერია, ჭლექი), თავის ტვინის ანთება (მენინგიტი). საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ანტიბიოტიკების ფართოდ გამოყენებამდე მოსახლეობის გარდაცვალების ძირითადი მიზეზი ინფექციური დაავადებები იყო. ეპიდემიების პირობებში ქალების ავადობა 2,56-ჯერ ხშირია მამაკაცებთან (5,8%) შედარებით. თუ შევაჯამებთ უშვილობას, ნაადრევ გარდაცვალებასა და არდაქორწინებას, მაშინ მამაკაცების 43,0%-ს და ქალების 59,5%-ს აღწარმოებაში მონაწილეობა არ მიუღიათ.

სოფელ კეთილარის მეტრიკულ ჩანაწერში აღინიშნება გვარის შიგნით ქორწინება - გლეხ მელიტონ მაღაქიას ძე ჩაგანავასა

¹ საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მასალები, 2014.

(36 წ.) და გლეხ ივანე ჩაგანავას ასულის აბედს, იმავე სალომეს (23 წ.) შორის. ჩაგანავების რამდენიმე გვარსახელთან ორმხრივი გენ-თა გაცვლა შესაძლოა ფარული ინბრიდინგის მაჩვენებელი იყოს.

სიკვდილიანობის სტრუქტურის მიხედვით, ჩაგანავები, შესაძლოა, მართლაც მიგრირებულნი იყვნენ სვანეთიდან, რადგან სამეგრელოში ისინი განიცდიან ბუნებრივ-კლიმატური ფაქტორების გავლენას, რაც სიცოცხლის დაბალი საშუალო ხანგრძლივობით და ბავშვთა მაღალი სიკვდილიანობით დასტურდება. სიკვდილიანობის მოცემული მაჩვენებლის მიუხედავად, გარდაცვალების მიზეზთა (მწვავე ინფექციების დამარცხება XX საუკუნეში, ანტიბიოტიკების გამოყენება, აცრების დანერგვა და სხვა) ეტაპობრივი აღმოფხვრა გვარის გაგრძელებისა და გამრავლების საფუძველს იძლევა.

დღესდღეობით კეთილარში ჩაგანავების 53 ოჯახი ცხოვრობს; გვარის წარმომადგენელთა რაოდენობა საქართველოში დაახლოებით 900 სულს შეადგენს. რომ არა ზემოხსენებული მიზეზები, ეს რიცხვი გაცილებით მეტი იქნებოდა (დაახლ. 3000 სული). გენეალოგიური კვლევები, გარდაცვალების მიზეზის, ქორწინებათა წრის და მიგრაციების გათვალისწინებით, შესაძლოა, გახდეს, მოსახლეობის გენეტიკური სტრუქტურის ცვალებადობის განსაზღვრის კიდევ ერთი ინსტრუმენტი. გენთა დრეიფის მიზეზი შესაძლებელია იყოს ვაჟის ან ქალის დაბადების ალბათობა და უარყოფითი მუტაციები (ლეტალური, ნახევრად ლეტალური და უშვილობის გამომწვევი). პრობლემის საბოლოო გადაწყვეტა შემდგომ კვლევას საჭიროებს, რაც ითვალისწინებს ერთ ბუნებრივ-ეკოლოგიურ გარემოში ხანგრძლივი დროის მანძილზე მოსახლე სხვადასხვა გვარის შედარებით ანალიზით დადასტურებას, თუმცა ძირითადი მიზეზები: დაუქორწინებლობა, უშვილობა, ვაჟის არყოლა ან ვაჟის ნაადრევი გარდაცვალება, სოციალური ფაქტორები (უმუშევრობა), ეპიდემიები ცნობილი მიზეზებია, რომლებიც უარყოფითად მოქმედებს ოჯახის სიდიდესა და ჯანმრთელობაზე. ბოლოს მოგვყავს ჩაგანავების ერთი გენეალოგია, რომელზეც კარგად ჩანს გვარის შემცირების ყველა ის მიზეზი, რაც ახდენს გავლენას მის სიდიდეზე. ამ ხრივ თვალსაჩინოა გიორგი ჩაგანავას გენეალოგია.

I თაობა. გიორგი დაიბადა 1790 წელს. ჩვენთვის უცნობია მისი მეუღლის ვინაობა (გვარი, სახელი, დაბადების წელი) და ყველა შვილის დაბადების წელი. მას ჰყავდა 8 ვაჟი და ერთი ქალიშვილი, სქესთა თანაფარდობა 8:1. მისი შვილებიდან დაქორწინდნენ იოანე, გიორგი და ბასილი. არ დაქორწინდნენ: გუსარი 73 წლის ასაკში გარდაიცვალა, ეკა გარდაიცვალა 75 წლის ასაკში, არ გათხოვილა,

ლუკა 1837 წელს იყო დაბადებული, არ დაქორწინებულა. არ დაქორწინებულა კიდევ 3 ვაჟი : პავლე, გუტია, ბიჭია. ამდენად, 8 ვაჟიშვილიდან 5 არ დაქორწინებულა, აქედან 1 გარდაიცვალა დაუქორწინებელი, ე.ი. ყველაზე დიდი მიზეზი გვარის შემცირებისა არის არდაქორწინება. განვიხილავთ სამი ვაჟის გენეალოგიას და ვნახავთ სურათს, თუ როგორ შემცირდა გიორგი ჩაგანავას შთამომავლების რაოდენობა და როგორი გახდა სქესთა თანაფარდობა.

II თაობა. იოანეს ყავდა 2 შვილი, პავლე და ქრისტინე. ქრისტინე არ გათხოვილა, გარდაიცვალა 44 წლის ასაკში; პავლე დაქორწინდა და ქორწინებაში სამი ვაჟი: ილარიონი, გიორგი, ლეონი შეეძინათ.

III თაობა, იოანეს შვილიშვილები: ილარიონი, გიორგი, ლეონი 1913 ჯერ კიდევ არ იყვნენ დაქორწინებული, რადგან მათი დაბადების ასაკი უცნობია, შესაძლოა გვიან დაქორწინდნენ ან ისეთივე ასაკის იყვნენ, როგორც ბიძაშვილები.

II თაობა. ბასილის და მის მეუღლე ანას ჰყავდათ სამი ვაჟი: გიორგი, ეპიფანე და კონსტანტინე.

III თაობა. ბასილის შვილები: გიორგი დაბადებულია 1854 წელს, მეუღლის ვინაობა უცნობია, ჰყავდა ერთი ვაჟი ზარლამპი, რომელიც 9 წლის ასაკში გარდაიცვალა, შვილის დაბადებისას გიორგი იყო 46 წლის.

III თაობა. ეპიფანეს ჰყავდა სამი ქალიშვილი: დომინიკა, 1909 წელს დაბადებული, სოფიო – 1912 წელს და ვარვარა – 1915 წელს. დიდი ალბათობით ეპიფანე გიორგიზე უფრო ახალგაზრდა იყო.

III თაობა. კონსტანტინე დაქორწინებული იყო ჭაპო კელიას ასულზე, შვილები არ ჰყავდათ. ამ შემთხვევაში არ არის ცნობილი ამ წყვილის ასაკი და რამდენი წლის დაქორწინებულნი იყვნენ.

II თაობა. გიორგი არის გიორგი ჩაგანავას 8 ვაჟიდან ერთ-ერთი, რომელსაც მამის სახელი ერქვა. გიორგის და რუსუდანს 7 ვაჟი გაუჩნდათ:

ნიკოლოზი 1862 დაიბადა და 13 წლის ასაკში გარდაიცვალა; არ დაქორწინებულან თევდორე, სტეფანე, გუსარი და იოსები. დაქორწინდნენ ლუკა და იოანე.

III თაობა. გიორგის შვილი ლუკა დაქორწინებული იყო ელისაბედ ქოიავაზე, ჰყავდათ ერთი ქალიშვილი ფოტინე (IV თაობა), დაბადების წელი უცნობია. არ ვიცით ამ ოჯახის წევრების შესახებ სხვა ინფორმაცია, ჰყავდათ თუ არა კიდევ შვილები და მათი სქესი.

III თაობა. გიორგის შვილი იოანე დაიბადა 1854 წელს, მეუღლის ვინაობა – უცნობია, ჰყავდა ერთი შვილი სარდიონი (IV თაობა), სარდიონს კი – ორი ვაჟი და ორი ქალი (V თაობა), ყველა XX სა-

უკუნეშია დაბადებული. 1900 წელს დაიბადა ეპისტიმა, 1904 წელს – იაკინთე (გარდაიცვალა 1907 წელს), 1907 წელს დაიბადა აგრაფინა და 1910 წელს – ვლადიმირი.

ამრიგად, გიორგი ჩაგანავას დიდი ოჯახის II თაობაში სქესთა თანაფარდობა 8:1 (რვა ვაჟი და 1 ქალი) იყო; III თაობაში თანაფარდობაში ვაჟთა უპირატესობა გაიზარდა 11:1; IV თაობაში ვაჟთა უპირატესობა მინიმალური გახდა და თანაც ძალიან შემცირდა ცოცხლად დაბადებულ ბავშვთა რაოდენობა. თანაფარდობა 5:4 გახდა; V თაობაში ბავშვთა რაოდენობა კრიტიკულ ზღვარზეა, სქესთა თანაფარდობა – 1:2 კრიტიკულია. ამავე დროს, იქმნება მთაბეჭდილება, რომ მათ ახსოვთ დიდი ოჯახის დანაკარგები და ვაჟებს არქმევენ ბაბუის და ძმების სახელებს. ამ გენეალოგიაში ყველა თაობაში გამორჩეულად პოპულარულია სახელი გიორგი, რომელიც ერქვა ამ ოჯახის წინაპარს, ასევე მისი ვაჟებიდან ერთ-ერთს, რომელსაც 7 ვაჟი ჰყავდა. მან თავის შვილებს ძმების სახელები მისცა: გუსარი, იოანე და ლუკა. სახელები გუსარი, იოანე, ლუკა და პავლე ამ გენეალოგიის II და III თაობებში მეორდება.

ჯამში, დაიბადა 25 ვაჟი და 8 ქალი, მაგრამ ჩაგანავების ეს შტო გაქრობის პირასაა. არდაქორწინება, რეპროდუქციულ ასაკამდე გარდაცვალება, შობადობის მკვეთრი შემცირება – ამ ფაქტორთა ერთობლიობა ის ძირითადი მიზეზი და საფრთხეა გვარის შემცირებისა და სულაც გაქრობისა.

რომ არ გვცოდნოდა ზემოთ ჩამოთვლილი გვარის შემცირების მიზეზები, მაშინ ჩავთვლიდით, რომ გვარების სიხშირის ცვალებადობის მიზეზი არის მხოლოდ გენთა დრეიფი. ჩვენთვის ასევე მნიშვნელოვანია გარკვევა მიზეზისა, თუ რატომ არ ქორწინდება ჩაგანავების გვარის წარმომადგენლების უმეტესობა. ჩვენი ვარაუდით, შესაძლოა მიზეზები იყოს სოციალური, ფსიქოლოგიური და გენეტიკური პრობლემები, რასაც მომავალი კვლევის ამოცანად განვიხილავთ.

სოფელ კეთილარში მცხოვრები ჩაგანავეების წინაპრები

რიგის N	Nგენ. N	სახელი	დაბ. წელი	თაობები
1	19	იობი	1765	5
2	2	ბასილი	1770	6
3	8	თევდორე	1773	5
4	3	ანდრია	1775	6
5	13	იოვანე	1775	5
6	20	უსიხოსრო	1780	3
7	7	ივანე	1780	4
8	4	პეტრე	1782	5
9	5	როსტომი	1795	4
10	10	ვატა	1790	4
11	1	გიორგი	1790	5
12	9	ნიკოლოზი	1795	5
13	14	იოანე	1795	5
14	6	იორდანე	1800	4
15	24	ხახუ	1800	4
16	29	ბერი	1800	3
17	28	იოვანე	1800	5
18	11	საბა	1805	5
19	16	მერაბი	1805	4
20	30	სიმონი	1805	4
21	15	როსტომი	1807	2
22	12	მოსე	1809	4
23	18	იესე	1810	4
24	31	ბაკა	1810	3
25	25	ზურაბი	1820	3
26	17	სეხიტია	1820	4
27	27	ბეჟა	1830	2
28	26	მამისთვალა	1840	3
29	21	ნიტა, გუტია	1846	3
30	23	გოტა	1848	4
31	22	ზოსიმე	1857	3

ცხრ. 2

ჩაგანავების ქორწინების ასაკი

ქორწინება	კაცები	კაცები	კაცები	ქალები
	პირველი	მეორე	მესამე	პირველი
N	52	15	3	43
Min	16	24	29	14
Max	40	67	45	34
Mean	24,98	40,33	35	21
Std. error	0,75	3,45	5,03	0,54
Stand. dev	5,4	13,3	8,7	3,5

ცხრ. 3

ჩაგანავების მეუღლეების ქორწინების ასაკი

ქორწინება	ცოლები	ცოლები	ქმრები	ქმრები	ქმრები
	პირველი	მეორე	პირველი	მეორე	მესამე
N	60	8	44	2	2
Min	14	24	16	20	33
Max	32	59	34	26	45
Mean	19,1	38,5	25,1	23	39
Std. error	0,42	5	0,63	3	6
Stand. dev	3,3	14,1	4,2	4,2	8,5

ცხრ. 4

ჩაგანავების დაბადებულთა რაოდენობა 31 გენეალოგიის, სქესის და თაობების მიხედვით

გენეალო- გია	თაობები	II		III		IV		V		VI	
		M	F	M	F	M	F	M	F	M	F
1		8	1	27	9	18	14	5	3		
2		2	-	4	2	9	3	12	13	-	2
3		1	-	2	-	11	6	8	11	1	1
4		1	-	4	2	14	11	4	9		
5		5	1	16	11	9	11				
6		2	1	5	6	5	4				
7		1	-	3	-	7	2				

8	3	-	11	1	19	9	6	8		
9	4	-	14	10	13	17	5	9		
10	4	-	7	4	4	8				
11	3	-	8	5	6	6	1	1		
12	4	-	12	3	7	16				
13	1	-	3	-	8	2	5	7		
14	10	1	8	9	4	1	1	5		
15	1	1								
16	3	-	8	5	3	-				
17	1	-	5	1	3	3				
18	5	2	7	4	-	1				
19	1	-	2	2	2	5	2	1		
20	2	-	4	1						
21	1	-	-	1						
22	1	-	-	1						
23	2	2	3	2	4					
24	3	-	5	2	2	2				
25	1	2	1	1						
26	2	-	3	1						
27	2	-								
28	1	-	1	-	3	1	3	1		
29	1	-	1	1						
30	1	-	2	1	-					
31	2	-	2	1						
სულ	81	9	165	89	150	125	51	67/66	1	2

ცხრ. 5

ლაუქორწინებელთა რაოდენობა გენეალოგიის, სქესისა და თაობის მიხედვით

თაობები გენეალოგია	II		III		IV		V			
	M	F	M	F	M	F	M	F	M	F
1	1	1	10	6	-	-	-	-	11	7
2	-	-	-	1	2	2	5	6	7	9
3	-	-	-	-	3	4	-	-	3	4
4	-	-	-	2	2	1	-	1	2	4
5	-	-	7	7	1	-			8	7
6	-	-	3	2	-	-			3	2
7	-	-	-	-	5	-			5	-
8	-	-	4	1	8	4	-	-	12	5
9	-	-	4	4	3	5	-	1	7	10

10	1	-	1	3	3	4			5	7
11	1	-	-	3	-	1			1	4
12	-	-	2	-	-	-	-	1	2	1
13	-	-	1	2	-	-	-		1	2
14	2	1	5	4	-	-	-	-	7	5
15	1	1							1	1
16	1	-	3	3					4	3
17	-	-	3	4	-	-			3	4
18	1	1	2	2	-	-			3	3
19	-	-	-	1	-	4			-	5
20	-	-	1	-					1	-
21	-	-	-	-					-	-
22	-	-	-	-					-	-
23	-	-	1	-					1	-
24	1	-	2	1	-	-			3	1
25	-	-	-	-					-	-
26	-	-	1	1					1	1
27	-	-							-	-
28	-	-	-	-					-	-
29	-	-	1	1					1	1
30	-	-	-	1					-	1
31	-	-	1	-					1	-
სულ	9	4	52	47	31	24	5	9	97	84

ცხრ.6

უშვილობა გენეალოგიის, სქესისა და თაობის მიხედვით

თაობები გენეალოგია	II		III		IV		V		სულ	
	M	F	M	F	M	F	M	F	M	F
1	-	-	2	2	-	4			2	6
2	1	-	-	1	-	1	-	1	1	3
3	-	-	-	-	-	1	-	-		1
4	-	-	2	2	-	2	-	1	2	3
5	1	-	3	2	3	2			7	4
6	-	-	-	-	-	-				
7	-	-	-	-	1	-			1	-
8	-	-	1	-	2	1			3	1
9	-	-	-	-	1	4			1	4
10	-	-	-	1	2	1			2	2
11	-	-	-	2	-	-			-	2
12	-	-	2	2	-	-			2	2

13	-	-	-	-	-	-			-	-
14	-	-	-	2	-	-			-	2
15	-	-							-	-
16	-	-	-	-					-	-
17	-	-	-	-	-	-			-	-
18	-	1	1	1	-	-			1	2
19	-	-	-	1	-	-				1
20	-	-	1	-						1
21	-	-	-	-						-
22	-	-	-	-						-
23	-	-	-	2	-	-				2
24	-	-	-	1	-	1				2
25	-	-	-	1						1
26	-	-	-	-						-
27	1	-							1	-
28	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
29	-	-	1	1					1	1
30	-	-	-	-					-	-
31	-	-	-	-					-	-
სულ	3	1	13	21	9	18	-	2	24	41

ცხრ.7

გარდაცვლილთა რაოდენობა გენეალოგიის, სქესისა და
თაობის მიხედვით

თაობები გენეალოგია	II		III		IV		V		VI	
	M	F	M	F	M	F	M	F	M	F
1	-	-	4	1	3	-	-	-		
2	-	-	-	-	-	-	2	2	-	1
3	-	-	-	-	3	2	-	2		
4	-	-	-	-	2	3	1	2		
5	-	-	7	7	1	-				
6	-	-	2	2	1	-				
7	-	-	1	-	2	-				
8	-	-	1	-	2	1	-	1		
9	-	-	1	1	6	2	-	2		
10	1	-	2	-	-	1				
11	-	-	3	-	2	1				
12	-	-	-	2	-	-				
13	-	-	-	1	-	1				

14	3	-	2	1	-	1				
15	1	1								
16	-	-	3	1	-	-				
17	-	-	-	-	1	2				
18	-	-	2	1	-	-				
19	-	-	-	-	-	-				
20	-	-	1	1						
21	-	-	-	-						
22	-	-	-	-						
23	-	-	1	-	-	2				
24	-	-	1	1	-	-				
25	-	2	1	-						
26	-	-	1	-						
27	1	-								
28	-	-	-	-	1	-	-	-		
29	-	-	-	-						
30	-	-	-	-	-					
31	-	-	1	1						
სულ	5	3	34	19	24	16	4	9	-	1

ცხრ. 8

გარდაცვლილთა განაწილება სქესისა და ცალკეული დაავადებების მიხედვით

	ნოზოლოგიები	კაცები		ქალები	
		ნ	%	ნ	%
1	მალარია	3	2.65	5	9.1
2	ყვავილი	5	4.42	3	5.5
2	წითელა	-	-	4	7.3
3	ჭლექი	10	8.8	8	14.5
4	ტიფი	8	7.1	-	-
5	დიფტერია	2	1.8	-	-
6	ქოლერა	1	0.9	-	-
7	ფილტვების ანთება	31	27.1	8	14.5
8	მენინგიტი	10	8.8	11	20.0
9	მუცლის ტკივილი	5	4.4	-	-
10	ყელის ტკივილი	8	7.1	6	10.9
11	გასტრიტი	1	0.9	-	-
12	ღვიძლის ციროზი	4	3.1	1	1.8
13	კენჭის გავლა	2	1.8	-	1.8
14	ოსტეომელიტი	1	0.9	1	1.8

15	„ქარი“	2	1.8	-	1.8
16	„დავლა“- ნებისმიერი	6	6.31	-	
15	გენეზისის ძლიერი ტკივილი	-	-	3	5.5
16	ფეხმძიმობის გამო	3	2.65	3	5.5
17	ხანგრძლივი ავადმყოფობა	8	7.1	-	
18	სიბერე	1	0,9		
19	გულის თანდაყოლილი	1	0,9		
20	მანკი	1			
21	დამბლობა	1			

ცხრ. 9

გარდაცვლილთა რაოდენობა სქესისა და
ასაკის მიხედვით

სქესი \ ასაკი	სქესი		მაჰაკაცები		ქალები	
	n	%	n	%	n	%
0-4	16	12,9	21	29,58		
5-9	6	4,84	13	18,31		
10-14	3	2,42	5	7,04		
15-19	14	11,29	6	8,45		
20-24	14	11,29	3	4,22		
25-29	12	9,68	3	4,22		
30-34	9	7,25	6	8,45		
35-39	6	4,84	3	4,22		
40-44	6	4,84	3	4,22		
45-49	4	3,22	0	0		
50-54	7	5,64	1	1,41		
55-59	9	7,26	0	0		
60-64	4	3,22	3	4,22		
65-69	1	0,81	2	2,82		
70-74	5	4,03	1	1,41		
75≥	8	6,45	1	1,41		
სულ	124		71			
სიცოცხლის საშუალო ასაკი	33,2		19,87			

§2. სამეგრელოს მოსახლეობის პოპულაციურ-გენეტიკური სტრუქტურა და დემოგრაფია

ფართო გაგებით, პოპულაციების სტრუქტურა შეიძლება განისაზღვროს, როგორც მისი ჰეტეროგენულობის მახასიათებლების ერთობლიობა, რომლებიც თავად პოპულაციის დემოგრაფიულ მახასიათებლებთან არის დაკავშირებული, როგორიცაა მოსახლეობის რაოდენობა, ეთნოქურ-რეპროდუქციული მოცულობა, ასაკობრივი და სქესობრივი სტრუქტურა, ქორწინების მაჩვენებელი, მიგრაცია¹.

ნებისმიერ ეთნოლოგიურ და ანთროპოლოგიურ კვლევაში მნიშვნელოვანია ველზე მუშაობისას დამატებითი ბიოლოგიური ინფორმაციის მოპოვება. 2023 წლის ზაფხულს სამეგრელოში ჩატარებული ეთნოლოგიური ექსპედიცია მოიცავდა აბაშის, ხობის, ფოთის, სენაკის, მარტვილის, ჩხოროწყუს, წალენჯიხის, ზუგდიდის მუნიციპალიტეტების სოფლებს. ექსპედიციის მასალები ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ანთროპოლოგიური კვლევის ლაბორატორიაშია დაცული. შევადგინეთ გენეალოგიები რამდენიმე თაობის ქორწინებათა წრის, შვილების რაოდენობის, წინაპართა სიცოცხლის ხანგრძლივობის, ავადობის, გარდაცვალების მიზეზისა და სხვა კუთხით. აღნიშნული მასალებიდან მოვიპოვეთ ინფორმაცია კონკრეტულ სოფლებში და გვარში დაქორწინებულთა ხვედრით წილზე, რეპროდუქციულ ჯანმრთელობასა და ქცევაზე, ქორწინებით მიგრაციაზე და სხვა, რაც სტატისტიკური მასალით არ მოიპოვება (ცხრილი 1,).

ამ ინფორმაციის მოსაპოვებლად შევიმუშავეთ სპეციალური კითხვარი, რომლიდანაც მივიღეთ ინფორმაცია რამდენიმე თაობის შესახებ, რაც მნიშვნელოვანია გენოფონდის უწყვეტობის თვალსაზრისით. კონკრეტული გენეალოგიებით გამოჩნდა, რომ თაობათა ცვლა და მათ შორის ინტერვალი (წლებში) სხვადასხვა ოჯახში განსხვავებულია. ზოგ ოჯახში ხდება ნაჩქარევი რეპროდუქცია ანუ აღწარმოება, რაც კავშირშია ადრეულ ასაკში ქორწინებასა და შვილების გაჩენასთან, რის შედეგად ინტერვალი თაობებს შორის მცირდება, ან პირიქით, გვიან ქორწინდებიან და გვიან აჩენენ შვილებს. მამასადამე, კვლავწარმოება მოსახლეობის სხვადასხვა ტემპით მომდინარეობს და ყოვლი ოჯახისათვის ინდივი-

¹ В.П. Пасеков, А.А. Ревазов. К популяционной генетике населения Европейского севера СССР. Сообщение I. Данные по структуре шести деревень Архангельской области. Генетика, 1975, т. X I, №7, с.145-155).

დუალურია, ხოლო მთელ სურათს გვიქმნის პოპულაცია, თუ როგორ ხორციელდება ქორწინებები ერთი სოფლის სხვადასხვა გვარში. წარმოდგენილი სქემა გვაფიქრებინებს გვარების განსხვავებულ წვლილზე ეთნოსის გენეტიკური მრავალფეროვნების (პოლიმორფიზმის) შენარჩუნებაში. გვარსახელები ასეთი კუთხით დღემდე არ განხილულა.

გენეალოგიების დამუშავებისას ჩვენ წავაწყდით ახალგაზრდებში ქორწინებითი ასაკის გადიდებას. კითხვარის ერთი ბლოკი მოიცავს ბიოლოგიურ ინფორმაციას, რომელიც ნებაყოფლობით, ჩვენი რესპონდენტების თანხმობით იყო ჩაწერილი. მონაცემების (ცხრილი 1) დამუშავებამ მოგვცა საშუალება, გაგვესაზღვრა მოსახლეობის რეპროდუქციული პერიოდი (ასაკობრივი ინტერვალი წლებში) ბიოლოგიურ მახასიათლებზე დაყრდნობით, როგორცაა მენარხე (საშუალოთ 13,77 წელი) – კლიმაქტერიონ (საშუალოთ 46,7 წელი), ხოლო ქორწინების ასაკი – პირველი და ბოლო ბავშვის დაბადებისას ორივე სქესის წარმომადგენლებში. ამავე დროს ვითვალისწინებთ ბიოლოგიური მახასიათლებების დისპერსიას (ცვალებადობის მაჩვენებელს), რომლითაც მახასიათლებების დიაპაზონი ფართოვდება. ყველაზე მაღალი ვარიაციით გამოირჩევა ქორწინების საშუალო და ბოლო შვილის დაბადების ასაკი მამაკაცებში. საინტერესოდ მიგვაჩნია ქორწინებისა და პირველი ბავშვის დაბადების საშუალო ასაკი ორივე სქესის წარმომადგენლებში, რადგან განსხვავება მათ შორის ზუსტად ერთი წელია. აქ აისახა ქართველების დაქორწინებიდან უახლოეს დროში შვილის ყოლის ტრადიცია (ალბათ იმიტომ ემთხვევა, რომ რესპონდენტი კაცი და ქალი უმეტესწილად მეუღლეები იყვნენ და გენეალოგიის გამოკვლევისას ვიწერდით ყველა შესაძლო ინფორმაციას). ასევე უნდა აღინიშნოს, ქორწინების საშუალო ასაკიდან დაწყებული ყველა მონაცემი თანხვედრაშია. გამოკვლევულთა ყველაზე მცირე რიცხვი პოსტრეპროდუქციურ ასაკში მყოფი ქალებია. ბოლო შვილის გაჩენას მაინც ძალიან ახალგაზრდა ასაკში ამთავრებენ, სწორედ ამიტომ ოჯახებში საშუალოდ 2,15 ბავშვი იბადება, ხოლო ამ მონაცემების დისპერსიის გათვალისწინებით რეპროდუქციის ასაკის ქვედა და ზედა ზღვარი კაცებსა და ქალებში შესაბამისად 18-50 და 15-46 წლებით განისაზღვრა, თუმცა დემოგრაფიაში დღემდე არ არის განსაზღვრული მამაკაცის რეპროდუქციული ასაკის ზედა ზღვარი. კონკრეტულ პოპულაციაში, შესაძლოა, სულაც არ ემთხვეოდეს ოფიციალურ სტატისტიკაში მიღებულ რეპროდუქციული ასაკის დიაპაზონს, ამიტომ ანთროპოლოგები განსაზღვრავენ კონკრეტული პოპულაციის რეპროდუქციული ასაკის პარამეტრებს, რომე-

ლიც შესაძლოა არ არის ტოტალური და არ მოიცავს მთელ მოსახლეობას.

მოსახლეობის რაოდენობა. მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა მუნიციპალიტეტების მიხედვით წარმოდგენილია ცხრ.2-ში. მონაცემები ჩვენი წერილის საფუძველზე მოგვაწოდეს საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურიდან (მაღლობა საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის თანამშრომლებს დახმარებისათვის), რომელშიც აღრიცხულია მოსახლეობა 85+ წლამდე, რაც იმას ნიშნავს, რომ სამეგრელოს მოსახლეობის ნაწილი 85 წელზე უფრო მეტი ასაკისაა და შესაძლოა დღეგრძელობის (90 და მეტი) წლისანიც არიან. ზოგადათ ამ ცხრილების ანალიზი რამდენიმე მიმართულებით წარვმართეთ: პირველი, მოსახლეობის რიცხოვნობა, სქესთა თანაფარდობა სხვადასხვა ასაკობრივი კატეგორიის მიხედვით. ბიოლოგიურ ანთროპოლოგიაში მიღებულია სამ ასაკობრივ კატეგორიად დაყოფა: 18-24 , 25-39 და 40-60 – ასეთი ასაკობრივი კატეგორიებით შესწავლილია კავკასიის 118 ეთნო-ტერიტორიული ჯგუფი, რომელიც სრულად ასახავს მორფოლოგიური ნიშნების ცვალებადობას ასაკთან კავშირში, რადგან შეისწავლება მხოლოდ ზრდასრული მოსახლეობა¹. სხვა ასაკის მოსახლეობის კვლევა ბიოლოგიის სხვა დარგების პრიორიტეტია, მაგალითად, აუქსოლოგიის, გერონტოლოგიის და სხვა.

მუნიციპალიტეტები განსხვავდებიან საერთო რიცხოვნობით. ყველაზე დიდი რიცხოვნობით ზუგდიდის მუნიციპალიტეტი გამოირჩევა. შემდეგი ყველაზე მეტი მოსახლეობა სენაკის მუნიციპალიტეტში ცხოვრობს, თუმცა მათი რაოდენობა 1,57-ჯერ მცირეა ზუგდიდის მუნიციპალიტეტთან შედარებით. ყველაზე მცირე რიცხოვნობის ჩხოროწყუსა და აბაშის მუნიციპალიტეტების მოსახლეობაა, რომლებშიც ზუგდიდის მუნიციპალიტეტთან შედარებით 2,8-ჯერ მცირე მოსახლეობა ცხოვრობს. მათი სიდიდის მიხედვით განსხვავებულობის მიუხედავად, ერთი, რაც ყველა მუნიციპალიტეტის დემოგრაფიულ სტრუქტურაში მსგავსია, ქალების ჭარბობაა მამაკებზე. ქალებს ყოველთვის 50% მეტი წილი აქვთ მუნიციპალიტეტების მოსახლეობაში: მინიმალური – 50,53 % ჩხოროწყუს და მაქსიმალური – 52,05 % აბაშის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობაში აღინიშნება. ამასვე ადასტურებს საქსტატის მონაცემები. მათი ცნობით, საქართველოს მოსახლეობის 48% კაცია, 52% კი – ქალი².

¹ **М. Г. Абдушлишвили.** Антропология древнего и современного населения Грузии, Тбилиси, Мецниереба, 1964.

² საქსტატი, <https://szs.gov.ge/geo/static/45>

გარდა საერთო რიცხოვნობისა, დემოგრაფიულ კვლევებში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სქესობრივ- ასაკობრივ სტრუქტურას (ცხრილი 2).

მსოფლიოს მოსახლეობის უმეტესობაში ადრეული ასაკობრივ ჯგუფებში მამაკაცების, ხოლო გვიანდელ ასაკობრივ ჯგუფებში, იშვიათი გამოჩენის გარდა, ქალების ჭარბობა აღინიშნება¹. ჩვენ მიერ ამ კანონზომიერების დარღვევა გამოვლენილი იყო შორების სამი პოპულაციიდან ერთში, როდესაც 0-14 წლის ასაკობრივ ჯგუფში დაფიქსირდა ქალების მნიშვნელოვანი ჭარბობა².

რიცხოვნობის განსხვავებულობის მიუხედავად სქესობრივ ასაკობრივი სტრუქტურა მსგავსია. ქალების 4% მეტობის მიუხედავად ასაკობრივი ჯგუფი 0-4-დან რეპროდუქციული ასაკის ჩათვლით ჭარბობენ მამაკაცები, პოსტრეპროდუქციული ასაკიდან და შემდეგ, 85+ასაკის ჩათვლით – ქალები, თუმცა არის განსხვავებაც. ცალკეული მუნიციპალიტეტების მიხედვით, ქალების მეტობა სხვადასხვა ასაკში ვლინდება: სენაკის მუნიციპალიტეტში ქალების ჭარბობა – 40-44, ზუგდიდის, წალენჯიხის, ხობის - 45-49; აბაშის, მარტვილის 50-54 და ჩხოროწყუს მოსახლეობაში 55-59 ასაკობრივი კატეგორიიდან აღინიშნება. როგორც ვხედავთ, განსხვავებები სხვადასხვა მუნიციპალიტეტში შორის ძალიან დიდია (19 წლამდე) და ამის მიზეზი, ჩვენი აზრით, მამაკაცების დიფერენცირებული გარდაცვალება უნდა იყოს, რომელიც მამაკაცებში ქალებთან შედარებით უფრო მაღალია და განპირობებულია ბიოლოგიური, სოციალური, ქცევითი და ეკონომიკური ფაქტორების რთული ურთიერთქმედებით³. მაგრამ საკითხი, თუ რატომაა განსხვავება მუნიციპალიტეტების მიხედვით, ამაზე ზუსტი პასუხი არ არსებობს, თუმცა მოკვდაობის დიფერენცირებული ანალიზი ეფუძნება ცალკეული დემოგრაფიული და სოციალურ-ეკონომიკური ჯგუფების მოკვდაობის დონეში განსხვავებების შესწავლით. მოკვდავობის სქესობრივ-ასაკობრივ განსხვავებებს დიფერენციულ მოკვდაობას მიაკუთვნებენ და განიხილავენ მოკვდაობის რასობრივ, ეთნიკურ, სარწმუნოებრივ სოციალურ-ეკონომიკურ, ქორწინებითი მდგომარეობისა და ა.შ. ქრილში⁴.

¹ Харрисон Дж., Уайнер Дж., Таннер Дж., Барникот Н. Биология человека — М.: Мир, 1970, 83.232-236.

² Битадзе Л.О. Антропология и популяционная генетика шорцев. Автореферат на соискание ученой степени кандидата биологических наук, М., МГУ, 1986., 83.6

³ <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=81&t=81>.

⁴ გ. წულაძე, ზ. ცხოვრებაძე, დემოგრაფიის მოკლე ენციკლოპედიური ლექსიკონი. თბილისი, 2012)

ცხრილი 2-დან გამოვთვალეთ 0-14 წლის მოსახლეობის წილი მუნიციპალიტეტების მოსახლეობაში, საშუალო 16,14%-ს შეადგენს, მინიმალური აბაშის (15,3%), ხოლო მაქსიმალური ჩხოროწყუს (16,60%) მუნიციპალიტეტში აღინიშნება. შრომისუნარიან ასაკში მყოფი მოსახლეობის წილი, (15-64 წლის ასაკობრივი ჯგუფი) საშუალო 65,44.%-ია, ხოლო 65 წლის და უფროსი ასაკის მოსახლეობის წილი უფრო მაღალია 0-14 წლის მოსახლეობის წილზე. საშუალოდ მათი წილი მოსახლეობაში 18,39 %, ხოლო 17,2% -დან 20,23% ფარგლებში მერყეობს. აღნიშნული ფაქტი, ერთი მხრივ, შობადობის შემცირებაზე მეტყველებს, მეორე მხრივ, მოსახლეობის საშუალო ასაკის და სიცოცხლის ხანგრძლივობის გაზრდაზე. ამ ტენდენციის შემდგომში შენარჩუნება, დემოგრაფიული სტრუქტურის ცვლილებას გამოიწვევს.

სამეგრელოს მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა

2014 წლის საყოველთაო აღწერის მიხედვით წარმოდგენილია ცხრილ 4-ში, საიდანაც ჩანს, რომ მუნიციპალიტეტების 99,5%-99,7% ქართველებია. ცხრილში წარმოდგენილი აზერბაიჯანლები, სომხები, რუსები და სხვა 0,03% შეადგენს. ამ % დიდი ნაწილი რუსი ეროვნების მოსახლეობაა. ყველა მუნიციპალიტეტში ჯამში 495 რუსი, 67 სომეხი და 18 აზერბაიჯანელია, ხოლო გრაფაში „სხვა“ რუსების შემდეგ 292 ინდივიდით უცნობი ეროვნების მოსახლეობაა. მთლიანობაში ამ კუთხის მოსახლეობაში ქართველების ხვედრითი წილი, ქართლისგან განსხვავებით, ძალიან მაღალია.

რეპროდუქციულ ასაკში მყოფი მოსახლეობის მოცულობა.

სქესთა თანაფარდობა მნიშვნელოვანი დემოგრაფიული მაჩვენებელია, რადგან მასზე დამოკიდებულია მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდა და აღწარმოების ტემპი. ქორწინებისა და შობადობის სიხშირე კავშირშია მრავალ ფაქტორთან: სოციალურ-ეკონომიკური, კულტურულ-რელიგიური, დემოგრაფიული (ასაკი, სტრუქტურა) და მრავალი სხვა. ამ პროცესების წარმართვა სქესთა თანაფარდობით ვლინდება, ამიტომ რეპროდუქციულ ასაკში მყოფი მოსახლეობის სქესთა თანაფარდობა პოპულაციებში განსაკუთრებული მნიშვნელობის დემოგრაფიული მაჩვენებელია (ცხრილი).

მამაკაცების რეპროდუქციური ასაკი ჩვენ მიერ სამეგრელოს მოსახლეობაში განსაზღვრული იყო 18-50, ხოლო ქალების – 15-46 წელი. დემოგრაფიულ ლიტერატურაში მამაკაცის რეპროდუქციული ასაკის ზედა ზღვარი არ არის განსაზღვრული, სამედიცინო წყაროებში 14-60 წლებს მიუთითებენ, ხოლო ფერტილობის საუკ-

ეთესო პერიოდს განსაზღვრავენ 24 -25 წლიდან 40 წლამდე¹, თუმცა ასევე აღნიშნავენ, რომ ეს ინდუვიდუალურია და შესაძლოა უფრო მაღალიც იყოს. ამ ნაწილში განვიხილავთ მუნიციპალიტეტებში რეპროდუქციულ ასაკში მყოფი ქალებისა და კაცების პროცენტს მათი საერთო რაოდენობიდან გამომდინარე. რაიტის განმარტებით, პოპულაციუების სტრუქტურა ხასიათდება ქორწინებითი სტრუქტურით და ეფექტური ზომით. პოპულაციის ეფექტური ზომა, ანუ ეფექტური რეპროდუქციული მოცულობა მნიშვნელოვანი მაჩვენებელია, რომელიც ასახავს რეპროდუქციაში რეალურად ჩართული პოპულაციის ზომას, რადგან რეპროდუქციულ ასაკში მყოფი ყველა კაცი და ქალი არ ტოვებს შთამომავლებს (არ ქორწინდებიან, არ ჰყავთ შვილები და ა.შ.).

საშუალო ასაკი არის მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურის მიახლოებითი განმაზოგადებელი მახასიათებელი², ამავე დროს არის ქვეყნის დემოგრაფიული ჯანმრთელობისა და განვითარების მთავარი მაჩვენებელი, მიუთითებს ახალგაზრდებისა და ხანდაზმულების თანაფარდობაზე. სამეგრელოს მუნიციპალიტეტების მოსახლეობის საშუალო ასაკი წარმოდგენილია ცხრილ 3-ში. მონაცემების მიხედვით, საშუალო ასაკი ბევრად მაღალი აქვთ ქალებს; კაცების საშუალო ასაკის მინიმალური – 37,98 წელი აღინიშნება ზუგდიდის, მაქსიმალური – 40,27წელი მარტვილის მუნიციპალიტეტში. ქალების იგივე მახასიათებელი უფრო მაღალი ზღვარიდან იწყება – 42,41 წელი ზუგდიდის და 45,09 წელი მარტვილის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის ძალიან მაღალი მაჩვენებელია, ამ მაჩვენებლით უტოლდება ევროპის იმ ქვეყნებს, რომლებიც მოსახლეობის დაბერებული ასაკობრივი სტრუქტურით გამოირჩევიან.

სქესთა თანაფარდობა.

ქორწინებითი მიგრაციები. მოსახლეობის მიგრაცია არის ადამიანების გადაადგილება სხვა ტერიტორიაზე. გადაადგილება სხვადასხვა მიზნით ხორციელდება. მიგრაცია მრავალი დარგის ინტერესთა სფეროს წარმოადგენს, რადგან მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს მოსახლეობის დემოგრაფიულ სტრუქტურაზე, ცვლის მოსახლეობის მორფოლოგიურ იერს და ასე შემდეგ. მიგრაციის ის სფერო, კერძოდ ქორწინებითი მიგრაციები, აც ჩვენ გვაინტერესებს, ოფიციალურ სტატისტიკაში არ მუშავდება. საქსტატი ამუშავებს შიდა გადაადგილებებს, სადაც მითითებულია წინა მუდმივი

¹ <https://planb.center/blog/reproduktivnyj-r-vozrast>

² გ.წულაძე, ა. სულაბერიძე, დემოგრაფიის საფუძვლები, 2015 გვ.127.

საცხოვრებელი ადგილი და ამჟამინდელი საცხოვრებელი ადგილი (ცხრილი 5). ცხრილიდან ჩანს მხოლოდ ცალმხრივი მიგრაცია სამეგრელოს მუნიციპალიტეტებში სრულიად საქართველოს სხვადასვა რეგიონიდან და აშკარად არა დაქორწინების მიზნით.

ჩვენი აზრით, შესაძლოა, ისინი არიან იძულებით გადადგილებული პირები ოჯახებით, მაგრამ ყველა მუნიციპალიტეტში მიგრანტი ქალი ჭარბობს. ყველა მუნიციპალიტეტის მიხედვით, ქალების რაოდენობა, ასევე შიდა გადაადგილებული მამაკაცების რაოდენობას აღემატება. შესაძლოა, ამ ქალების ნაწილი მართლაც დაქორწინების გამო გადმოსახლდნენ სამეგრელოში, მაგრამ ცხრილი 6, რომლის ანალიზის საფუძველზე, ჩვენი აზრით, შეუძლებელია ასეთი რაოდენობის ქორწინება ერთი წლის განმავლობაში ყოფილიყოს, ზუგდიდის მუნიციპალიტეტის გარდა მუდმივი მოსახლეობის რაოდენობა მუნიციპალიტეტებში, განსაკუთრებით აბაშისა და ჩხოროწყუსი, ბევრად მცირეა, ამიტომ ყველაზე მეტი ნაკაი სწორედ ზუგდიდში გადმოვიდა საცხოვრებლად.

პოპულაციების გენეტიკური იზოლირების ხარისხის გასარკვევად, გამოიყენება ენდოგამიის ინდექსი; პრობანდების (გამოკვლეულების) მშობლების დაბადების ადგილის მიხედვით ავაგეთ ქორწინებითი მიგრაციის მატრიცა (წარმოდგენილი ცხრილში 7), რომლის პირველი ხაზი ასახავს მამაკაცის გამეტურ წილს, მეორე ქალების, მესამე – ჯამურ გამეტურ წილს, ხოლო ციფრები დიაგონალზე არის ენდოგამიური ინდექსი. ენდოგამიის ინდექსი გვიჩვენებს, რა დონეზე ხორციელდება აღწარმოება ყოველი მუნიციპალიტეტის ფარგლებში და რამდენია მიგრანტების წილი სხვა დასახლებული ადგილებიდან ყოველივე მათგანში. მთლიანობაში ჩვენს მიერ მოპოვებულია ინფორმაცია 7 მუნიციპალიტეტის 433 ქორწინების შესახებ. პირველი, რაც ნათლად გამოჩნდა, მამაკაცები, ზუგდიდის გარდა, ყოველთვის ქორწილებიან თავის საცხოვრებელი ტერიტორიის ფარგლებში და გამეტების დიდი წვლილი შეაქვთ პოპულაციაში. ქალები თხოვდებიან თავის დაბადების ადგილზე მამაკაცებთან შედარებით უფრო ნაკლებად. ყველაზე ჰეტეროგენული სენაკის, ზუგდიდისა და წალენჯიხის მუნიციპალიტეტებია. ადგილობრივ ქალებს კაცებზე მეტი გამეტური წვლილი შეაქვთ ზუგდიდის მუნიციპალიტეტში. ყველაზე მეტი გამეტები შემოდის სენაკის (0,33330, ზუგდიდის (0,3019), წალენჯიხისა (0, 2711) და აბაშის (0, 2619) მუნიციპალიტეტებში. გენთა გაცვლა ხორციელდება ძირითადად სამეგრელოს სხვა მუნიციპალიტეტებს შორის.

ზოგადად, შეგვიძლია აღვნიშნოთ: შვიდივე მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის ქორწინებათა ვექტორი მსგავსია, განსხვავება მხოლოდ რაოდენობრივ მხარეშია. ძირითადად ქორწინებითი მიგრაცია სამეგრელოს ტერიტორიას მოიცავს, შემდეგ – დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს და საქართველოს ფარგლებს გარეთ მინიმალურია (რუსეთი, უკრაინა, ბელორუსია გაერთიანებულია ერთ გრაფაში „რუსეთი“).

მთლიანობაში ენდოგამიის წილი მუნიციპალიტეტებში და ძირითადად გენური ნაკადები საქართველოს მოიცავს და აქედან ივსება. აღსანიშნავია, რომ მამაკაცების წილი თავისი მუნიციპალიტეტის გენოფონდში ძალიან მაღალია: ზუგდიდი – 0,6792 – 0,9730 – ჩხოროწყუ. ასევე ძალიან მაღალია მარტვილსა – 0,9464 და აბაშაში – 0,9047. ქალების: მარტვილში 0,7500, ხობში 0,8139 და ენდოგამიის ინდექსი მაქსიმალურია.

ცხრილი1

რეპროდუქციული ფუნქციის განმსაზღვრელი მახასიათებლები

		n	საშუალო	საშუალოს შეცდომა	დის პერსია
	ასაკი menarxe	101	13,77	0,14	1,41
2	ასაკი climacterion	51	46,70	0,81	5,81
3	მამაკაცის ასაკი 1-შვილის დაბადებისას	87	28,76	0,63	5,87
4	ქალის ასაკი 1-შვილის დაბადებისას	84	24,18	0,56	5,13
5	მამაკაცის ასაკი ბოლო ბავშვის დაბადებისას	71	33,74	0,77	6,53
6	ქალის ასაკი ბოლო ბავ- შვის დაბადებისას	71	28,77	0,55	4,67
7	ოჯახში ბავშვების საშ. რაოდენობა და დისპერ- სია	85	2,15	0,09	0,84
8	ქორწინების საშუალო ას- აკი მამაკაცი	87	27,75	0,67	6,22
9	ქორწინების საშუალო ას- აკი ქალი	87	23,18	0,53	4,99

ცხრ. 2

სამეგრელოს მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა
მუნიციპალიტეტების მიხედვით

სამეგრე- ლოს მუნი- ციპალიტე- ტები	სულ						sex ratio
	ორივე სქესი		კაცი		ქალი		
	n	%	n	%	n	%	
აბაშის მუ- ნიციპალი- ტეტი	22 341		10 713		11 628		
0-4	1 196	5,35	613	5,72	583	5,01	0,95
5-9	1 097	4,91	555	5,18	542	4,66	0,97
10-14	1 186	5,31	604	5,63	582	5, 0	0,96
15-19	1 149	5,14	645	6,02	504	4,33	0,78
20-24	1 102	4,93	606	5,66	496	4,27	0,82
25-29	1 169	5,23	639	5,96	530	4,56	0,83
30-34	1 289	5,77	673	6,30	616	5,3	0,91
35-39	1 474	6,60	739	6,90	735	6,32	0,99
40-44	1 544	6,91	796	7,43	748	6,43	0,94
45-49	1 598	7,15	844	7,88	754	6,48	0,89
50-54	1 721	7,70	834	7,78	887	7,63	1,06
55-59	1 597	7,15	725	6,77	872	7,5	1,20
60-64	1 686	7,55	737	6,88	949	8,16	1,28
65-69	1 303	5,83	563	5,25	740	6,36	1,31
70-74	1 090	4,88	417	3,89	673	5,79	1,61
75-79	1 187	5,31	428	4,00	759	6,53	1,77
80-84	536	2,40	204	1,90	332	2,86	1,63
85+	417	1,87	91	0,85	326	2,8	3,58

ცხრ. 2 გაგრძელება

სამეგრელოს მუნიცი- პალიტე- ტები	სულ						sex ratio
	ორივე სქესი		კაცი		ქალი		
	n	%	n	%	n	%	
ზუგდი- დის მუ- ნიც.	62 511		30 560		31 951		
0-4	3 768	6,03	1 916	6,27	1 852	5,8	0,97
5-9	3 435	5,50	1 869	6,12	1 566	4,9	0,85
10-14	3 062	4,90	1 639	5,36	1 423	4,45	0,87
15-19	3 533	5,65	1 848	6,05	1 685	5,27	0,91
20-24	3 833	6,13	2 056	6,73	1 777	5,56	0,86
25-29	4 165	6,66	2 256	7,38	1 909	5,97	0,85
30-34	4 200	6,72	2 262	7,40	1 938	6,07	0,86
35-39	4 164	6,66	2 202	7,21	1 962	6,14	0,89
40-44	3 935	6,29	1 974	6,46	1 961	6,14	0,99
45-49	4 418	7,07	2 179	7,13	2 239	7,01	1,03
50-54	5 029	8,04	2 414	7,90	2 615	8,18	1,08
55-59	4 698	7,52	2 183	7,14	2 515	7,87	1,15
60-64	4 243	6,79	1 972	6,45	2 271	7,11	1,15
65-69	3 010	4,81	1 294	4,23	1 716	5,37	1,32
70-74	2 578	4,12	1 076	3,52	1 502	4,7	1,39
75-79	2 388	3,82	852	2,79	1 536	4,81	1,80
80-84	1 269	2,03	391	1,28	878	2,75	2,24
85+	783	1,25	177	0,58	606	1,9	3,47

ცხრ. 2 გაგრძელება

სამეგრელოს მუნიციპალიტეტები	სულ						sex ratio
	ორივე სქესი		კაცი		ქალი		
	n	%	n	%	n	%	
მარტვილის მუნიციპ.	33 463		16 433		17 030		
0-4	1 847	5,52	949	5,77	898	5,27	0.95
5-9	1 638	4,89	861	5,24	777	4,56	0.90
10-14	1 635	4,89	861	5,24	774	4,54	0.90
15-19	1 798	5,37	991	6,03	807	4,74	0.81
20-24	1 699	5,08	958	5,83	741	4,35	0.77
25-29	1 927	5,76	1 107	6,74	820	4,81	0.74
30-34	1 955	5,84	1 056	6,43	899	5,28	0.85
35-39	2 038	6,09	1 032	6,28	1 006	5,91	0.97
40-44	2 215	6,62	1 186	7,22	1 029	6,04	0.87
45-49	2 353	7,03	1 218	7,41	1 135	6,66	0.93
50-54	2 691	8,04	1 287	7,83	1 404	8,24	1.09
55-59	2 511	7,50	1 195	7,27	1 316	7,73	1.10
60-64	2 446	7,31	1 132	6,89	1 314	7,72	1.16
65-69	1 673	5,00	731	4,45	942	5,53	1.29
70-74	1 709	5,11	713	4,34	996	5,85	1.40
75-79	1 665	4,98	620	3,77	1 045	6,14	1.68
80-84	959	2,87	331	2,01	628	3,69	1.59
85+	704	2,10	205	1,25	499	2,93	2.43

ცხრ. 2 გაგრძელება

სამეგრე- ლოს მუნი- ციპა- ლიტე- ტები	სულ						sex ratio
	ორივე სქესი		კაცი		ქალი		
	n	%	n	%	n	%	
სენა- კის მუ- ნიციპ.	39 652		18 704		20 948		
0-4	2 303	5,81	1 196	6,39	1 107	5,28	0.92
5-9	2 118	5,34	1 125	6,01	993	4,74	0.88
10-14	2 043	5,15	1 041	5,57	1 002	4,78	0.96
15-19	2 022	5,10	1 053	5,63	969	4,63	0.92
20-24	1 951	4,92	1 046	5,59	905	4,32	0.86
25-29	2 515	6,34	1 293	6,91	1 222	5,83	0.95
30-34	2 472	6,23	1 296	6,93	1 176	5,61	1.37
35-39	2 713	6,84	1 364	7,29	1 349	6,44	0.99
40-44	2 577	6,50	1 286	6,88	1 291	6,16	1.00
45-49	2 689	6,78	1 312	7,01	1 377	6,57	1.00
50-54	3 103	7,83	1 494	7,99	1 609	7,68	1.05
55-59	2 956	7,46	1 323	7,07	1 633	7,8	1.23
60-64	2 967	7,48	1 303	6,97	1 664	7,94	1.28
65-69	2 053	5,18	875	4,68	1 178	5,62	1.35
70-74	1 750	4,41	645	3,45	1 105	0.95	171
75-79	1 844	4,65	630	3,37	1 214	5,8	1.93
80-84	960	2,42	286	1,53	674	3,22	2.36
85+	616	1,55	136	0,73	480	2,29	3.16

ცხრ. 2 გაგრძელება

სამეგრელოს მუნიციპალიტეტები	სულ						sex ratio
	ორივე სქესი		კაცი		ქალი		
	n	%	n	%	n	%	
ჩხოროწყუს მუნიციპ.	22 309		11 037		11 272		
0-4	1 356	6,08	708	6,41	648	5,75	0.91
5-9	1 179	5,28	636	5,76	543	4,81	0.85
10-14	1 169	5,24	611	5,54	558	4,95	0.91
15-19	1 163	5,21	622	5,64	541	4,8	0.88
20-24	1 090	4,89	619	5,61	471	4,18	0.76
25-29	1 337	5,99	741	6,71	596	5,29	0.80
30-34	1 262	5,66	659	5,97	603	5,35	0.91
35-39	1 449	6,5	741	6,71	708	6,28	0.96
40-44	1 441	6,46	766	6,94	675	5,99	0.88
45-49	1 524	6,83	751	6,8	773	6,86	0.97
50-54	1 779	7,97	893	8,1	886	7,86	0.99
55-59	1 802	8,08	883	8	919	8,15	1.04
60-64	1 562	7	733	6,64	829	7,35	1.13
65-69	1 065	4,77	497	4,5	568	5,03	1.14
70-74	1 052	4,72	420	3,8	632	5,6	1.50
75-79	1 062	4,76	429	3,89	633	5,62	1.47
80-84	611	2,74	209	1,89	402	3,57	1.92
85+	406	1,82	119	1,08	287	2,55	2.41

ცხრ. 2 გაგრძელება

სამეგრე- ლოს მუნი- ციპალიტე- ტები	სულ						sex ratio
	ორივე სქესი		კაცი		ქალი		
	n	%	n	%	n	%	
წალენჯი- ხის მუნი- ციპ.	26 158		12 677		13 481		
0-4	1 501	5,74	784	6,18	717	5,31	0.91
5-9	1 490	5,7	804	6,34	686	5,09	0.85
10-14	1 297	4,96	707	5,58	590	4,38	0.73
15-19	1 322	5,05	700	5,52	622	4,61	0.88
20-24	1 362	5,21	769	6,07	593	4,4	0.77
25-29	1 634	6,25	872	6,88	762	5,65	0.87
30-34	1 558	5,96	852	6,72	706	5,24	0.83
35-39	1 745	6,67	914	7,21	831	6,16	0.91
40-44	1 665	6,36	869	6,85	796	5,9	0.88
45-49	1 823	6,97	888	7	935	6,94	1.05
50-54	2 075	7,93	977	7,71	1 098	8,14	1.12
55-59	2 103	8,04	981	7,74	1 122	8,32	1.14
60-64	1 822	6,97	848	6,69	974	7,23	1.15
65-69	1 332	5,09	553	4,36	779	5,78	1.41
70-74	1 095	4,18	445	3,51	650	4,82	1.46
75-79	1 139	4,35	383	3,02	756	5,61	1.97
80-84	697	2,66	216	1,71	481	3,57	2.23
85+	498	1,9	115	0,91	383	2,84	3.33

ცხრ. 2 გაგრძელება

სამეგრელოს მუნიციპალიტეტები	სულ						sex ratio
	ორივე სქესი		კაცი		ქალი		
	n	%	n	%	n	%	
სოფის მუნიციპ.	30 548		15 009		15 539		
0-4	1 835	6,01	943	6,28	892	5,74	0,9
5-9	1 664	5,45	908	6,05	756	4,87	0,83
10-14	1 519	4,97	819	5,46	700	4,5	0,85
15-19	1 669	5,46	889	5,92	780	5,01	0,88
20-24	1 704	5,58	950	6,33	754	4,85	0,79
25-29	1 972	6,45	1 088	7,25	884	5,7	0,81
30-34	1 876	6,14	974	6,49	902	5,8	0,93
35-39	1 967	6,44	994	6,62	973	6,26	0,98
40-44	1 977	6,47	1 021	6,8	956	6,15	0,94
45-49	2 140	7	1 058	7,05	1 082	7	1,02
50-54	2 472	8,09	1 197	7,98	1 275	8,2	1,1
55-59	2 328	7,62	1 087	7,24	1 241	7,99	1,1
60-64	2 166	7,1	1 014	6,76	1 152	7,41	1,2
65-69	1 537	5,03	691	4,6	846	5,44	1,2
70-74	1 276	4,18	515	3,43	761	4,9	1,5
75-79	1 363	4,46	526	3,5	837	5,39	1,6
80-84	648	2,12	224	1,49	424	2,73	1,9
85+	435	1,42	111	0,74	324	2,06	2,9

ცხრილი 3

სამეგრელოს მოსახლეობის საშუალო ასაკი მუნიციპალიტეტების მიხედვით

საშუალო ასაკი		ორივე სქესი	კაცი	ქალი
1	აბაშის მუნიციპალიტეტი	42,73	40,19	45,07
2	ზუგდიდის მუნიციპალიტეტი	40,25	37,98	42,41
3	მარტვილის მუნიციპალიტეტი	42,72	40,27	45,09
4	სენაკის მუნიციპალიტეტი	41,61	38,89	44,04
5	ჩხოროწყუს მუნიციპალიტეტი	41,88	39,73	43,99
6	წალენჯიხის მუნიციპალიტეტი	41,64	38,81	44,31
7	ხობის მუნიციპალიტეტი	40,98	38,76	43,12

ცხრილი 4

სამეგრელოს მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა 2014 წლის საყოველთაო აღწერის მიხედვით.

მუნიციპალიტეტი	სულ	ქართველი	აზერბაიჯანელი	სომეხი	რუსი	სხვა	უარი პასუხზე	არ არის მითითებული
აბაშა	22341	22,258	2	3	51	27	0	0
ზუგდიდი	62511	62,511	1	5	104	60	0	0
მარტვილი	33463	33,394	1	2	33	33	0	0
სენაკი	39652	39,476	9	39	59	68	0	1
ჩხოროწყუ	22309	22,243	2	6	38	19	0	1
წალენჯიხა	26158	26,043	0	7	71	37	0	0
ხობი	30548	30,424	3	5	68	48	0	0

შიდა გადაადგილებები სამეგრელოში მუნიციპალიტეტების მიხედვით

ამჟამინდელი მუდმივი საცხოვრებელი ადგილი	სულ შიდა მიგრანტები	წინა მუდმივი საცხოვრებელი ადგილი:													
		აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკა	ზემო აფხაზეთი	აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა	ქ. თბილისი	იმერეთი	გურია	სამეგრელო-ზემო სვანეთი	რაჭა-ლეჩხუმი და ქვემო სვანეთი	სამცხე-ჯავახეთი	ქვემო ქართლი	შიდა ქართლი	მცხეთა-მთიანეთი	კახეთი	ცხინვალის რეგიონი
აბაშის კაცი	1 865	538	0	110	427	230	20	461	7	9	48	7	4	4	0
ქალი	11 768	4 340	0	63	309	217	33	6 638	20	20	33	40	15	33	7
ზუგდილის კაცი	4 319	2 819	0	39	282	62	6	1 063	5	9	9	14	2	6	3
ქალი	11 768	4 340	0	63	309	217	33	6 638	20	20	33	40	15	33	7
მარტვილის კაცი	2 852	716	0	31	902	377	1	750	1	10	39	10	6	6	3
ქალი	9 451	876	0	72	629	654	39	7 001	25	17	57	50	5	24	2
მესტიის კაცი	1 107	192	3	1	599	61	3	117	1	1	104	8	5	12	0
ქალი	2 150	255	6	9	625	99	12	959	22	1	115	14	13	20	0
სენაკის კაცი	3 697	1 776	0	47	440	121	12	1 230	13	11	27	14	2	4	0
ქალი	7 774	2 391	0	90	545	324	53	4 209	17	25	46	40	7	23	4
ჩხოროწყუს კაცი	2 106	551	0	28	847	149	9	456	2	6	28	19	2	9	0
ქალი	4 624	745	0	44	817	174	24	2 740	12	9	16	30	3	10	0
წალენჯიხის კაცი	1 458	952	1	7	166	22	2	293	2	0	6	3	1	3	0
ქალი	5 219	1 636	2	23	166	78	17	3 225	17	3	13	17	10	12	0
ხობის კაცი	2 169	724	3	135	296	175	9	765	3	5	18	19	7	8	2
ქალი	7 174	1 108	2	184	282	644	90	4 682	20	32	28	55	11	30	6

ცხრილი 6

სამეგრელოს მოსახლეობის ძირითადი დემოგრაფიული
მახასიათებლები

2014 წლი აღწერების მიხედვით

N	მუნიციპალიტეტი	ქორწინება	შობადობა	გარდაცვალება
1	აბაშა	183	303	399
2	ზუგდიდი	481	976	850
3	მარტვილი	256	504	648
4	სენაკი	325	583	675
5	ჩხოროწყუ	202	332	373
6	წალენჯიხა	227	412	424
7	ხობი	227	516	482

ცხრილი 7

ქორწინებითი მიგრაცია, ველზე მოპოვებული მასალის მიხედვით

N			აბაშა	მარტვილი	სენაკი	ზუგდიდი	ხობი	წალენჯიხა	ჩხოროწყუ	დას.	ადმ.	აფხაზეთი	რუსეთი	სულ
1	აბაშა	M												
		F												
		Σ												
2	მარტვილი	M												
		F												
		Σ												
3	სენაკი	M												
		F												
		Σ												
4	ზუგდიდი	M												
		F												
		Σ												
5	ხობი	M												
		F												
		Σ												
6	წალენჯიხა	M												
		F												
		Σ												
7	ჩხოროწყუ	M												
		F												
		Σ												

§ 3. გვარ-სახელების მორფოლოგიური და გენეტიკური პოლი- მორფიზმი

გვარსახელი შექმნა თავად ადამიანმა, რომელიც ერთად-ერთი ბიოსოციალური არსებაა სამყაროში, ალბათ იმისათვის, რომ მოეწესრიგებინა ქორწინებათა სისტემა და აეცილებინა ახლონათესაური ქორწინებები, მემკვიდრეობით გადაეცა ცოდნა, ქონება, ძალაუფლება და ა.შ.

ამჯერად, ჩვენი კვლევის მიზანია, წარმოვაჩინოთ გვარსახელი, როგორც გარკვეული მორფოლოგიისა და გენეტიკის მატარებელი. თანამედროვე გვარსახელები ინდიკატორია იმ სპეციფიკური ანთროპოლოგიური (მორფოლოგიური) ნიშნებისა და გენეტიკისა, რომელთა ერთობლიობა ეთნოსის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს. „გვარის“ (род) რეალური პოლიმორფიზმი მასში შემავალი გვარსახელებია, რომლებიც ერთმანეთის მიმართ ნათესავები არიან. გვარსახელების სპექტრი პოპულაციებში ითვლის რამდენიმე ათასობით გვარს. რაც უფრო დიდია პოპულაცია და გვარსახელების რაოდენობა მოსახლეობაში, მით უფრო მეტად ნარჩუნდება მრავალფეროვნება, მით მეტია ალბათობა უძველესი სუბსტრატის ფენოფონდისა და გენოფონდის შენარჩუნების.

გვაროვნული წყობილების არარსებობის პირობებში, გვარის გენეტიკური მეხსიერება უკრძალავს მათ გვარში ქორწინებებს. ამიტომაც მნიშვნელოვანი გვარის მატარებელთა რიცხოვნობის შენარჩუნება, რათა მისი შემცირების ან სხვა ეთნიკური ნაკადის დიდი შემოდინების შემთხვევებში აიცილოს პოპულაციებში გენეტიკური შემადგენლობის შეცვლა, რაც მორფოლოგიაში აუცილებლად აისახება. თუმცა უმეტეს შემთხვევებში მოსახლეობის სრული შეცვლა არ ხორციელდება, რაც დასტურდება დნმ-ის კვლებით. ამით დასტურდება მორფოლოგიური და გენეტიკური პოლიმორფიზმის ურთიერთკავშირი და ცვალებადობის ერთიანი მიმართულება.

პოლიმორფიზმი მნიშვნელოვანია, რადგან ხელს უწყობს ცვალებად გარემოში ადაპტაციას, გვარსახელების დიაქრონულ ჭრილში იძლევა თაობებზე მსჯელობის საშუალებას, მუდმივად მიმდინარეობს ზოგიერთი გვარების გამრავლება და ზოგიერთის შემცირება. აქედან გამომავლად ერთადერთი დასკვნა, რომ სხვადასხვა გვარს განსხვავებული წვლილი შეაქვს ეთნოსის გენეტიკური მრავალფეროვნების (პოლიმორფიზმის) შენარჩუნებასა და ჩამოყალიბებაში, აქვე ცხადია ის, რომ დღემდე არსებობენ ძველი ეთნოსები, თუნდაც ჩვენი სახით, რომლებმაც შეინარჩუნეს უძველესი გენოფონდი თავისი მრავალფეროვნებით.

ანთროპოლოგიურ კვლევებში დიდი ყურადღება ეთმობა მონოგენური და პოლიგენური ნიშნების ანალიზს, რომლებიც გვაძლევს დამატებით ინფორმაციას ამა თუ იმ ეთნოსის გენეტიკური სტრუქტურის, ურთიერთკავშირების შესახებ.

გვარსახულების მორფოლოგიური და გენეტიკური პოლიმორფიზმის კვლევა ეფუძნება თანამედროვე მოსახლეობის მონაცემებს რამდენიმე სისტემის მიხედვით: სომატოლოგია, დერმატოგლიფიკა და ღნმ მარკერები.

სომატოლოგიური კვლევები ჩატარებული იყო XX ს-ის 50-იან წლებში მ. აბდუშელიშვილისა (აღწერილობითი) და გ. ჯანბერიძის მიერ (გაზომვითი ნიშნები) საყოველთაოდ მიღებული მეთოდით, რომელიც მრავალგზის იყო აღწერილი¹. ჩვენ ვსარგებლობთ მ. აბდუშელიშვილის გამოქვეყნებული მონაცემებით.

3.1 სომატოლოგია: ყოველი პოპულაციის მორფოლოგიური და ხასიათება შედარებით ასპექტში

სენაკის მეგრელებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები, რომლებითაც ისინი გამოირჩევიან, არის: თავის მაღალი მაჩვენებელი, ძალიან მაღალი ცხვირი, ღია კანის ფერი, ტალღოვანი თმები, თვალის ქუთუთოს ნაოჭის დაბალი პროცენტი, ცხვირის ფრთები დაბალი, ნესტოების ოვალური ფორმა, ზედა ტუჩის პროფილი შეწეული, წვერის, წარბების საშუალოზე ძლიერი განვითარება, ხოლო მკერდზე თმოვანი საფარველის საშუალო განვითარება. ყველა ჩამოთვლილი ნიშანი განხილულია კავკასიურ მასშტაბში.

ანთროპომეტრული (გაზომვითი) ნიშნების ცვალებადობა სენაკის პოპულაციაში, მათი დისპერსია არ გამოდის მიღებული სტანდარტებისაგან. იგივე აღინიშნება ყველა მეგრულ ჯგუფში.

ზუგდიდის მეგრელებისათვის მეტადაა დამახასიათებელი შემდეგი ნიშნები: დიდი თავის მაჩვენებელი, ვიწრო ცხვირი, ღია კანის ფერი, წვერი და მკერდზე თმოვანი საფარველი, მკერდის ძალიან ძლიერი განვითარება, თვალის ქუთუთოს ნაოჭის მცირე რაოდენობა, თვალის ნაპრალის სიგანე დიდი, დახვეწილი ყვრიმალეები, ცვირის ხრტილოვან ნაწილში გადმოდრეკილი ფორმის მაღალი პროცენტი, ცხვირის ფრთების სიმაღლე მცირე, თხელი ქვედა ტუჩი.

¹ R. Martin, Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung. 2 Auflage. Jena, 1928; В.В. Бунак Антропометрия. 1941; М.Г. Абдушелишвили, Антропологическая методика. Тбилиси, 1992

გალის რაიონის მეგრელებისათვის დამახასიათებელია დაბალი და ვიწრო ცხვირი, დიდი პირი, დაბალი ზედა ტუჩი, სქელი ტუჩები, მუქი თმები, სუსტად განვითარებული წარბები, ღია თვალების ფერის მაღალი პროცენტი, თვალის ნაპრალის ჭრილი ვიწრო, დაქანებული შუბლი, გამოწეული ნიკაპი, ცხვირის განივი პროფილი, დაბალი, ცხირის ზურგის გამოდრეკილი ფორმების მაღალი პროცენტი, ცხვირის წვეტი და ფუძე ჰორიზონტალური ან ოდნავ აპრეხილი, გამოხატული ცხვირის ფრთები, სქელი ქვედა ტუჩი.

წალენჯიხის მეგრელებს ახასიათებთ: მაღალი თავის მაჩვენებელი, დიდი პირის ნაპრალი, მკერდზე ძლიერ განვითარებული თმოვანი საფარველი, სწორი შუბლი, სახე მკვეთრად პროფილირებული, გამოწეული ნიკაპი, ცხირის პროფილი მკვეთრად გამოდრეკილი, ცხვირის წვეტი და ფუძე აწეული, ზედა ტუჩის პროფილი შეწეული.

ჩხოროწყუს რაიონის მეგრელებისათვის დამახასიათებელია: მაღალი თავის მაჩვენებელი, პირის დიდი სიგანე, ღია ფერის თმები, სწორი შუბლი, სუსტად გამოხატული წარბის არე, დახვეწილი ყვრიმალეები, გამოწეული ნიკაპი, გამოდრეკილი ცხვირის პროფილი, ცხირის ფუძე და წვეტი აწეული, ცხირ-ტუჩის შერწყმა ფრთების ნაოჭთან და ა.შ.

აღწერილი მეგრელების მორფოლოგიური თავისებურებები გვიჩვენებს, რომ წალენჯიხისა და ჩხოროწყუს მეგრელებში შავიზღვისპირული ანთროპოლოგიური ვარიანტისათვის დამახასიათებელი ნიშნები ვლინდება.

რაც შეეხება ჯგუფებს შორის მადეფერენცირებელ ნიშნებს, ასეთები არის ანთროპომეტრული ნიშნებიდან:

გრძივი დიამეტრი: სენაკისა და ზუგდიდის მეგრელებს შორის ($t_d=2.2$; $p<0.05$); სენაკისა და წალენჯიხის მეგრელებს შორის ($t_d=2.3$, $p<0.05$).

განივი დიამეტრი: სენაკისა და ჩხოროწყუს ($t_d=2.42$, $p<0.05$), გალისა და ჩხოროწყუს ($p<0.05$), წალენჯიხისა და ჩხოროწყუს ($p<0.05$) მეგრელებს შორის. ადიფერენცირებს ჯგუფებს ყვრიმალთაშუა დიამეტრი (დიდია სენაკის, მცირეა წაკენჯიხისა და ჩხოროწყუს მეგრელებში); შუბლის უმცირესი დიამეტრი, სახის (C) მორფოლოგიური სიმაღლე (მნიშვნელოვნად გამოყოფს წალენჯიხასა და ჩხოროწყუს სენაკის მეგრელებისაგან); ფიზიონომიური სიმაღლე მცირდება თანდათანობით სენაკიდან ჩხოროწყუს მიმართულებით და განსხვავება სტატისტიკურია სენაკისა და წალენჯიხა-ჩხოროწყუს მოსახლეობას შორის; ცხვირის სიმაღლე წარბებიდან არ ადიფერენცირებს გალის, წალენჯიხისა და ჩხოროწყუს მო-

სახლეობას ერთმანეთისაგან, მაგრამ დიფერენცირდებიან სენაკისა და ზუგდიდის მოსახლეობისაგან, ისევე როგორც უკანასკნელნი – ერთმანეთისაგან. იგივე აღინიშნება ცხვირის სიმაღლით უნაგირიდან.

მაქსიმალური ცხვირის სიგანე წალენჯიხის მეგრელებს აღენიშნებათ და ამით ისინი ყველასაგან სტატისტიკურადაც განსხვავდებიან, არ განსხვავდებიან მხოლოდ ზუგდიდისა და გალის მოსახლეობა ერთმანეთისაგან.

ორივე ტუჩის სისქით სენაკისა და ზუგდიდის მეგრელები ყველასაგან გამოირჩევიან თხელი ტუჩებით, ხოლო გალის, წალენჯიხის, ჩხოროწყუს მეგრელები მსგავსნი არიან შედარებით სქელი ტუჩებით.

პირის ნაპრაღის სიგანე ადიფერენცირებს სენაკის მოსახლეობას (მცირე ზომით) ისევე, როგორც წალენჯიხის მეგრელებს ყველასაგან (დიდი).

ყოველივე ზემოთ აღნიშნული ნიშანთა განაწილებისა მეგრელებში მიუთითებს, რომ მათ გენოფონდში შესულია ძალიან მსგავსი ელემენტები.

მიღებული, თუნდაც სტატისტიკურად საიმედო, განსხვავებები არ ნიშნავს იმას, რომ მეგრელები მნიშვნელოვნად არიან ერთმანეთთან დაშორებული. გამოთვლილმა მორფოლოგიურმა დისტანციებმა ნათლად აჩვენეს, რომ ცხრ. 2. მორფოლოგიური დისტანციები მეგრულ ჯგუფებს შორის აჩვენებენ ძალიან ახლო მსგავსებას.

ცალკეულ ჯგუფებს შორის აღინიშნება მეტი სიახლოვე (თუ მსგავსება), რაც გასაგებია და იხსნება პოპულაციური მომენტებით. მოყვანილი მორფოლოგიური დისტანციები (ცხრ.2) არის უახლოესი ჯგუფებისათვის დამახასიათებელი მორფოლოგიური მაჩვენებელი. მიუხედავად ამისა, რა თქმა უნდა, ჩხოროწყუსა და წალენჯიხას მეტი საერთო მორფოლოგიური ელემენტები ახასიათებთ, რადგან მათი დისტანცია 4-ჯერ ნაკლებია, ვიდრე სენაკსა და წალენჯიხას შორის.

ამ დისტანციების უახლოესი პრინციპით ჩატარებულმა კლასტერიზაციამ¹ წარმოაჩინა, რომ მეგრელები ორ მეტ-ნაკლებად ახლო ჯგუფს წარმოადგენენ.

¹ R.R.Sokal, P. H.A Sneath, Principles of numerical taxonomy. San Francisco: Freeman, 1963

ცხრ. 1

კეფალომეტრული ნიშნების განაწილება მეგრელებში

	ჯგუფები	სხეულის სიმაღლე	გრძივი დიამეტრი	განივი დიამეტრი	ყვრიმაღლა შუა დიამეტრი	ქვედაყბის დიამეტრი	შუბლ. უმცირესი დიამეტრი	სახის ფიზიონომ. სიმ
1	მეგრელები სენაკი	167.9	187.8	156.5	144	109.9	107.8	184.5
2	მეგრელები ზუგდიდი	167.9	185.6	155.9	142.5	110	108.4	183.9
3	მეგრელები გალი	167.9	187.7	156.5	142.7	109.2	106.9	183.8
4	მეგრელები წალენჯიხა	166.9	185.5	156.7	141.8	108.1	106.3	182.8
5	მეგრელები ჩხოროწყუ	167.8	186.9	155	141.6	108.3	106.7	182.3

ცხრ. 1 გაგრძელება

კეფალომეტრული ნიშნების განაწილება მეგრელებში

	ჯგუფები	სახის მორფ. სიმ	ცხვირის სიმაღლე წარბებიდან	ცხვირის სიმაღლე უნაგირიდან	ცხვირის სიგანე	პირის ნაპრაღის სიგანე	ზედა ტუჩის სიმაღლე	ორივე ტუჩის სისქე
1	მეგრელები სენაკი	127.9	59.6	55.8	36.1	51.1	14.1	14.5
2	მეგრელები ზუგდიდი	125.6	57.4	54.3	35.4	54.6	13.8	14.8
3	მეგრელები გალი	125.8	56.8	53.5	35.9	54.2	14.3	15.7
4	მეგრელები წალენჯიხა	124.3	56.9	53.2	37.3	56	15.3	15.7
5	მეგრელები ჩხოროწყუ	124.4	57	53.4	36.4	54.7	13.3	15.7

ცხრ.2

მსგავსების კოეფიციენტები კეფალოსკოპური ნიშნების მიხედვით

	ჯგუფები	სენაკი	ზუგდიდი	გალი	წალენჯიხა	ჩხოროწყუ
1	სენაკი	1	0.9942	0.9945	0.9901	0.9914
2	ზუგდიდი		1	0.9967	0.9942	0.9953
3	გალი			1	0.9953	0.9942
4	წალენჯიხა				1	0.9965
5	ჩხოროწყუ					1

Bray-Curtis r-0,9956

ცხრ. 3

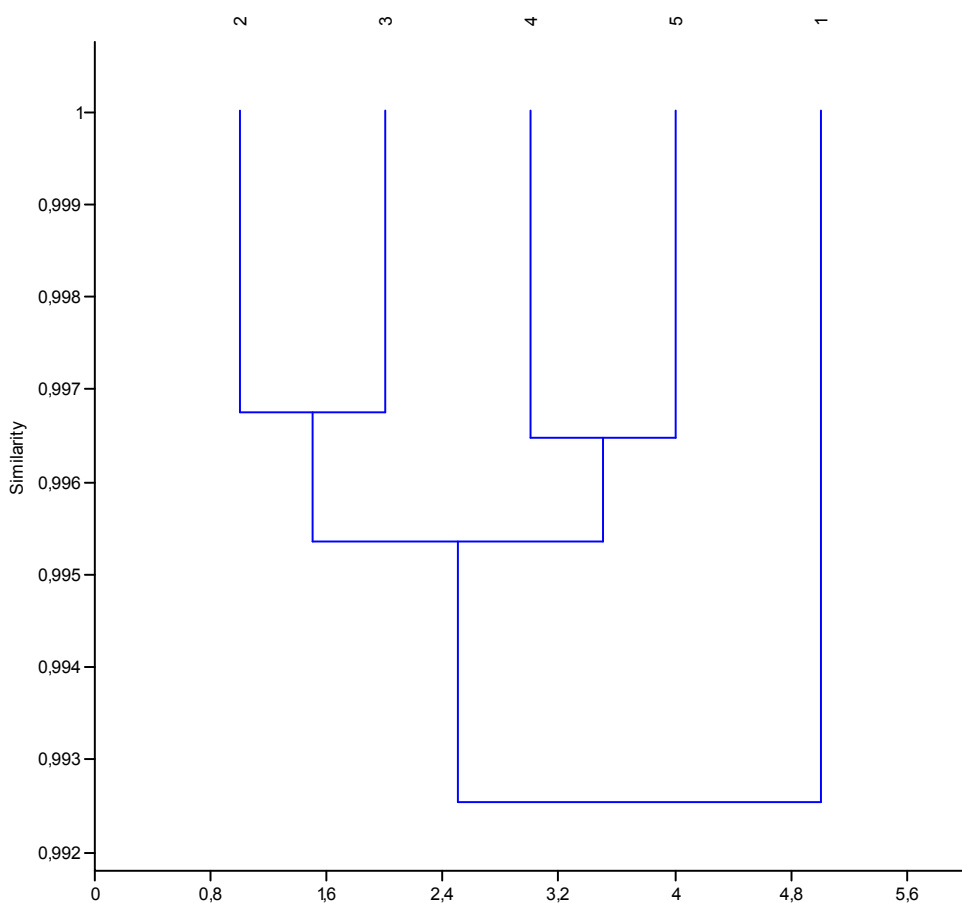
ძირითადი კომპონენტები

	Eigenvalue	Variance	Total
1	10.6813	74.017	74
2	1.56591	10.851	84.9
3	1.42409	9.8683	94.7

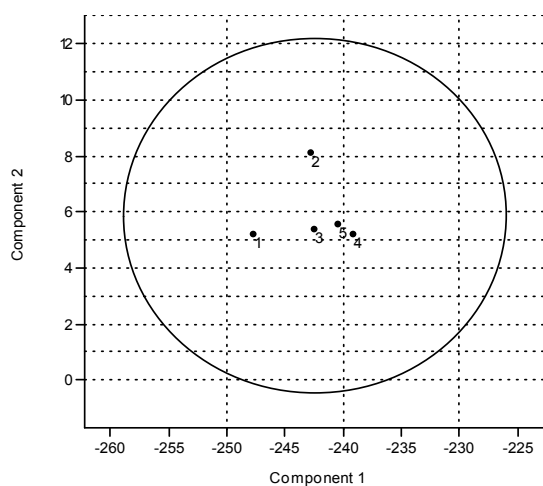
ცხრ.4

დატვირთვა ძირითად კომპონენტებზე

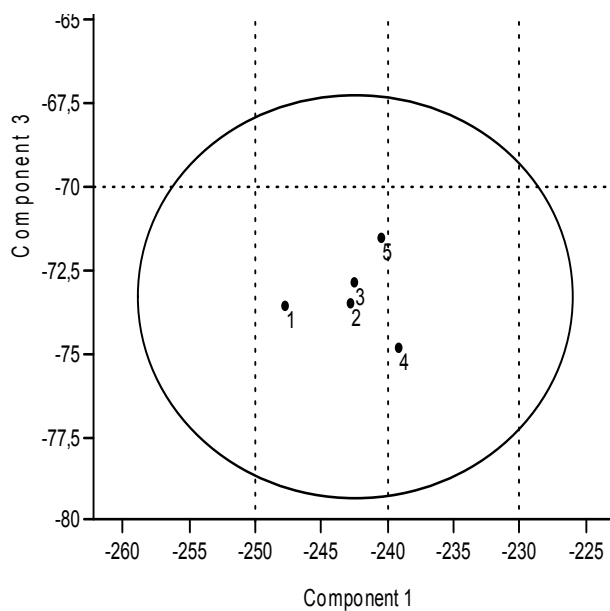
	F1	F2	F3
სხეულის სიმაღლე	-8.30E-02	0.1161	0.2426
გრძივი დიამეტრი	-2.11E-01	-0.4707	0.4409
განივი დიამეტრი	-5.34E-02	-0.1583	-0.4857
ყვრიმაღლა შუა დიამეტრი	-2.81E-01	-0.05549	-0.1479
ქვედაყბის დიამეტრი	-2.19E-01	0.3762	-0.04374
შუბლ. უმცირესი დიამეტრი	-1.75E-01	0.5116	-0.00722
სახის ფიზიონომ.სიმ	-2.37E-01	0.1475	-0.224
სახის მორფ.სიმ	-4.40E-01	-0.06015	-0.1168
ცხვირის სიმაღლე წარბებიდან	-3.28E-01	-0.1116	-0.1368
ცხვირის სიმაღლე უნაგირიდან	-0.3138	0.07323	-0.1015
ცხვირის სიგანე	0.1119	-0.38	-0.2192
პირის ნაპრალის სიგანე	0.5414	0.2522	-0.1956
ზედა ტუჩის სიმაღლე	0.05711	-0.2155	-0.5458
ორივე ტუჩის სისქე	0.1516	-0.1894	0.1003

სურ. 1. კლასტერიზაციის დენდროგრამა, სადაც ჯგუფების განლაგება იგივეა, რაც ცხრ. 1-ში (კეფალომეტრული ნიშნები)

სურ. 2. გჯუფების განლაგება I და II კომპონენტთა ველში
(კეფალომეტრული ნიშნები)

სურ. 3. გჯუფების განლაგება I და III კომპონენტთა ველში
(კეფალომეტრული ნიშნები)

ცხრ.5

კეფალოსკოპური ნიშნების განაწილება მეგრელებში

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ჯგუფები	შუბლის დახრა	წარბზედა რკალის განვითარება	სახის პროფილირება	ყვრიმალების გამოხატ.	უნაგირის სიმაღლე	ცხვირ. ზურგ. განივი პროფილი	თვალის ნაპრალის სიგანე	თვალის ნაპრალის დახრა	ნაოჭის %	თვალის ფერი
	2	2	2	1	3	3	2	2	+	0
1 მეგრელები სენაკი	32.2	32.0	36.9	75.7	74.8	98.1	79.4	89.3	48.5	16.5
2 მეგრელები ზუგდიდი	28.4	22.6	19.6	82.3	77.4	100.0	69.6	84.3	52.0	12.6
3 მეგრელები გალი	11.0	39.0	20.0	67.0	74.0	93.0	100.0	99.0	57.0	15.0
4 მეგრელები წალენჯიხა	20.0	36.0	8.0	76.0	77.0	92.0	100.0	96.0	61.0	16.0
5 მეგრელები ჩხოროწყუ	13.0	20.0	26.0	84.0	77.0	95.0	100.0	84.6	64.0	14.0

ცხრ.6

მსგავსების კოეფიციენტები კეფალოსკოპური ნიშნების მიხედვით

	ჯგუფები	სენაკი	ზუგდიდი	გალი	წალენჯიხა	ჩხოროწყუ
1	სენაკი	1	0,94365	0,91367	0,91934	0,91473
2	ზუგდიდი		1	0.89998	0.90927	0.93288
3	გალი			1	0.96111	0.93805
4	წალენჯიხა				1	0.94101
5	ჩხოროწყუ					1

Bray-Curtis r - 0,9418

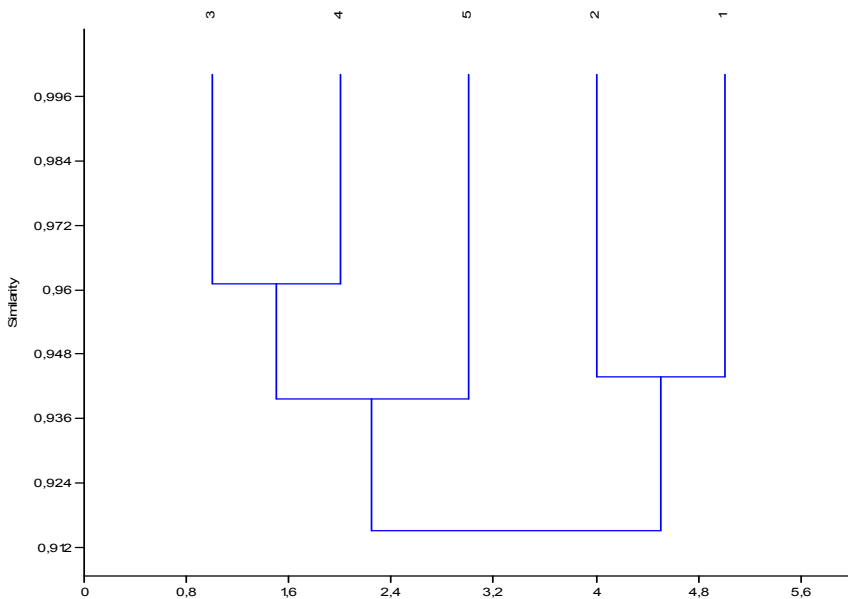
ცხრ.7

ძირითადი კომპონენტები

	Eigenvalue	Variance	Total
1	4.73269	53.119	53
2	2.69988	30.303	83.4
3	0.934157	10.485	93.9

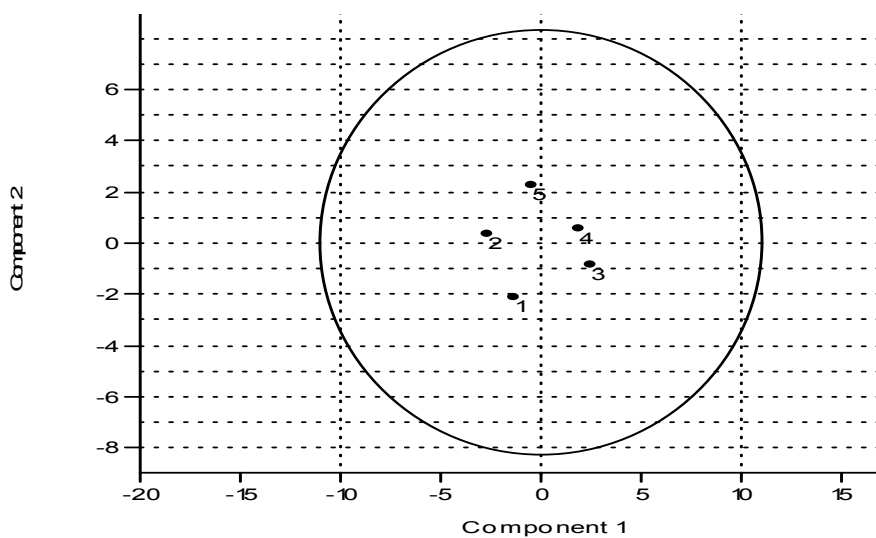
დატვირთვა ძირითად კომპონენტებზე

	F1	F2	F3
შუბლის დახრა	-0.3322	-0.3149	0.3074
წარბზედა რკალის განვითარება	0.3449	-0.3644	0.2172
სახის პროფილირება	-0.227	-0.2642	-0.7642
ყვრიმალების გამოსატ.	-0.3244	0.3777	-0.01165
უნაგირის სიმაღლე	-0.1509	0.3469	0.341
ცხვირ.ზურგ. განივი პროფილი	-0.4305	-0.1394	0.01131
თვალის ნაპრალის სიგანე	0.3982	0.231	-0.2955
თვალის ნაპრალის დახრა	0.3988	-0.2233	0.1932
ნაოჭის %	0.2386	0.4966	-0.1233
თვალის ფერი	0.1771	-0.257	-0.1338

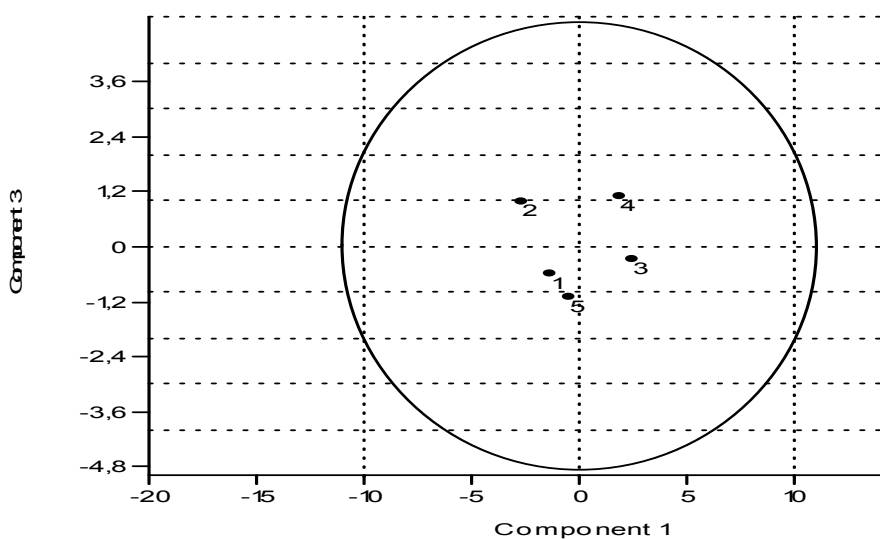

r-0,9016

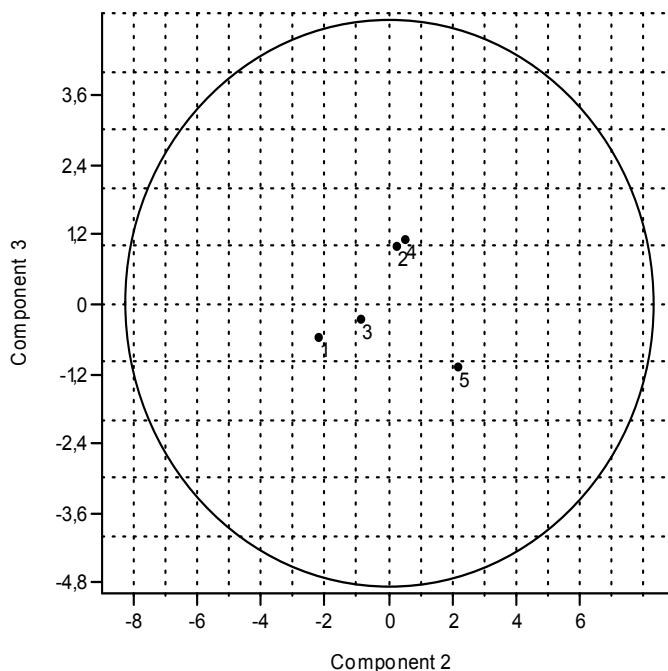
სურ. 4 კლასტერიზაციის დენდროგრამა, სადაც ჯგუფების განლაგება იგივეა, რაც ცხრ. 1-ში (კეფალოსკოპური ნიშნები)

სურ. 5 გჯუფების განლაგება I და II კომპონენტთა ველში (კეფალოსკოპური ნიშნები)

სურ. 6 გჯუფების განლაგება I და III კომპონენტთა ველში (კეფალოსკოპური ნიშნები)

სურ. 7 . გჯუფების განლაგება II და III კომპონენტთა ველში (კეფალოსკოპური ნიშნები)

3.2. დერმატოგლიფიკა. ხელების ანაბეჭდები აღებული იყო სტამბის საღებავის მეთოდით XX საუკუნის 70-იან და 80-იან წლებში განყოფილების თანამშრომლების მიერ. ანაბეჭდების წაკითხვა განხორციელებულია ლ. ბითაძის¹ (1988-1990 და 1998-1999) და შორენა ლალიაშვილის (2003-2006 წლებში²) ცნობილი მეთოდის საფუძველზე³.

ნაშრომში გამოყენებულია სხვადასხვა სტატისტიკური მეთოდი: საწყისი სტანდარტული (X , s , n) ანალიზი, მსგავსების კოეფიციენტები და შიდა პოპულაციური მრავალფეროვნება⁴, კლასტერული⁵ და კომპონენტური.

¹ ლ. ბითაძის მიერ 1988-1990 და 1998-1999 წლებში შესწავლილი იყო ანთროპოლოგიის განყოფილებაში დაცული 80 ჯგუფის ხელების ანაბეჭდების აღწერილობითი ნიშნები.

² შორენა ლალიაშვილმა 2003-2006 წლებში იმავე ანაბეჭდებზე შეისწავლა რაოდენობრივი ნიშნები.

³ H. Cummins, Ch. Midlo, Finger prints, palms and soles. Blakstone, N-Y. 1961; 1943; Т.Д.Гладкова, Кожные узоры кисти и стопы обезьян и человека. М., 1966

⁴ Л.А.Животовский, Показатели популяционной изменчивости по полиморфным признакам М. Наука, 1982.

⁵ სტატისტიკური პროგრამა „Past“ Pao, 1980.

დერმატოგლიფიკა პოლიმორფულ გენეტიკურ სისტემას წარმოადგენს და მემკვიდრეობითობის მაღალი დონით გამოირჩევა. ამ სისტემის ნიშანთა უმეტესობა პოლიგენურად მემკვიდრეობს. ის გამოირჩევა კონსერვატიულობით და მდგრადობით. ეს სისტემა ითვლება უფრო საიმედოდ პოპულაციებს შორის უძველესი კავშირების დასადგენად, რის გამოც ფართოდ გამოიყენება ეთნიკური ანთროპოლოგიის კვლევებში. დერმატოგლიფიკური კვლევა ტარდება აღწერილობითი და რაოდენობრივი ნიშნების მიხედვით¹.

ჩვენ მიერ შესწავლილია სამეგრელოს სამი ჯგუფის კანის რელიეფის აღწერილობითი და რაოდენობრივი დერმატოგლიფიკის ორივე სისტემა, შესწავლილია ერთსა და იმავე ხელის ანაბეჭდებზე, ჯგუფებში ხელის ანაბეჭდების რაოდენობა სტატისტიკურად დამაჯერებელია ($n=50$).

დერმატოგლიფიკის აღწერილობითი ნიშნების მიხედვით, შესწავლილი ხელის ანაბეჭდების რაოდენობა შემდეგია: სენაკი – $n=55$, ზუგდიდი – $n=147$, გალი – $n=104$. სულ ჯამში შეადგინა 103 ინდივიდი (ცხრ).

თითების ქარგები. სენაკისა და ზუგდიდის მოსახლეობაში სამი ძირითადი ქარგის განაწილება მსგავსია. უფრო ხშირად მარყუქისებრი (L) ქარგები აღენიშნებათ, ვიდრე ხვეულები (W). რკალისებრი (A) და რადიალური მარყუქები (R) ხვეულებთან და ულნარულ (U) მარყუქებთან შედარებით იშვიათად გვხვდება.

Hy ქარგების განაწილება მეგრელებში უფრო დაბალი და საშუალო სიხშირეებით ვლინდება. ქარგების შემცველობა საშუალოა ზუგდიდის, მცირეა გალისა და სენაკის მეგრელებში. სტატისტიკურად მეგრელების სამივე პოპულაცია მთლიანად ქართველებისათვის დამახასიათებელ ფარგლებში ვარირებს, მხოლოდ გალის მეგრელებში საშუალო ქართულზე მაღალი კონცენტრაცია ფიქსირდება. განსხვავება პოპულაციებს შორის სტატისტიკურად არადაამაჯერებელია.

Th თენარი და **I** თითთაშორის (**Th/A**) ბალიში. ქართველებს, ისევე როგორც მსოფლიო მოსახლეობის უმეტეს ნაწილს, Th/I ბალიშზე ქარგების დაბალი რაოდენობა ახასიათებთ (5,9-20,0%).

II თითთაშორის ბალიშზე სამეგრელოს მოსახლეობაში ქარგები II თითთაშორის ბალიშზე მცირე რაოდენობითაა გავრცელებული. მაქსიმალურია გალის, მინიმალური – სენაკის მოსახლეობაში. მათ შორის განსხვავება რეალურია ($p<0.01$). ასევე სტატისტი-

¹ Т.Д.Гладкова, Кожные узоры кисти и стопы обезьян и человека. М., 1966

კურად დამაჯერებელია ამ ქარგის შემცვლელობა გალი - ზუგდიდის მოსახლეობას შორის, განსხვავება – ($p < 0,01$).

მეგრელების სამივე პოპულაცია მთლიანად ქართველები-სათვის დამახასიათებელ ფარგლებში ვარირებს, მხოლოდ გალის მეგრელებში საშუალო ქართულზე მაღალი კონცენტრაცია ფიქსირდება. განსხვავება პოპულაციებს შორის სტატისტიკურად არადამაჯერებელია. ქარგები ძირითადად დაკავშირებულია დამატებით სამმაგ რადიუსებთან. ამ ბალიშზე ნახატების შემცვლელობა ევროპაში იშვიათობაა და 10% არ აღემატება, ხოლო მისი რაოდენობა წინა აზიის ზოგიერთ პოპულაციებში (სპარსელებში), საქართველოსა და კავკასიის (დაღესტნულ) ტერიტორიულ ჯგუფებში იზრდება.

III თითთაშორის ბალიში. მეგრელები ხასიათდებიან საშუალო ქართულზე მაღალი სიხშირით (ცხრ.1). ქარგები მაქსიმალურია გალის მოსახლეობაში, მინიმალური – სენაკის, მაგრამ მათ შორის განსხვავებას არ აქვს სტატისტიკურად საიმედო ხასიათი.

IV თითთაშორის ბალიში. ქარგების სიხშირე მეგრელებში, უფრო ხშირად ნახატები, III ბალიშზეა გავრცელებული. მეგრელების სამივე პოპულაციაში ქარგები IV ბალიშზე ნაკლები სიხშირით აღინიშნება, თუმცა ზუგდიდისა და გალის მოსახლეობაში ქარგების შემცველობა IV ბალიშზე საშუალო ქართულის ზღვარზე ვარირებს. ქარგების სიხშირე ზუგდიდისა და გალის პოპულაციებში პრაქტიკულად იდენტურია, ხოლო სენაკის მეგრელებთან განსხვავება სტატისტიკურად არადამაჯერებელია.

დამატებითი სამმაგი რადიუსები. მნიშვნელოვნად განსხვავდება დამატებითი სამმაგი რადიუსების რაოდენობა ცალკეული ბალიშების მიხედვით. უმეტეს პოპულაციებში ნახატები IV ბალიშზე, II-სა და III-ზე მეტია. ამ სისტემის მიხედვით ქართველების დიფერენცირება ხორციელდება. საქართველოში დამატებითი სამმაგი რადიუსის შემცვლელობა ბალიშებზე ორი ძირითადი ფორმულით გამოიხატება. ძირითადად ვლინდება $IV > II > III$, ხოლო $II > IV > III$ თავს იყრის აღმოსავლეთ საქართველოს მთის მოსახლეობაში. ქარგების განაწილება და შემცვლელობა იდენტურია სენაკისა და ზუგდიდის მეგრელებში, მათგან გამოირჩევა გალის მოსახლეობა მაღალი სიხშირით (მეგრული მასშტაბით) ქარგების IV და II ბალიშზე და არარსებობით III ბალიშზე. განსხვავება სტატისტიკურად დამაჯერებელია როგორც ნახატის შემცველობით IV ბალიშზე ($p < 0.001$), ასევე დამატებითი სამმაგი რადიუსის საერთო ჯამით ($p < 0,001$) ორივე წყვილ გალი-სენაკის, გალი-ზუგდიდის პოპულაციებს შორის (ცხრ.1).

ღერძის სამმაგი რადიუსები მნიშვნელოვანი სისტემაა, რომელიც ახდენს რასების დიფერენცირებას. ამავე დროს ღერძის სამმაგი რადიუსები მეტად პოლიმორფული სისტემაა და თავისთავად ართულებს ინტერპრეტაციას პოპულაციურ დონეზე. სისტემა წარმოდგენილია რვა ფენოტიპურად განსხვავებული ვარიანტით. ძირითადი კარპალური სამმაგი რადიუსია (t), რომელიც მაღალი კონცენტრაციით ვლინდება ნებისმიერ პოპულაციაში (56,41-81,81%). ამ სისტემის მიხედვით, მეგრელები ძალზე მსგავსნი არიან, ყველა ფენოტიპის განაწილება ძალიან ახლო ფარგლებში ვარირებს (ცხრ. 2).

ფენოტიპი t t' არ არის დამახასიათებელი მეგრელებისათვის, რადგან სამივე პოპულაციის 306 ინდივიდის არც ერთ ხელზე ეს ვარიანტი არ ვლინდება. სხვა იშვიათი ვარიანტები (tt't', 0) მინიმალური რაოდენობით ფიქსირდება.

ხელის გულის მთავარი ხაზის A ტიპები. ევროპეიდულ პოპულაციებში შემდეგი თანმიმდევრობით ხასიათდებიან $A_5 > A > A_1$ ქართველებისათვის, მათ შორის მეგრელების სამივე პოპულაციაში ხელის გულის მთავარი ხაზი A-ს ასეთი ფორმულაა დამახასიათებელი. ცალკეული ტიპის მიხედვითაც განსხვავება იმდენად უმნიშვნელოა, რომ 1% არ შეადგენს.

ხელის გულის მთავარი ხაზის D ტიპები. ამ ტიპის მიხედვით მეგრელები უფრო პოლიმორფულნი არიან, ცალკეული ტიპების კონცენტრაცია პოპულაციებს შორის განსხვავებულია, თუმცა სტატისტიკურად არასაიმედო. შეიძლება აღინიშნოს, რომ სამივე პოპულაციას ახასიათებს განაწილების ერთი ფორმულა $11 > 9 > 7$. ამავე დროს, სენაკის მეგრელებში ყველაზე მაღალია D ტიპის შემცველობა (ცხრ. 7).

ასეთი განაწილება მეგრელების თავისებურებაზე მიუთითებს, **ხელის გულის მთავარი ხაზი C** ყველაზე ცვალებადია და გამოიყოფა ოთხი ტიპი: ულნარული, რადიალური, პროქსიმალური და absence (მთავარი ხელის გულის ხაზი C-ს არსებობა). პოპულაციებში დაახლოებით 80% შემთხვევაში ხაზი C-ს ულნარული და რადიალური ტიპებითაა წარმოდგენილი. ამ ტიპის განაწილება შეიძლება გამოვხატოთ: რადიალური > ულნარული > პროქსიმალური > absence. სამივე შესწავლილ ჯგუფში ხაზი C-ს ასეთი განაწილება ახასიათებს. ზოგადად, სენაკის მეგრელებისათვის დამახასიათებელია მეტი ულნარული და პროქსიმალური ტიპების შემცველობა; გალის მოსახლეობაში მაქსიმალურია რადიალური ტიპი, ხოლო ულნარული მინიმალურია; ზუგდიდის მეგრელებს გამოარჩევთ absence-ს მაღალი შემცველობა, დანარჩენი ტიპების

შუალედული კონცენტრაცია. მიუხედავად ნიშანთა ასეთი განაწილებისა, განსხვავება ცალკეული ტიპების მიხედვით ჯგუფებს შორის სტატისტიკურად არასაიმედოა ($p>0,05$).

ხელის გულის მთავარი ხაზი B-ს დისტალური ტიპი ევროპეიდულ პოპულაციებში ჭარბობს ულნარულს და მეტად იშვიათია absence ტიპი, ვიდრე ეს C ხაზის შემთხვევაში ვლინდება. ულნარული ტიპის ჭარბობა აღინიშნება აჭარლების უმეტეს პოპულაციებში (ქედის გარდა), ლაზებში, ზუგდიდის მეგრელებში, ოზურგეთის გურულებში, ჭიათურის, ზესტაფონის, სამტრედიის იმერლებში, გორისა და კასპის ქართველებში, თელავის კახელებში, კათოლიკე მესხებში, მთიულებში¹.

ზუგდიდის მეგრელები აღმოჩნდნენ ქართველების იმ უმცირეს ჯგუფში, რომლებსაც ულნარული ტიპის დისტალურზე ჭარბობა ახასიათებთ. ამით ისინი გამოირჩევიან სენაკისა და გალის მეგრელებისაგან. აღნიშნული ტიპოლოგიური განსხვავება მთავარი ხაზი B-ს განაწილებაში სტატისტიკურ ხასიათს არ ატარებს, აღინიშნება მხოლოდ ტენდენცია ($p>0,05$).

აღვნიშნავთ, რომ ამ სისტემის მიხედვით პოპულაციები რიცხობრივად განსხვავდებიან, მიუხედავად ამისა, სამივე პოპულაციის მონაცემები სტატისტიკურად დამაჯერებელია.

სამეგრელოს სამი პოპულაციის სრულმა დერმატოგლიფიკურმა აღწერილობითმა ანალიზმა გვიჩვენა, რომ სენაკის, ზუგდიდის, გალის მოსახლეობა ამჟღავნებს ერთმანეთის მიმართ ძალიან ახლო მორფოლოგიურ მსგავსებას როგორც ტიპოლოგიური, ასევე ნიშნების რაოდენობრივი განაწილებით.

სამივე პოპულაციის მოსახლეობა სამხრეთ ევროპეოიდულებისათვის დამახასიათებელი ქარგების შემცველობით ხასიათდება. რაც შეეხება ქარგების განაწილებას პოპულაციებს შორის, სტატისტიკურად დამაჯერებელი განსხვავება აღინიშნება ზუგდიდისა და გალის პოპულაციებს შორის.

გამოთვლილია სამივე მუნიციპალიტეტის ხელის ანაბეჭდების აღწერილობითი სისტემის მსგავსების კოეფიციენტები (r) (ცხრ. 3). საერთო მსგავსების დონე $r=0,9419$ -ია. შედარებით უფრო ახლოს ერთმანეთთან ზუგდიდის და სენაკის ჯგუფები არიან. გალის ჯგუფი მათგან ცოტა დაშორებულ პოზიციას იკავებს. I კომპონენტის ცვალებადობის ძირითადი წამყვანი ნიშნებია: თითების

¹ ლ. ბითაძე, კანის რელიეფის ცვალებადობა ქართველებში, ანალები, 2001, 1, გვ.72-81.

ქარგებიდან – L (2.17) და W (2.66); ხელის გულის ქარგებიდან – (3.50);

ღერძის სამმაგი რადიუსებიდან – t_0 (4.58) და t^1_0 (8.57); ხაზი A ტიპებიდან – 3 (6.95), 5 (2.52); ხაზი D ტიპებიდან – 7 (9.81), 9 (1.48); ხაზი C ტიპებიდან – *ulnaris* (2.04) (ცხრ. 2).

I კომპონენტზე დიდი დატვირთვა ხელის თითების I (9.94) და V (7.63) ბალიშებზე მოდის, შემდეგ – III (2.34), IV (2.36) და II (1.59); ხელის გულის ბალიში – a-b (1.63) (ცხრ.5).

II კომპონენტის ცვალებადობის წამყვანი ნიშნებია: თითების ქარგებიდან – L (0.235) , ხელის გულის ქარგებიდან – (Hy)0- (0.333), ღერძის სამმაგი რადიუსებიდან – t^1 (147), ხაზი D ტიპებიდან 9 – (0.337), ხაზი C ტიპებიდან – *prox* – (0.252), ხაზი B ტიპებიდან – *distalis* (0.217). სამივე ჯგუფის კლასტერული ანალიზის შედეგად მიღებულ დენდროგრამაზე ჩანს, რომ ზუგდიდისა და სენაკის ჯგუფები ერთ სუბკლასტერში არიან, ხოლო გალის ჯგუფი მათგან ცალკე კლასტერს ქმნის (ნახ.1).

ცხრ. 1

ძირითადი დერმატოგლიფიკური ნიშნების განაწილება მეგრულეებში (%)

ნიშნები \ პოპულაციები	სენაკი n=55	ზუგდიდი n=147	გალი n=104
თითების ქარგები : A	4.00±0.84	3.20±0.46	5.29±0.69
R	4.36±0.87	3.74	4.13
U	54.55±2.12	50.00±1.30	50.58±0.99
L (R+U)	58.91±2.10	53.74±1.30	54.71±1.55
W	37.09±2.06	43.06±1.29	40.00±1.52
ხელის გულის ქარგები: Hy	29.09±4.33	37.07±2.82	28.84±3.14
Th/I	5.45±2.16	4.08±1.15	7.69±1.85
II	2.72±1.47	3.74±1.11	9.13±2.00
III	47.27±4.76	49.32±2.92	55.76±3.44
IV	42.72±4.72	48.30±2.91	48.08±3.46
დამატებითი სამმაგი რადიუსები: II	2.72±1.47	3.74±1.11	9.13±2.00
III	0.91±0.90	1.70±0.75	-
IV	14.54±3.36	12.24±1.91	26.92±3.07
ჯამი (II+III+IV)	17.27±3.60	17.68±2.24	36.04±3.33
ღერძის სამმაგი რადიუსები : t	66.36	67.01	69.71
t^I	17.27	13.95	15.68
t^{II}	1.82	1.70	1.44
tt^I	10.91	12.24	9.13
tt^{II}	2.72	3.40	3.36
$t^I t^{II}$	-	-	-
$tt^I t^{II}$	0.91	0.68	0,48
0	0,91	1,02	0,48

ცხრილი 2

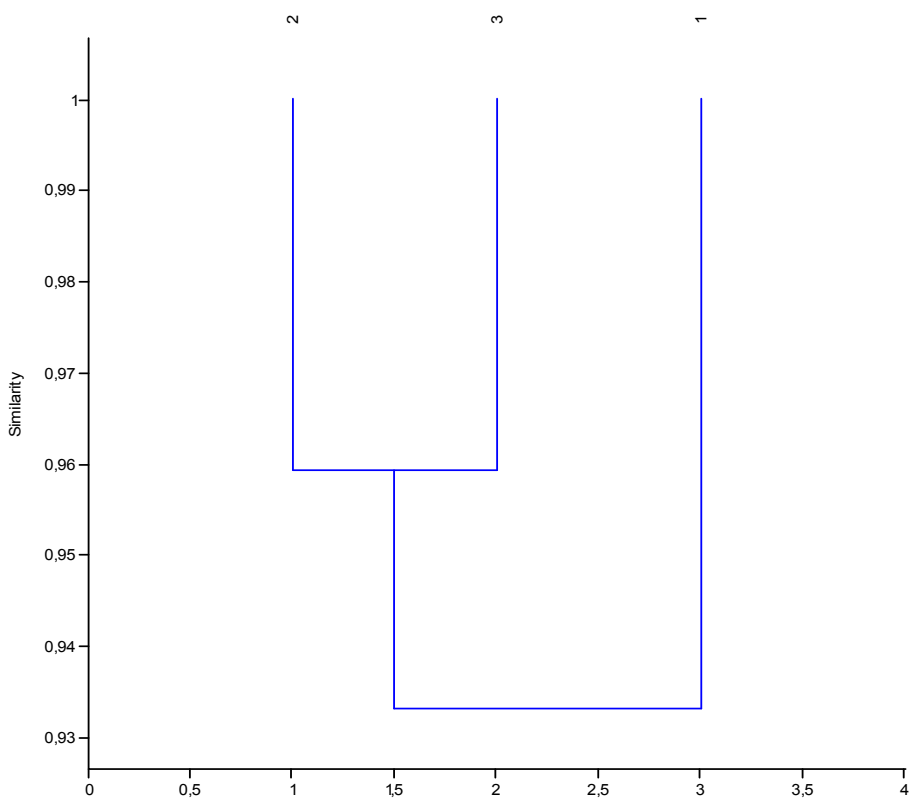
ძირითადი დერმატოგლიფიკური ნიშნების განაწილება მეგრელებში (%)

ნიშნები \ პოპულაციები	სენაკი n=55	ზუგდიდი n=147	გალი n=104
ხელის გულის მთავარი ხაზების ტიპები: Type line A			
1	8.18	8.50	5.65
3	39.09	38.78	38.94
5	52.73	52.72	52.40
Type line D			
7	20.90	21.77	17.79
9	39.09±3.73	31.63±2.71	33.65±3.28
11	40.0±4.67	46.60±2.91	48.56±3.46
Type line C			
ulnaris	39.09	38.10	30.77
radialis	46.36±4.75	50.34	57.21±3.43
proximalis	12.73	7.14	8.65
absence	1.82	4.42	3.36
Type line B			
distalis	52.73	46.94	59.13
ulnaris	47.27	53.05	40.87
absence	-	-	-

ცხრ.3

მსგავსების კოეფიციენტების მატრიცა (აღწერილობითი ნიშნები)
Bray-Curtis r=0,9419

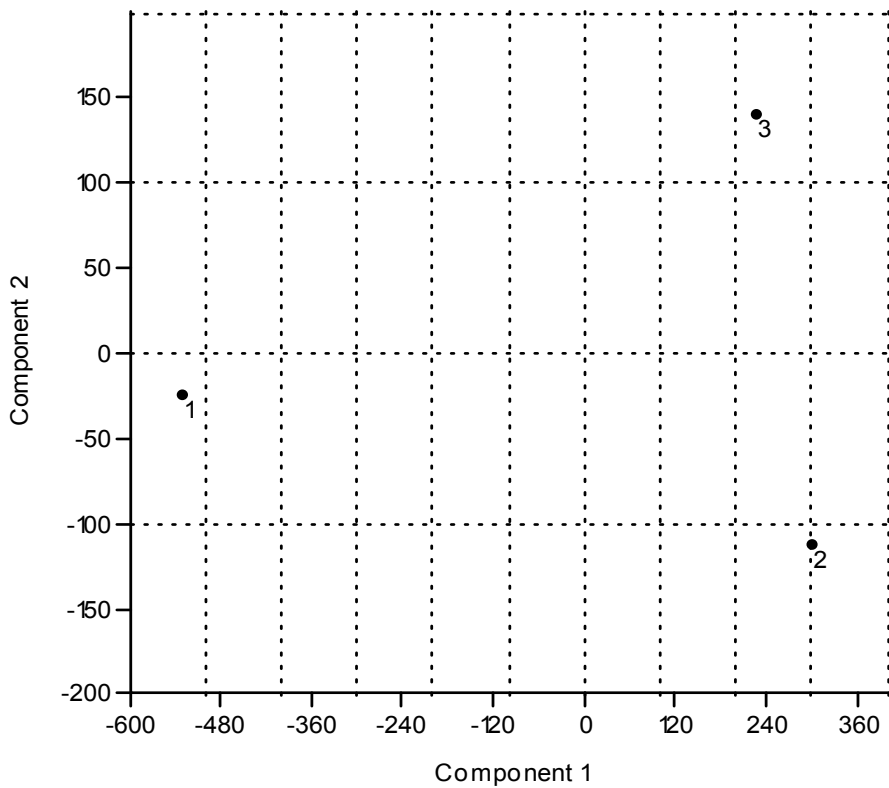
	ჯგუფები	გალი	ზუგდიდი	სენაკი
1	მეგრელები გალის	1	0.9341	0.9322
2	მეგრელები ზუგდიდის		1	0.9593
3	მეგრელები სენაკის			1

ნახ.1. სამეგრელოს სამი ჯგუფის კლასტერული ანალიზი, სადაც: 1-გალი, 2-ზუგ-
დიდი, 3-სენაკი.

ცხრ.4
ძირითადი კომპონენტები

	Eigenvalue	Variance %	Total
1	28.6981	82.76	81.77
2	5.97626	17.24	100

ნახ.2. გჯუფების განლაგება I და II კომპონენტთა ველში. გჯუფების ნომერაცია და განლაგება იმავეა რაც კლასტერულ დენდროგრამაზე.

ცხრ. 5

დატვირთვა ძირითად კომპონენტებზე

	F1	F2
A	-4.83E-02	0.02831
L	2.17E-02	0.2354
W	2.66E-02	-0.2637
Hy	1.58E-01	-0.3333
O	-1.58E-01	0.3333
Th/I	-8.36E-02	0.04836
II	-1.53E-01	-0.06978
O	1.53E-01	0.06978
III	-1.90E-01	-0.1219
O	1.90E-01	0.1219
IV	-4.49E-02	-0.2547
O	4.49E-02	0.2547
II+III+IV	-4.58E-01	-0.04993
t	-7.81E-02	-0.04097

t'	-7.58E-03	0.1478
0	8.57E-02	-0.1068
1	-7.21E-03	-0.01549
3	6.95E-03	0.05584
5	2.51E-04	-0.04035
7	9.81E-02	-0.02319
9	1.48E-02	0.3371
11	-1.13E-01	-0.3139
ulnaris	2.04E-01	0.07646
radialis	-2.20E-01	-0.2131
prox	0.01116	0.2526
abs	0.004338	-0.116
distalis	-0.2716	0.2172
ulnaris	0.2716	-0.2172

3.2.2.დერმატოგლიფიკის რაოდენობრივი ნიშნებში შესწავლილია იმავე ჯგუფებში (გალი n = 78, ზუგდიდი n =60 და სენაკი n =53).გამოთვლილია ორივე ხელის ყოველივე თითის პაპილარული რიცხვი, ორივე ხელის გულის პაპილარული რიცხვი სამმაგ რადიუსებს შორის – a-b, b-c, c-d, და მათი ჯამი – a-d (ცხრ.5 -8).

გარდა ამ ნიშნებისა ორივე ხელის გულზე გამოთვლილია კუთხე, რომელიც წარმოიქმნება ხელის გულის სამმაგ რადიუსებს 'a" და „d' და ხელის გულის ღერძის სამმაგ რადიუსს " t" შორის. კუთხე < atd ითვლება გრადუსებში ტრანსპორტირით¹.

განვიხილავთ დერმატოგლიფიკური რაოდენობრივი ნიშნების განაწილებას სამეგრელოს სამი რაიონის პოპულაციაში.

პაპილარული რიცხვის განაწილება თითების მიხედვით გვიჩვენებს, რომ ორივე ხელის მიხედვით მაქსიმალური პაპილარული რიცხვი I თითზე გალის პოპულაციაში ფიქსირდება, ხოლო მინიმალური – სენაკში. პაპილარული რიცხვის შემცირება ხდება გეოგრაფიული გრადიენტით - გალიდან ზუგდიდი-სენაკის მიმართულებით როგორც მარჯვენა, ისე მარცხენა ხელზე.

II თითზე, სამივე ჯგუფში პაპილარული რიცხვი ორივე ხელზე იზრდება გალის მოსახლეობიდან ზუგდიდის მოსახლეობში და შემდეგ მკვეთრად მცირდება. იგივე ტენდენცია შეინიშნება III და V თითებზე.

IV თითზე მარჯვენა და მარცხენა ხელზე პაპილარული რიცხვი განსხვავებულად ნაწილდება.

¹ Т.Д. Гладкова, Кожные узоры кисти и стопы обезьян и человека. М., 1966

პაპილარული რიცხვის განაწილება I-V თითების მიხედვით ძალზე პოლიმორფულია. ორივე ხელის RC თითების მიხედვით, ძირითადად რამდენიმე ფორმულით გამოიხატება და პაპილარული რიცხვის საშუალო სიდიდეების მიხედვით სხვადასხვა თანმიმდევრობას ასახავს.

ორივე ხელის საერთო პაპილარული რიცხვის (TRC) სურათი შემდეგია: პაპილარული რიცხვის სიდიდე იზრდება გალიდან ზუგდიდამდე და შემდეგ მკვეთრად იკლებს (ცხრ. 1,2).

ორივე ხელის საერთო პაპილარული რიცხვი მარჯვენა ხელზე უფრო მაღალია მარცხენა ხელთან შედარებით. მარჯვენა ხელზე პაპილარული რიცხვი ცვალებადობს – 56,83-60,26; მარცხენა ხელზე – 53,33-58,58, ხოლო ორივე ხელის მიხედვით – 110,16-118,84 ფარგლებში.

გალის პოპულაციის ორივე ხელის თითების საერთო პაპილარული რიცხვი RC-ს მაღალი მაჩვენებელი I თითზე ფიქსირდება, ხოლო მინიმალური - II თითზე. პაპილარული რიცხვის ზრდის განაწილება ორივე ხელის მიხედვით შემდეგნაირად გამოიხატება: I>IV>V>III>II;

მარცხრენა ხელი: I> IV>V>III>II;

მარჯვენა ხელი: I> IV>V>III>II;

ზუგდიდის პოპულაციაში ორივე ხელის პაპილარული რიცხვის განაწილება შემდეგია: I>IV>V>III>II;

მარცხენა ხელი: I>IV>V>III>II;

მარჯვენა ხელი: I>IV>V>II>III;

სენაკის ჯგუფის პაპილარული რიცხვის განაწილება მარცხენა და მარჯვენა ხელის მიხედვით:

ორივე ხელი: I>IV>V>II>III;

მარცხენა: I>IV>V>III>II;

მარჯვენა: I>IV>V>II>III;

სამივე პოპულაციაში I და II თითზე პაპილარული რიცხვი მარჯვენა ხელზე უფრო მაღალია მარცხენასთან შედარებით. აგრეთვე მარჯვენა ხელზე პაპილარული რიცხვი მარჯვენა ხელზე უფრო მაღალი გვხვდება III, IV და V თითზე გალის ჯგუფში და V თითზე – სენაკის ჯგუფში, დანარჩენ შემთხვევაში მარცხენა ხელის პაპილარული რიცხვი მეტია მარჯვენა ხელის რიცხვზე,

სამივე ჯგუფში, ორივე ხელის I თითზე პაპილარული რიცხვის ცვალებადობის დიაპაზონი - 30,08-31,62; II თითზე – 18,58-20,21; III თითზე – 18-29-20,81; IV თითზე – 22,84-25,19; V თითზე – 20,33-21,91 უდრის.

ხელის გულის ბალიშების სამმაგი რადიუსები : a-b, b-c, c-d, a-d.

ორივე ხელის გულის a-b სამმაგი რადიუსების პაპილარული რიცხვი გალიდან ზუგდიდამდე იზრდება და შემდეგ იკლებს.

სამივე პოპულაციაში პაპილარული რიცხვის განაწილება ბალიშების მიხედვით ერთი ტიპისაა – $a-b > c-d > b-c$. a-b პაპილარული რიცხვი ორივე ხელის მიხედვით 78,90—81,44 ფარგლებში ცვალებადობს; b-c – 49,33-51,36; c-d – 74,85-75,90; სამივე ჯამში კი შემდეგი ცვალებადობით გამოირჩევა – 203,09-206,78.

b-c და c-d სამმაგი რადიუსების პაპილარული რიცხვი გეოგრაფიული გრადიენტით იზრდება გალი-ზუგდიდი-სენაკის მიმართულებით (ცხრ.3).

კუთხე < atd -ს სიდიდე მარცხენა, მარჯვენა და ორივე ხელის მიხედვით ერთნაირად ნაწილდება. კერძოდ, იზრდება გალიდან ზუგდიდის მიმართულებით და შემდეგ მკვეთრად იკლებს სენაკის პოპულაციაში.

კუთხე < atd-ს განაწილებაში არსებობს ბილატერალური ასიმეტრია. გალისა და ზუგდიდის < atd სიდიდე მარცხენა ხელზე მეტია ვიდრე სენაკის ჯგუფში (ცხრ.4). გასათვალისწინებელია, რომ სენაკის ჯგუფი შედარებით მცირერიცხოვანია და, სავარაუდოდ, ამიტომ არ ავლენს ბილატერალურ ასიმეტრიას.

სამეგრელოს რეგიონის სამი რაიონის ხელის გულის, სამმაგი რადიუსების, თითების და კუთხე < atd -ს მიხედვით მსგავსებას ავლენენ ერთმანეთის მიმართ, მაგრამ ჯგუფებს შიგნით ნიშნების განაწილებაში მცირე განსხვავებები ვლინდება.

დერმატოგლიფიკის ხელის ანაბეჭდების რაოდენობითი რიცხვების პირველადი მასალის (ცხრ.11) დამუშავებისას, გამოვთვალეთ მსგავსების კოეფიციენტები. აღმოჩნდა, რომ ჯგუფებს შორის საერთო მსგავსების საკმაოდ მაღალი დონეა $r=0,9908$ (ცხრ.12). სენაკისა და ზუგდიდის ჯგუფები ერთმანეთის მიმართ მსგავსებას 0.984 და 0.983 დონეზე ავლენენ, ხოლო გალი მეტ მსგავსებას იჩენს ზუგდიდთან 0.990 დონეზე.

აღწერილობითი ნიშნების მსგავსად, აქაც ჩავატარეთ კომპონენტური ანალიზი, რომლის შედეგად ორი კომპონენტი გამოიყო: I და II კომპონენტის ცვალებადობის დონე – 100 % (ცხრ.13), ცვალებადობის დონე I კომპონენტზე 82.76%-ია, ხოლო II კომპონენტზე 17.24 %.კომპონენტები ანალიზით I და II კომპონენტთა ველში ჯგუფების განლაგება ფიქსირდება. გალისა და ზუგდიდის ჯგუფები ერთ პროექციულ მხარეს ლაგდება და სენაკის ჯგუფი მათ – საპირისპირო მხარეს.

Table N 6

პაპილარული რიცხვის განაწილება მარცხენა და მარჯვენა ხელის I და V თითებზე

ნიშნები		I თითი			II თითი			III თითი			IV თითი			V თითი			
		მდებ	მაჩვ	სრ	მდებ	მაჩვ	სრ	მდებ	მაჩვ	სრ	მდებ	მაჩვ	სრ	მდებ	მაჩვ	სრ	
პოპულაციები	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
	1. გალის მეგრელები n=78	X	15.01	16.61	31.62	9.91	9.92	19.83	9.93	9.98	19.91	12.17	12.64	24.81	10.34	10.83	21.17
		n	3.89	5.16	8.15	6.3	6.37	12.14	5.41	5.63	10.34	4.83	5.36	9.62	3.49	4.3	7.36
		x	0.44	0.58	0.92	0.71	0.72	1.37	0.61	0.63	1.17	0.54	0.60	1.09	0.39	0.48	0.83
		v	25.91	31.05	25.77	63.57	64.19	61.23	54.44	56.37	51.91	39.65	42.40	38.78	33.73	39.69	34.77
2. ზუგდიდის მეგრელები n=60	X	14.16	16.55	30.71	9.93	10.28	20.21	10.53	10.28	20.81	12.66	12.53	25.19	11.3	10.61	21.91	
	n	4.32	0.61	8.18	5.18	5.17	9.17	3.91	4.05	7.53	3.82	4.56	7.81	2.98	3.94	6.33	
	x	0.55	0.07	1.05	0.66	0.66	1.18	0.50	0.52	0.97	0.49	0.58	1.00	0.38	0.50	0.81	
	v	30.49	3.68	26.63	52.16	50.27	45.36	37.12	39.38	36.17	30.15	36.38	30.99	26.37	37.11	28.89	
3. სენაკის მეგრელები n=53	X	13.67	16.41	30.08	9.28	9.30	18.58	9.54	8.75	18.29	10.71	12.13	22.84	10.11	10.22	20.33	
	n	4.37	4.68	8.28	4.57	4.06	7.78	4.45	4.25	8.28	3.39	3.67	6.28	3.23	3.15	5.55	
	x	0.60	0.64	1.13	0.92	0.55	1.06	0.61	0.58	1.13	0.46	0.50	0.86	0.44	0.43	0.76	
	v	31.94	28.51	27.53	49.22	43.64	41.89	46.61	48.54	45.25	31.63	30.25	27.52	31.93	30.80	26.51	

ცხრ.7
საერთო პაპილარული რიცხვის განაწილება ორივე ხელის მარცხენა და მარჯვენა ხელის მიხედვით

	მარცხენა Left				მარჯვენა Right				ორივე Both			
	X	n	x	v	X	n	x	v	X	n	x	v
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. გალის მეგრელები n=78	57.38	19.4	2.19	33.80	60.00	22.1	2.50	36.83	117.38	40.63	4.60	34.61
2. ზუგდიდის მეგრელები n=60	58.58	15.6	.01	26.62	60.26	18.32	2.36	30.39	118.84	32.40	4.18	27.25
3. სენაკის მეგრელები n=53	53.33	15.2	2.08	28.49	56.83	13.84	1.90	24.35	110.16	28.13	3.86	25.39

ცხრ.8
ხელის გულის ბალიშების (ა-ბ, ბ-ც, ც-დ, ა-დ) პაპილარული რიცხვის განაწილება

		a-b			b-c			c-d			a-d		
		მყრე	ჩყრე	სყრე	მყრე	ჩყრე	სყრე	მყრე	ჩყრე	სყრე	მყრე	ჩყრე	სყრე
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1. გულის მეგრელები n=78	X	40.24	38.66	78.90	23.82	25.51	49.33	37.20	37.65	74.85	101.26	101.83	203.09
	n	4.81	6.72	10.58	7.32	7.91	14.79	5.32	5.82	10.19	7.12	12.34	22.08
	x	0.54	0.76	1.19	0.82	0.89	1.67	0.60	0.65	1.15	0.80	1.39	2.50
	v	11.95	17.37	13.41	30.72	31.00	29.99	14.29	15.45	13.62	15.51	12.11	10.87
2. ზუგდიდის მეგრელები n=60	X	41.26	40.18	81.44	24.93	25.13	50.06	38.1	37.16	75.26	104.3	102.48	206.78
	n	6.34	6.12	11.53	8.23	8.84	16.26	6.33	5.25	10.48	13.6	13.64	26.42
	x	0.81	0.79	1.48	1.06	1.14	2.09	0.81	0.67	1.35	1.75	1.76	3.41
	v	15.36	15.23	14.15	33.00	35.17	32.48	16.1	14.12	13.93	13.03	13.30	12.77
3. სენაკის მეგრელები n=53	X	39.45	39.58	79.03	25.84	25.52	51.36	37.90	38	75.90	103.20	103.11	206.31
	n	7.26	6.39	12.61	5.16	7.87	11.02	5.77	6.33	10.53	11.69	11.99	22.08
	x	0.99	0.87	1.73	0.70	1.08	1.51	0.79	0.86	1.44	1.60	1.64	3.03
	v	18.40	16.14	15.96	19.96	30.82	21.46	15.22	16.65	13.88	11.32	11.62	10.70

ცხრ. 9

განაწილება მარცხენა და მარჯვენა ხელის მიხედვით

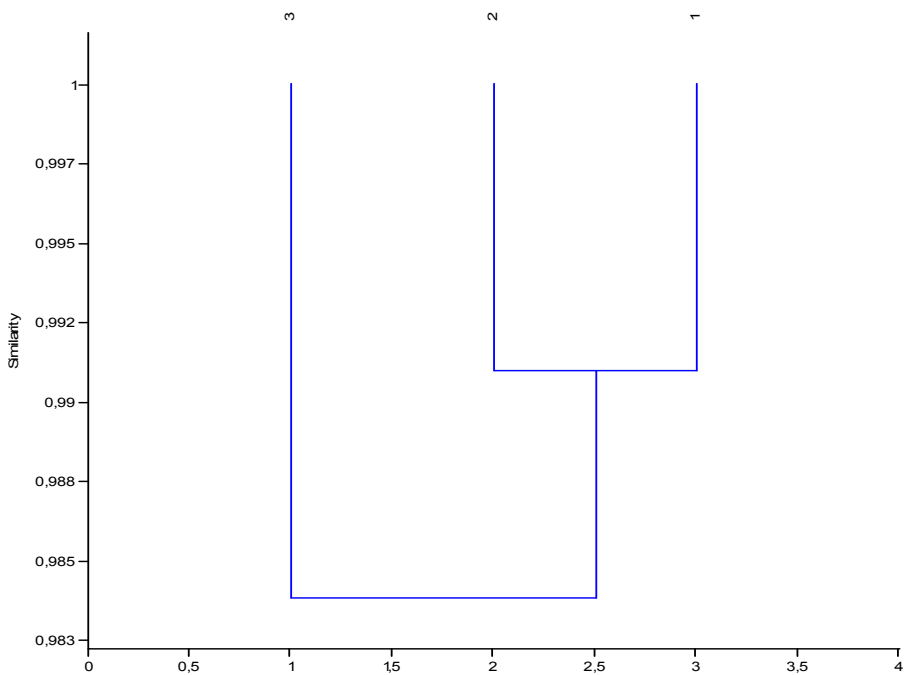
	მარცხენა				მარჯვენა				ორივე			
	X	n	x	v	X	n	x	v	X	n	x	v
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. გალის მეგრელები n=78	45.89	7.12	0.80	15.51	44.64	7.97	0.90	17.85	90.53	12.22	1.38	13.50
2. ზუგდიდის მეგრელები n=60	46.57	6.55	0.84	14.06	45.14	8.08	1.04	17.89	91.71	12.85	1.65	14.01
3. სენაკის მეგრელები n=53	43.60	6.8	0.93	15.59	44.26	8.01	1.10	18.09	87.86	13.77	1.89	15.68

ცხრ.10

მსგავსების კოეფიციენტები (რაოდენობრივი ნიშნები)

	ჯგუფები	გალი	ზუგდიდი	სენაკი
1	მეგრელები გალის	1	0.99097	0.98463
2	მეგრელები ზუგდიდის		1	0.98303
3	მეგრელები სენაკის			1

Bray-Curtis r=0,9908

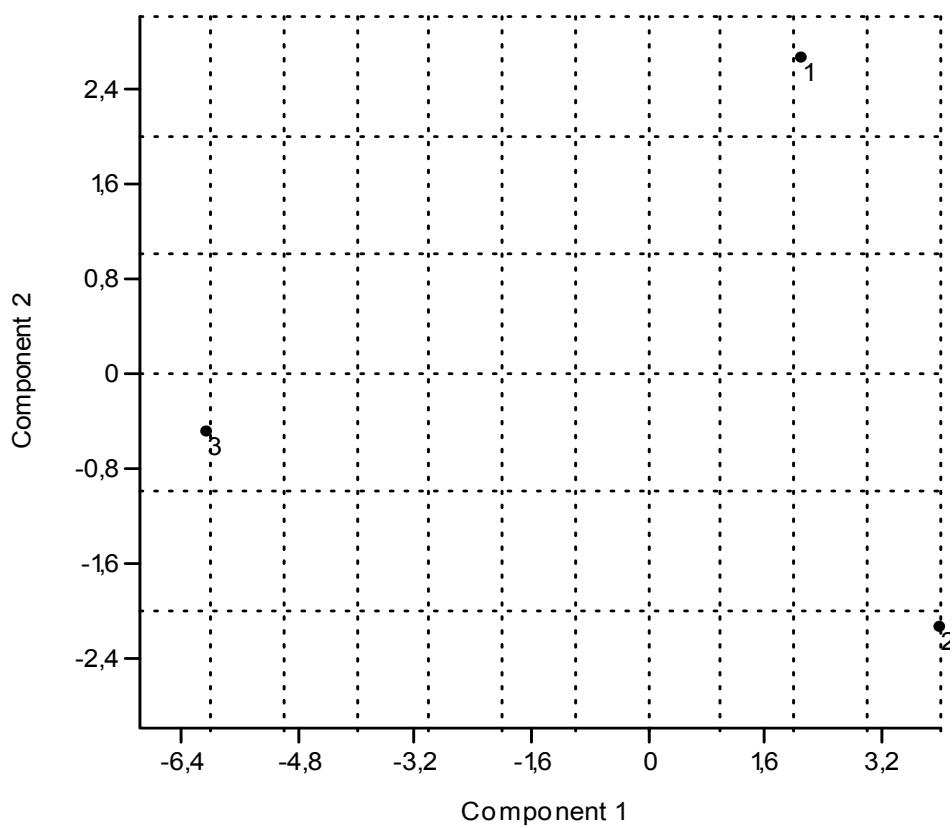

ნახ. 4 კლასტერიზაციის დენდროგრამა, ჯგუფების ნომერაცია იგივეა, რაც ნახ. 2-ში.

ცხრ.11

დატვირთვა ძირითად კომპონენტებზე

ნიშნები	F1	F2
I	9.94E-02	0.2284
II	1.59E-01	-0.01723
III	2.34E-01	-0.0938
IV	2.36E-01	0.01358
V	7.63E-02	-0.1232
I-V	8.04E-01	0.007742
ab	1.63E-01	-0.4637
bc	-0.1659	-0.2175
cd	-0.08271	-0.1172
ad	-0.08563	-0.7983
< atd	0.3654	-0.1001

ნახ. 5 ჯგუფების განლაგება I და II კომპონენტთა ველში.

სვანეთისა და სამეგრელოს მოსახლეობის ფილოგენეტიკური კვლევის შედეგები

აბსტრაქტი. შესავალი. გამომდინარე კავკასიის ეთნოკულტურული მრავალფეროვნებიდან, აქ მცხოვრები პოპულაციების ეთნოგენეზის საკითხი ერთ-ერთ გამორჩეულ სამეცნიერო პრობლემად რჩება. 2012-2017 წლებში ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოში (სვანეთი და სამეგრელო) ჩატარებული სამეცნიერო ექსპედიციის დროს შეგროვებული გენეტიკური მასალა შესწავლილ იქნა პოპულაციური გენეტიკური თვალსაზრისით და შედეგები გამოქვეყნებულ იქნა. ინტერესის საგნად რჩებოდა მასალის ფილოგენეტიკური ანალიზი. წინამდებარე ნაშრომი ამ კითხვებზე პასუხის გაცემის მცდელობაა.

მასალა და მეთოდები. გაანალიზებულ იქნა სვანეთში (საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთი მთიანეთი, სულ, დაახლოებით 12 000 მოსახლე) მცხოვრები 93 მამაკაცისა და სამეგრელოში (საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთი რეგიონი, სულ, 500 000-მდე მოსახლე) მცხოვრები 364 მამაკაცის NRY 17-მარკერიანი მონაცემები. ფილოგენეტიკური ანალიზისთვის გამოყენებულ იქნა სპეციალური კომპიუტერული პროგრამა - „კილინ-კლიოსოვის კალკულატორი“.

შედეგები. დადგინდა, რომ სვანეთის მოსახლეობა, სადაც Gra1-ის მაღალი კონცენტრაციაა (80%-მდე), გამოეყო პროტოქართველურ ნაკადს სავარაუდოდ გვიან ბრინჯაოს ხანაში, საერთო წინაპრით სამეგრელოს მოსახლეობასთან 3 860+/-320 ybp, რასაც დასტურებს არქეოლოგიური კვლევები, რომელიც უძველეს სტაციონარულ ნასახლარს ზემო სვანეთში სწორედ გვიან ბრინჯაოს ხანაში აღწერს. მიღებული შედეგები თანხვედრაშია ყველაზე სარწმუნოდ აღიარებულ ლინგვისტურ ჰიპოთეზასთანაც.

საკვანძო სიტყვები: დნმ, ხეები, შტოები, ენა, ისტორია, ჰაპლოჯგუფი, ჰაპლოტიპი, მოკლე ტანდემური გამეორება (STR)

შესავალი. კავკასია ეთნიკური შემადგენლობისა და ენობრივი მრავალფეროვნების კუთხით მეტად საინტერესო რეგიონს წარმოადგენს. აქ განსაკუთრებით დიდი როლენობის ენებია (70-მდე) აღრიცხული და შესწავლილი. ამ ენათაგან XIX-XX საუკუნემდე მხოლოდ ქართულსა და სომხურს ჰქონდა დამწერლობა საკმაოდ ძველი და მდიდარი წყაროთმცოდნეობითი თვალსაზრისით. იყო, ასევე, ალბანური ენა და დამწერლობა, რომელიც ცალკეული ეპიგრა-

ფიკული და ხელნაწერის ფრაგმენტის სახითაა შემორჩენილი, ხოლო თავად ენა, როგორც ჩანს და როგორც ამას თვითონ თვლიან, მცირერიცხოვანი ეთნიკური ჯგუფის – უდიების/უდინების მიერ არის მოტანილი დღემდე. ენობრივი თვალსაზრისით, მეცნიერთა დიდი ნაწილი უდიურ ენას (თვისტომ ენებთან ერთად) ალბანურად მიიჩნევდა, მათ შორის ივ. ჯავახიშვილი, ილ. აბულაძე, აკ. შანიძე, არნ. ჩიქობავა, ვ. ფანჯავიძე, ევგ. ჯეირანაშვილი, ზ. ალექსიძე და სხვანი.¹ უდიები (უტიები) ალბანური სახელმწიფოსა და კულტურის ერთ-ერთი შემქმნელები იყვნენ და არა ერთადერთი.²

კავკასიური ეთნოკულტურული სიჭრელე მრავალი ფაქტორით არის განპირობებული, რომელთაგან გამოვყოფდით: ა) კავკასიის ლანდშაფტური თავისებურება - მაღალი მთების დომინაცია, რომელიც განაპირობებდა, ერთი მხრივ, ენისა და ეთნოგრაფიული თავისებურებების კონსერვაციას, ხოლო, მეორე მხრივ, ერთი წარმოშობის მოსახლეობის ლინგვისტურ დამორებას: ჯერ დიალექტებად და შემდგომ ენებად ქცევას. ეს, თავისთავად, გარკვეულწილად განაპირობებდა კულტურულ სპეციფიკურობასაც; ბ) რუსეთის სამხრეთი სტეპებიდან და შუა აზიის რეგიონებიდან წამოსული ეთნოკულტურული ნაკადები ჩრდილოურ გავლენას აფორმებდნენ, ხოლო სამხრეთულს - ახლო აღმოსავლეთთან ფიზიკური და კულტურული კონტაქტები; გ) კავკასიის ძველი პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის შესწავლა ძირითადად ეყრდნობა ძველადმოსავლურ, ბერძნულ-რომაულ, სპარსულ, მოგვიანებით ქართულ, სომხურ, არაბულ წერილობით წყაროთა მონაცემებს. ძველი ისტორიის კონტექსტში თუ ვისაუბრებთ, ძველადმოსავლური და ბერძნული წერილობითი წყაროები გვიდასტურებენ, რომ ქართველური მოდგმის ტომებს (დიაოხის დიდ გაერთიანებას, მუშქებს, კოლხებს) გვაროვნული წყობილება უკვე გავლილი აქვთ გვიანბრიჯაოს ეპოქის შუა ეტაპზე მაინც და ამ ეპოქის ბოლოს სახელმწიფოებასაც ქმნიან. ასეთი ვითარება გვაქვს ანტიკური ხანის თითქმის დასასრულამდე, რომლის შემდგომი ეპოქა კავკასიაში ხასიათდება ფეოდალური პარტიკულარიზმითა და მრავალ-

¹ **გამყრელიძე თ.**, გამყრელიძე თ., ძველსომხური დამწერლობა

"ერკათაგირი"/ანბანური დამწერლობა და ძველქართული დამწერლობა, 1989.

3.3. თბილისი.

² **შარაბიძე თ.**, ვინ არიან უდიები (წყაროების და სპეციალური ლიტერატურის მიმოხილვა), ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი, V, თბ., 2003, გვ. 190-191.

³ **თოფჩიშვილი რ.** უდიები (ეთნოისტორიული გამოკვლევა), კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული, X, თბ., 2007.

ვალსახელმწიფოებრივი სტრუქტურირებით; დ) კავკასიაში მეტად მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა რელიგია, რომელიც, გარდა იმისა, რომ ერთი კონფესიის შიდა თავისებურებებით/დოგმატური ვარიაციულობით გამოირჩეოდა (მაგალითად, ქართული და სომხური ქრისტიანობა), მკვეთრად იცვლიდა სახეს ძლიერი გარე ფაქტორების ზემოქმედებით: შემოსევები, დიდი იმპერიების საზღვრებში მოქცევადა ა.შ. (მაგ. ისლამის გავრცელება ჩრდილოეთ კავკასიასა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში).

მართო საქართველოში სამი ენაა გავრცელებული: ქართული, ზანური (დიალექტებით -მეგრული და ლაზური, იგივე ჭანური) და სვანური, რომელთაც ერთად ქართველური ენები ეწოდებათ, ამასთან, 20-მდე ეთნოგრაფიული თავისებურების მქონე კუთხეა, რომელთა ენა ქართულია, განსხვავებული დიალექტებით წარმოდგენილი.¹ მთელი ამ მოსახლეობის ეროვნული თვითიდენტობა მყარია და X საუკუნიდან გამოხატულია სიტყვით: ქართველი. დღევანდელი თურქეთის საზღვრებშია მოქცეული ლაზი მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი, რომელთა ენა ზანური ენის დიალექტად არის აღიარებული.² ეს ხალხი ღრმა ეთნოკულტურული და ისტორიული კავშირებითაა მიბმული საერთოკავკასიურ სამყაროსთან.

ისტორიული და ლინგვისტური მონაცემები. უკვე რამდენიმე საუკუნეა, არ წყდება კამათი კავკასიის ხალხების ეთნოგენეზისა და კავკასიური ენების წარმოშობის შესახებ. ყველაფერი ნათელი არც ქართველური ერთობის შიგნითაა: მეგრულენოვანი მოსახლეობა დღეს მდინარე რიონისა და ცხენისწყლის მარჯვენა ნაპირიდან დალიძგამდეა და, უფრო შორს, შედარებით მეჩხრადაა განფენილი; თანამედროვე ისტორიულ-ეთნოგრაფიული სამეგრელო ჩრდილო-აღმოსავლეთით სვანეთს ებჯინება, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთით იმერეთს ემეზობლება. ისტორიულად და ტოპონიმის მიხედვითაც ამ ენაზე მოსაუბრე მოსახლეობა ლიხის ქედამდე და გარკვეულ ეტაპზე შიდა ქართლის ტერიტორიაზეც იყო გავრცელებული. შიდა ქართლის მოსახლეობა უძველესი დროიდან ქართველური იყო. ამაზე მიუთითებს ის, რომ შიდა ქართლის

¹ არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965; **Vogt, H.**, Remarques sur la prehistoire des langues kharthveliennes. In: Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap, Bd. IX, 1938, 321-337; In: Bedi Kartlisa, Revue de Kartvelologie, Vol. XI-XII, NQ36-37, Paris, 1961. ; 5-11.; **Boeder W.**, The South Caucasian languages. Lingua. 2005, 115:5-89.

² **ქირია ჭ., ეზუგბაია ლ., მემიშიძე ო., ჩუხუა მ.,** ლაზურ-მეგრული გრამატიკა, I, მორფოლოგია, თბ., 2015, გვ. 7.

ზოგიერთ ტოპონიმს აქვს ქართულ-ზანურ-სვანური ან ქართულ-ზანური პარალელური ფორმები. საუკუნეთა მანძილზე მთიდან ბარში ეთნიკური გადაჯგუფების პროცესმა მოსახლეობის შემადგენლობას მნიშვნელოვანი კვალი დააჩნია.¹ არქეოლოგიური თვალსაზრისითაც, თუ უფრო ადრინდელი ხანიდან არა, გვიანბრინჯაოს ხანიდან მაინც დასავლეთ საქართველოსა და შიდა ქართლის მოსახლეობა კულტურულ-ეთნიკურად მჭიდროდაა დაკავშირებული,² ხოლო ძვ. წ. VII საუკუნის II ნახევრიდან, სარდურ II-ის დროს კოლხეთის სახელმწიფო დღევანდელი საქართველოს დასავლეთი და აღმოსავლეთი მხარის ნაწილსაც მოიცავდა³.

არქეოლოგიური მასალებით, მომღევნო ადრეანტიკური ხანის კულტურა ქართლსა და დასავლეთ საქართველოში ერთიანია და, შესაბამისად, სახელმწიფოებრივი ორგანიზმი აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე იგივე სახელმწიფოა, რომელიც კოლხეთის სახელითაა ცნობილი. აქემენიდურ ხანაში უნდა მომხდარიყო მოსახლეობის გარკვეული მასების გადმონაცვლება წინა აზიიდან ცენტრალურ კავკასიაში, რისი კვალიც უნდა იყოს ცვლილებები მატერიალურ კულტურაში (ჯაფარიძე ო., 1976, 2006). შესაძლოა იმავე ტალღას შემოჰყვა ღვთაებათა მცირეაზიული სახელები: არმაზი, ზადენი, რომელთა კულტი ადრეანტიკურ ხანაშივე უკვე ფართოდ გავრცელებული ჩანს საქართველოში.⁴ ამდენად, მეგრულ-ჭანური ტომები მჭიდროდ არიან დაკავშირებული სხვა ქართველური ტომების ისტორიასთან და, ზოგადად, ქართველი ერის ეთნოგენეზთან. ცივილიზაციური თვალსაზრისით, ქართველურ ტომთა უძველესი ისტორია სხვადასხვა ეტაპზე ქრონოლოგიური თანმიმდევრობითაა დაკავშირებული სამ სახელმწიფოებრივ გაერთიანებასთან: დიაოხი/დიაუხი, კოლხა/კულხა და იბერია. ამათგან, დიაოხი/დიაუხი, და კოლხა/კულხა ისტორიის გარკვეულ მონაკვეთზე თანაარსებობენ, თუმცა, პირველის განადგურების შემდეგ ჰეგემონობას იღებს კოლხას სამეფო, ხოლო უფრო მოგვიანებით (ძვ. წ. IV-III სს) მასთან თანაარსებობს იბერიის სამეფო.

¹ გვასალია ჯ. აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები (შიდა ქართლი), თბ., 1983, გვ. 164.

² Күфтин Б. А. Археологическая маршрутная экспедиция в Юго-Осетию Имеретию, Тб., 1949, გვ., 46, 63, 86; გაგოშიძე ი. ადრე ანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, თბ., 1964, გვ. 36.

³ გამყრელიძე გ. სახელმწიფოებრიობის დასაბამი საქართველოში და არქეოლოგია, იბერია-კოლხეთი, დამატება, I, თბ., 2021, გვ. 4.

⁴ გაგოშიძე ი. ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, თბ., 1964 გვ. 86, 87.

ქართველურ ენებზე მეტყველი ხალხების განსახლების, მათი ურთიერთობებისა და ისტორიის შესახებ ამ „უამრავი მოსაზრების“ კონცეფციური ბაზისი შეიძლება ორად დაიყოს: ა) ძირითადად ერთიანი, კონსენსური შინაარსისა და ბ) მრავალპლანიანი, ხშირად დიამეტრალურად ერთმანეთისგან განსხვავებული პარადიგმები.

პირველი შემდეგ პოსტულატებს მოიცავს: ქართველური ენები ერთი ეთნოსის წიაღში, ერთი პროტოქართველური ენიდან წარმოშობილი ენებია, რომელთა დიფერენცირება სხვადასხვა ისტორიულ ეტაპზე მოხდა; ამ ენებზე მეტყველი ხალხის სამშობლო კავკასია და ანატოლიაა; ხალხის სუბეთნოკულტურული თავისებურებების ჩამოყალიბება და ენობრივი დიფერენცირება გარე და შიდა ფაქტორებმა გამოიწვია. იმ ენას, რომლის დიფერენციაციის (დიალექტთა ენებად ქცევის) გზით ქართველური ენები წარმოქმნა, საერთო-ქართველური ფუძე-ენა ეწოდება. ფუძე-ენისაგან (ანუ წინარე-ენისაგან) სხვადასხვა ქართველურ ენათა წარმოქმნა შეპირობებულია არა ამ ენებზე მეტყველთა ნათესაობის სხვადასხვა ხარისხით, არამედ ამ ნიშნის (ნათესაობის) მიხედვით ერთნაირ ურთიერთმიმართებაში მყოფ კუთხეებს შორის ენობრივი კონტაქტის შესუსტებით, რასაც ისტორიის სიღრმეში ადვილად განსაზღვრავდა ისეთი გარეგანი ფაქტორები, როგორიცაა შედარებითი ტერიტორიული სიშორე, რაიმე ძნელად დასაძლევ ბუნებრივი ბარიერი - მაღალი მთა, დიდი მდინარე, ზღვა და ა. შ.¹

მეორე ნაწილი, რომელიც სწორედ კონცეფციათა მრავალფეროვნებას განსაზღვრავს, გულისხმობს: ქართველურ ენებზე მეტყველი მოსახლეობის ავტოქთონობის, სავარაუდო მიგრაციების ვექტორების, ეთნოგენეზური პარადიგმების და ენათა დიფერენცირების დროისა და ადგილის საკითხს (ჯანაშია ს., 1952).

ერთ-ერთი კლასიფიკაციით, ზანური ენა (მეგრულ-ჭანური) სვანურთან და საკუთრივ ქართულთან ერთად განეკუთვნება ე. წ. კავკასიურ, ანუ იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ქართველურ (ანუ სამხრეთკავკასიურ) ენათა ჯგუფს. ტერმინ იბერიულ-კავკასიურ ენებში ამ ენების გენეალოგიური შინაარსი იგულისხმება ისევე, როგორც სხვა ოჯახებში - „ინდოევროპული“, „სემიტური“ და სხვ. კავკასიური ენები კი გეოგრაფიული ხასიათის ცნებას გამოხატავს²

¹ Чикобава А. С., Картвельские языки, их исторический состав и древний исторический облик. Иберийско-кавказский ентатмეცნიერება. II, 1948, გვ. 8;

² ჩიქობავა არნ. იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965. გვ. 4.

ლინგვისტური თვალსაზრისით ზანური წინ უსწრებდა სვანურს, რადგან სვანურში ზანურის შიშინა ვარიანტების დალექვა შეიძლება მომხდარიყო მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ზანური დამოუკიდებელ ერთეულად ჩამოყალიბდა. აფხაზურ-ადიღეური ელემენტების შეთვისება კი მოხდა უკვე სვანურის მიერ, რომელსაც ზანურის ძლიერი გავლენა ჰქონდა განცდილი.¹

გ. კლიმოვის აზრით, სვანურის გამოყოფა საერთო-ქართველური ფუძე-ენიდან უნდა დაწყებულიყო ძვ. წ. XIX საუკუნეში, ზანურ-ქართული დივერგენცია კი – VIII საუკუნეში.² ამ ჰიპოთეზას სიმართლესთან ყველაზე ახლომყოფად მიიჩნევენ თ. გამყრელიძე და გ. მაჭავარიანი (თ., გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, 1965). ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანა თითქმის სრულიად გვიანბრინჯაოს ხანას მოიცავდა, როდესაც პატრიარქალური ურთიერთობანი ქართველურ ტომებში მაქსიმალურ განვითარებას აღწევენ.³

რასაკვირველია, მთავარი ინტერესის საგანია, თუ როგორ ურთიერთმიმართებაშია ერთმანეთთან გლოტოქრონოლოგიური მეთოდით მიღებული დათარიღებები არქეოლოგიური, საისტორიო წყაროებისა და სხვა თანამედროვე მაღალტექნოლოგიური კვლევებით მიღებულ მონაცემებთან. გაკეთდა თომას ბეიზის (Thomas Bayes) თეორიაზე აგებული პროგრამული კვლევა, რომელმაც საერთო ქართველური ენის დიფერენცირების ძალზე ძველ თარიღს – ძვ. წ. VII ათასწლეული - დაუჭირა მხარი.⁴ უნდა აღინიშნოს, რომ მსგავსი კვლევების შედეგები ძირითადად დამოკიდებულია იმ მონაცემთა ბაზის შინაარსზე, რომელიც კვლევისათვის შეიქმნა და აიტვირთა პროგრამაში.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთი მოსაზრებაა გამოთქმული ქართველური სუბეთნიკური ნაკადის - სვანურენოვანი მოსახლეობის - თავდაპირველი განსახლებისა და პირველსაცხოვრისის საკითხების შესახებ.⁵

¹ **Чикобава Арн.** Картвельские языки, их исторический состав и древний лингвистический облик, გვ. 261-264.

² **Климов Г. А.** О глоттохронологическом методе датировки распада праязыка, Вопросы языкознания, 2, М., 1959.

³ **მამულია გ.** აგნატური ჯგუფები ძველქართულში და მათი გენეზისი, ივანე ჯავახიშვილის 100 წლის საიუბილეო კრებული, თბ., 1976, გვ. 128)

⁴ **Gavashelishvili et al,** 2023. Alexander Gavashelishvili, Merab Chukhua, Kakhi Sakhltkhutsishvili, Dilek Koptekin & Mehmet Somel. The time and place of origin of South Caucasian languages: insights into past human societies, ecosystems and human population genetics *Scientific Reports volume 13, Article number: 21133 (2023).*

⁵ **Март Н. Я.** Из поездок в Сванию (летом 1911-1912), Христианский Восток, т. II, вып. I, СПб., 1913, გვ. 32, 34.; **ჯანაშია ს.** შრომები, ტ. III, თბ., 1959, გვ. 300;

ერთი შეხედულების თანახმად, სვანურისა და ზანურის (მეგრულ-ლაზურ-ჭანური) ერთიანი პროტოქართველური ეთნიკური ნაკადის სახით გადაადგილება სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით ხდებოდა.¹ ამ თეორიას დაუპირისპირდა კონცეფცია ქართველური ტომების არა გადმოსახლების, არამედ ხეთურ-ასურულ და ურარტულ პერიოდში უფრო ვრცელ ტერიტორიაზე ცხოვრებისა და პოლიტიკური ცენტრების მუდმივად ჩრდილოეთისკენ გადანაცვლების შესახებ. კერძოდ, მიჩნეულია, რომ ეს გადაადგილება სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ ხდებოდა მუდმივად. ამ კონცეფციის თანახმად, ყველაზე ადრე დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე აღწევნ სვანები (II ათასწლეულში გვიან), მათ მოჰყვებოდნენ მეგრელები, ხოლო ბოლოს – თვით ქართველები ანუ ქართვენი². ამის შედეგად სასპერ-საბერების პოლიტიკური ცენტრი თანდათანობით ინაცვლებს ჩრდილოეთში, სადაც იქმნება იბერია დედაქალაქით.³ ამდენად, საქართველოს ტერიტორიაზე ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისში საუკუნეებისათვის ჩამოყალიბდა კულტურის ორი წრე - დასავლური და აღმოსავლური, რომლებიც ქართველი ტომების ორ გაერთიანებას შეესაბამებოდა - დასავლურქართულსა და აღმოსავლურქართულს.⁴

ქართველური ტომების პირველსაცხოვრისად ზოგიერთი თვლის მცირე კავკასიონის ტერიტორიას, პროტოხეთურ სამყაროს, ზაგროსისა და კავკასიის მაღალმთიან ზონას, ზოგი - კოლხეთის დაბლობის ტერიტორიასთან ერთად მცირე აზიის ჩრდილო-დასავლეთ რაიონებსაც. ხეთურ, ასურულ და ურარტულ წყაროთა მონაცემებით, დღესდღეობით, განსაკუთრებით საყურადღებო კავ-

მელიქიშვილი გ. საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის, თბ., 1965, გვ. 65; **მიქელაძე თ.** ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, თბ., 1974, გვ. 10-12.; **მიხრუანთი თ.** დასავლეთ საქართველოს ქართველ მთიელთა ეთნოგენეზის, განსახლებისა და კულტურის ისტორიისათვის, თბ., 1989, გვ. 11-12.

¹ **ჯავახიშვილი ივ.** ქართველი ერის ისტორია, წიგნი პირველი, თბ. 1951, გვ. 428-429.; **Леман-ХауптК. Ф.** Вступительная лекция по истории и культуре халдов,თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. V, თბ. 1937, ცალკე ამონაბეჭდი კრებულიდან, გვ. 262.

² **Джанашиа С.** История СССР с древнейших времен до образования древнерусского государства, შრომები, ტ. VI, თბ. 1988, გვ. 373.

³ **Джанашиа С., Джанашиа С.** Из исторического прошлого Грузии, შრომები, ტ. IV, თბ., 1988, გვ. 346.

⁴ **ჯავახიშვილი ივ., ბერძენიშვილი ნ., ჯანაშია ს.,** საქართველოს ისტორია, თბ., 1943, 21.

შირები კოლხურთან (ზანური) მიმართებაში შეიმჩნევა ქაშქა-გაზგებთან და მუშქებთან (იგივე მესხებთან).¹

მეორე კონცეფციის თანახმად, საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები ქართველური ტომების ადგილობრივი უწყვეტი განვითარება და ეთნიკური ჩამოყალიბებაა ნაგულისხმები.²

გ. მელიქიშვილი ქართველურ და სხვა კავკასიურ ენებში ძლიერი ინდოევროპული სუბსტატის არსებობის გამო ნახურ-დაღესტნურ ტომებს სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ზაგროსის ჩრდილოეთიდან მიგრირებულად თვლის, ხოლო. აფხაზურ-ადიღურ ტომებს და ქართველურს ძვ. წ. III ათასწლეულში ათავსებს ცენტრალური კავკასიისა და ჩრდილო კავკასიის დასავლეთ მხარეებში. ავტორისავე აღნიშვნით, ამ დროს იბერიულ-კავკასიური და, კერძოდ, ქართველური ტომები არ შედიოდნენ მტკვარ-არაქსული კულტურის არეალში.³ უფრო მოგვიანო ეპოქაზე კი აღნიშნავს, რომ იმ ტომების ადგილსამყოფელი, რომელთაც უდიდესი როლი შეასრულეს აღმოსავლურ-ქართული პოპულაციის ჩამოყალიბების პროცესში, სავარაუდებელია მდ. ჭოროხის ზემო წელის რაიონსა და მის აღმოსავლეთით და ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორიაზე. ავტორის აზრით, ეს არის ძველი სპერის ოლქი, რომელიც უკავშირდება სომხურ „ვერ“-ს და ის არის „იბერ“ სახელის ვარიანტი (სპერ>ჰბერ>იბერ>ვერ).⁴

ამ საკითხზე მსჯელობის გამლისათვის მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა გ. მელიქიშვილის სტატია⁵, სადაც პრაქტიკულად მხოლოდ სტრაბონის იმ ცნობაზე (Strab.XI.2,19) დაყრდნობით, რომ სვანები მეომარი ხალხია და 200 000 მეომრის გამოყვანა შეუძლიათ და, აგრეთვე, ფასისის სვანურ ვარიანტზე (ფამდ) დაყრდნობით, გამოითქვა მოსაზრება, რომ, პრეისტორიულ ხანაში, სულ ცოტა, რიონის მარჯვენა ნაპირზე განსახლებული იყვნენ სვანური ტომები, რომლებიც გვიან მოსულმა ზანებმა შეავიწროვეს და მთი-

¹ გიორგაძე გ. უძველესი ძველადმოსავლური ეთნოსები და ქართველთა წარმომავლობა, თბ., 2002, გვ. 95-113; ჭითანავა დ., კოლხური გვარსახელის გენეზისი მრუდე სარკეში, თბ., 2020, გვ. 20-45.

² Куфтин Б. А. К вопросу о древнейших корнях грузинской культуры на Кавказе по данным археологии, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. XII-B, თბ., 1944, გვ. 47; კუფტინი ბ. ქართული კულტურის უძველესი კერა თრიალეთში, თბ., 1949, გვ. 4-5.

³ Меликишвили Г. Вестник древней истории, М. 1965, №1, стр. 23.

⁴ (მელიქიშვილი გ., საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის, თბ., 1965, გვ. 61-62.

⁵ Меликишвили Г., 1965. Возникновение Хеттского царства и проблема древнейшего населения Закавказья и Малой Азии,

ანეთში ასვლა აიძულებს. რაიმე ისტორიული საბუთი ასეთი სახელმწიფოს არსებობის შესახებ მოტანილი არ ყოფილა. მოსაზრება სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა და ის შემდგომ სხვა მეცნიერებმაც გაიზიარეს. კერძოდ, თ. მიქელაძემ დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთ ტოპონიმზე დაყრდნობით გაიზიარა გ. მელიქიშვილის მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ რიონ-ფოთის მხარეში ბერძნების გამოჩენამდე სვანური მოსახლეობა ბინადრობდა და „სვან ტომთა კვალს აშკარად გაედევნება თვალი რიონის აუზში, შესართავიდან თითქმის სათავეებამდე, ენგურსა და ცხენისწყალს შორის მოქცეულ ტერიტორიაზე“. ავტორი, კოლხეთში სვანთა მომდევნო ეთნიკურ ნაკადად ზანურენოვან მოსახლეობას მიიჩნევს და სვანთა აქ არსებობას ძვ. წ. I ათასწლეულის შუა ხანებამდე გულისხმობს.¹ თუმცა, ეს დასკვნები სულ რამდენიმე ტოპონიმზე დაყრდნობით არის გაკეთებული და, ვფიქრობთ, არგუმენტად არ გამოდგება ასეთი სერიოზული თეზის დასამტკიცებლად. მეორე მხრივ, ავტორი მომდევნო გვერდებზე წინააღმდეგობრივ მოსაზრებას ავითარებს და აღნიშნავს, რომ კოლხური ბრინჯაოს კულტურა ზანური მოსახლეობისაა (მეგრულ-ჭანების ანუ კოლხების-თ.მ.), რომელთა მოწოდების შედეგად სვანთა ტომებმა თანდათანობით ჩრდილოეთისაკენ გადაიწიეს.² ნათელია, რომ ამ მოსაზრების აღიარება იმის კონსტატაციასაც გულისხმობდა, რომ სვანები და ზანები განსხვავებულ (დაპირისპირებულსაც-კი) ეთნოგენეტიკურ სამყაროს ეკუთვნოდნენ, ამასთან დრო და სივრცე არ რჩებოდა საერთოქართველური ენის გამოყენებისა და ამ ენის მატარებელი ეთნოგენეტიკური ერთობისთვის; არ ჩანდა პერსპექტივა საერთოქართველური ენიდან სვანურის, ზანურისა და ქართულის ეტაპობრივი განვითარებისთვის.

ლოგიკურია, რომ კოლხეთის დაბლობზე (და ბევრად უფრო ვრცელ ტერიტორიაზე) გავრცელებული პროტოკოლხური ეთნოკულტურული სამყაროს ნაწილი უნდა ყოფილიყო მისი მთიანი ნაწილის ქართველური სუბეთნიკური ნაკადი - სვანურენოვანი მოსახლეობაც.³ სახელწოდება კოლხი, როგორც ძველი ბერძნული, ისე მომდევნო ბიზანტიური წყაროების მიხედვით (Herod.VII,79;

¹ მიქელაძე თ. ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, გვ. 11-12, 20.

² მიქელაძე თ. ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, გვ. 20.

³ ჩართოლანი შ. ძველი სვანეთი, თბ., 1996,; მიბჩუანი თ. დასავლეთ საქართველოს ქართველ მთიელთა ეთნოგენეზის, განსახლებისა და კულტურის ისტორიისათვის, თბ. 1989, გვ. 11-12.

Xenof. Anab.IV,8,22), არის როგორც ერთი კონკრეტული ტომის, ისე დასავლეთ საქართველოსა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მოსახლე სხვადასხვა ქართველური ტომის/თემების კრებისთი სახელწოდება, რომელშიც მთელ ანტიკურ ხანაში, უპირატესად, იგულისხმება ზანური (მეგრულ-ჭანური) მოდგმის ტომები. მათთან ერთად მოიაზრებიან სვანთა წინაპრებიც. მართებულადაა აღნიშნული, რომ კოლხეთის სამეფოს, და მისი მიმდებარე ტერიტორიების მოსახლეობა ეთნიკურად ქართული (ქართველური) იყო და იგი ერთ-ერთ დასავლურქართულ დიალექტზე მეტყველებდა, მას აკაკი შანიძე კოლხურს უწოდებდა და რომლისგანაც შემდგომ მეგრული და ლაზური წარმოიშვა. ამავე ენობრივი სამყაროდან ჩამოყალიბდა სვანურიც.¹

სვანეთის არქეოლოგია. სვანეთის ტერიტორიაზე გამოვლენილი ყველაზე ადრეული ძეგლები ქვის ხანის გვიანდელ საფეხურს განეკუთვნება (ნეოლითი). ერთი მათგანი მდებარეობს მესტიის რაიონის სოფელ ლენჯერის ტერიტორიაზე, ადგილ „ლებიქვ“-ში, ზღვის დონიდან 1600 მ. სიმაღლეზე. მეორე აღმოჩნდა ქვემო სვანეთში, ლენტეხის რაიონის სოფელ რცხმელურასთან, ადგილ „ლაზგა“-ს ტერიტორიაზე. ლებიქვის ძეგლის სახით საქმე გვაქვს ძვ. წ. VII-VI ათასწლეულის დია ნამოსახლართან. აქაური მონაპოვარი მკვეთრად განსხვავდება საქართველოს ბარის ყველა ნეოლითური ძეგლისაგან და ის უახლოვდება მთის ზოლში ადრე გამოვლენილ ნეოლითურ ძეგლებს. ლებიქვის ძეგლი ერთადერთი ქვის ხანის ძეგლია ზემო სვანეთში, აღნიშნულ რეგიონში არ ჩანს არათუ ნეოლითური ხანის, არამედ, მოგვიანო პერიოდის - ძვ. წ. V-IV ათასწლეულების ადამიანის კვალიც. ლებიქვისათვის განსაკუთრებით ახლობელია პალურის (წალენჯიხის მუნიციპალიტეტი) ნეოლითური ხანის ნამოსახლარის მასალა. ლებიქვში უნდა ყოფილიყო მონადირე-შემგროვებელთა დროებითი საზაფხულო სადგომი.² სვანეთში სამთამადნო გამონამუშევრების არსებობა ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან ეჭვს არ იწვევს. ეს არის ზარგაში და ლაფურის მთაზე, რომლებიც კავკასიის ბრინჯაოს ხანის სამთამადნო წარმოების უმსხვილეს ძეგლს განეკუთვნება, თუმცა კერძოობით კომპლექსურად არ არის შესწავლილი.³

¹ გამყრელიძე თ. ქართული სახელმწიფოებრიობა, აღმოსავლური ქრისტიანობა და ძველი ქართული კულტურა, გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, №2, 2001, გვ. 3.

² ჩართოლანი შ. ძველი სვანეთი, გვ. 37-38; კვიციანი ზ., ჯიბლაძე ლ., 2015

³ ჩართოლანი შ. ძველი სვანეთი, გვ. 134-135.

IV-III ათასწლეულიდან უკვე იწყება კოლხეთის ბარის ფართოდ ათვისება და თვისებრივად კოლხეთის დაბლობის დასახლების ქვედაფენების მასალა ნეოლითის დასასრულის დროისა ჩანს, ხოლო ზედაფენები – გვიანბრინჯაოს ხანის და ჩვენს ერამდე I ათასწლეულის ბოლომდე.¹ ეს არის სამოსახლოს მოწყობის ტრადიცია წყლებით მდიდარ და ხშირად დაჭაობებულ დაბლობზე ხელოვნური გორა-სამოსახლოების, ე. წ. „დიხა-გუძუბების“ სახით.² მათი ძირითადი კონცენტრაცია შეინიშნება კოლხეთის დაბლობის ზოლში მდინარეების ან ძველი ნამდინარევი კალაპოტის (განსაკუთრებით, მდ. რიონის) გასწვრივ რიონ-ფიჩორის, აბაშა-ნოდელასა და ენგურ-ეგრისწყლის აუზებში. აქ რამდენიმე ათეული ბორცვ-ნამოსახლარია ფიქსირებული.³ ძვ. წ. IV-III ათასწლეულიდან ახ. წ. პირველი საუკუნეების განმავლობაში მოსახლეობა აქ თითქმის უწყვეტად არსებობდა. ამ პერიოდის შემდეგ მოსახლეობა ტოვებს ამ სანაპირო ხაზს, რომელიც დიხა-გუძუბათა გავრცელების უმთავრეს არეს წარმოადგენს და იხევს მთებისკენ.⁴

კოლხური მეტალურგიის ერთ-ერთი ყველაზე ადრეული და მძლავრი სპილენძის საწარმოო ცენტრი, როგორც ჩანს, მდებარეობდა მდ. ჭოროხის აუზში. მეორე, არანაკლებ მძლავრი მეტალურგიული კერა არსებობდა ცენტრალურ კოლხეთში რიონ-ცხენისწყლის ორმდინარეთში. საკმაოდ მძლავრი მეტალურგიული კერა არსებობდა აგრეთვე ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთში (მდ. კოდორის ზემოწელი). დასავლეთ საქართველოს რეგიონებიდან ყველაზე ადრე, უკვე ადრეებრინჯაოს ხანიდან, სპილენძის მეტალურგიას ეცნობიან აფხაზეთსა და იმერეთში (მდ. ყვირილის ხეობაში). გურიასა, რაჭასა და სვანეთში სპილენძის მეტალურგიული წარმოება შუაბრინჯაოს ხანიდანაა დადასტურებული (Иенсен Ф.Ф., 1935, Күфтин 1949). უშუალოდ ენგურის კამხლის მშენებლობის რაიონში, მრავალფენიან კულტურულ ძეგლში („ბაქსანიას გამოქვაბული“) 1964 წელს გამოვლინდა სპილენძ-ბრინჯაოს ხანის მეტალურგიის

¹ Иессен А. А. Проблема изучения археологических памятников Колхидской низменности вцелях характеристики современных (последнеднековых) геологических процессов, Бюлетен комиссии по изучению четвертичного периода, М-Л., 1940, №6-7, გვ. 108.

² ხომტარია ნ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, თბ., 1944, ტ. V, №2, გვ. 207-208.

³ ბარამიძე მ. ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის ნამოსახლართა ტოპოგრაფიის და არქიტექტურის საკითხები, კრ. აფხაზეთი, II, თბ., 2011, გვ. 63.

⁴ ხომტარია ნ., დიხა-გუძუბა, კოლხეთის დაბლობის ძველი მოსახლეობა, გვ. 466-468.

უნიკალური მასალა, რომელიც აქ აღმოჩენილი ლითონსაღნობი, ორიგინალური კონსტრუქციის ქურის ნაშთით ჯერჯერობით ერთადერთია საქართველოს ტერიტორიაზე.¹

საქართველოს მოსახლეობის გენეტიკური კვლევები. ვფიქრობთ, ამ პრობლემის გადაწყვეტაში ერთ-ერთი უმთავრესი როლის თამაში პოპულაციურ გენეტიკურ და ფილოგენეტიკურ კვლევებს და მათ სხვა, ზემოხსენებულ მონაცემებთან შეჯერებით ანალიზს შეუძლია.

ამერიკულ-ქართულმა ექსპედიციამ საქართველოს თანამედროვე პოპულაციის გენეტიკური ერთიანი ექსპედიციური შესწავლა 2012 წელს დაიწყო (ხელმძღვანელები თ.გ. შური და ა.იარდუმიანი (აშშ), რ. შენგელია (საქართველო). პირველი იყო ზემო სვანეთი (მესტიის მუნიციპალიტეტი), რომელსაც შესაბამისი პუბლიკაცია მოჰყვა;² შემდეგ იყო სამეგრელოს მოსახლეობის (8 მუნიციპალიტეტი) მასშტაბური კვლევა.³ ანალიზის პროცესშია გურია-აჭარასა და სამცხე-ჯავახეთში მოპოვებული ასეულობით ნიმუში.

ამასთან, შესწავლილია აღმოსავლეთ საქართველოს ზოგიერთი ეთნიკური და სუბეთნიკური (სომხებისა და აზერბაიჯანელების უმცირესობები, ე.წ. „პონტოელი ბერძნები“ წალკის მუნიციპალიტეტში, თუშები და ამჟამად ირანიდან ჩამოსული, 400 წლის წინ გადასახლებული კახელები - ფერეიდნელთა ჯგუფიც.⁴

ჩატარებული პოპულაციური გენეტიკური კვლევების გამოქვეყნებული შედეგების ანალიზი მეტ-ნაკლები სისრულით აღწერს ამ ორი ქართველური სუბეთნიკური ჯგუფის გენეტიკური პროფილის შედარებით სურათს.

¹ გრიგოლია გ. ენგურის არქეოლოგიური ექსპედიციის საველე მუშაობის წინასწარი შედეგები, მაცნე, ისტორიის სერია, 3, თბ., 1971, გვ. 181

² Aram Yardumian, Ramaz Shengelia, David Chitanava, Shorena Laliashvili, Lia Bitadze, Irma Laliashvili, Fernando Villanea, Akiva Sander, Andrew Azzam, Victoria Groner, Kristi Edleson, Miguel G. Vilar, Theodore G. Schurr. Genetic diversity in Svaneti and its implications for the human settlement of the Highland Caucasus. *Am J Phys Anthropol.* 2017;164:837–852.

³ Schurr T. G., Shengelia R., Shamoony-Pour M., David Chitanava D., Laliashvili Sh., Laliashvili I., Kibret R., Kume-Kangkolo Y., Irakli Akhvediani I., Lia Bitadze, Mathieson I., and Yardumian A., Genetic Analysis of Mingrelians Reveals Long-Term Continuity of Populations in Western Georgia (Caucasus). *Genome Biol. Evol.* 15(11) <https://doi.org/10.1093/gbe/evad198>. 2023.

⁴ Shengelia R., Andriadze G., Bitadze L., Chitanava D., Chikovani N., Khmaladze E., Kekelidze M., Laliashvili Sh., Comparative Y-Chromosome Research in East Georgia Population. *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*. vol. 11, 2017 no. 4.

ამჯერად ჩვენი კვლევის ძირითადი მიზანია მონაცემთა ფილოგენეტიკური კვლევა და ამ ორი ქართველური სუბეთნიკური ჯგუფის გენეტიკური ურთიერთმიმართების დადგენა, რაც დაგვებმარება, ერთიან კონტექსტში განვიხილოთ მათი ტერიტორიული განსახლებისა და ენათა დიფერენცირების მიზეზებისა და თარიღების დადგენაში. არსებობს არგუმენტირებული მოსაზრება, რომ პოპულაციების მიგრაციისა და ეთნოგენეზური პროცესების წარმართვაში მამაკაცურ (NRY) ხაზს გამორჩეული მნიშვნელობა ენიჭება.¹

კვლევის მასალა და მეთოდები. ჩვენ გავაანალიზეთ 17 STR ლოკუსის (DYS393, DYS390, DYS19, DYS391, DYS385a, DYS385b, DYS439, DYS389a, DYS392, DYS389b, DYS458, DYS437, DYS448, Y_GATA_H4, DYS456, DYS 438 და DYS635) მონაცემები, რომლებიც ამერიკულ-ქართულმა ჯგუფმა Y-Filer კომპლექტის (ABI) გამოყენებით მიიღო. ეს მონაცემები გენერირებულ იქნა სვანეთში მცხოვრები 93 მამრისგან (იარდუმიანი და სხვ., 2017) და სამეგრელოში მცხოვრები 364 მამრისგან (შური და სხვ., 2023), ასევე დამატებით 11 ქართველისა და ერთი რუსი მამაკაცისგან.

აღნიშნული ჰაპლოტიპების მონაცემებზე დაყრდნობით, სპეციალური პროგრამის გამოყენებით (იხილეთ ქვემოთ) აგებულ იქნა ფილოგენეტიკური ხეები როგორც სამეგრელოსა და სვანეთის პოპულაციებისთვის ცალ-ცალკე, ასევე მათგან მიღებული ჰაპლოტიპების კომბინირებულ (შერეულ) მონაცემთა ბაზის გამოყენებით. ამ მიდგომამ შესაძლებელი გახადა ამ მონაცემთა ბაზაში შემაჯალი ჰაპლოტიპების ურთიერთკავშირის ვიზუალიზაცია.

¹ Dilek Koptekin, ErenYüncü, Ricardo Rodríguez-Varela N., Ezgi Altınışık, Nikolaos Psonis, Natalia Kashuba, Sevgi Yorulmaz, Robert George Duygu, Deniz Kazancı, Damla Kaptan, Kanat Gürün, Kıvılcım Başak, Vural Hasan, Can Gemici, Despoina Vassou, Evangelia Daskalaki, Cansu Karamurat, Vendela K. Lagerholm Ömür, Dilek Erdal, Emrah Kirdök, Aurelio Marangoni, Andreas Schachner, Handa Üstündağ, Ramaz Shengelia, Liana Bitadze, Mikheil Elashvili, Eleni Stravopodi Mihriban Özbaşaran, Güneş Duru, Argyro Nafplioti C, Brian Rose Tuğba Gencer, Gareth Darbyshire Alexander Gavashelishvili, Konstantine Pitskhelauri, Özlem Çevik, Osman Vuruşkan, Nina Kyparissi-Apostolika, Ali Metin, Büyükkarakaya Umay, Oğuzhanoğlu Sevinç, Günel Eugenia Tabakaki, Akper Aliev, Anar Ibrahimov Vaqif Shadlinski, Adamantios Sampson Gülşah Merve, Kılınç Çiğdem Atakuman, Alexandros Stamatakis, Nikos Poulakakis Yılmaz, SelimErdal Pavlos Pavlidis Jan Storå, Füsün Özer, Anders Götherström Mehmet Somel. Spatial and temporal heterogeneity in human mobility patterns in Holocene Southwest Asia and the East Mediterranean. *Current Biology* 33, 1–17. January 9, 2023 ^a 2022 The Authors. Published by Elsevier Inc. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2022.11.034>

მეგრული და სვანური ჰაპლოტიპების ფილოგენეტიკური ხეები, ხოლო შემდეგ სვანური და მეგრული ჰაპლოტიპები ცალ-ცალკე გენერირებულ იქნა კილინ-კლიოსოვის დროისა და უახლესი საერთო წინაპრის (TMRCA) კალკულატორის გამოყენებით (Klyosov & Kilin, 2016). გამოთვლები ეფუძნება შემდეგ განტოლებას:

$$n/N = kt$$

სადაც n = მუტაციების რაოდენობა; N = ჰაპლოტიპების რაოდენობა; k = მუტაციის სიხშირის მუდმივა, რომელიც გამოიხატება თაობაზე მუტაციების რაოდენობით, და t = პირობითი თაობების რაოდენობა (25 წელი). ჰაპლოტიპური ხეები გენერირებულ იქნა Y-STR ჰაპლოტიპის მონაცემებიდან PHYLIP-ში Neighbor-Joining ალგორითმის გამოყენებით, ვერსია 3.6 (Felsenstein 2004). გამოყენებისა და გამოთვლების მრავალი მაგალითისთვის იხილეთ კლიოსოვი და კილინი (2016). უკუმუტაციების კორექტირება შეფასდა ფორმულის გამოყენებით:

$$\lambda = \frac{\lambda_{obs}}{2} (1 + \exp(\lambda_{obs}))$$

სადაც λ_{obs} არის თითო მარკერზე დაკვირვებული მუტაციების საშუალო რაოდენობა, რომელიც შეფასებულია ფორმულის $Nm/Nh/kfm$ გამოყენებით, სადაც Nh = ჰაპლოტიპების რაოდენობა, Nm = მარკერების რაოდენობა, Ntm = მუტაციების საერთო რაოდენობა და λ არის თითო მარკერზე მუტაციების კორექტირებული რაოდენობა.

TMRCA-ში სტანდარტული გადახრები (Sd), რომელსაც ზოგჯერ „შეცდომის ზღვარს“ უწოდებენ, გამოითვალა საერთო პროცენტულების გამოყენებით, როგორც ქვემოთ არის აღწერილი. მაგალითად, თუ Nh ჰაპლოტიპების ნაკრები, რომელიც დადასტურებულია, რომ საერთო წინაპრისგან წარმოიშვა და/ან ჰაპლოტიპური ხის ერთსა და იმავე შტოს მიეკუთვნება, შეიცავს Nm მუტაციებს საბაზისო ჰაპლოტიპიდან (რომელიც შეესაბამება $Tmrca$ ybp-ს ტოლ TMRCA-ს, უკუმუტაციების კორექტირებით), მაშინ სტანდარტული გადახრა უდრის Nm -დან კვადრატულ ფესვს ($\sqrt{Nm}$), შემდეგ $1/\sqrt{Nm} = k$, შემდეგ $(k)^2$, შემდეგ ვუმატებთ 0.01-ს (ეს არის მუტაციის სიხშირის მუდმივას შეცდომის ზღვარი) და ბოლოს ვიღებთ ბოლო მნიშვნელობის კვადრატულ ფესვს: $\sqrt{(k)^2 + 0.01}$, რაც იძლევა Sd -ს - TMRCA მნიშვნელობის პროცენტულ რაოდენობას (Klyosov A.A., 2009. p. 190-193).

მეგრელებისა და სვანებისა და მეგრელების ფილოგენეტიკური ხეები ცალ-ცალკე გაანალიზდა. ამ კონტექსტში ანალიზი გულისხმობს (ა) ტოტში ჰაპლოტიპების კლასტერის განსაზღვრას და

(ბ) თითოეული ტოტისთვის TMRCA-ს განსაზღვრას. ამ გამოთვლების შედეგები მოცემულია ცხრილში 2.

კვლევის შედეგები და განხილვა. როგორც ქვემოთ წარმოდგენილი ცხრილი 1-დან ჩანს, სვანეთში Y ქრომოსომის განსაკუთრებული მრავალფეროვნება არ შეიმჩნევა (განსხვავებით მტდნმ-ისაგან, რომლის მრავალფეროვნება უჩვეულოდ მაღალი იყო და სამეგრელოს იმავე მონაცემს მნიშვნელოვნად ჰგავდა, განსაკუთრებით იშვიათი ჰაპლოჯგუფების კომპლექტებით). ამ მთიან რეგიონში მაღალია G2a-ს პროცენტული შემცველობა (თითქმის 80%-ს აღწევს), რაც შედარებით იზოლირებული და ჩაკეტილი საზოგადოებისთვის გასაკვირი არ უნდა იყოს. J2 და R1a, შესაბამისად, 6% და 9%-ის ფარგლებშია და მათ სამეგრელოს შესაბამის მონაცემებთან ერთად განვიხილავთ. I2 და N ჰაპლოჯგუფები სიმცირის გამო განხილვას არ ექვემდებარება.

ცხრილი 1

Y-STR ჰაპლოჯგუფები სვანეთისა და სამეგრელოს მოსახლეობაში

Hg	Mingrelians		Svans	
	n	%	n	%
G2a	162	44.5	73	78.5
J2	102	28.02	6	6.5
L1b	25	6.9	0	-
J1	19	5.0	0	-
R1a	17	4.7	9	9.7
R1b	17	4.7	0	-
E1b1b	12	3.0	0	-
Q1b	5	1.4	0	-
I2	3	0.82	4	4.3
G1	2	0.6	0	-
N	0	-	1	1.00
Total	364	100.00	93	100.00

Note: The Svan data were taken from Yardumian et al. (2017) and Mingrelian data from Schurr et al (2023)

ამ მხრივ გაცილებით მრავალფეროვანია სამეგრელოს პოპულაცია, რაც არ არის გასაკვირი მოსახლეობის სიმრავლიდან და მათი განსახლების არეალიდან გამომდინარე. მოკლედ განვიხილოთ სამეგრელოს რეგიონში დაფიქსირებული ჰაპლოტიპები და

შემდგომ მათ სვანურ მასალასთან ერთად, ერთიან ჩარჩოში გავანალიზებთ.

ცხრილი 2-ის პირველ ხაზში მოცემულია სამეგრელოსა და სვანეთის G2a1 ჰაპლოჯგუფების უფრო ახლო მონათესავე სუბკლადების გაერთიანებული (112+54) კლასტერის გამოთვლილი TMRCA. დანარჩენი 19 სვანური ჰაპლოტიპი შედარებით ახალგაზრდაა და, როგორც ჩანს, მიგრაციის გვიანდელ ტალღას წარმოადგენს. სხვა სვანური ჰაპლოჯგუფები ამ ცხრილში არ შედის და ქვემოთ იქნება განხილული.

სამეგრელოსა და სვანეთის ჰაპლოჯგუფების რაოდენობრივი მონაცემები და დროითი ვერტიკალი

განვიხილავთ თითოეულ ჰაპლოჯგუფს ცალკე-ცალკე და ერთად: სვანურ-მეგრულ ერთიანობაში გენეტიკური ურთიერთკავშირის დადგენის მიზნით. ვინაიდან ჩვენ მიერ სვანეთში პრაქტიკულად მხოლოდ G2a1 სუბკლადია დადასტურებული, ბუნებრივია, რომ ამ მიზნით სწორედ ამ გენეტიკური კოდის მატარებელი ინდივიდების მონაცემები ერთიან ბაზაში მოთავსდა და აგებულ იქნა საერთო გენეალოგიური ხე (ფიგ. 1).

ცხრილი 2. Y-ქრომოსომული ჰაპლოჯგუფების კოალესცენციური ანალიზი სვანეთისა და სამეგრელოს მოსახლეობაში

Hg	Subclade	# Ht	TMRCA (ybp)	Basic Y-STR Ht	Notes
G2a					
	G2a1	54	3120±380	BH: 14 22 15 10 15 16 11 12 10 29 – 17 16 21 11 16 10 21	Svans only
	G2a1	19	1,575 ± 340	BH: 14 22 15 10 15 17 12 12 10 28 16 16 21 11 16 10 21	Svans only
	G2a1	112	3,860±420	BH: 14 22 15 10 15 17 12 12 10 29 – 17 16 21 11 15 10 21	Mingrelians only
	G2a1	112+54	3,680± 420	BH: 14 22 15 10 15 17 12 12 10 29 – 17 16 21 11 15 10 21	Mingrelians + Svans
	G2a2	47	4,850 ± 570	BH:14 22 15 10 13 14 11 12 11 29 – 17 16 21 12 16 10 21	Mingrelians only
J2					
	J2a	6	8,500 ± 1,400	BH: 12 24 15 10 14 16 13 14 11 30 17 15 20 11 15 9 22	Svans only
	J2a	17	13,260 ±1,600	BH: 12 24 14 10 12 15 12 13 12 29 16 15 20 12 16 10 23	Mingrelians only
	J2a	23	5,510 ± 640	BH: 12 23 14 10 12 15 11 14 11 30 – 17 15 20 10 16 9 23	Mingrelians + Svans

	J2a1b	52	5,470 ± 620	BH:12 25 15 10 14 15 12 13 11 30 – 17 16 20 11 15 9 23	Mingrelians only
J1					
	J1a	9	4,010 ± 575	BH:12 23 15 10 12 18 12 13 11 29 – 18 14 20 11 15 10 21	Mingrelians only
L1b					
	L1b	27	2,970 ± 420	BH: 11 23 15 10 13 17 12 13 13 30 15 16 19 10 15 10 22	Mingrelians only
E1					
	E1b	9	3,625 ± 610	BH:13 24 13 10 16 17 12 13 11 30 – 16 14 20 12 16 10 22	Mingrelians only
R1					
	R1a- Z645-Z93	9	2,670 ± 525	BH: 13 25 16 11 11 14 10 13 11 30 – 16 14 19 13 17 11 23	Svans only
	R1a Z645-293	9 + 10	2,250 ± 380	BH: 13 25 15 10 11 14 10 13 11 30 – 15 14 20 12 15 11 23	Mingrelians +Svans
	R1b- Z2103	17	4920±690	BH: 12 24 13 11 11 14 12 13 13 30 16 15 19 12 15 12 23	Mingrelians only

მენიშნა: Hg = ჰაპლოგუფი; Ht = ჰაპლოტიპი; ybp (years before present) = წლები დღევანდლამდე.

ფილოგენეტიკური ანალიზი

სვანებსა და მეგრელებში ჰაპლოტიპური მრავალფეროვნების შესადარებლად, Y-STR მონაცემები გაანალიზდა ჰაპლოგუფების მიხედვით და ასევე მამობრივი შტოების სრული ნაკრების სახით. ამ ანალიზისთვის გამოყენებული ჰაპლოტიპური მონაცემები ხელმისაწვდომია დამატებით მასალებსა და ჩვენს გამოქვეყნებულ ნაშრომებში (Yardumian et al, 2017; Schurr et al, 2023).

ფიგ. 1 წარმოადგენს სვანებსა და მეგრელებში არსებული ყველა ჰაპლოგუფის Y-STR ჰაპლოტიპების ფილოგენიას. თითოეული ჰაპლოგუფი მითითებულია კვადრატებში მოცემული ასო-ციფრული ეტიკეტით. ჰაპლოტიპების ნომრები აღნიშნულია ხის თითოეული ტოტის ბოლოს.

სვანებში G2a Y-ქრომოსომების თითქმის ყველა ნაწილი G2a1 ქვეკლადს მიეკუთვნებოდა (Yardumian et al, 2017; Schurr et al, 2023). ეს აშკარაა ფილოგენეტიკურ ხეში, რომელიც აჩვენებს გამორჩეულ განშტოებას, რომელიც შედგება როგორც სვანების, ასევე მეგრული ტომების G2a1 ჰაპლოტიპებისგან (ფიგ. 1). მეორე G2a განშტოება შეიცავს მხოლოდ მეგრულ G2a2 ჰაპლოტიპებს.

ჩვენ ასევე შევქმენით ცალკე ფილოგენეტიკური ხე მხოლოდ სვანური ჰაპლოტიპებისთვის, რათა შევადაროთ მისი ტოპოლოგია ხის ტოპოლოგიას კომბინირებული მონაცემთა ნაკრებებით (სურ.

2). როგორც ზემოთ აღინიშნა, ამ ხეში დომინირებს G2a ჰაპლოტიპები, რომლებიც ქმნიან მის ქვედა ნახევარს, ხოლო ყველა სხვა ჰაპლოჯგუფი ზედა ნახევარშია.

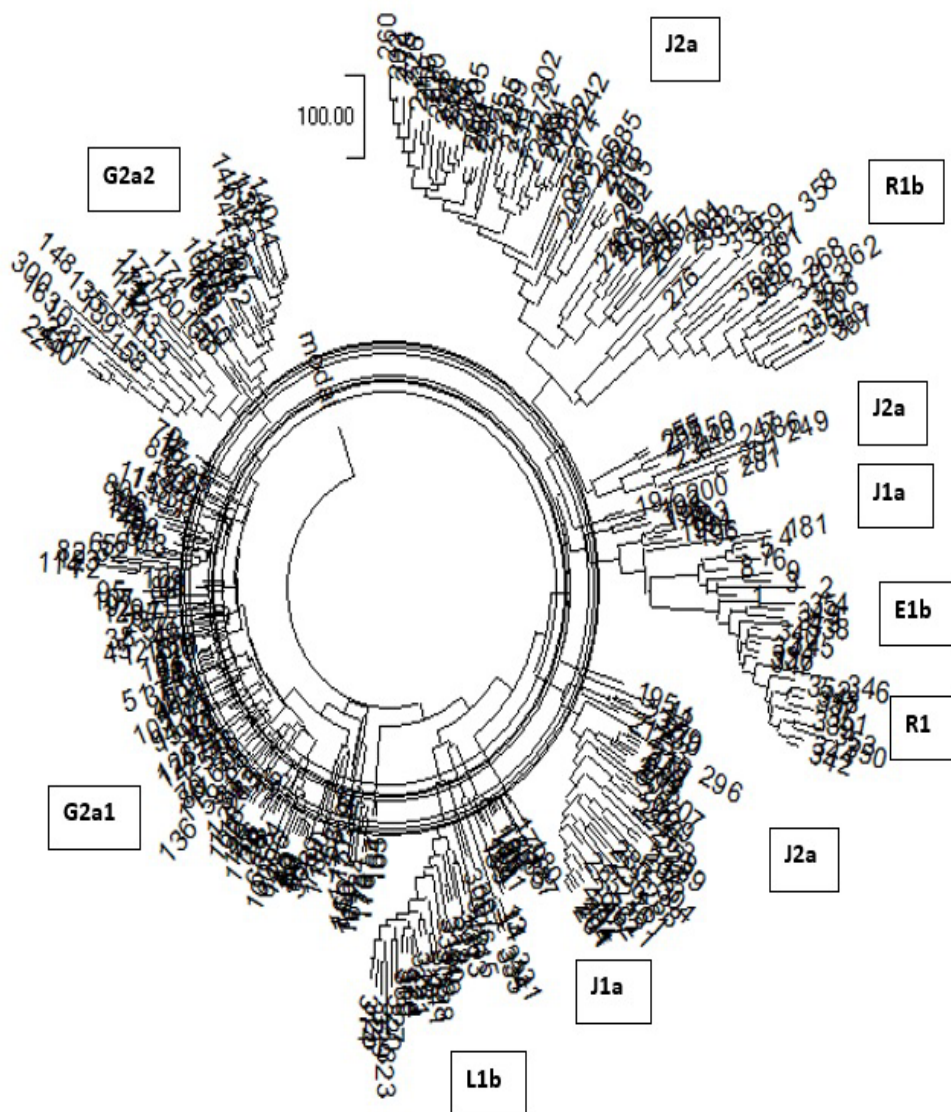
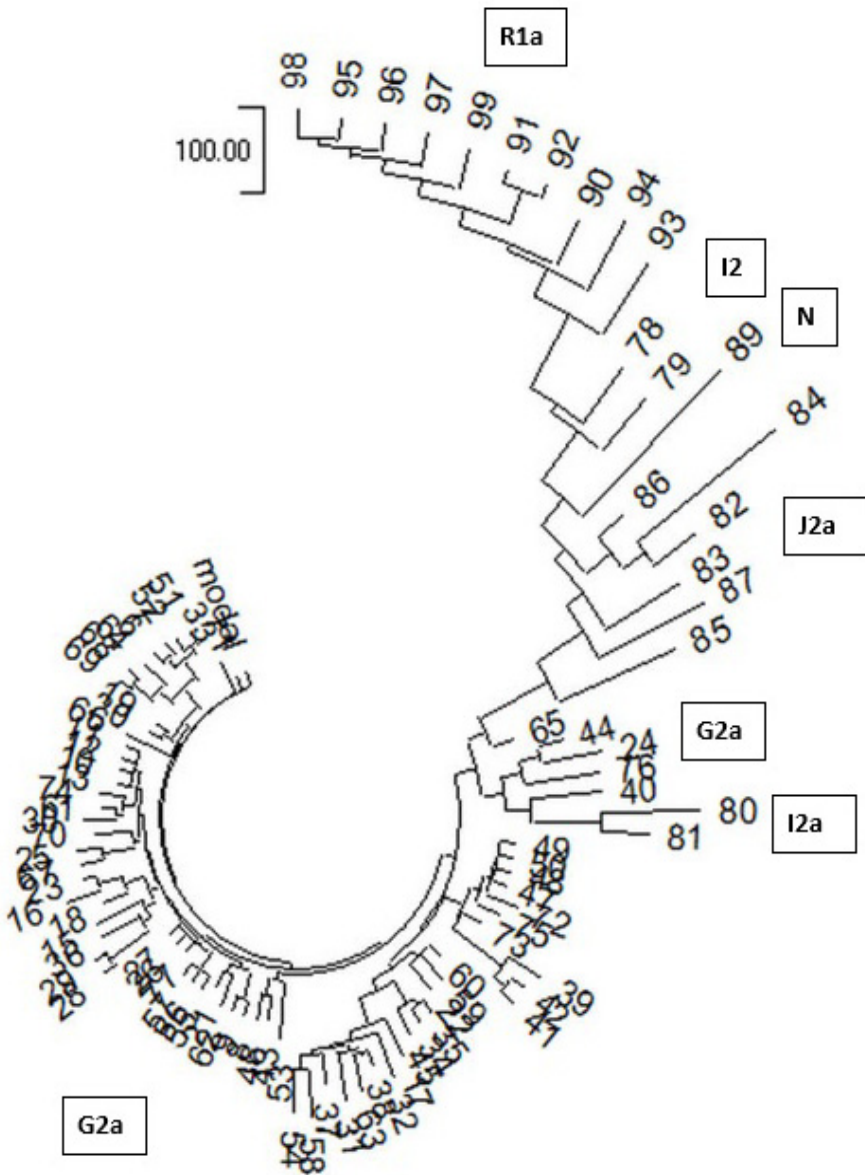

Fig. 1. Phylogenetic tree based on Y-STR haplotypes data for Mingrelian and Svan populations.

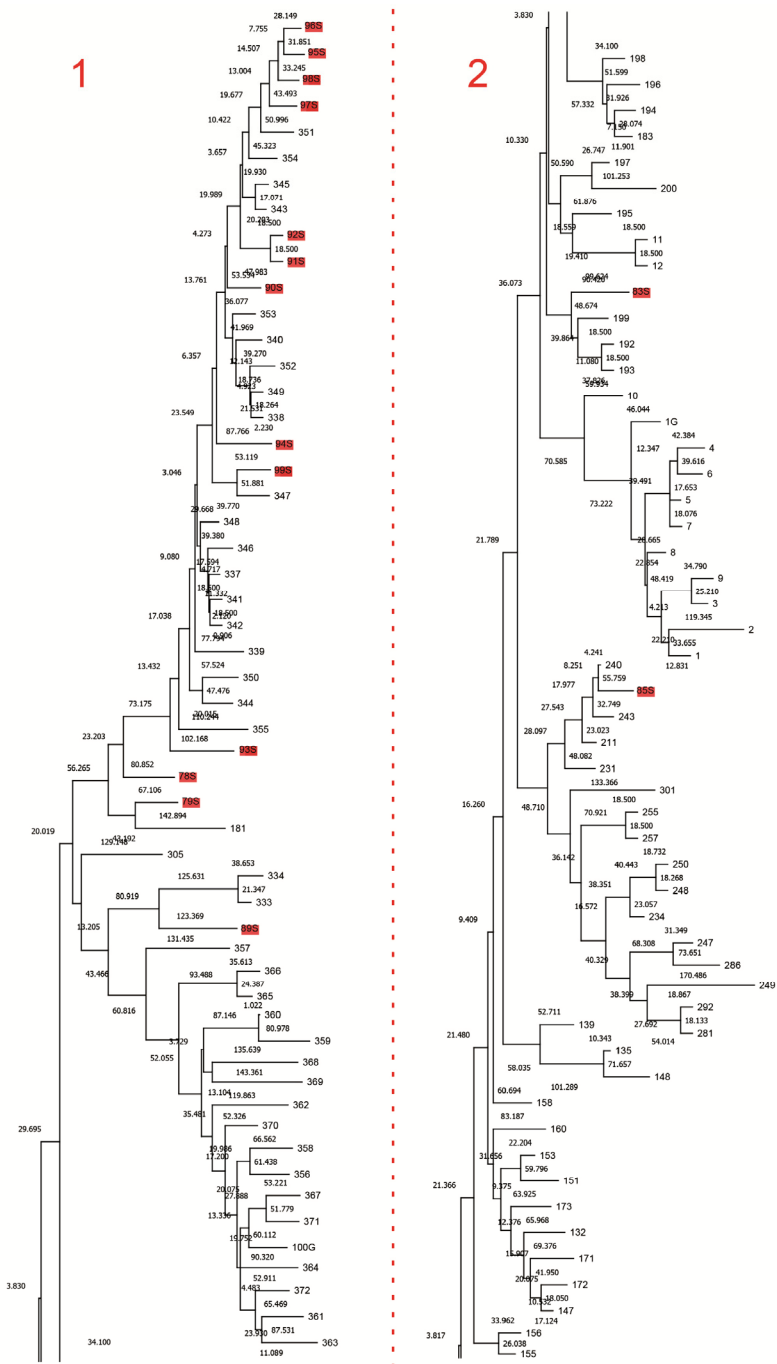
ფიგ. 1. სვანეთისა და სამეგრელოს მოსახლეობის Y-STR ჰაპლოტიპების (მამაკაცური ხაზის) მონაცემების საფუძველზე აგებული ცირკულარული ფორმის გენეალოგიური ხე.

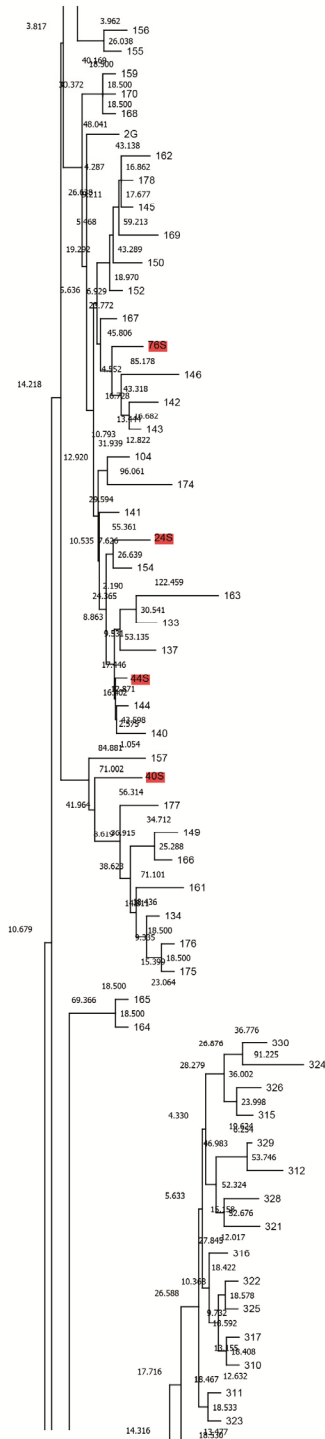
სურ. 2. ფილოგენეტიკური ხე, რომელიც დაფუძნებულია მხოლოდ სვანური პოპულაციის Y-STR ჰაპლოტიპების მონაცემებზე.

მეტი სიცხადისთვის, ჩვენ შევექმენით ფიგ. 1-ის ლინეარული ვერსია, რათა უფრო დეტალურად გვეჩვენებინა მისი გენერირებისთვის გამოყენებული Y-STR ჰაპლოტიპების განშტოებების ურთიერთკავშირები (ფიგ. 3). ამ ხეში ყველა სვანური ჰაპლოტიპი აღნიშნულია ასო „S“-ით და შეფერილია წითლად, რათა განვასხვა-

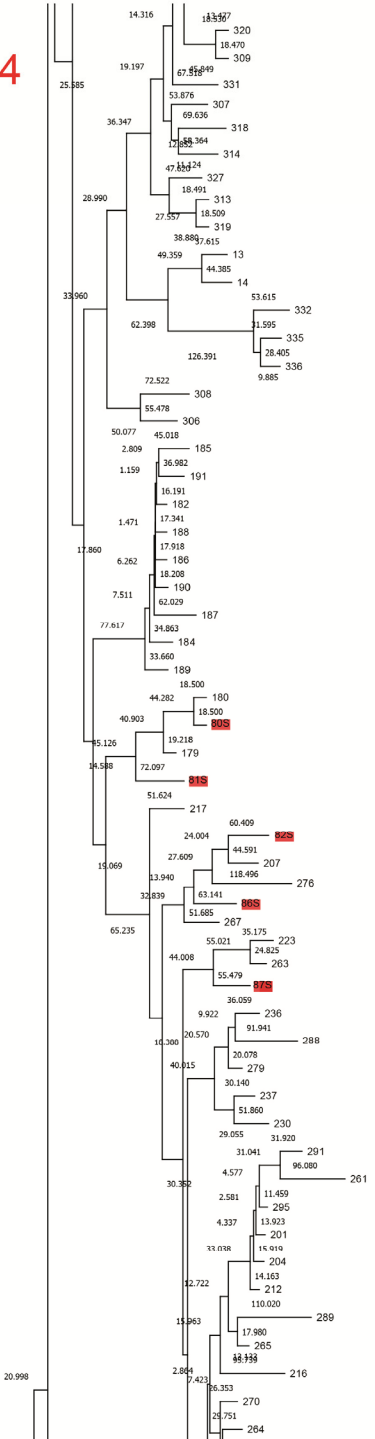
ოთ ისინი მეგრული ჰაპლოტიპებისგან. სქემები მოტანილია ქვემოთ 7 ფრაგმენტის სახით.

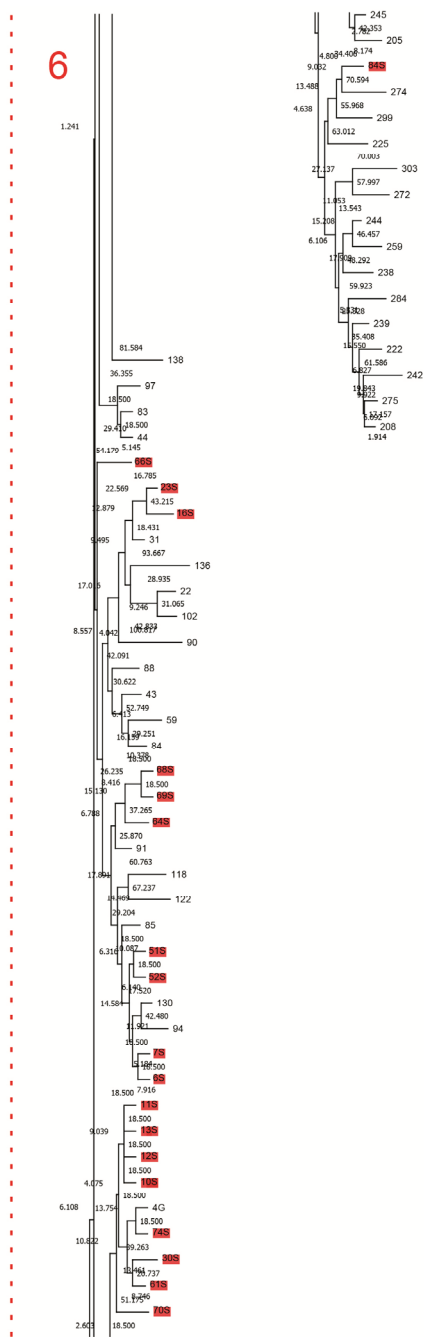
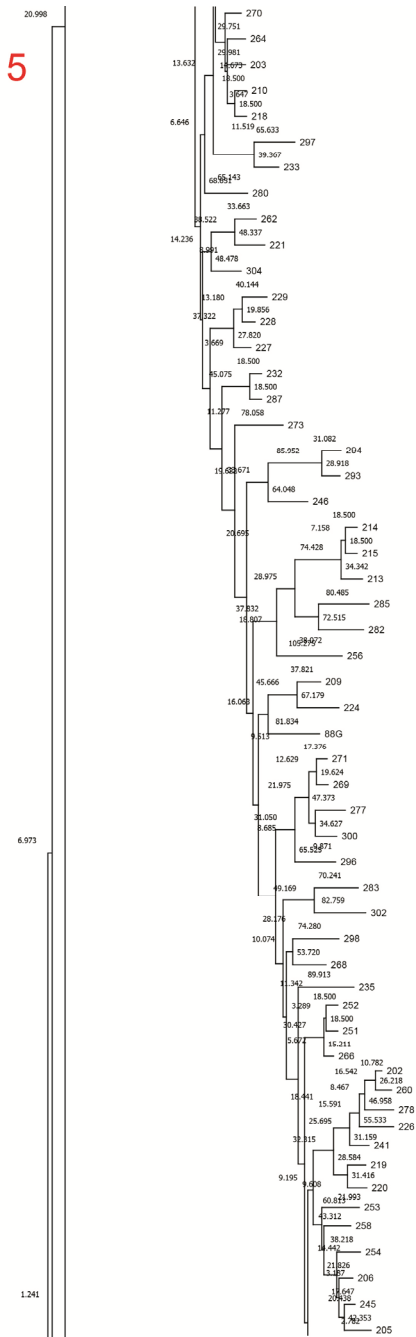

3

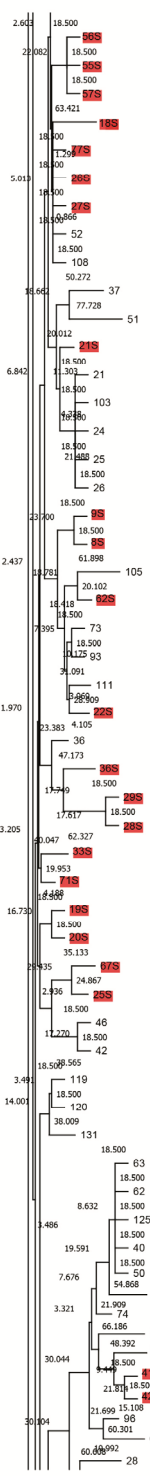

4

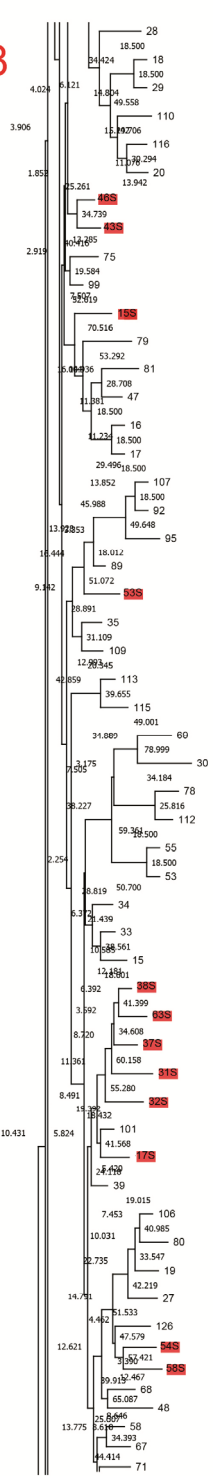

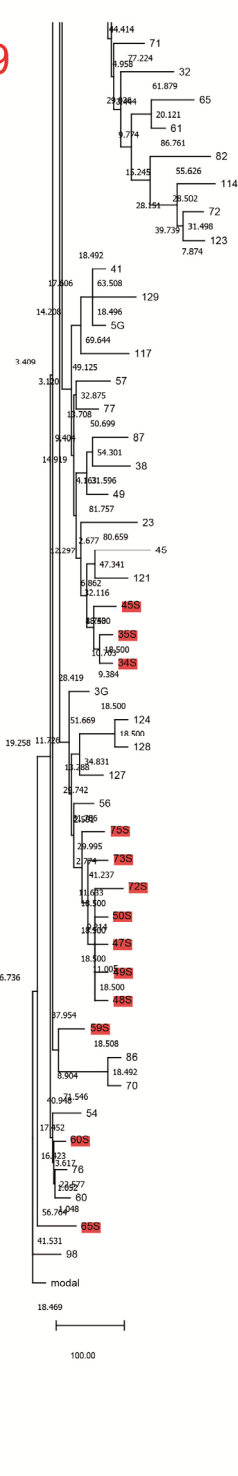
7

8

9

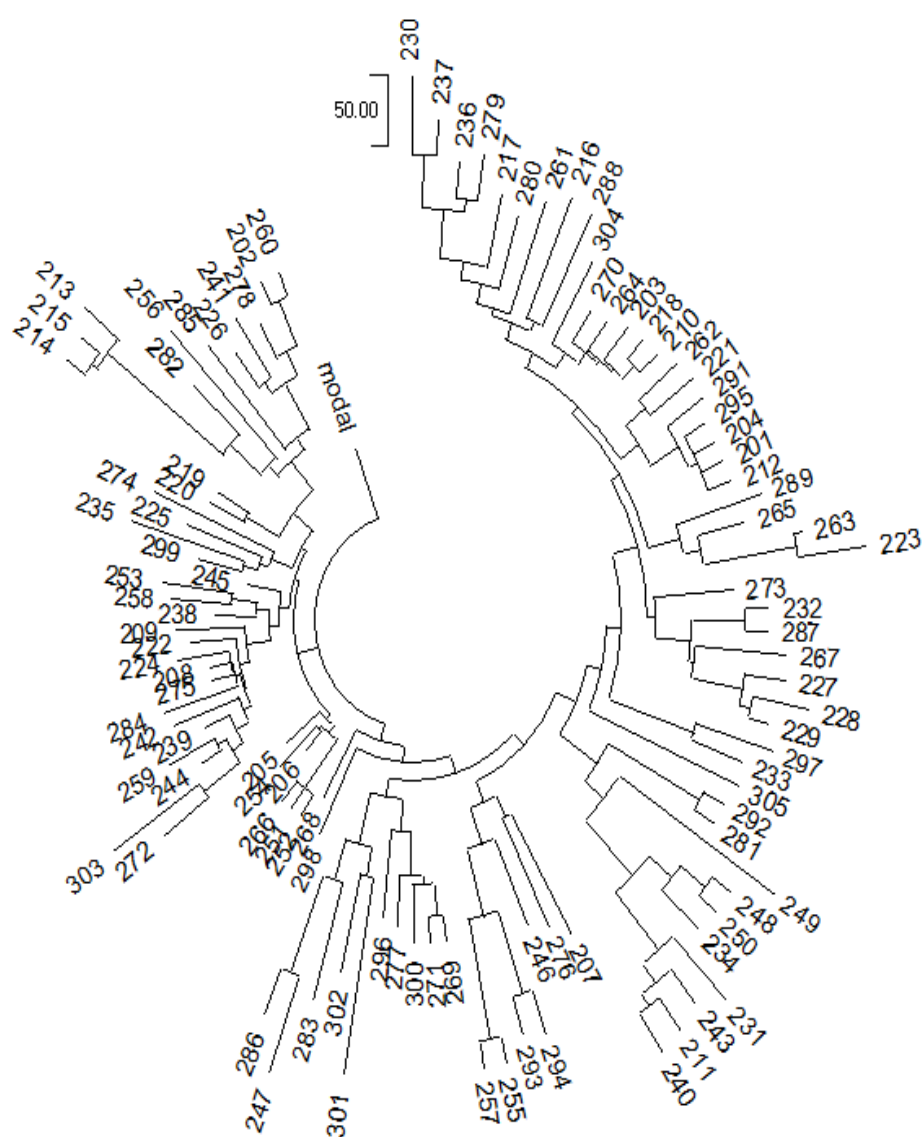
როგორც ფიგ. 3-ში გაფართოებული სახით ჩანს, არსებობს ორი **G2a** ტოტი. მარცხენა ტოტი მოიცავს როგორც მეგრულ, ასევე სვანურ (112+54) **G2a1** ჰაპლოტიპებს. ამ ტოტის TMRCA შეფასებულია 3680 ± 420 იბადური ღერძის სიგრძით. ამ ტოტის ბაზალურ ჰაპლოტიპს აქვს შემდეგი Y-STR ალელური შემადგენლობა: 14 22 15 10 15 17 12 12 10 29 – 17 16 21 11 15 10 21 (იხილეთ ზემოთ მოცემული Y-STR ლოკუსების თანმიმდევრობა). მარჯვენა ტოტი შეიცავს მხოლოდ 47 მეგრულ **G2a1** ჰაპლოტიპს, რომელთათვისაც TMRCA შეფასებულია 4850 ± 570 ybp ღერძის სიგრძით. მისი ბაზალური ჰაპლოტიპია: 14 22 15 10 13 14 11 12 11 29 – 17 16 21 12 16 10 21.

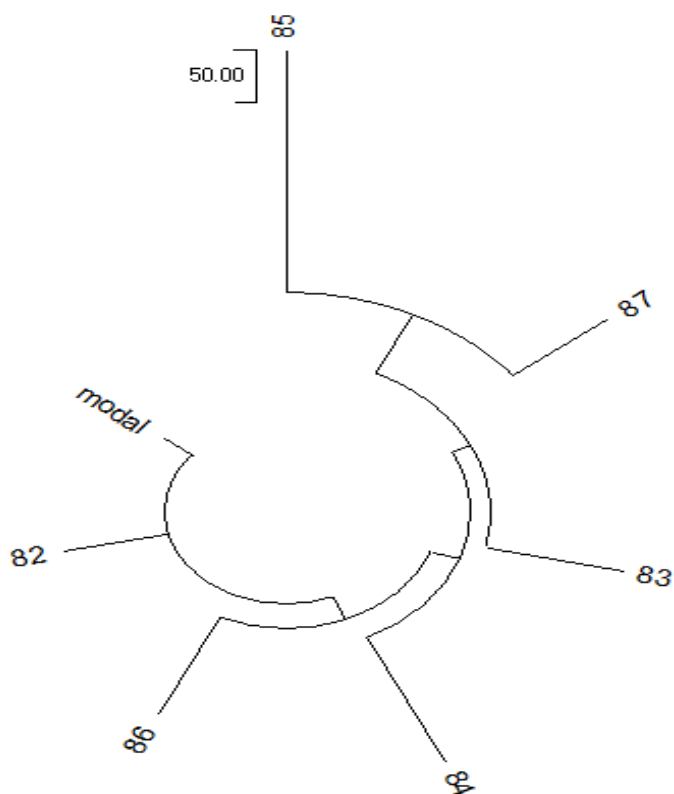
G2a1-ის მარცხენა შტოში ბევრი სვანი ინდივიდია, ხოლო ქვედა შტოში (301 ჰაპლოტიპიდან მარჯვენა შტოს დასაწყისამდე) თითქმის არცერთი სვანი ინდივიდი არ არის წარმოდგენილი. **G2a2** შტო **G2a1** შტოსგან ცხრა ალელური ვარიანტით განსხვავდება, რაც მათ შორის მნიშვნელოვან გენეტიკურ მანძილს მიუთითებს. ეს გამოიხატება როგორც $9/0.0365 = 247 \pm 326$ პირობითი თაობა (25 წელი) ან 8,150 წელი.

ამ შედეგებზე დაყრდნობით, შესაძლებელია, რომ **G2a**-ს უძველესი მატარებლები, რომლებსაც 8400 წელზე მეტი ხნის წინ საერთო წინაპარი ჰყავდათ, 3900-4900 წლის წინ ორ შტოდ გაიყვნენ. **G2a** სვანები წარმოიშვნენ პირველი შტოდან, რომელიც 3680 წლის წინ მეგრელებთან ერთად ცხოვრობდა. როგორც ზემოთ აღინიშნა, მეორე შტო (4900 წელი) სვანებს არ მოიცავს.

J2

ეს ჰაპლოჯგუფი მოჩანს მეგრელთა გენეალოგიურ ხეზე, ზედა ორმაგ განიერ ტოტზე, ხოლო, მეგრელებისა და სვანებისა ერთად, ხის ქვედა ნაწილში დიდი ტოტის სახით. არსებობს მხოლოდ 6 სვანური **J2a** ჰაპლოტიპი (ეს ბარის 6,5% 92 სვანური ჰაპლოტიპიდან) და ისინი გაბნეულია ხის გრძელ ნაწილზე. მათი საერთო წინაპარი ცხოვრობდა 8500 ± 1400 ybp-ზე. სავარაუდოა, რომ, ისინი ერთეულების სახით არიან მოხვედრილი სვანურ მოსახლეობაში.

ფიგ.. 4. ჰაპლოტიპები J2a ჰაპლოტიპების ფილოგენეტიკური ხეები. მეგრელების ხე მარცხნივ ჩანს, ხოლო სვანებისა - მარჯვნივ.

J2a ჰაპლოტიპები ბევრად უფრო გავრცელებულია მეგრელებს შორის. მეგრელების გენეალოგიურ ხეში პირველი (ზედა) ტოტი შეიცავს 52 ჰაპლოტიპს, საერთო წინაპრით 5470+/-620 ybp და მათი ფუძე ჰაპლოტიპია:

12 25 15 10 14 15 12 13 11 30 – 17 16 20 11 15 9 23

მეორე (ქვედა) J2a ტოტი, რომელიც შეიცავს 42 ჰაპლოტიპს (საერთო წინაპრით 5510+/-640 ybp), მნიშვნელოვნად განსხვავდება ზედა ტოტისგან. მისი ფუძე ჰაპლოტიპი არის:

12 23 14 10 12 15 11 14 11 30 – 17 15 20 10 16 9 23

იგი განსხვავდება პირველისგან 10 მუტაციით, რაც შეესაბამება $10/0.0365 = 274 \pm 374$ პირობით თაობას, ანუ 9350 წელია მათ საერთო წინაპრებს შორის. ვინაიდან, მეორე შტოს საერთო წინაპარი ცხოვრობდა 5510+/-640 ybp, ხოლო ამ შტოების საერთო წინაპარი ცხოვრობდა $(9350+5470+5510)/2 = 10200$ წლის წინ (დამრგვალებული მნიშვნელობით). სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ჩვენ ვხე-

დავთ მეგრელების J2a ორ ჯგუფს, რომლებიც განსხვავდებიან თავიანთი წარმოშობით. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ პირველი (ზედა) ტოტი მოიცავს J2a1b ჰაპლოტიპებს, მეორე კი – J2a ჰაპლოტიპებს. როგორც ჩანს, ორივე ჯგუფი ძველ დროში მესოპოტამიიდან უნდა ჩამოსულიყო.

ზემო იმერეთის კარსტულ მღვიმეებში აღმოჩენილი ინდივიდების ძვლოვანის მასალის გენეტიკური ანალიზის შედეგები თანხვედრაშია სამეგრელოსა და სვანეთში თანამედროვე მოსახლეობის ანალოგიურ მონაცემებთან. ძუძუნას მღვიმეში ორი ინდივიდის NRY ჰაპლოჯგუფის დადგენა ვერ მოხერხდა, მაგრამ მტდმU6 ჰაპლოჯგუფისა აღმოჩნდა, (Lazaridis I., et al. 2018).ეს საშუალებას იძლევა, ვილაპარაკოთ აქ კავკასიელი მონადირე შემგროვებლის არსებობაზე ~26 ათასი წლის წინ. აღსანიშნავია, რომ სვანეთისა და სამეგრელოს მოსახლეობაში აღმოჩნდა ერთმანეთის მსგავსი მტდმ სპექტრი, სადაც ყურადღებას იპყრობს U ჰაპლოჯგუფის თითქმის ყველა სუბკლადის არსებობა (1-დან 7-მდე), ხოლო U6-ის ნაცვლად ორივეგან მისი დერივატი - R2 – ფიქსირდება, რაც დროის ასეთი დიდი მონაკვეთისთვის ლოგიკურად უნდა ჩაითვალოს;საწურბლიას მღვიმეში აღმოჩნდაNRY - J: mtDNA – K3, ასაკით - 13 300 ybp; კოტიას კლდის მღვიმეში NRY - J2: mtDNA – H13c , ასაკით 9 700 ybp.(Jones E.R., et al, 2015; Tejero J-M et al.,2021) როგორც ვხედავთ, ჩვენი მონაცემები დასაშვები ცდომის ფარგლებში არქეოგენეტიკური კვლევის მონაცემების ჩარჩოში თავსდება. ბუნებრივია, საინტერესო იქნებოდა მაიკოპის არქეოლოგიური კულტურის არქეოგენეტიკური კვლევის შედეგებთან შედარებითი ანალიზის ჩატარება.

R1a

ჩვენი მასალა მოიცავს R1a-Z645-Z93 ჰაპლოტიპს (ორი R1a-Z645 ჰაპლოტიპი არ არის ტიპირებული), რომელიც ჩრდილოეთის გენეტიკურ ნაკადზე მიუთითებს. 19 მეგრელის და 10 სვანის ჰაპლოტიპი ერთსა და იმავე განშტოებას ქმნის. მეგრელებს აქვთ მხოლოდ ძირითადი ჰაპლოტიპი:

13 25 15 10 11 14 10 13 11 30 – 15 14 20 12 15 11 23

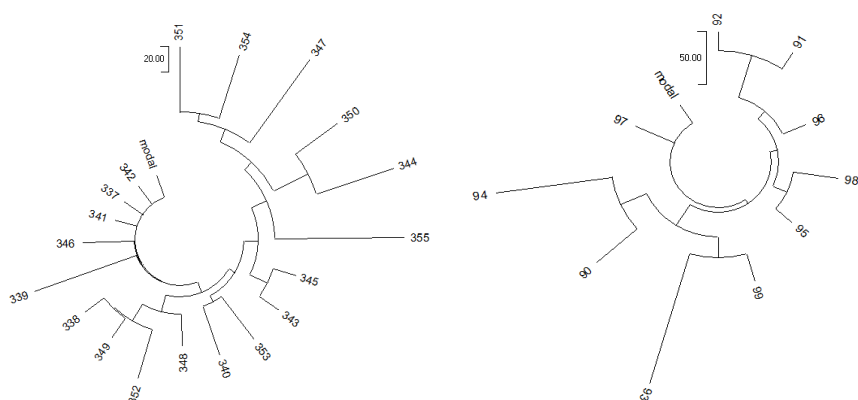
საერთო წინაპრით: 2120+/-360 ybp.

სვანებს აქვთ მხოლოდ შემდეგი ჰაპლოტიპი:

13 25 16 11 11 14 10 13 11 30 – 16 14 19 13 17 11 23

საერთო წინაპართან 2670+/-525 ybp.

ორივე პრაქტიკულად იდენტურია ზღვრული შეცდომის გათვალისწინებით. დათარიღება კარგად ერგება კლასიკურ სკვითურ დროს (2700-2200 ybp).

ფიგ. 5. ჰაპლოჯგუფ R1a ჰაპლოტიპების ფილოგენეტიკური ხეები. მეგრელების ხე მარცხნივ ჩანს, ხოლო სვანებისა - მარჯვნივ.

ქვემოთ მოკლედ განვიხილავთ იმ ჰაპლოჯგუფებს, რომლებიც არ გვხვდება ჩვენს სვანურ მასალაში.

R1b

ჰაპლოჯგუფი R1b-Z2103 მეგრელებში აშკარად იამნაიას სტეპური კულტურიდან უნდა მოხვედრილიყო. Z2103 სუბკლადი ტიპურია იამნაიას სტეპური არქეოლოგიური კულტურისთვის (ასაკი: 5300-4600 ybp). 17 მეგრულ ჰაპლოტიპს საერთო წინაპარი 4920+/-690 ybp ჰყავს, რაც თანხვედრაშია იამნაიას კულტურის ეპოქასთან (Skourtanioti et al, 2024).

ფიგ. 6. ჰაპლოჯგუფის R1b ჰაპლოტიპების ფილოგენეტიკური ხე.

J1a ჰალოჯგუფი

მეგრელების J1a ჯგუფში 19 ჰაპლოტიპს ჰყავს საერთო წინაპარი 4010+/-575 ybp. მას აქვს შემდეგი ფუძე ჰაპლოტიპი:

12 23 15 10 12 18 12 13 11 29 – 18 14 20 11 15 10 21

ჩვენს სვანურ მასალაში J1a ჰაპლოტიპები არ არის.

ზემომოყვანილი J1a ბაზის ჰაპლოტიპი მსგავსია ჩეჩნების, ავარების, დარგინების, სომხების ჰაპლოტიპებისა. ტიპური ფუძე ჰაპლოტიპები კავკასიელებში შემდეგია:

ჩეჩნები - 12 23 15 10 12 18 11 13 11 30 – 20/19 14 21 10/11 15 10 21

ავარები - 12 23 15 10 12 18 11 13 11 30 – 19 14 21 10 15 10 21

დარგოელები - 12 23 14 10 13 18 11 13 11 30 – 19 14 21 10 15 10 21

ჰაპლოჯგუფის J1a ებრაელებში მე-6 ალელი ჩვეულებრივ არის 16 (18-ის ნაცვლად), შემდეგი არის 12 (ნაცვლად 11-ისა), ხოლო 30-ის შემდეგ ალელი ჩვეულებრივ 17-ია, ნაცვლად 20 ან 19-ისა.

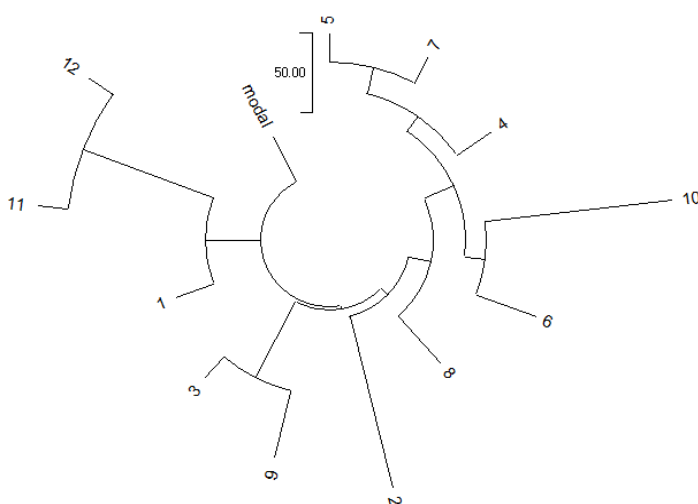
ფიგ. 7. ჰაპლოჯგუფ J1a ჰაპლოტიპების ფილოგენეტიკური ხე

E1b ჰაპლოჯგუფი

მეგრულ სერიაში E1b ჰაპლოტიპების რაოდენობა 12-ია წარმოდგენილი. სვანურ სერიაში მსგავსი ჰაპლოტიპი არ ჩანს. მეგრულის ფუძე ჰაპლოტიპია:

13 24 13 10 16 17 12 13 11 30 – 16 14 20 12 16 10 22

მათი საერთო წინაპარი ცხოვრობდა: 3625+/-610 ybp.

ფიგ. 8. ჰაპლოჯგუფ E1b ჰაპლოტიპების ფილოგენეტიკური ხე.

თვალშისაცემია სერბების E1b ფუძე ჰაპლოტიპთან მსგავსება:

13 24 13 10 16 18 11 13 11 30 – 16 14 20 11 16 10 22

საერთო წინაპარი: (2840+/-480 ybp)

მთლიანი ევროპული ფუძე ჰაპლოტიპია:

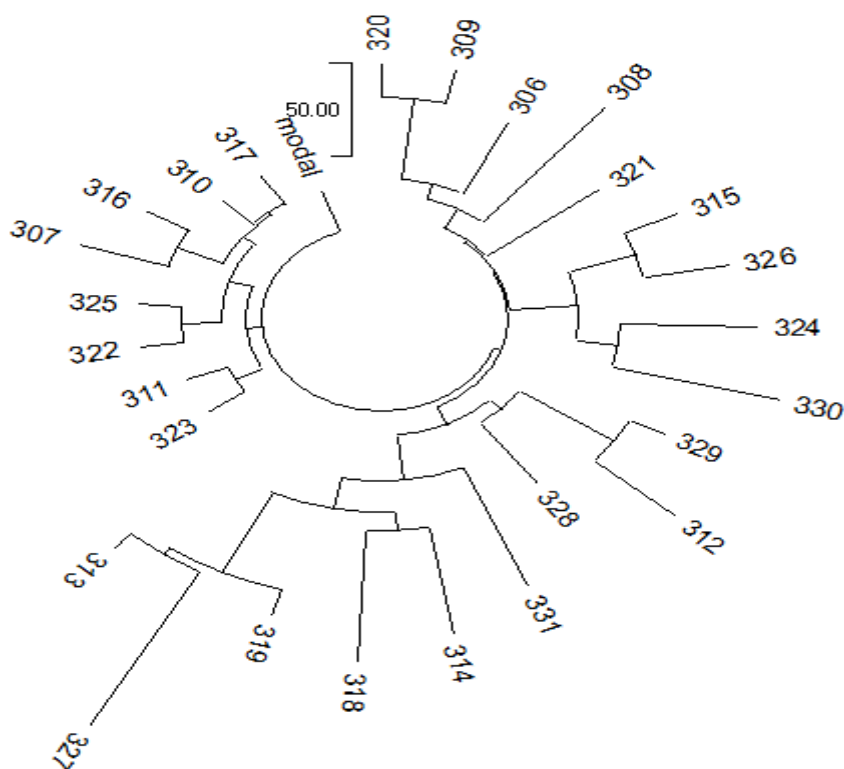
13 24 13 10 16 18 12 13 11 30 – 15 14 20 11 17 10 22

საერთო წინაპარი: 3450+/-350 ybp

ყველა მათგანის საერთო წინაპარი ცხოვრობდა დაახლოებით 4700 ybp. აქედან გამომდინარე, E1b მატარებლები საქართველოში ჩამოვიდნენ დაახლოებით 3500-3600 ybp.

L1b ჰაპლოჯგუფი

ჰაპლოჯგუფ L1b ჰაპლოტიპები მხოლოდ მეგრელებში გვხვდება. სულ 27 ჰაპლოტიპი იქნა იდენტიფიცირებული და ნაჩვენებია ფილოგენეტიკური ხის სახით ფიგ. 10-ში. მისი ბაზალური ჰაპლოტიპია: 11 23 15 10 13 17 12 13 13 30 15 16 19 10 15 10 22. ამ შტოს TMRCA არის 2970± 420 ybp. ეს ძალიან საინტერესო ჰაპლოჯგუფია და მისი წარმოშობისა და გავრცელების საკითხი სპეციალური კვლევის საგანი უნდა გახდეს.

ფიგ. 9. ჰაპლოჯგუფის L1b ჰაპლოტიპების ფილოგენეტიკური ხე.

დასკვნები. ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის პოპულაციური გენეტიკური და ფილოგენეტიკური (დნმ გენეალოგია) კვლევის შედეგების შეჯერებით ისტორიულ, არქეოლოგიურ და ლინგვისტურ მონაცემებთან, დადგინდა:

1. ჩვენი წინარე კვლევების შედეგებით გამოიკვეთა, რომ ქართული პოპულაციები, სავარაუდოდ, უნდა წარმოშობილიყო განცალკევებული გენოფონდის სახით ადრებრინჯაოს ხანაში (ძვ.წ. IV ათას წლეული) და გავლენა მოეხდინა პოპულაციების შემდგომ გაფართოებაზე ამ რეგიონში (Yardumian et al, 2017). გამოვლენილი გენეტიკური ვარიაციის ნიმუშები მხარს უჭერს გეოგრაფიული ფაქტორის მნიშვნელობას და დასახლების ეტაპების განმსაზღვრელი როლის აღიარებას კავკასიის მაღალმთიანეთში და შეიძლება ასახავდეს რეგიონში არსებულ სოციალურ და კულტურულ თავისებურებებს. Y-ქრომოსომის ჰაპლოჯგუფის G2a-ს მაღალი სიხშირე და მრავალგვარობა ამ რე-

გიონში აძლიერებს მოსაზრებას მის იქ - *in situ* - გაჩენაზე (Schurr T.G., et al, 2023).

2. წინამდებარე კვლევით გამოთვლილია სამეგრელოს რეგიონში აღმოჩენილი უძველესი J2a ჰაპლოტიპის უახლოესი საერთო წინაპარი (TMRCA): 13 300+/-1600 *ybp* რომელიც საკმაო რაოდენობით (17 ჰაპლოტიპი, საკვლევი მასალის 4.67%) უნდა იყოს შეწონილი მთელ მოსახლეობაში. ეს ეხმაურება ზემო იმერეთის კარსტულ მღვიმეებში აღმოჩენილი ინდივიდების არქეოგენეტიკური კვლევის შედეგებს. ყველაფერი ეს მიუთითებს J ჰაპლოჯგუფის მატარებელი მოსახლეობის უწყვეტ ყოფნაზე დასავლეთ (და არა მხოლოდ დასავლეთ) საქართველოს ტერიტორიაზე სულ ცოტა მეზოლითის ეპოქიდან მოყოლებული;
3. მომავალი სვანეთის მოსახლეობა უნდა გამოყოფილიყო საერთოქართველური გენეტიკური ნაკადიდან გვიანბრინჯაოს ხანაში, რასაც ადასტურებს არქეოლოგიური მონაცემებიც. ამავე დროიდან უნდა დაწყებულიყო სვანური ენის ფორმირება, რომლის ჩამოყალიბებაში გადამწყვეტი როლი ითამაშა გეოგრაფიულმა, ლანდშაფტურმა, კლიმატურმა და ადმინისტრაციულ-პოლიტიკურმა იზოლაციამ, ასევე ჩრდილოკავკასიურმა გავლენებმა: აფხაზურ-ადიღეურთან და თურქული ენის ყარაჩაულ-ბალყარულ დიალექტზე მოლაპარაკე მოსახლეობასთან უშუალო მეზობლობამ.
4. აღნიშნულმა მრავალფაქტორულმა იზოლაციამ საშუალება მისცა სვანურ ენას, შემოენახა საერთოქართველური ენის უნიკალური ლექსიკური და გრამატიკული ფორმები თავისი ანატოლიური და ახლოაღმოსავლური პარალელებით;
5. ნამეტი სვანური მოსახლეობის გავრცელება მომდევნო ეპოქებში მუდმივად ხდებოდა როგორც სამხრეთ-დასავლეთით - სამეგრელოსა და სხვა ქართული პროვინციების მიმართულებით, ისე ჩრდილოეთ კავკასიის ქვეყნებისკენაც. სვანების კვალი შეიმჩნევა (ტოპონომიური, ანთროპონიმიური და ეთნოგრაფიული მასალა) დღევანდელი ბალყარეთის, ყარაჩაის, ყაბარდოსა და ცენტრალურ ჩრდილოკავკასიურ რეგიონებში.

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0186, ა. ჰოლიბუოკსაიას №4. ☎: 5(99) 17 22 30; 5(99) 33 52 02

E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversal@gmail.com